

Borbándi Gyula

NÉPISÉG ÉS NÉPIEK

ESSZÉK, TANULMÁNYOK, CIKKEK

Mikes International

Hága, Hollandia

2006.

Kiadó

'Stichting MIKES INTERNATIONAL' alapítvány, Hága, Hollandia.

Számlaszám: Postbank rek.nr. 7528240

Cégbejegyzés: Stichtingenregister: S 41158447 Kamer van Koophandel en Fabrieken Den Haag

Terjesztés

A könyv a következő Internet-címről tölthető le: http://www.federatio.org/mikes_bibl.html

Aki az email-levelezési listánkon kíván szerepelni, kérjük küldjön egy emailt a következő címre:

mikes_int@federatio.org

A kiadó nem rendelkezik anyagi forrásokkal. Többek áldozatos munkájából és adományából tartja fenn magát. Adományokat szívesen fogadunk.

Cím

A szerkesztőség, illetve a kiadó elérhető a következő címeken:

Email: mikes_int@federatio.org

Levelezési cím: P.O. Box 10249, 2501 HE, Den Haag, Hollandia

Publisher

Foundation 'Stichting MIKES INTERNATIONAL', established in The Hague, Holland.

Account: Postbank rek.nr. 7528240

Registered: Stichtingenregister: S 41158447 Kamer van Koophandel en Fabrieken Den Haag

Distribution

The book can be downloaded from the following Internet-address: http://www.federatio.org/mikes_bibl.html

If you wish to subscribe to the email mailing list, please send an email to the following address:

mikes_int@federatio.org

The publisher has no financial sources. It is supported by many in the form of voluntary work and gifts. We kindly appreciate your gifts.

Address

The Editors and the Publisher can be contacted at the following addresses:

Email: mikes_int@federatio.org

Postal address: P.O. Box 10249, 2501 HE, Den Haag, Holland

ISSN 1570-0070

ISBN-10: 90-8501-096-9

NUR 145

ISBN-13: 978-90-8501-096-8

© Mikes International 2001-2006, Borbándi Gyula 1966-2006, All Rights Reserved

A KIADÓ ELŐSZAVA

Jelen kötettel — *NÉPISÉG ÉS NÉPIEK – Esszék, tanulmányok cikkek* — folytatjuk Borbándi Gyula életművének elektronikus kiadását.

A kötet technikai előállításában közreműködött Gy. Gyüre György. Ezért itt hálás köszönetet mondunk.

A szerzőtől eddig a következő művek jelentek meg elektronikusan a Mikes Internaional gondozásában:

Borbándi Gyula: A magyar emigráció életrajza 1945-1985

Borbándi Gyula & Molnár József (szerk.): Tanulmányok a magyar forradalomról

Hága (Hollandia), 2006. október 11.

MIKES INTERNATIONAL

PUBLISHER'S PREFACE

With present volume — *POPULISM AND POPULISTS – Essays, treatises, articles* — we continue the electronic publication of Gyula Borbándi's oeuvre.

Mr. György Gy. Gyüre contributed to the production of the electronic version of this book. We wish to express our deepest gratitude to him.

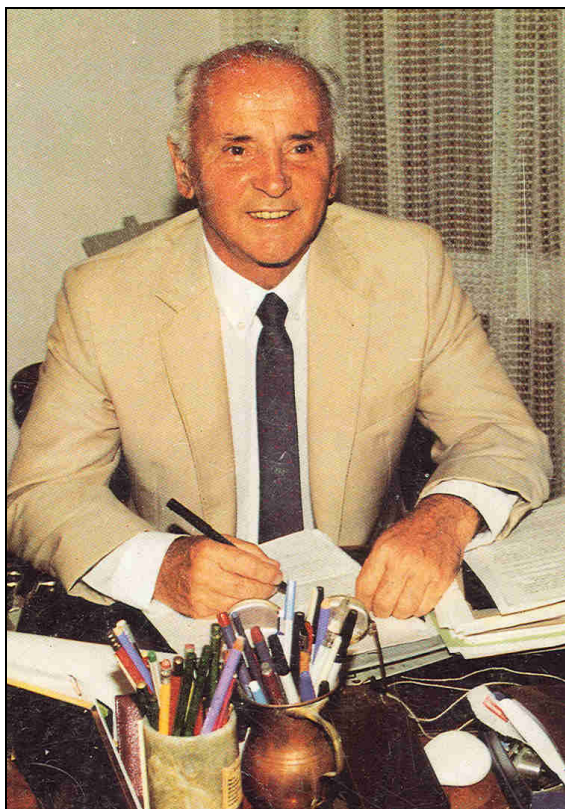
The following works appeared already electronically in our publication from the same author:

BORBÁNDI, Gyula: PORTRAY OF THE HUNGARIAN DIASPORA 1945-1985

BORBÁNDI, Gyula & MOLNÁR, József (Ed.): ESSAYS ON THE HUNGARIAN REVOLUTION (in Hungarian)

The Hague (Holland), October 11, 2006

MIKES INTERNATIONAL

BORBÁNDI GYULA

1919. szeptember 24-én született Budapesten. 1942-ben a budapesti Pázmány Péter Tudományegyetemen szerzett államtudományi doktorátust. 1941 és 1949 között a Vallás- és Közoktatási Minisztérium tisztviselője volt. 1949-ben politikai okokból elmenekült Magyarországról. Egy ideig Svájcban fizikai munkából élt, majd 1951 nyarán áttelepült Münchenbe. Gyulai Ernő néven a Szabad Európa Rádió munkatársa lett. 1979 és 1984 között a Magyar Osztály helyettes igazgatója volt. 1951-ben, Zürichben résztvett a *Látóhatár* megindításában, később a folyóirat egyik főszerkesztője lett. 1958 és 1990 között pedig az *Új Látóhatár* című folyóiratot felelős szerkesztőként jegyezte. Írásaiban irodalomtörténeti, történelmi és politikai kérdésekkel foglalkozik. Úgyszólván minden jelentős emigráns folyóiratban jelentek meg írásai. Több magyarországi és németországi folyóirat munkáját segíti ma is. Münchenben él.

Főbb művei: *Tanulmányok a magyar forradalomról* (társszerk.), München, 1966, Hága 2006; *Der ungarische Populismus*. Mainz. 1976; *A magyar népi mozgalom*, New York, 1983, Budapest, 1989; *A magyar emigráció életrajza*, Bern, 1985, Budapest, 1989, Hága 2006; *Nyugati magyar esszéírók antológiája* (szerk.), Bern, 1986, Hága, 2005; *Nyugati magyar tanulmányírók antológiája* (szerk.). Bern, 1987, Hága, 2005; *Ötszáz mérföld*. Esszék, München, 1989; *Nyugati magyar irodalmi lexikon és bibliográfia*, Budapest. 1992; *Magyarok az Angol Kertben. A Szabad Európa Rádió története*. Budapest. 1996, 2004; *Emigráció és Magyarország. Nyugati magyarok a változások éveiben 1985-1995*, Basel-Budapest, 1996; *Magyar politikai pályaképek*, Budapest, 1997; *Alkony és derengés*, Lakitelek, 1999; *Nem élünk hiába*, Budapest, 2000; *Népiség és népiek*. Budapest, 2000; *Értékörzés*, Budapest, 2001; *Emigránsok*, Budapest, 2002.

A fényképeket Molnár József készítette. [Mikes International Szerk.]

BORBÁNDI GYULA
NÉPISÉG ÉS NÉPIEK

ESSZÉK, TANULMÁNYOK, CIKKEK

PÜSKI

A mű eredetileg a *Püski Kiadó* (Budapest) gondozásában
jelent meg, 2000-ben.

TARTALOM

<i>A Kiadó előszava</i>	<i>III</i>
<i>Publisher's preface</i>	<i>III</i>
ELŐSZÓ	1
I. ESZME ÉS MOZGALOM	2
EREDET ÉS MÉRLEG.....	3
A KÖZÉPTŐL BALRA — A NÉPI MOZGALOM JELLEGE ÉS HELYE —.....	7
NÉPI-URBÁNUS VITA	10
DEMOKRÁCIA VAGY NEMZET?	12
A NÉPI MOZGALOM TÖRTÉNETÉNEK NÉHÁNY KÉRDÉSE	14
NÉPISÉG ÉS KRITIKAI ÖNISMERET	20
A POPULIZMUS JELENTÉSVÁLTOZÁSÁRÓL	23
FOGALOMZAVAR A POPULIZMUS KÖRÜL	25
A NÉPISÉGGKRITIKA NYOMORÚSÁGA.....	33
SZÁRSZÓI KONFERENCIA?	41
NÉPISÉG ÉS EMIGRÁCIÓ.....	42
II. PÁRT ÉS KÖZÉLET	51
NEMZET ÉS PARASZTSÁG	52
A TIZENKETTEDIK ÓRA	55
FIASKÓ ÉS KOALÍCIÓ MAGYARORSZÁGON	58
PETŐFI PÁRT.....	64
III. GONDOLKODÓK, ÍRÓK, POLITIKUSOK	65
ADALÉKOK BIBÓ ISTVÁN NYUGATI RECEPCIÓJÁHOZ (1945 — 1963).....	66
MINDVÉGIG HŰSÉGGEL A NÉPI ESZMÉKHEZ.....	72
A MEGKÍNLÓDOTT IGAZSÁG	75
HETVENÖT ÉV UTÁN.....	77
EGY ÉLET A HARMADIK OLDALON	81
NÉGY NAP ILLYÉS GYULÁVAL	84
ILLYÉS-FELEJTÉS?.....	90
KERÉK MIHÁLY ÉS NEMZEDÉKEM.....	92
TEHETSÉG, BECSÜLET, HŰSÉG	94
CSELEKEDTE AZT, AMI LEHETSÉGES VOLT	99
KOVÁCS IMRE ÖRÖKSÉGE.....	104

EMLÉKEK KOVÁCS IMRÉRŐL	106
MISZTÓTFALUSI UNOKÁJA	108
NAGY FERENC EMIGRÁCIÓBAN	109
NÉMETH LÁSZLÓ ÉS AZ ÚJ MAGYARORSZÁG	114
ÉRZELMES SOROK PÜSKI SÁNDORRÓL	119
A NYITOTT AJTÓ.....	121
EMLÉKEZÉS SIMÁNDY PÁLRA — ELHALLGATTATÁSA ÖTVENEDIK ÉVFORDULÓJÁN —	122
SZABÓ ZOLTÁN	123
SZABÓ ZOLTÁN ÉS A NÉPI MOZGALOM.....	125
A FÖLDKÉRDÉS TUDÓSA	127
EMLÉKEK VATAI LÁSZLÓRÓL	128
EGY EL NEM MONDOTT FELSZÓLALÁS VERES PÉTERRŐL.....	130
AZ ÖTVENEDIK ÉS A SZÁZADIK.....	131
HALK SZÓVAL A JÓ ÜGYEK SIKERÉÉRT	134
<i>FORRÁSMEGJELÖLÉS</i>	<i>136</i>

ELŐSZÓ

A magyar népi mozgalomról a hetvenes évek közepén németül, majd 1983-ban a Püski Kiadó gondozásában magyarul is megjelent munkám azzal zárult, hogy a magyar népiség története valószínűleg még nem zárult le és feltételezhető, hogy akkori lappangó állapotából „különösen válságos pillanatokban ismét az emberi tudat előterébe hatolhat, mivel kórmegállapításai és gyógy módjai nem a társadalomra általában, hanem a *magyar* társadalomra vonatkoznak”.

Közben bekövetkezett egy negyven évig tartó idegen megszállás és belső önkényuralom bukása, a szabadság rendjének győzelme, az állami önrendelkezés kivívása és a demokráciává való átalakulás. Tagadhatatlan, hogy ebben a folyamatban a népi mozgalom irányítói és tagjai is részt vettek. Azt a szerepet azonban, amelynek ellátásában sokan bíztak és reménykedtek, mindmáig nem tölthettek be. A demokratikus fordulatot követően rövid ideig úgy látszott, hogy az ország és a nép sorsának formálásában tevékenyen és eredményesen részt vehetnek, de ez részben a politikai erőviszonyok alakulása, részben belső megosztottság következtében elmaradt. A népiség eszméi - persze, a korábitól eltérő okokból - újból a lappangás állapotába kerültek. A népi gondolatok azonban jelen vannak a magyar társadalomban és ha nem mozgatnak is meg tömegeket, olykorolykor - legjobb és leghitelesebb képviselőik révén - felszínre törnek, közösségeket ihlető és bátorító erővé válnak, búvópatakokon át a társadalom majd minden rétegébe eljutnak. Jelenlétük a mai rejtőzködő állapotban is gyakran észrevehető és felismerhető.

E kötetbe gyűjtött írások az elmúlt másfél évtizedben jelentek meg a magyarországi és a nyugati magyar irodalmi és politikai sajtóban. Részben visszapillantások a népi mozgalom korábbi eseményeire és problémáira, valamint kiemelkedő alakjaira, részben megfigyelések és észrevételek a népi gondolkör és az általa érintett ügyek mai kezeléséről.

Miután majd ötvenegy éve az országtól távol, Nyugaton lakom és elhagyni kényszerült hazámmal csak 1987 nyara óta van újból közvetlen kapcsolat, talán megérthető és elnézhető, hogy figyelmem jelentős mértékben a népi mozgalomnak ama tagjai és jelentkezői formái felé fordult, akik és amelyek hozzám közel álltak vagy állnak.

Megtisztelőnek érzem, hogy e könyvem annál a kiadónál jelenhetik meg, amely több mint hat évtized óta a népi írók által készült és a népiséget érintő alkotások megjelentetésével foglalkozik és hálás vagyok Püski Sándornak, hogy ez írásgyűjteményt - mint korábban „A magyar népi mozgalom” című könyvemet - kiadványai közé felvette.

München, 1999 december

Borbándi Gyula

I. ESZME ÉS MOZGALOM

EREDET ÉS MÉRLEG

Egy amerikai történész szerint az 1956-os magyar forradalom eszmei hátterét, mértékadó, felelős, realista politikai közszereplőinek álláspontját, valamint a népfelkelés napjaiban észlelhető fő törekvéseket nem lehet megérteni az 1943-as szárszói konferencia ismerete nélkül. Az iménti megállapításhoz hozzátenném azonban, hogy az ötvenhatos forradalom, de az újabkori magyar történelmi fejlődés megértéséhez a népi irodalom és a népi mozgalom ismerete is elengedhetetlen. Nemcsak azért, mert századunk legjelentősebb szellemi és politikai áramlatainak egyike volt, hanem azért is, mert hatásában a legmaradandóbbak közé tartozik és ma is befolyásolja a magyar társadalom egy jelentős részét. Magyar társadalmon ebben a vonatkozásban nemcsak Magyarország lakosságát értem, hanem a szomszédos országokban és a nyugaton élő magyarokat is.

Induljunk ki talán abból az ismert irodalomtörténeti tényből, hogy a húszas évek elején a magyar irodalomban három irányzat versengett egymással. Az első a hagyományos költészet és széppróza követését tekintette céljának, tehát azon az úton haladt, amelyet Petőfi, Arany, Vörösmarty, Eötvös, Jókai, Mikszáth nevével lehetne érzékeltetni, hogy csak a legjelentősebb és legismertebb 19. századi alkotókat említsen. Egy másik irányzat Ady és a Nyugat című folyóirat munkatársainak hatása alatt állott. Azt kívánta folytatni, amit ők e század elején, elsősorban nyugati eszmék és stílusáramlatok átvételével, a kor embere lelki állapotának és életfelfogásának érzékeltetésével elkezdtek. Hogy ezt az irányzatot is néhány névvel tegyem érthetőbbé, ide sorolom Babits Mihályt, Juhász Gyulát, Kosztolányi Dezsőt, Tóth Árpádot, Móricz Zsigmondot, Krúdy Gyulát és Szabó Dezsőt. És végül, a harmadik és az előbbieknél jóval kisebb csoport a korszak újító és modernista törekvéseinek kötelezte el magát. Legjelentősebb képviselője Kassák Lajos volt.

Ilyen környezetbe lépett be az az új költői és írói nemzedék, amely a húszas évek első és második felében jelentkezett a magyar irodalomban. Az úttörő szerep Erdélyi József nevéhez fűződik, aki a hagyományos líra, az Ady Endre által félmjelzett iskola és a modernizmus helyett a népköltészethez nyúlt vissza, onnan merítve ihletet és ösztönzést, keresve alkotásra serkentő példát. Annak segítségével akart korszerű életérzéseket kifejezni és a mondanivalót művészi formába önteni. Erdélyinek hamarosan olyan hatása támadt, hogy az új nemzedék több tehetséges tagját befolyásolta. József Attila és Illyés Gyula is sokat tanult belőle, nem beszélve azokról, akik - mint Sinka István - mindvégig következetesen haladtak az Erdélyi által megújított líra útján. Mind több költői alkotás foglalkozott a szegények, a társadalom szélére szorultak, a falusi nincstelenek sorsával és szabadulás utáni vágyával. A korabeli magyar társadalom egészségtelen jelenségei, elsősorban a paraszti nyomorúság és az emberhez méltatlan életkörülmények a magyar irodalom témái közé emelkedtek és a pályakezdő írók szinte morális kötelességüknek érezték, hogy az országban észlelhető bajoknak és fogyatékoságoknak hangot adjanak. Illyés Gyula visszaemlékezve fiatalságára, azt írta, hogy árulásnak érezte volna, ha csak író akart volna maradni. Az irodalom társadalmi szerepe és felelőssége nagy mértékben megerősödött az új írói nemzedék tagjaiban. A húszas évek végén és a harmincas évek elején már külön csoportként emlegették őket. A többi között Babits Mihály és Németh László, kik elsőnek adták a népi író és népi irodalom nevet ennek a társadalmi elkötelezettségű alkotócsoportnak, illetve műveiknek. A költőkhöz regény- és elbeszélésírók, esszéisták és kritikusok társultak, a szépprózában és az értekező prózában is megpendítve azt az új hangot és tájékozódást, amely az irodalomba emelt addig köznapinak és póriának tekintett témákat. Ezek az érdeklődést felkeltették olyan rétegek iránt, amelyek a társadalom peremén és az ismeretlenség homályában tengtek. Nem általában a parasztság került az irodalomba, hiszen az ott volt Móricz, Szabó Dezső, Gárdonyi, Móra révén is, hanem a parasztságnak az a legalsó rétege, amely addig az irodalomban csak halványan megrajzolt és éppen hogy érintett mellékszereplőként kapott helyet.

A népi prózaírók közül a legjelentősebbek nemsokára országos hírré emelkedtek, regényeik és színdarabjaik alapján olyan körökben is ismertté váltak, amelyek egyébként távol álltak a népi eszmétől. Hogy ismét néhány névvel érzékeltessen, kikre gondolok, elég, ha megemlítem Kodolányi Jánost, Tamási Áront, Féja Gézát, Veres Pétert, Szabó Pált, Németh Lászlót. Ők és a már említett költők alkották azt a magot, amely köré azután a náluk is fiatalabbak tömörültek, különösen azután, hogy megindult a falukutatás, amelynek legismertebb művelői - Kovács Imre, Szabó Zoltán, Darvas József és Erdei Ferenc - akkoriban még csak húszas éveikben jártak.

Az említett nevek bizonyára a kevésbé avatottaknak is eligazításul szolgálnak arra vonatkozóan, hogy kikre gondoljanak, ha azt hallják, hogy népi író vagy népi irodalom. A harmincas és negyvenes években ezek a költők és szépírók még nem tartoztak a legismertebb és legnépszerűbb szerzők közé. Ha eltekintünk olyan nagyságoktól, mint Herczeg Ferenc vagy Molnár Ferenc, továbbá a szórakoztató irodalom művelőitől és a divat által időnként felkapott szerzőktől, akkor is maradtak nagytehetségű írók - mint Kosztolányi, Karinthy,

Szabó Dezső, Móricz Zsigmond, Krúdy Gyula, Márai Sándor, Mécs László -, akiknek a híre mindenhová eljutva túlszárnyalta a népiekét. Az igényes közönség azonban már észrevette, milyen értékek lappanganak például Illyés és Sinka verseiben, vagy Németh László és Tamási Áron prózájában, és milyen eszmetisztázó és felelősségbresztítő hatásuk van a fiatal faluvizsgálóknak. Egy szót még Szabó Dezsőről és Móricz Zsigmondról. Őket koruknál fogva - akárcsak Bartókot és Kodályt - nem lehet a népiek nemzedékéhez sorolni, de hatásuk e nemzedékre és rokonságuk annak tagjaival tagadhatatlan. A legnagyobb befolyást Szabó Dezső gyakorolta, de a gögös és magát mindenkitől elkülönítő mester nem vállalta velük a közösséget, annál inkább Móricz, Bartók és Kodály, akik kifelé is látható jelét adták a népiekkel való szolidaritásuknak.

A parasztságból jött vagy vele együttérző, vágyainak és törekvéseinek hangot adó fiatal írókat nem önmaguk, hanem mások kezdték felváltva népieknek és népieseknek nevezni. Babits Mihály az elsők között volt, aki a népi megjelölést használta. Később szóban és írásban a különbséget nem érzékelve használták a népi és a népies jelzőt. Maguk az írók következetesen népinek nevezték magukat és a népies megjelölés a későbbiek folyamán elsősorban azok szóhasználatában vert gyökeret, akik kritikusan vagy ellenségesen szemlélték az írókat és a mögöttük keletkezett mozgalmat. A népi íróknak két érvük volt amellett, hogy ők miért népiek és nem népiesek. Az egyik szemantikai jellegű. A népi az, ami közvetlenül a néptől származik, a néphez tartozik, a nép által lett, míg a népies inkább olyasmi, ami a népihez hasonló, azt utánozza, annak igyekszik látszani. Gombos Gyula találóan jegyezte meg, hogy „az egyik jelleg és tartalom, a másik mindennek az utánzata, erőlködés és mimikri, hogy olyan legyen, mintha...!” Pontosan úgy, ahogyan a magyar és a magyaros viszonylik egymáshoz. Magyaros az, ami magyarok látszik, ahhoz hasonló, annak igyekszik mutatni magát, olyan mintha az lenne, de nem biztos, hogy az.

A másik ok, amiért az írók népinek nevezték magukat, politikai természetű volt. El akarták különíteni a politikai és irodalompolitikai célokat is követő mozgalmukat a merőben csak irodalmi népiességtől. Az irodalmi népiesség a múlt század negyvenes éveiben lendült fel és a néphagyományokhoz, a népköltészethez való visszanyúlásával kívánta a magyar irodalmat felvirágoztatni. Jóllehet, művelői részt vettek a reformkor kezdeményezéseiben, erendően politikai indítékaik és céljaik nem voltak. A népi írók ezzel szemben nem tagadták, hogy irodalmi munkásságukkal a nemzeti megújulást és a társadalmi változást akarják előmozdítani.

Ez a magyarázata annak, miért voltak népiesek és nem népiek a parasztság életét bemutató és falusi témákkal foglalkozó olyan írók, mint Gárdonyi Géza, Tömörkény István, Móra Ferenc, Nyíró József, Bibó Lajos és Fekete István. Közöttük is voltak paraszti származásúak, ők is a parasztságról írtak, ők is bőven merítettek a népi hagyományokból, ők is beleszórtak műveikbe folklorisztikus elemeket és az ő alkotásaikból sem hiányzott nemcsak közvetett, de a közvetlen kritika, mégsem tekinthetők népieknek, mert parasztábrázolásukat és faluképüket nem kötötték össze a társadalmi átalakulás követelésével és távol tartották magukat a radikális politikai mozgalmaktól. Népieseknek tekintették őket a népiek, ami semmiképpen sem volt minősítés, mégkevésbé lekicsinylés, csupán megfelelő elhelyezésük a korabeli irodalmi színpadon.

Veres Péter szerint „a népies kívülről, programszerűen a néphez hajló, népbarát irodalmi irány; a népi pedig belülről spontán áradó szellemi mozgalom s nem csupán irodalmi irányzat, hanem társadalmi céljai is vannak”. A hangsúly tehát nem a származáson, nem a témaválasztáson és nem az alkotói módszeren volt, hanem a társadalmi elkötelezettségen, a szerepvállaláson és szellemi politikai harcokban való részvételen. A népiesek körében erős volt a miszticizmusra, a paraszti élet idealizálására és a konzervativizmusra való hajlam. A népiek felvilágosultabban, józanabban, realistabban, kritikusan szemlélték a parasztságot és általában az egész társadalmat, sohasem tagadva, hogy ennek a társadalomnak a megújítására töreksszenek. „Az irodalomban - állapította meg annak idején Gombos Gyula - egyrészt a hang, másrészt a látás, ami egy műnek népi, vagy mondjuk inkább úgy, magyar népi jellegét megadhatja.” A másokétól eltérő hang, látásmód és emberi tartás sugallta a társadalmi elkötelezettséget és ez fejeződött ki például abban a fordulatban, amelyet Illyés Gyula hajtott végre, amikor a francia avantgárdot és Párizst elhagyva, 1926-ban Magyarországra visszatért. „Az újítás, a merészség nemcsak az irodalomban esedékes, hanem a társadalomban is, sőt ott esedékes először és igazán” - írta majd három évtized távolságából Illyés.

A népi irodalom ötven esztendejére visszaillesztve - anélkül, hogy az írók tevékenységére és műveikre egyenként külön kitérnénk - amolyan mérleg gyanánt megállapítható, hogy legtöbbjük már most a magyar irodalom klasszikusai között foglal helyet. Fellépésükkel lett a magyar irodalom az ami ma. „Népünk mélyrétegei nyomták föl végre méltó képviselőiket a nemzet tudatába - írta Illyés Gyula -. Nem egy irodalmi csoport hozott a köztudatba egy új tartományt. Az egész magyar irodalom érkezett el fejlődésének egy régóta esedékes szakaszába.” Gombos Gyula a negyvenes évek elején megállapította, hogy „a népi író nem egy osztály kifejezője kizárólag; igénye az egyetemes magyar irodalom”, majd látónoki erővel jóslta meg: „egy eljövendő mérleg tisztán fogja mutatni, hogy a mai népinek nevezett irodalom se több, se kevesebb, mint: a magyarság legfrissebb, huszadik századi, de egyetemes igényű szellemi megnyilatkozása”.

Arra is kísérlet volt a népiség, hogy a hatalom és az irodalom kibékíthetetlen ellentétét feloldja. Képviselői olyan új társadalom képét rajzolták fel, amelyben politika és irodalom, hatalom és szellem nem állnak ellenségesen egymással szemben. Érdekeiket ugyan következetesen megvédik, de vitáikat békésen intézik el és nem kényszerülnek arra, hogy újból és újból összetűzzenek. Az irodalom ott erős, ahol a szabadság erőtlen. A népiek a szabadság társadalmának eljövételét még azon az áron is szorgalmazták hogy a szabaddá lett nép erejének növekedésével az ő erejük gyengül. Az emberek olyan együttélése lebegett a szemük előtt, amelyben a hatalom szükségszerű konzervativizmusa és az irodalomnak ugyancsak jellegéből fakadó anarchizmusa a társadalom állandó javítását, következőképpen az emberi nem boldogulását segíti elő.

Ez írói csoport szemléletében a nép nem elsődlegesen biológiai, hanem szociológiai fogalom volt. Ilyen értelemben fogták fel a népiek a *faj* szót is, amelyet a nép szinonimájaként használtak, semmivel sem több és más tartalommal, mint amelyet a nép szó foglalt magában vagy ahogyan ma az etnikum szót szokás használni. A népiektől távol állott, hogy a faj szónak ugyanolyan tartalmat tulajdonítsanak, mint tették a szélsőséges nacionalizmus hívei. Veres Péter azt mondta egyszer, hogy nem a vér a legfontosabb, hanem a lélek, a szellemi magatartás és ugyancsak tőle való az a megállapítás, hogy a népiség nemcsak származás, hanem vállalás dolga is. Illyés epigrammája is ezt fejezi ki más szavakkal: „*Azt, hogy a nép fia vagy, igazolnod, sejh ma nem azzal kellene: honnan jössz, - azzal ecsém: hová mész!*”

A vérnél, tehát származásnál fontosabbnak tartották a tudatot, a szellemi tájékozódást és a politikai magatartást. Fő feladatuknak sem a magyar vérűek összefogását, hanem a nép öntudatának fölírását és ébrentartását tekintették. A társadalmi átalakulást a nemzeten kívül rekedt néppel - tehát a jogtalanokkal, kismizettekkal, megcsaltakkal, a szélekre lököttekkel - és ezen változtatni akaró értelmiséggel kívánták megvalósítani: hogy nemzet és nép egy legyen.

Jóllehet, a magyar társadalomfejlődés a kelet-európaival rokon és gyakori volt a hivatkozás a magyar nép keleti eredetére, a népiség alapján nyugat felé fordította tekintetét. Illyés Gyula szerint „a népi irodalommal nem parasztok léptek be a magyar irodalomba hanem az annyit óhajtott nyugatosság végre hiteles szavú képviselői.” Ez úgy kívánt a nyugati fejlődéssel lépést tartani, hogy - Bartók Béla példájára - nem vetette el, nem becsülte le, nem tartotta avultnak és korszerűtlennek a nép kultúrájának kincseit és az évszázados hagyományokat. E nyugatosság szerint az önnön értékek tisztelete és védelme nagyon is összhangba hozható az egyetemes emberiség szellemi teljesítményeinek megbecsülésével és a kor színvonalához való felzárkózással. Más felvilágosult, haladó, a világba tekintő irányzattal ellentétben a népiek nem a nyugati felismerések és kezdeményezések pusztá átültetésére, hanem a magyar hagyományokkal és értékekkel való összehangolására törekedtek.

Érdemük a népi íróknak, hogy az égető társadalmi problémáknak nyilvánosságot adtak, az érdeklődés homlokterébe emelték, a tanult embereket a velük való foglalkozásra ösztönözték és ezzel fontos lépést tettek a megoldásuk felé. Nem elégedtek meg a betegség tüneteinek feltárásával, gyógy módokat is ajánlottak. Mindegyikükre érvényes volt, amit Bibó István egy tanulmányában Németh Lászlóról mondott: valóságos problémákról és nem ködképekről beszéltek, megbízható mérleget készítettek és nem hamis konstrukciókat, az igazságkeresésnek az ereje tükröződik műveikből és nem az erőlködés, hogy már előre tudott eredményre jussanak. A valóság nyugtalan keresése, a tények kendőzetlen feltárása és a kor kérdéseire adandó válasz serkentette őket munkára.

Nem voltak egységes és zárt csoportok. Különböztek egymástól származás, képzettség, életpálya, irodalmi és politikai kapcsolatok tekintetében. Erősebb és jelentősebb volt azonban az, ami összekötötte őket. A legtöbben a parasztságból, annak is legszegényebb rétegéből származtak, de voltak középosztályi és polgári származásúak is. Ez ugyanúgy nem játszott szerepet az egymás közötti kapcsolatokban, mint az a kérdés, hogy ki, mely vallásfelekezet tagja, hisz-e Istenben vagy nem. Többségük protestáns volt, de találunk közöttük katolikusokat is, egyikük - Sárközi György - ősei például zsidók voltak. Vallási és lelkiismereti kérdésekben sohasem támadtak viták közöttük. Babits Mihálynak is feltűnt, mily egységesek a társadalmat érintő lényeges kérdésekben, jóllehet jómódú emberek és szolgák, lelkészek és forradalmárok, keresztények és nem keresztények fiai. Műveltségük természete is más és más volt. Illyés, Németh, Szabó Lőrinc, Szabó Zoltán, Gombos Gyula a klasszikus európai kultúra emlőin nőtt fel, francia, angol, német költőket és írókat olvasott, a nyugati szellemi világot úgy ismerte, mint a magyart. Erdélyi, Veres, Sinka, Szabó Pál egész életműve merőben csak magyar forrásokból táplálkozott és a külföldi áramlatokkal csak keveset érintkezett. Irodalomban és politikában sem álltak mindig ugyanazon az oldalon. Illyés és Szabó Lőrinc mélységes tiszteletet érzett Babits iránt, kit Veres Péter például sem megérteni, sem kedvelni nem tudott. Szabó Zoltán és Kovács Imre - anélkül, hogy több nézetét, például a dualista korszak magyar államférfiainak megítélését vagy Habsburg-rokonszenvét osztotta volna - nagyra becsülte Székfű Gyula személyét és tevékenységét, ugyanakkor Németh László - Szabó Dezsőhöz hasonlóan - a leghatározottabban elutasította és támadta. Szabó Dezső megítélésében sem voltak azonosak, jóllehet érdemeit mindegyik méltányolta. Féja, Kodolányi, Simándy, Gombos Gyula, Püski Sándor nagyra becsülte,

Veres, Erdei, Darvas, Kovács Imre, Szabó Zoltán tartózkodó volt vele szemben. Életformájukat tekintve voltak közöttük nagyvárosiak és voltak falusiak. Némelyek bizalmatlanul tekintettek Budapestre, mások nemcsak életformában, de lélekben és szellemben is városiakként viselkedtek. És hogy a politikai tájékozódásban is olykor mily eltérések voltak közöttük, azt a mozgalom története meggyőzően bizonyítja. A közösségi fegyelem is gyakran ingadozott. Illyés szerint nehezen vetették alá magukat az összjáték törvényeinek.

Mégis, mi okozta a népi tábor tiszteletet keltő egységét és a tagjai közötti összetartást? Elsősorban a parasztság iránti közös érdeklődés és mélyen átérzett felelősség sorsának alakulásáért. Egységesen küzdöttek a szegény és elesett paraszti rétegek felemeléséért, emberséges életviszonyok közé való juttatásáért és az őket megillető szerep kivívásáért. Ebben nem volt eltérés közöttük, még akkor sem, ha a politikai színpék különböző szeleteiben álltak. Ezért követelték a földreformot, a szociális problémák megoldását, új társadalmi rendet. A parasztságnak azonban nem igényeltek vezető szerepet. Nem akarták uralkodó osztállyá tenni, ellentétben a kommunistákkal, akik a munkásosztályt tartják illetékesnek arra, hogy a társadalom élén álljon.

Jellemző vonásuk volt a népieknek, hogy nem láttak ellentétet a társadalmi és a nemzeti elkötelezettség között. A társadalmat úgy akarták megváltoztatni, hogy közben nem feledkeztek meg a nemzeti problémákról. És fordítva, a nemzet sebeiről és fájdalmairól szólva nem hallgattak a nyomorról és a jogtalanságról. Társadalmi kérdés és nemzeti kérdés nekik egyazon probléma két vetületeként jelent meg. A magyarság és szocializmus, a nemzeti érzület és a nemzetköziség nem egymást kizáró, hanem egymást kiegészítő eszmékként és feladatokként jelentkeztek.

A népiséggel összefüggésben sokszor és sokan emlegetik a harmadik utat. Ennek annyiban van alapja, hogy valóban észlelhető a népiek körében a törekvés az ellentétek - olykor kibékíthetetlen ellentétek - feloldására, a szélektől a közép felé való húzódásra, az egymással szembenálló érdekek egyeztetésére és valamilyen szintézis megtalálására. Ebben az összefüggésben találhatóbb és helytállóbb a harmadik út emlegetése, mint azokban a főként vádként hangoztatott megállapításokban, hogy a népiek Hitler és az antifasiszta szövetség, a szocializmus és a kapitalizmus, a haladás és a maradás között kívántak ösvényt vágni és azon haladni. A harmadik utas szemléletet Budapesten ezen a nyáron az 1943-as szárszói konferencia évfordulóján ismét felhánytorgatták nekik. A szárszói konferencia a népi tábor legjelentősebb teljesítményeinek egyike volt. Ez elsősorban Püski Sándor érdeme, aki rendkívül nehéz és válságos időkben, egy történelmi pillanatot jól kihasználva és a lehetőségek végső határáig elmenve, megszervezett - hatósági engedélyt nem kérve, de hatósági beavatkozást elhárítva - egy olyan találkozót, amely nyílt tüntetésnek számított a magyar függetlenség, önállóság és szabadság mellett. 1943 augusztusában, a háború kellős közepén 600 magyar - elsősorban fiatal - félreérthetetlenül állást foglalt alapvető magyar értékek és érdekek mellett. A túlnyomó többség a harmadik út mellett tette le a garast. Arról, hogy voltaképpen hogyan ítélandó meg a harmadik út, illetve ahogyan akkor nevezték: a harmadik oldal koncepciója, ma is helytálló, amit Bibó István mondott, az ugyanis, hogy a harmadik út aszerint értelmezendő, hogy mit tekintünk első és mit második útnak. Szárszón az eldöntendő kérdés úgy hangzott, hogy nyilas uralom vagy sztálinizmus, hiszen a német győzelem a szélsőjobboldal uralmát, a feltételezett orosz győzelem a szélsőbaloldal szerint az akkor létező szocializmus, tehát a sztálinizmus tudomásulvételét jelentette. Mi több, az ezzel a fordulattal kiegyező szinte elkerülhetetlennek nevezték, hogy akik az antifasiszta koalíció győzelmét kívánják, azoknak szükségszerűen a szovjet mintájú kommunizmust is el kell fogadniuk. Nem meglepő, hogy az ilyen alternatívát a konferencia résztvevőinek túlnyomó többsége egy harmadik lehetőséggel akarta feloldani. Talán érdemes hozzátenni, hogy 1943-ban még létezett némi remény a szovjetkommunista uralom előrelátható következményeinek enyhítésére, hiszen Európa - helytelenül Jalta nevével összefont - felosztása még nem történt meg. A harmadik oldal hívei az orosz győzelem helyett nem a német győzelemre spekuláltak, hanem az orosz győzelem ellenére is elhárítani kívánták annak a rendszernek kritikátlan átvételét, amelynek valódi természetéről volt némi ismeretük és nemcsak a korabeli szovjetellenes propaganda, de megbízhatóbb információs források alapján is.

A harmadik utas elképzelés azért is maradt meg a magyar közgondolkodásban, mert a későbbi évtizedekben is támadtak helyzetek, amikor az első út és a második út elfogadhatatlannak vagy járhatatlannak bizonyult. Az 1956-os forradalom fegyveres leverése után például előállott egy olyan helyzet, amelyben a felkelés eltiprónak való teljes alávetettség és kiszolgáltatottság, másfelől a szabadságharcos követelések maradéktalan fenntartása között reális szemmel nézve és az adott feltételek figyelembevételével egy harmadik lehetőség is kínálkozott, amely egyaránt kielégíthette volna a gyámkodó hatalom biztonsági igényeit és megóvhatta volna az ötvenhatos vívmányok egy részét. Bibó István memoranduma és kibontakozási javaslata világosan megmutatta, hogy a harmadik utas népi koncepciónak mily erős a realitás-tartalma és kedvezőbb feltételek között némi megvalósulási esélye is lehetett volna. Nem ez következett be, de az elképzelés gyakorlati sikerének meghiúsulása nem rejti magában feltétlenül a koncepció irrealitását és időszerűtlenségét.

A népi eszme - amely soha sem volt helytől és időtől elvonatkoztatott - amolyan válságoldó eszköznek bizonyult, amelyhez a magyarok mindannyiszor folyamodtak, valahányszor a fennálló rend belső vagy külső krízis jeleit mutatta és tanácsstalanságából nem talált kiutat. Amikor az uralkodó társadalmi modellt annak hívei is kérdésessé kezdték tenni és vonzereje gyengült, a lehetséges alternatívák között a népi koncepció ugrott mind előtérbe.

Kérdés, így lesz-e ez a jövőben is?

(1983)

A KÖZÉPTŐL BALRA

— A NÉPI MOZGALOM JELLEGE ÉS HELYE —

A népi irodalom és a népi mozgalom története alapján eléggé közismertté és köztudottá válhatott, hogy mily tág és széles körű volt mind az egyik, mind a másik. Mégis azt kell tapasztalnunk, hogy sokan, akik a népi irodalommal és mozgalommal foglalkoznak, olyan tulajdonságokat kérnek számon tőlük, amelyek zárt gondolati rendszerek és egységes, szervezett társulások jellemzői.

Ha valóban ez utóbbiak közé tartoztak volna, akkor érthető és megmagyarázható lennének azok az észrevételek, hogy a népi mozgalom - beleértve az irodalmat is - romantikus, egyoldalú, csak a parasztsággal törődő, a modernizálástól idegenkedő, a fejlődésben megrekedt, a nacionalizmus felé megértő, idegen kultúrákkal szemben tartózkodó, vélt nemzeti érdekeket a demokrácia elé helyező, az európaiság tekintetében bizonytalan, a politikában ingadozó és a mindenkori hatalommal kiegyezésre hajló volt.

Mindezek a nyilván megfigyelésekre és értesülésekre alapozott sajátosságok bizonyára érvényesek a mozgalom némely tagjára. Persze nem az összes jellemvonások egyetlen személyre, hanem kire ez, kire az a meghatározás. A népi tábor oly kiterjedt volt, hogy biztosan akadtak benne az iménti negatív jelenségeket megtestesítő személyek is. Ezen az alapon elmarasztalható a jelenkori Magyarország minden más mozgalma, laza tömörülése is, hiszen egyik sem büszkélkedhet azzal, hogy minden tagja és híve minden kérdésben azonos nézeteket vallott és magatartást tanúsított.

A népiekkel kapcsolatban azért van a kritikusoknak könnyű dolguk, mert a mozgalom rendkívül színes egyéniségekből rekrutálódott, autonóm és szabad emberekből, akik gyakran egymással is éles ellentétben álltak és semmilyen mozgalmi fegyelemnek, *Illyés* Gyula kifejezésével élve, az összjáték törvényeinek magukat alávetni nem tudták és nem akarták. Nem volt nehéz dolguk a bennük szövetségest keresőknek sem, hiszen az eszmei és politikai irányzatok, kevés kivétellel, találhattak körükből partnereket, rövidebb vagy hosszabb időre szóló útitársakat.

1.

A népi mozgalom erejének, vonzásának és tartósságának egyik magyarázata talán az lehetett, hogy nem kívánt tagjaitól és híveitől különleges hitvallást, érdekezésszerűséget, szolidaritást és a közös ügyért vállalt áldozatot. Átjárható is volt, hiszen nemcsak részei között volt szabad a mozgás, de elhagyni és visszatérni is lehetett. A sokszínűség és az eszmei pluralizmus, az egyidejű szellemi és politikai tevékenység, a szervezeti tagoltság folytán lehetőség kínálkozott különböző csoportokban és kezdeményezésekben részt venni úgy, hogy aki akarta, a mozgalmon belül maradhatott, de ki is löghatott belőle.

Ennek következménye, hogy a népiséget ért bírálatok, kritikai észrevételek és elmarasztaló ítéletek igazak is, meg nem is. Mert vannak, akikre illenek, és vannak, akikre egyáltalán nem illenek. Nem mindenkinek inge, tehát nem is veheti magára mindenki, aki a mozgalomhoz tartozónak tekintette vagy tekinti magát. Akadt, aki a nemzeti kérdésben vagy a magyar mivolt megítélésében túlzó vagy megalapozatlan fogalmazásra hajlott, de ettől a mozgalom nem vált nacionalistává. Nacionalizmuson természetesen annak pejoratív jelentését érve. Akadt, aki *Szabó Dezső* vagy a népies írók nyomán a paraszti élet romantikus és idillikus képét melengette magában, jóllehet a népi írók éppen a paraszti élet realisztikus és nyers ábrázolására, valóságghú visszaadására törekedtek. Akadt, aki a parasztságban látta minden jó és nemes forrását, holott a népieket éppen az különböztette meg a kor sok más irányzatától, hogy *az egész társadalomban gondolkodtak* és egyik osztálynak sem kívántak előjogokat, még ha a harmincas években és a negyvenesek első felében a parasztság problémáinak megoldására helyezték is a hangsúlyt,

mivel a demokratikus átalakulás ettől függött. Akadt, aki kellően át nem gondolt, igazságtalan és sommásan ítélkező szavakat ejtett a zsidóságról, de miért látszott indokoltnak az egész mozgalmat az antiszemitizmus hírébe keverni, amikor a zsidókérdésről és az antiszemitizmusról a legmegalapozottabb és legmeggyőzőbb elemzést éppen egy népi gondolkodónak, *Bibó Istvánnak* köszönhetjük, és a kérdésben a józan, emberséges, tisztességes magatartást olyan személyes életpályák testesítik meg, mint *Ilyés Gyuláé, Tamási Ároné, Kovács Imréné, Szabó Zoltáné, Kiss Sándoré* és másoké. Akadt végül, aki a magyarság és a demokrácia szoros összefonódásának lazításán gondolkodott, amikor a demokrácia működésében a nemzet ügyére káros jelenségeket vélt felfedezni, elfeledve, hogy a magyar népnek nemzetként való felemelkedése és egy működőképes országnak a megteremtése csak a demokrácia és a jogállamiság szellemében valósulhat meg. A népi mozgalmat éppen az jellemezte, hogy megszületése pillanatától demokráciára törekedett, a nemzet és haladás egységében gondolkodva egész reformprogramja a magyar társadalomnak a demokratikus rendszerben való élésre történő felkészülést szolgálta. *Bibó* találónan állapította meg, hogy a politikai népiség „*egyszerre foglalja magában a teljes társadalmi felszabadulás követelményét és a szabadságjogok intézményszerű teljességének követelményét*”. Voltak, akik ez ügyben nem mutattak kellő következetességet, de a mozgalmat nem ez jellemezte, hanem legjelesebb alakjainak a nemzeti eszmények, a társadalmi igazság és a demokratikus szabadságjogok egységéről vallott felfogása.

2.

Ez átvezet minket annak a kérdésnek a megválaszolásához, hogy a népi mozgalom hol helyezkedett el fő korszaka, a harmincas és negyvenes évek politikai színpéjében. Jóllehet meghatározó személyiségei reformokat sürgettek, társadalomátalakítási terveket fogalmaztak meg és az evolúciós fejlődést pártfogolták, frazeológiájuk revolúciós, forradalmi volt. *Kovács Imre* a *Néma forradalom* befejező passzusában azt írta, hogy ne féljenek az urak, nem lesz még egyszer Dózsa-lázadás. Mások is gyakorta hivatkoztak Dózsára. Rajta kívül a népi írók a szabadságharcos és forradalmi hagyományokat ápolták, ismétlődő utalásokkal *Rákóczi*ra, *Petőfi*re, *Kossuth*ra és *Áchim András*ra, az első parasztpárt vezetőjére, nem kevésbé *Szántó Kovács János*ra és a századelő agrárszocialista mozgalmára. *Bartók* és *Kodály* zenei forradalma a társadalom forradalmi átalakítása ihletőjévé vált. *József Attila* indulásakor nemcsak a városi, de a falusi szegénységtől való felszabadulást hirdette meg. *Móricz Zsigmond*nak az eszményesítő parasztábrázolással való szakítása az eszmei radikalizmust előzte meg, és *Szabó Dezső* is elérkezett pályájának ahhoz a szakaszához, amikor a politikai irracionális, a jogkorlátozás és a faji előítéletek ostromojává lett. Ne feledjük el, a korszerűség leplében jelentkező vad és embertelen eszméknek nem volt nála szenvedélyesebb bírálója. *Szabó Zoltán* a forradalmi tűz fellobbanását a művészetekből eredeztette. „*A szikrát - írta - az az acéltű pattantotta fel először, amely Bartók és Kodály kezdetleges hangrögzítőinek viaszhengerebe vágott*”. *Bibó* úgy látta, hogy a népiség „*a francia forradalom hármasszavából, de annak eredeti és hamisítatlan tartalmából, vagyis a szabadság-egyenlőség-testvériség elvét mindenféle szabadságkorlátozásra, tehát némelyek által ugyancsak a francia forradalomból eredeztetett kapitalizmus kizsákmányoló jelenségeire is vonatkoztatta*”. Ez szerinte legfontosabb jellemvonásainak egyike.

És hogy az iméntiek kiindulópontjához térjünk vissza, vagyis ahhoz, *hol helyezhető el - vagy: hol volt elhelyezhető fénykorában - a népi mozgalom, ugyancsak Bibóra* hivatkozhatunk, aki szerint „*teljesen belesimul, azonos az európai szabadságmozgalmak nagy vonalával*” és magáévá teszi a francia forradalom vezérlő elvét. Ezzel egyértelműen a baloldalon helyezkedik el. Így vélekedett róla *Jászi Oszkár* is.

3.

A harmincas években és a negyvenes évek elején a politikai szóhasználatban még nem voltak elfogadottak az olyan elnevezések, mint jobbközép és balközép. Létezett konzervatív, keresztény és nemzeti irányzatokat felölelő jobboldal és a szociáldemokrata baloldal, amelyhez az állampolgári egyenlőséget korlátozó intézkedésekkel, jogfosztásokkal és antiszemitizmussal egy időben liberális irányzatok és csoportok társultak. A nemzetiszocialista tanok hirdetői a szélsőjobboldalon, a kommunisták a szélsőbaloldalon helyezkedtek el. Ebben a képben a népiek a maguk radikalizmusával, erős társadalomkritikájukkal, a hivatalos Magyarországgal szemben álló ellenzéki magatartásukkal és demokrata kezdeményezéseikkel kétségtelenül *baloldaliak* voltak, még ha a hagyományos baloldalon nem örvendtek is különös megbecsülésnek és tiszteletnek.

A *Rákosi* és *Kádár* nevével illetett évtizedekben a népiek természetesen a jobboldalon foglaltak helyet, hiszen mindenki jobboldali volt, aki a baloldaliságot kisajátító kommunizmussal szemben állt. Az emigrációban viszont - mint *Kovács Imre, Szabó Zoltán, Borsody István, Nagy Ferenc, Kiss Sándor* és mások többször kifejezésre juttatták - *a középtől balra* (left of center, Links von der Mitte) helyezkedtek el, egyaránt elkülönülve mind a bal-, mind a jobboldal erőitől, valamint a maguk helyét a középen kereső konzervatív és kereszténydemokrata irányzatoktól. A mai magyarországi politikai színpéjben, ha némelyek a

középen vélik is megtalálni a helyüket, elveik és gyakorlati programjaik alapján a középtől inkább balra, mint jobbra állnak. Persze, azzal a nyitottsággal és együttműködési készséggel, amely történelmük során mindig jellemezte őket.

A népi forradalmi frazeológiához azonban nem kapcsolódott forradalmi magatartás és politika. Evolúciós úton és nem forradalom révén kívánták a magyar társadalom demokratikus átalakulását elérni. *Reformmozgalom volt*, amely hitt az érvek erejében és az emberek meggyőzésének lehetőségében. Többségükben azon a véleményen voltak, hogy a földreform, a művelődés egyetemessé tétele, a társadalom peremén elhelyezkedő rétegek polgárosodása és beemelése a nemzetbe, az egyenlő jogokon és egyenlő kötelezettségeken alapuló demokratikus rend megteremtése békés úton, nagyobb társadalmi megrázkódtatások nélkül is megvalósítható.

Éppen azért, mert hittek a meggyőzés és a belátás lehetőségében, nem félték a hivatalos Magyarországgal való érintkezéstől és eszmecserétől. Jóllehet szövetségeseik és partnereik a politika baloldalán foglaltak helyet, nem zárkóztak el attól, hogy a kormány és a jobboldal felé is nyitottak legyenek. Ahol figyelmet és érdeklődést észleltek, nem vágták be a feljük nyíló ajtót. Ez olykor értetlenséget, fejcsóválást és kritikát váltott ki. Ellenfeleiknek jó alkalmat kínált, hogy a nekik tulajdonított ingadozást, kétkulacsosságot és megbízhatatlanságot dokumentálva lássák.

4.

Napjainkban gyakran elhangzik a kérdés, hogy van-e létjogosultsága a népiségnek korunkban, és ki tekinthető népinek. Ami a létjogosultságot illeti, annak eldöntése az érdekeltek ügye. Ameddig úgy érzik, hogy a kor és a társadalom kérdéseire választ tudnak adni, a nemzet és az ország jövőjét illetően eredeti mondanivalójuk van, képesek közösséget alkotni és azt együttes munkára összefogni, addig létjogosultságuk van, és abban kételkedni aligha lehet. Ennek feszegetése különben is terméketlen, hiszen a kérdés már elindulásukkor és azóta is sokszor felvetődött, mégis újabb és újabb felismerések igazolták, hogy léteznek, és ezt észre nem venni vakság lenne.

Ki tekinthető népinek? A válasz csak az lehet, hogy *aki annak érzi és tudja magát*. Ugyanúgy, ahogyan magyarnak is azt kell elfogadnunk, aki annak vallja magát és vállalja a magyar néppel a közösséget. A népi mozgalom nem zárt szervezet. Tagja az, aki érzelmileg és értelmileg odatartozónak tekinti magát. Nincs felvétel és nincs kizárás, senkinek sincs joga és illetékessége, hogy abból bárkit is kitagadjon. Mégis állandóan módosul az összetétele, és nemcsak a természet törvényei szerint, hanem azon az alapon is, hogy mindig lesznek, akik felfedezik a népiség iránti érdeklődésüket és rokonszenvüket, meggyőződnek felismerései helyességéről és következtetései igazságáról; és mindig lesznek, akik csalódnak és nem lelik többé helyüket benne.

5.

A harmincas években és a negyvenes évek első felében mindenképpen összekötötte és együtt tartotta a népi tábort a magyar szellemi és történelmi hagyományok iránti különleges érzékenység, a társadalmi igazságtalanságok, az egészségtelen birtokviszonyok és a paraszti nyomorúság tudatosulása, reformok - különösen a földreform - sürgetése, a demokratikus államberendezkedés és nemzeti függetlenség megteremtésének vágya. A háború után összetartó erőnek bizonyult a bolsevizálás elleni védekezés, a paraszti és polgári önállóság melletti állásfoglalás, a demokratikus és nemzeti hagyományokhoz való hűség, a szabadság őszinte igénye. Ma talán az jellemzi a népiség ihlette irányzatot, hogy a *nemzet egységében gondolkodva szívén viseli a nemzettest minden tagjának sorsát*, tudományos szóval élve etnocentrikusan - népközpontúan - és nem territoriocentrikusan - területközpontúan - viselkedik, vagyis a nemzetet az ország elé helyezi, mindenféle tekintélyi módszerektől idegenkedve a demokrácia és a jogállamiság álláspontjára helyezkedik, elfogadja a szociális piacgazdaság rendező elveit, de a szociális tényezőknek ugyanolyan jelentőséget tulajdonít, mint a piac törvényeinek. Ez megfigyelésem szerint a mai népek többségére jellemző, és olyan mérce, amelyhez magatartások odaállíthatók és összevethetők.

Persze, mint a múltban, úgy a jelenben is akadhatnak egyének és csoportok, akik és amelyek magukat *népieknek* nevezik, de ha akár a nemzet kérdésében, akár a demokrácia kérdésében bizonytalanok és a kettőt együttesen vállalni nem tudják, a népi jelzőt előbb vagy utóbb terhesnek érzik majd. A két világháború közötti korszakban is voltak politikusok és politikai szervezetek, amelyek a népiség akkori divatját kihasználva akár a konzervatív táborban, akár a szélsőjobboldalon népi külsőt öltöttek. 1945 után a kommunista oldalon is láthattunk csoportokat, amelyek népiként tetszelegtek, hogy hamarosan azt csak átmenetnek tekintve a szocializmusnál, azaz annak akkori uralkodó változatánál kössenek ki. Ma sem lehetetlen, hogy akadnak, akik népinek hiszik magukat, de ha bizonyos általános elfogadott feltételeknek nem tesznek eleget, ki fog derülni, hogy hamis pályán mozognak, népiségük vitatottá válik. Nemcsak az minősíti őket, egyeztetik-e a nemzet és a demokrácia igényét, össze tudják-e kapcsolni a magyarság és az

állampolgári egyenlőség ügyét, de az is, hogy *vállalják-e a régi népi mozgalom hagyományait és annak minden meghatározó személyiségét.*

A népi mozgalom jövőjét nagymértékben befolyásolja majd, hogy meg tud-e újulni. És azoknak az alapelveknek a jegyében újul-e meg, amelyek az elmúlt évtizedekben életben tartották és eszmetörténeti jelentőségét, valamint népszerűségét megalapozták.

(1993)

NÉPI-URBÁNUS VITA

A népi-urbánus vita a magyar irodalmi és politikai élet XX. századi vitáinak egyike. Nem a legjelentősebb és nem is a leghosszabb időtartamú. Az meg legkevésbé állítható, hogy - mint a *Századvég* szerkesztői sugallják körkérdésük indokolásában - a népi-urbánus ellentét majd egy évszázada osztja meg a magyar szellemi és politikai életet. Ezt már csak azért sem teheti meg, mert keletkezésének idejét legkorábbra a harmincas évek elejére datálhatjuk és lényegében a negyvenötös demokratikus kísérlet eltiprásával befejeződött. Népi-urbánus vita voltaképpen csak másfél évtizedig osztotta meg nem is a magyar, legfeljebb a magyar értelmiségi közgondolkodást. Nem hatott ki sem a paraszti, sem a munkás-, sem a kispolgári rétegekre. Az arisztokráciát és a nagypolgárságot is érintetlenül hagyta.

Az irodalmi és politikai kérdések iránt érdeklődő tanult embereket foglalkoztatta, ami kétségtelenül jelentős mozzanat. Ugyanakkor a közvéleményt formáló személyeket és intézményeket is befolyásolta. A sajtót mindenekelőtt, és talán ez a magyarázata annak, hogy főleg a publicisztika révén napjainkig eleven maradt, olyasmit is belevonva fogalmi körébe, ami tulajdonképpen nem tartozik bele.

A népi írói csoport megjelenése nemcsak a konzervatív írói táborban keltett riadalmat, de a magukat haladóknak és baloldaliaknak tekintő szellemi emberek körében is. Ez utóbbiak egy kis csoportját kezdték a harmincas évek közepétől urbánusoknak nevezni. A népi és az urbánus csoport között időszerű irodalompolitikai és politikai kérdésekben viták, ellentétek támadtak. Ezekben személyes és csoportérdekek ugyanolyan szerepet játszottak, mint elvi, elméleti kérdések.

A hagyományos irodalomnak és a hatalom által támogatott intézményeinek a népiek jelentkezése annak veszélyét idézte fel, hogy a nemzeti irodalom náluk hitelesebb képviselői elvonják előlük az olvasókat és nyers valóságábrázolásukkal ábrázolják a délibábos Magyarország képét. Azt a rendet is megingatni látszottak, amelynek fennmaradásához a magyar konzervativizmust alapvető érdekek fűzték. Nem meglepő tehát, hogy idegenkedéssel és elutasítással fogadták mind a parasztságból jött, mind az érdekében szót emelő, mind a faluvizsgáló írókat.

A kezdetben mások által, később maguk által is urbánusnak nevezett írók és publicisták a népiek jelentkezését azért kísérték aggodalommal és szorongással, mert a haladásban és a baloldaliságban való illetékeséget kellett megosztani velük. Amiként a konzervatív körök a nemzeti, az urbánusok a progresszív gondolatok letéteményesének tekintették magukat; és a népiekben kétségtelenül vetélytársaik támadtak: a *Szép Szónak* és *A Toll-nak* a *Válasz* és a *Kelet Népe*, a nagy polgári kiadóknak a *Magyar Élet* és a kisebb népi kiadók, Braun Róbertnak és követőinek a fiatal falukutatók. Az ő érintettségük és ijedségük is érthető volt, különösen azután, hogy a népiek mögé hamarosan mozgalom szerveződött és az urbánusok megmaradtak szűk írói és újságírói körnek. Ez magyarázza a későbbi igyekezetet, hogy az urbánusságot a valóságosnál jelentősebbnek állítsák be és hatókörébe, sőt érdekeltségi táborába vonják a liberalizmus, a polgári radikalizmus, a szociáldemokrácia némely képviselőit és csoportjait is.

A nézeteltérések a két írói csoport között elsősorban abban jelentkeztek, hogyan kell megítélni a közelmúlt és a jelen magyar irodalmát, a társadalom állapotát, és a megreformálása érdekében szükséges tennivalókat, legfőképpen az elvégzendő feladatok sorrendjét. A fő vitapont kétségtelenül az a kérdés volt, hogy mi legyen a viszony a társadalmi átalakulás és az ország külpolitikai érdekei között. A népiek reformokra, elsősorban az egészségtelen földbirtokviszonyok megváltoztatására helyezték a hangsúlyt, abban a meggyőződésükben, hogy a demokrácia előfeltétele az emberi egyenjogúság és egyenrangúság, ami csak azzal érhető el, hogy a létminimum alatt élő hárommillió agrárproletár és a nagyvárosok ipari proletariátusa elfogadható életviszonyok közé kerül. Az ország külpolitikai érdekeit is csak egy erős nemzet tudja következetesen képviselni és védeni. Miután a külpolitikai függőség ellenére is lehetett volna némi reformot elindítani, a népiek a függetlenség és önállóság érdekében vívott küzdelmet nem gyengítem,

hanem erősíteni vélték az ország esedékes átalakításával és modernizálásával. Urbánus részről viszont az a nézet kapott hangot, hogy mindennél fontosabb és minden más feladatnál sürgetőbb az antifasiszta küzdelem. Ennek prioritása ellen nem lehetett elvi kifogás, legfeljebb az a gyakorlati megfontolás, hogy rengeteg energiát emészt fel, az ország adottságai és lehetőségei folytán csak kevés közvetlen eredménnyel kecsegtet és a társadalomátalakítási munka napi feladataitól térít el, a változás szükségének gondolatát elaltatja és a lakosságot a reformok elnapolására készítheti.

E nézetkülönbségek nyugodtan megmaradhattak volna a hírlapi viták területén és nem volt szükségszerű ellentété váló növesztésük. Ebben legfeljebb a politika és a publicisztika volt érdekelt. A konzervatív és jobboldali azért, mert a haladó és baloldali tábor megosztására alkalmas ügyet látott benne, a vitafelek sajtója pedig azért, hogy a másik kárára növelje meg a maga erejét. Ezúttal is bekövetkezett a tudományos és eszmetisztázó viták örök átka, hogy mindig akadnak - és mindkét oldalon - túlbuzgó hithirdetők és hitvédők, akik érvekből kifogyva és a küzdelem hevében a színvonalból is engedve átterelik a gyanakvások, gyanúsítások, félremagyarázások, torzítások, rágalmozások mezejére, és öldökléssé alakítják át a békésnek indult nemes párviadalt.

És ha már ennek történeténél tartunk, nem hagyható említés nélkül, hogy az 1945 utáni években semmi szükség nem volt a vita felújítására és az ellentétek további élezésére, hiszen megszűnt az a szellemi és politikai környezet, amelyben a vita keletkezett és túlhaladottá váltak a kérdések is, amelyek körül kirobbant. Ezúttal történt először - és nem utoljára -, hogy a népi-urbánus ellentét leplebe burkolták a háború utáni közélet vitáit és viszályait, egy pillanatig sem törődve azzal, hogy tulajdonképpen már nem két írói-közírói csoport eszmevesztéséről volt szó, hanem a koalíciós korszak politikai csatározásairól. Ezeket az ellenfelek már úgy vívták, hogy ugyan a mindannyiukat elhallgattatással fenyegető diktatúra ellen is hadakoztak, de attól a másik letaglózásával a maguk számára előnyöket és fennmaradási lehetőséget reméltek.

A népi-urbánus ellentétet immár történelemnek tekinteni és a múlt kellékei közé sorolni már azért is tanácsos lett volna, mert a jelenkori viták és ellentétek jellemzésére a két jelző együttes használata egyáltalán nem alkalmas. Nem volt alkalmas abban a pillanatban sem, amikor először lángolt fel. A népi és az urbánus nem azonos kategória.

A *népi* megjelölés a politikai gondolkodás és cselekvés egy lehetséges irányát és tartalmát jelzi és abba a kategóriába sorolható, amelybe a liberalizmus, a konzervativizmus, a radikalizmus, a szocializmus, vagy az újabb irányzatok közül például a kereszténydemokrácia tartozik. A népiség leghitelesebb képviselői (például Illyés Gyula, Németh László, Veres Péter, Bibó István, Szabó Zoltán, Kovács Imre) gondolataiból sűrítve össze, a magyar szabadelvűségnek egy erősen nemzeti, részben a polgári radikalizmus agrárérdeklődése és a korai szocializmus egyenlőségeszménye elemeiből összeállt változata, amely a magyar politikai színpadon a második világháború vége előtt a baloldalon, a második világháborút követő koalíciós korszakban a középtől balra, és a kommunista diktatúra évtizedei alatt - minden működési lehetőségtől megfosztva - a jobboldalon helyezkedett el, nem ami némely képviselőjének személyes pozícióját, hanem az eszmének és a mozgalomnak a kommunizmushoz való személyes viszonyát illette.

Ezzel szemben az *urbánus* elnevezés nem politikai eszmét, hanem életformát, életstílust, modort, viselkedést jelöl meg. Ellentéte nem a népi, hanem a falusias, vidékies. Minden, ami nem felel meg, nem azonos vagy párhuzamos a városiassal, urbánussal. Ebben az értelemben aligha volt Magyarországon urbánusabb író, mint Illyés vagy Németh, Bibó vagy Kovács Imre. Vagyis a népi is lehetett urbánus, ha az utóbbin azt értjük, amit valójában jelent. Másfelől sohasem tartozott az urbánus írói csoporthoz a magyar irodalomnak az az alakja, aki szinte megtestesítője volt a városiasnak, vagyis Márai Sándor.

Akárhogyan volt is, az *urbánus* jelző kezdettől fogva nem azt fejezte ki, amit kellene, jobb elnevezés és megjelölés hiányában, gondolkodási restség és rögtönzés következtében került be eszmetörténeti jelentésben a magyar politikai szótárba.

Ez azonban nem jelenti, hogy örök időig ott is kell maradnia.

A népi-urbánus ellentét a múlt tartozéka, és helye a magyar múlt történetében lenne. Semmiképpen sem alkalmas arra, hogy a magyar szellemi és politikai élet mai vitáit és konfliktusait vele jellemezzük, azok kirobbanását vagy fellángolását neki tulajdonítsuk.

Ami nincs, arról a legjobb nem beszélni.

Kétségtelen, hogy a szabad szólás és a demokrácia térnyerésével, a társadalom autonóm szervezetei megszületésével és politikai pártok akadálytalan működésével teljessé válik a társadalom nyitottsága, és ennek következtében minden nézet, felfogás, ízlés, törekvés megfogalmazást kaphat, érvényesüléshez juthat, társadalomalakító erővé válhat. A nézetek, vélemények, szándékok és tervek szembesülése ütközésekhez és ellentétekhez vezethet. Mint minden valóságos és egészségesen működő demokráciában, Magyarországon is.

A ma sokat hangoztatott és sürgetett, de eléggé vontatottan és akadályozva jelentkező politikai kultúra megkívánná, hogy a tárgyak és jelenségek megnevezése pontos legyen, következőképpen a nézeteltérések és ellentétek jelzésére használt kifejezések és fordulatok is megérdemelnék, hogy ne elcsépeltek, hanem eredetiek és ötletesek legyenek. Elismerem, hogy a legkönnyebb mindjárt népi-urbánus ellentétről beszélni, ha történetesen a vitázók egyike a népiség híve vagy közel áll hozzá, a másik pedig mondjuk azzal szemben áll. A rendszeres magyarországi folyóirat vagy újságolvasó figyelmét nem kerülheti el, hogy olyasmi is a népi-urbánus ellentét tárgykörébe sorolhatik, aminek ahhoz semmi köze. Például olyan eszmecsere, amely tudományosan szakszerű apparátussal, konkrét szakmai - mondjuk jogi, gazdasági vagy szociológiai - kérdés körül forog, és történetesen a vitázó partnerek egyetértése nélkül végződik. Ilyen szakmai viták is a népi-urbánus ellentét címszava alá kerülnek, csak azért, mert történetesen az egyik fél népinek, a másik urbánusnak könyveltetett el.

Ma Magyarországon sok kérdésben vita folyik arról például, hogy milyen legyen a jövő demokratikus berendezése, mire terjedjenek ki az alkotmány előírásai, hogyan alakuljon át a közigazgatás és a közrendészet, minő reformra szorul az iskolahálózat és a nevelési rendszer, mit kellene tenni, hogy a gazdasági élet rendbe jöjjön, az ipar és a mezőgazdaság eredményes legyen, az életszínvonal növekedjék, és az ország helyzete javuljon. Ezekre a kérdésekre szakszerű válaszokat kell adni. Nyilván a pártok és a társadalmi szervezetek véleménye megoszlik mind az elvek, mind a gyakorlati tervek és a reformok megvalósításának üteme tekintetében.

E kérdésekben kétségtelenül lesznek eltérések a különböző irányzatok és áramlatok között is. De a vitáiknak, ellentéteiknek, konfliktusaiknak adjuk meg a mai helyzetnek és környezetnek megfelelő, a lényegét pontosan tükröző nevet és ne nyomjuk rá könnyelműen azonnal a népi-urbánus ellentét bélyegét.

Ha a világosan és felelősen gondolkodók tartanak magukat ehhez, és a népi-urbánus vita a harmincas-negyvenes évek története egy mozzanatának maradna meg, tanulságul szolgálva a magyar múlt kutatóinak és felnövő nemzedékeknek, elkerülhető lenne az elnevezés állandó koptatása. Együttal láthatóvá válnék, hogy kik azok, akik az ellentét fennmaradásában érdekeltek, mert minél többet és többet emlegetik ezt az érzelmekkel és indulatokkal telített vitát, annál nagyobb a további elmérgesedés veszélye. Erre pedig a jövő Magyarországnak nincs szüksége.

(1990)

DEMOKRÁCIA VAGY NEMZET?

A politikai gyűlölködés ellen és a szélsőségek háttérbe szorítása érdekében felszólalva *Salamon Konrád* nemrégiben figyelemre méltó magyarázatot adott a napjaink magyar közéletére jellemző ellentétekre és konfliktusokra. A *Népszabadságban* a közelmúltban megjelent cikkében sok meggyőző érve társaságában felfedezhető azonban néhány megállapítása, amely kételyeket és fenntartásokat ébreszt.

A kitűnő történész és közíró igen helyesen abból indul ki, hogy - szavaival élve - „a kártékony, önpusztító szellemi polgárháború okait nem lehet megérteni történelmi előzmények nélkül”, és a múlt befejezetlen vitái nem folytathatók továbbra is tisztázatlan fogalmakkal.

Mind a két kijelentés bizonyíthatóan helyes, csak az a kérdés, hogy mennyiben járult hozzá a szóban forgó írás a történelmi előzmények igaz megismeréséhez és a fogalmak tisztázásához.

A szerző ismételen rámutat arra a régi tételére, hogy a két világháború között Magyarországon két korszerűsítési irányzat működött egymás mellett: a szerinte baloldalinak (*urbánusnak*) nevezhető és a középpártinak (*népinek*) tekinthető mozgalom. A vita tehát a korszerűsítés baloldali és középpárti felfogása között folyt.

Minden más kérdés alárendelődött ennek a fő ellentétnek, és csak járulékos szerepet játszott. *Salamon* hozzáfűzi, hogy a korabeli baloldal nem minden csoportja tekintette magát urbánusnak. A jelző kezdetben csak a *Szép Szó* című folyóirat körére vonatkozott, később azonban általános érvényű lett.

A dolog viszont nem ilyen egyszerű. Való igaz, hogy a társadalom korszerű átalakítása és égető reformok megvalósítása érdekében fellépő irányzatok elképzelései és tervei eltértek egymástól. Ezeket azonban csak nagyfokú általánosítással és leegyszerűsítéssel lehet sommásan a baloldalra vagy a középre elhelyezni, urbánusnak vagy népinek nevezni. Ha elfogadjuk a baloldali és középpárti felosztást, nyomban zavart okoz, hogy a népiek egy jelentős hányada baloldalinak tartotta magát, és eszméit tekintve az is volt. Az urbánusok

sem voltak mind baloldaliak, társadalomképük alapján szép számmal akadtak közöttük középpártiak és jobboldaliak is.

Abban igaza van Salamon Konrádnak, hogy az urbánus elnevezés főleg a Szép Szó körére tapadt, de tévedés azt mondani, hogy a két világháború közötti időben és a háborút követő években általános értelművé vált. Az urbánusság irodalompolitikai fogalom volt, és csak a szellemi élet egy eléggé szűk területére terjedt ki. A politikai baloldal nem nevezte magát urbánusnak, és a kívülállóknak sem jutott eszükbe, hogy ezt a jelzőt ráaggassák. Mindenki annak nevezte magát, ami volt: liberálisnak, radikálisnak, népinek, szociáldemokratának, kommunistának.

A népi-urbánus vitának nevezett jelenség az irodalmi közéletben született, és annak az *irodalompolitikai* ellentétnek a megjelölése volt, amely a Szép Szó (és a hasonló beállítottságú folyóiratok) és a *Válasz* (valamint a vele azonos vagy hozzá hasonló szemléletet képviselő folyóiratok) között kirobbant. Politikailag sem a modernizáció iránya és jellege volt a vita fő témája, hanem az a kérdés, hogy mi előbbrevaló, a faszizmus elleni küzdelem, ahogyan az urbánusok mondták, vagy a társadalmi kérdések (földkérdés, társadalmi egyenlőtlenség, az alsóbb osztályok kulturális elmaradottsága stb.) megoldása, amit a népiek sürgettek. Urbánus felfogás szerint minden erőt a faszizmus ellen kell mozgósítani, népi felfogás szerint társadalmi demokráciát kell teremteni, mert csak ennek révén tud a nemzet a szélsőjobboldali csábításnak és a német náci fenyegetésnek ellenállni. Persze, a vitákban a korszerűsítés ügyének is jutott szerep, de csak közvetve, annak a jövőképeknek a formájában, amely a két tábor szószólóinak gondolataiból és elképzeléseiből kirajzolódott.

Egyet lehet érteni Salamonnal annak megállapításában, hogy a szovjet hódoltság évtizedei után ismét jelentkezik a korszerűsítés kényszere.

Csak hogy újból felvetődik a kérdés, hogy a korszerűsítésben csak két lehetőség, vagy csak két törekvés jelentkezik-e és ezekre találó-e a „baloldali-balközép”, azaz „urbánus”, illetve a „középpárti-jobbközép”, azaz „népi” megjelölés. Én úgy látom, hogy a korszerűsítésnek ma nemcsak két, hanem több útja van. Mind az urbánusnak, mind népinek nevezett csoportok tagjai megtalálhatók a modernizációs változatok mindegyikének képviselői között. Amennyire igaz, hogy a mai szemléleti és érdekmegoszlást tükröző viták nem szerencsétlen történelmi anakronizmusok, hanem a magyar társadalomfejlődés szerves következményei, annyira kérdéses, hogy kiállja-e a próbát Salamon Konrád kétpólusos (baloldali-urbánus, illetve középpárti-népi) elmélete. Vajon, nem kellene-e mérlegelni egy többpólusos modell lehetőségét, hátha ilyen is van?

Semmiképpen sem tudok megbarátkozni a nagyrebecsült szerzőnek azzal a megállapításával, hogy a társadalmi átalakulásról folyó vitának két oldalán a „szélsőséges demokraták” és a „szélsőséges nemzetiek” állnak. Ismét megkérdőjelezhető, hogy helyesek-e a megjelölések. Lehet-e valaki szélsőségesen demokrata és ha igen, szélsőséges-e valójában az ilyen demokrata? Úgy gondolom, hogy minden valódi demokrata szélsőséges a demokrácia elveinek elfogadásában és megvallásában. Aki nem ilyen, az valószínűleg nem is demokrata, még ha annak nevezi is magát. Nem lehet csak félig demokratának lenni, vagy legalábbis, nem tarthat igényt demokratságára elismerésére, aki csak félig, háromnegyedig vagy negyedig az.

A nemzeti is lehet demokrata és a demokrata is lehet nemzeti. A demokraták és a nemzetiek szétválasztását, még ha mind a kettőnek csak a szélsőséges változatára gondolunk is, erőszakoltnak érzem.

A „szélsőséges demokraták”-ról Salamon megállapítja, hogy „eleve gyanakvással szemlélik mindazt, ami nemzeti, s radikális társadalomátalakító terveik - sokkterápiáik - legnagyobb akadályát a hagyományok megőrzésében látják”. Ez magyarázza, szerinte, a Magyar Demokrata Fórum iránti ellenszenvüket és a kormány, valamint a parlamentáris demokrácia lejáratait szolgáló mesterkedéseiket. A szélsőséges demokratákat a szerző a baloldali-balközép pártokban véli felfedezni, ami a népi-urbánus ellentét politikai térre való átvitése koncepciójának megfelel és hagyománynak is felfogható. Viszont aligha tudja bizonyítani, hogy a „szélsőséges demokraták”-at tömörítő baloldali-balközép pártok radikális társadalomátalakító tervei azonosak, még ha a nemzeti gondolattal szembeni gyanakvásuk tekintetében némi egységről lehet is beszélni. Programjaik alapján és működésüket tekintve aligha lehet állítani, hogy a szocialista-szociáldemokrata MSZP, a liberalizmustól kezdve a szociáldemokráciáig terjedő majd minden eszmét vállaló SZDSZ és a magát eszméktől függetleníteni látszó, figyelmét a hatalomban való részvételre irányító Fidesz közös társadalomátalakító tervekkel rendelkeznek. Ha ez lenne a helyzet, bizonyára nagyobb lenne közöttük az együttműködés és az egység.

Az az érvelés is sántít, hogy a „szélsőséges nemzetiek” főleg „a korszerű társadalomfelfogással állnak hadilábon, mert mindenekelőtt a hagyomány megőrzésére, illetve az ahhoz való visszatérésre törekcszenek”, és „a társadalom korszerűsítésének nemzetelvű programjából csupán a nemzetit értik, pontosabban értik félre”.

A „szélsőséges nemzetiek” esetében ugyanúgy pontosabb fogalmakra lenne szükség, mint a „szélsőséges demokraták” esetében. Az a tábor, amely nemzetinek nevezhető, ugyanolyan összetett és

vegyes, mint amelyet a szerző szélsőséges demokratának minősít. És amint a demokraták táborában nagy számmal találunk nemzeti szellemű és törekvésű egyéneket, a nemzetiek között is vannak nagy számban demokraták, akik korántsem állnak hadilábon a korszerű társadalomfelfogással, és nem értik félre a nemzeti jelleg értelmét. Ellentmondás van abban, hogy Salamon egyfelől a korszerű társadalomfelfogást kéri számon a „szélsőséges nemzetiek”-től, másfelől azt mondja róluk, hogy „a társadalom korszerűsítésének nemzetelvű programját” vallják, mégha ebből csak a nemzetit akarják is megvalósítani. Kérdés, hogy a mai magyar átalakulás két meghatározó irányzatának egyike hogyan vehet részt a társadalom esedékes korszerűsítésében, ha állítólag hadilábon áll a korszerű társadalomfelfogással.

A zavart az okozhatja, hogy Salamon Konrád jellemzése pontatlan. A - bármilyen alapon - baloldalinak-balközéppártinak nevezett táborral szembenálló irányzatok nem nevezhetők sommásan „szélsőséges nemzeti”-eknek. Amit róluk lényegesen mond, valóban illik a nemzeti eszme és törekvés szélsőségek felé hajló megfogalmazóira, de arról a politikai képletről, amelyet az MDF, a Kereszténydemokrata Néppárt és a Kisgazdapárt mérsékelt szárnya testesít meg, amely középen és jobbközépen foglal helyet, s amelyhez a középtől balra elhelyezkedő és nemzeti érzékenységű csoportok is tartoznak, semmiképpen nem mondható, hogy akár a modern társadalomfelfogástól idegenkednének, akár a demokrácia elveivel össze nem egyeztethető nézeteket vallanának.

Az e tekintetben felvetődő kételyek újabb bizonyítékot szolgáltatnak a kétpólusos elmélet gyengeségét illetően. A mai magyar politikai színpék aligha írható le meggyőzően abban a formában, hogy - csak két fő irányzatban gondolkodva - egybe nem illő dolgokat összefogunk és mellőzünk olykor döntőnek bizonyuló árnyalatokat. A jelenlegi hazai közéletben egymástól eltérő és egymással ellentétes irányzatok és csoportok oly nagy számban működnek, hogy lehetetlen őket közös nevezőre hozni, valamint belőlük két fő csoportot alkotni. Ami szükségtelen is, hiszen minden irányzat önmagáért áll helyt, és felesleges őket nagyobb egységbe terelni. A különböző nézetű, érdekű és törekvésű politikai alakulatok együttműködése ezért is problematikus. Ezért észlelhető mind a kormánykoalíció, mind az ellenzék egységes fellépésének nehézsége, olykor lehetetlensége.

Bármilyen tetszetős is az urbánus „szélsőséges demokraták” és a népi „szélsőséges nemzetiek” szembeállítás, a mai politikai helyzet megértését nem segíti elő, mert a fogalmak és elnevezések - akár csak a harmincas-negyvenes években - csak az értelmiségi rétegre, pontosabban az írók és újságírók körére vonatkoztathatók. Nem tudok arról, hogy például munkások vagy kiskereskedők, vállalkozók vagy kézművesek, orvosok vagy mérnökök magukat urbánusoknak neveznék; másfelől parasztok, vidéki patikusok, agronómusok, papok, tanítók szükségesnek vagy sürgetőnek éreznék magukat népieknek nyilvánítani, hogy ezzel jelöljék meg, világnézetileg és politikailag hová tartoznak.

Minden kornak megvan a maga megjelölési és elnevezési rendszere. A népi-urbánus csoportosításnak értelme volt a század közepén az akkori irodalmi életben, de kevés haszna van ma, amikor mások az alapvető problémák és a szavak jelentése sem fedi mindig a valódi tartalmakat. Érdeemes lenne elgondolkodni azon, nem kellene-e mindent nevén nevezni, és elkerülni új fogalmaknak és viszonyoknak a régiekkel való azonosítását, mégha valamelyes folytonosság fel is fedezhető mai és múltbéli jelenségek között.

Salamon Konrád elismerésre méltó érdeme, hogy ezekre a problémákra felhívja a figyelmet, ha sikertelenül is, de eszme- és fogalomtisztázási törekvések vezérlik, és a ma szokásos személyeskedések, vádaskodások, önteltségek, durva fogalmazások helyett nyugodt hangon és szakszerűen, a dolgot őt magát nézve szembesít gondolataival. Igazi és érdemi vitát csak ilyesmi válthat ki.

(1993)

A NÉPI MOZGALOM TÖRTÉNETÉNEK NÉHÁNY KÉRDÉSE

A népi irodalom és a népi mozgalom története alapján eléggé közismertté és köztudottá válhatott, hogy mily tág és széles körű volt mind az egyik, mind a másik. Mégis azt kell tapasztalunk, hogy sokan, akik a népi irodalommal és mozgalommal foglalkoznak, olyan tulajdonságokat kérnek számon tőlük, amelyek zárt gondolati rendszerek és egységes, szervezett társulások jellemzői.

Ha valóban ez utóbbiak közé tartoztak volna, akkor érthető és megmagyarázható lennének azok az észrevételek, hogy a népi mozgalom - beleértve az irodalmat is - romantikus, egyoldalú, csak a parasztsággal

törődő, a modernizálástól idegenkedő, a fejlődésben megrekedt, a nacionalizmus felé megértő, idegen kultúrákkal szemben tartózkodó, vélt nemzeti érdekeket a demokrácia elé helyező, az európaiság tekintetében bizonytalan, politikában ingadozó és a mindenkori hatalommal kiegyezésre hajló volt.

Mindezek a nyilván megfigyelésekre és értesülésekre alapozott sajátosságok bizonyára érvényesek a mozgalom némely tagjára. Persze, nem az összes jellemvonás egyetlen személyre, hanem kire ez, kire az a meghatározás.

A népi tábor oly kiterjedt volt, hogy biztosan akadtak benne az iménti negatív jelenségeket megtestesítő személyek is. Ezen az alapon elmarasztalható a jelenkori Magyarország minden más mozgalma, laza tömörülése is, hiszen egyik sem büszkélkedhet azzal, hogy minden tagja és híve minden kérdésben azonos nézeteket vallott és magatartást tanúsított.

A népiekkel kapcsolatban azért van a kritikusoknak könnyű dolguk, mert a mozgalom rendkívül színes egyéniségekből rekrutálódott, autonóm és szabad emberekből, akik gyakran egymással is éles ellentétben álltak és semmilyen mozgalmi fegyelemnek, *Illyés Gyula* kifejezésével élve, az összjáték törvényeinek magukat alávetni nem tudták és nem akarták. Nem volt nehéz dolguk a bennük szövetségest keresőknek sem, hiszen az eszmei és politikai irányzatok, kevés kivétellel, találhattak körükből partnereket, rövidebb vagy hosszabb időre szóló elvbarátokat.

A népi mozgalom erejének, vonzásának és tartósságának egyik magyarázata talán az lehetett, hogy nem kívánt tagjaitól és híveitől különleges hitvallást, érdekezésszerűséget, szolidaritást és a közös ügyért vállalt áldozatot. Átjárható is volt, hiszen nemcsak részei között volt szabad a mozgás, de elhagyni és visszatérni is lehetett. A sokszínűség és az eszmei pluralizmus, az egyidejű szellemi és politikai tevékenység, a szervezeti tagoltság folytán lehetőség kínálkozott különböző csoportokban és kezdeményezésekben részt venni úgy, hogy aki akarta, a mozgalmon belül maradhatott, de ki is löghatott belőle.

Ennek következménye, hogy a népiséget ért bírálatok, kritikai észrevételek és elmarasztaló ítéletek igazak is, meg nem is. Mert vannak, akikre illenek és vannak, akikre egyáltalán nem illenek. Nem mindenkinek inge, tehát nem is veheti magára mindenki, aki a mozgalomhoz tartozónak tekintette vagy tekinti magát. Akadt, aki a nemzeti kérdésben vagy a magyar mivolt megítélésében túlzó vagy megalapozatlan fogalmazásra hajlott, de ettől a mozgalom nem vált nacionalistává. Nacionalizmuson természetesen annak pejoratív jelentését értve. Akadt, aki *Szabó Dezső* vagy a népi írók nyomán a paraszti élet romantikus és idillikus képét melengette magában, jóllehet a népi írók éppen a paraszti élet realiztikus és nyers ábrázolására, a valóság hű visszaadására törekedtek. Akadt, aki a parasztságban látta minden jó és nemes forrását, holott a népieket éppen az különböztette meg a kor sok más irányzatától, hogy az egész társadalomban gondolkodtak és egyik osztálynak sem kívántak előjogokat, még ha a harmincas években és a negyvenesek első felében a parasztság problémáinak megoldására helyezték is a hangsúlyt, mivel a demokratikus átalakulás ettől függött. Akadt, aki kellően át nem gondolt, igazságtalan és sommásan ítélkező szavakat ejtett a zsidóságról, de miért látszott indokoltnak az egész mozgalmat az antiszemitizmus hírébe keverni, amikor a zsidókérdésről és az antiszemitizmusról a legmegalapozottabb és legmeggyőzőbb elemzést éppen egy népi gondolkodónak, *Bibó Istvánnak* köszönhetjük és a kérdésben a józan, emberséges, tisztességes magatartást olyan személyes életpályák testesítik meg, mint *Illyés Gyuláé, Tamási Aroné, Kovács Imréé, Szabó Zoltáné, Kiss Sándoré*. Akadt végül, aki a magyarság és a demokrácia szoros összefonódásának lazításán gondolkodott, amikor a demokrácia működésében a nemzet ügyére káros jelenségeket vélt felfedezni, elfeledve, hogy a magyar népnek nemzetként való felemelkedése és egy működőképes országnak a megteremtése csak a demokrácia és a jogállamiság szellemében valósulhat meg. A népi mozgalmat éppen az jellemezte, hogy megszületése pillanatától demokráciára törekedett, a nemzet és haladás egységében gondolkodva egész reformprogramja a magyar társadalom felkészülését szolgálta a demokratikus rendszerben való élésre. *Bibó* találóan állapította meg, hogy a politikai népiség „egyszerre foglalja magában a teljes társadalmi felszabadulás követelményét és a szabadságjogok intézményszerű teljességének követelményét”.

Voltak, akik ez ügyben nem mutattak kellő következetességet, de a mozgalmat nem ez jellemezte, hanem legjelesebb alakjainak a nemzeti eszmények, a társadalmi igazság és a demokratikus szabadságjogok egységéről vallott felfogása.

Ez átvezet minket annak a kérdésnek a megválaszolásához, hogy a népi mozgalom hol helyezkedett el fő korszaka, a harmincas és negyvenes évek politikai színpadán. Jóllehet meghatározó személyiségei reformokat sürgettek, társadalomátalkítási terveket fogalmaztak meg és az evolúciós fejlődést pártfogolták, frazeológiájuk revolúciós, forradalmi volt. *Kovács Imre* *A néma forradalom* befejező passzusában azt írta, hogy ne féljenek az urak, nem lesz még egyszer Dózsa-lázadás. Mások is gyakorta hivatkoztak *Dózsára*. A paraszthős *Ady* és *Szabó Dezső* ihletője volt, *Illyés* és *Sárközi György* drámát írt róla, *Féja* pedig tanulmányban idézte fel alakját. Rajta kívül a népi írók a szabadságharcos és forradalmi hagyományokat ápolták, ismétlődő utalásokkal *Rákóczi*, *Petőfi*, *Kossuthra* és *Áchim Andrásra*, az első parasztpárt

vezetőjére, nem kevésbé *Szántó Kovács Jánosra* és a századelő agrárszocialista mozgalmára. *Bartók* és *Kodály* zenei forradalma a társadalom forradalmi átalakításának ihletőjévé vált. *József Attila* indulásakor nemcsak a városi, de a falusi szegénységtől való felszabadulást hirdette meg. *Móricz Zsigmondnak* az eszményesítő parasztabrázolásból való szakítása az eszmei radikalizmust előzte meg és *Szabó Dezső* is elérkezett pályájának ahhoz a szakaszához, amikor a politikai irracionális, a jogkorlátozás és a faji előítéletek ostromozójává lett. Ne feledjük el, a korszerűség lepleiben jelentkező vad és embertelen eszméknek nem volt nála szenvedélyesebb bírálója. Szabó Zoltán a forradalmi tűz fellobbanását a művészetekből eredeztette. „A szikrát - írta - az az acéltű pattantotta fel először, amely Bartók és Kodály kezdetleges hangrögzítőinek viaszhengerebe vágott.” Bibó úgy látta, hogy a népiség a francia forradalom hármasságát, vagyis a szabadság-egyenlőség-testvériség elvét mindenféle szabadságkorlátozásra, tehát a némelyek által ugyancsak a francia forradalomból eredeztetett kapitalizmus kizsákmányoló jelenségeire is vonatkoztatta. Ez szerinte legfontosabb jellemvonásainak egyike.

És, hogy az iméntiek kiindulópontjához térjünk vissza, vagyis ahhoz, hol helyezhető el - vagy: hol volt elhelyezhető fénykorában - a népi mozgalom, ugyancsak Bibóra hivatkozhatunk, akinek 1978. júniusi levele szerint „teljesen belesimul, azonos az európai szabadságmozgalmak nagy vonalával” és magáévá teszi a francia forradalom vezérlő elvét. Ezzel egyértelműen a baloldalon helyezkedik el. Így vélekedett róla *Jászi Oszkár* is.

A harmincas években és a negyvenes évek elején a politikai szóhasználatban még nem voltak elfogadottak az olyan elnevezések, mint jobbközép és balközép. Létezett a konzervatív, keresztény és nemzeti irányzatokat felölelő jobboldal és a szociáldemokrata baloldal, amelyhez az állampolgári egyenlőséget korlátozó intézkedésekkel, jogfosztásokkal és antiszemitizmussal egyidejűleg liberális irányzatok és csoportok társultak. A nemzetiszocialista tanok hirdetői a szélsőjobboldalon, a kommunisták a szélsőbaloldalon helyezkedtek el. Ebben a képben a népiek a maguk radikalizmusával, erős társadalomkritikájukkal, a hivatalos Magyarországgal szemben álló ellenzéki magatartásukkal és demokrata kezdeményezéseikkel kétségtelenül baloldaliak voltak, még ha a hagyományos baloldalon nem örvendtek is különös megbecsülésnek és tiszteletnek.

Ami az eszméket és törekvéseket illeti, baloldaliak voltak azok is, akiket a polgári és a marxista kritika a mozgalom jobbszárnyához tartozónak minősített. Ebben az osztályozásban ugyanis szerepet játszott a pillanatnyi státus, elhelyezkedés, kapcsolat és a napi kérdésekben elfoglalt álláspont. Féja Géza például a legradikálisabb társadalomkritikusok egyike volt, de a baloldalon - a kormánypárti sajtóban vállalt átmeneti szerepe miatt - jobboldalinak számított. Ugyanez vonatkozik *Kodolányi Jánosra* és másokra is, akik életük egyik vagy másik szakában jobboldalinak elkönyvelt intézményekben találtak állást vagy működési területet. Liberális és szocialista körökben *Németh László* eszméinek számos baloldali vonását elhomályosította némely olyan gondolata vagy eszmetöredéke, amely ellentétben állónak látszott a hagyományos baloldalisággal. És a példák említésénél hiba lenne kihagyni *Püski Sándor* esetét, aki a népiséggel szemben álló táborban jobboldalinak számít, azon az alapon, hogy könyvkiadói programjában előkelő helyet kapott Szabó Dezső, Németh László, Kodolányi, Féja, *Sinka*. Elfelejtődni látszik azonban, hogy ugyanaz a Püski adta ki *Darvast*, Kovács Imrét, a kommunista *Nagy Istvánt* és *Balogh Edgárt*, továbbá *Asztalos Istvánt*, *Veres Pétert* és az úgynevezett munkásírókat, akik egytől egyig szocialisták voltak. Püski Sándor kiadója volt a mozgalom legjelentősebb integráló tényezője és az igazságnak aligha teszünk szolgálatot, ha működését egyoldalúan csak bizonyos személyiségek felemlegetésével próbáljuk minősíteni. A korszaknak éppen az volt egyik fontos sajátossága, hogy a választóvonalak nem voltak oly erősek, mint az 1945-tel kezdődő években, és a frontok nem merevedtek meg annyira, hogy ne lettek volna átjárhatók. Ennek tüneteit nemcsak a népi irodalom és mozgalom esetében észlelhetjük, de a húszas évektől kezdve egészen a második világháború befejezéséig másutt is. Csaknem valamennyi irányzat és csoport az eszmei pluralizmus képét mutatja és olyan személyeket volt képes tömöríteni, akik akár esztétikájukban, akár politikai nézeteikben eltértek egymástól.

A népi mozgalom a maga eredetét, törekvéseit és meghatározó eszméit tekintve a baloldalon foglalt helyet, még ha - mint láttuk - voltak ennek ellentmondó jelenségek is. A forradalmi frazeológiához azonban nem kapcsolódott forradalmi magatartás és politika. A népiek evolúciós úton és nem forradalom révén kívánták a magyar társadalom demokratikus átalakulását elérni. Reformmozgalom volt, amely hitt az érvek erejében és az emberek meggyőzésének lehetőségében. A népiek többségükben azon a véleményen voltak, hogy a földreform, a művelődés egyetemessé tétele, a társadalom peremén elhelyezkedő rétegek polgárosodása és beemelése a nemzetbe, az egyenlő jogokon és egyenlő kötelezettségeken alapuló demokratikus rend megteremtése békés úton, nagyobb társadalmi megrázkódtatások nélkül is megvalósítható.

Éppen azért, mert hittek a meggyőzés és a belátás lehetőségében, nem féltek a hivatalos Magyarországgal való érintkezéstől és eszmecserétől. Jóllehet szövetségeseik és partnereik a politika baloldalán foglaltak helyet, nem zárkóztak el attól, hogy a kormány és a jobboldal felé is nyitottak legyenek.

Ahol figyelmet és érdeklődést észleltek, nem vágták be a feljük nyíló ajtót. Ez olykor értetlenséget, fejszóválást és kritikát váltott ki. Ellenfeleiknek jó alkalmat kínált, hogy a nekik tulajdonított ingadozást, kétkulacsosságot és megbízhatatlanságot dokumentálva lássák.

Ez történt például az *Új Szellemi Front* esetében, amikor némely korabeli kritikus, majd marxista történész néhány írónak Gömbös Gyula miniszterelnökkel történt magánjellegű találkozóját a kormánnyal való lepakálásnak és az ellenzék elárulásának minősítette, a beszélgetést követő cikksorozatot pedig a Gömbössel való - Új Szellemi Frontnak nevezett - együttműködés megkezdésének tekintette. A valóságban a találkozó révén - a résztvevők tanúvallomásából ítélve - a miniszterelnök szembesülhetett a valóságos és gyötrő, főleg a parasztságot nyomorgató bajokkal. Nem felajánkozás történt, hanem az együttműködés oly feltételeinek közlése, amelyeket Gömbös és az uralkodó rend semmiképpen nem fogadhatott el.

Nem meglepő, hogy a miniszterelnök elégedetlenül és bosszúsan hagyta *el Zilahy Lajos* villáját. Megvilágosodott előtte, hogy reformígéreteit semmilyen bizalom nem kíséri. A cikksorozat meg annak igazolása volt, hogy a kormány és a népi írók között áthághatatlan akadályok emelkednek. Az Új Szellemi Front tehát meghalt, még mielőtt megszületett volna. Éppen ezért furcsállható az a makacs igyekezet, amellyel némelyek valónak igyekeznek láttatni olyasmit, aminek még csak körvonalai sem bontakoztak ki és megmaradt Zilahy Lajos kétségtelenül jó szándékú, de hamis feltételezések alapján született ötletének. Az író megvalósulatlan ötletei egyikének.

A lillafüredi írótalálkozó, 1942 novemberében, ugyancsak arra használtatott fel némely kritikus és történész részéről, hogy a fennálló rendszer és a népi írók közötti szóértést dokumentálja. Pedig éppen az ellenkezője történt. A kormány által rendezett eszmecsere az ismert és népszerű írók között a népi írók meghívást kaptak, nem valamennyien, de többen közülük. A legélesebb bírálatban a hivatalos kultúrpolitikát ők illették és az ő képviselőik jelentették ki a leghatározottabban, hogy rájuk a háború eszmei támogatásában senki ne számítsa. A résztvevők úgy váltak el egymástól, hogy semmiben sem értettek egyet. *Kállay* miniszterelnök és munkatársai magukra maradtak háborús propagandájukban, már ami a magyar írói társadalmat illette.

Kállay Miklóst, a kormány és a kormánypárt néhány tagját azonban ebben az időben már az jellemezte, hogy a voronyezsi tragédia és a németek sztálingrádi csatavesztése előestéjén mind kevésbé hittek Hitler háborús győzelmében és az ahhoz fűződő, főleg a visszanyert területeket érintő remények megvalósulásában. Mind erősebbé lett a felismerésük, hogy a németek a háborút elvesztik és Magyarországnak valamilyen kivezető utat kellene találnia a velük egyetemben viselendő közös sorsból. 1942 végén és 1943 elején bontakozott ki az a diplomáciai tevékenység, amelyet rendkívül nehéz körülmények között, eredendően bizalmatlan és éber szövetséges nagyhatalom árnyékában, óriási kockázatokat vállalva végeztek az erre kiválasztott személyek azzal a céllal, hogy a magyar helyzet iránt Nyugaton megértést leljenek, s hogy a németekkel való szakítás és a háborúból való kiválás érdekében a szövetséges hatalmakkal tárgyalásokba bocsátkozhassanak.

Ebben a helyzetben Kállayt és némely miniszterét, *Keresztes-Fischer Ferencet* és *Zsindely Ferencet*, valamint a kormánypárt néhány képviselőjét a hazai légkör enyhülése, a szélsőjobboldali pártok visszaszorítása és az ellenzékhez fűződő kapcsolatok javítása foglalkoztatta. Az ez irányban tett lépések rendkívül óvatosak és bizonytalanok voltak, hiszen könnyen előidézheték a nyilasok és a náci szervek ellenakcióit. Mégis volt némi jele annak, hogy a kormány a baloldali szélsőség változatlan üldözésével egyidejűleg az ellenzék némely csoportjának szervezkedését hallgatólagosan eltűri. Így erősödhetett meg a Parasztszövetség, jöhetett létre a földmunkás szakosztálya és alakulhatott meg a Kiszegdapárt polgári tagozata. És ebben az enyhültebb légkörben kerülhetett sor az 1943. augusztus végi szárszói konferenciára is, amely a népi mozgalom nagy seregszemléjének készült, végül az ország jövőjét érintő rendkívül jelentős és emlékezetes eszmecserevé szélesült.

Antall József miniszterelnök a *Magyar Nemzet* 1993. augusztus 7-i számában közölt interjúban azt mondotta, hogy a találkozó a kormányzat „oltalma” alatt történt, majd hozzátette, hogy „ha nem vállalták volna ennek politikai felelősségét a legmagasabb szinten, nem kerülhetett volna rá sor. Nem is történhetett volna másként egy háborúban álló országban.” Ez valóban így volt, hiszen a konferencia megtartásához szükség volt a kormánynak legalábbis az elnézésére. Megtehetette volna ugyanis, hogy nem engedi, vagy közben tiltja be. Az „oltalom” helyett azonban találóbbrak érezném a „tűrés” és „megértés” kifejezést. Kétségtelen, hogy voltak a kormányban, akik nemcsak eltűrték, de megértéssel kezelték a náciellenes paraszti és polgári, némileg a szociáldemokrata kezdeményezéseket, ellensúlyt látva bennük a szélsőjobboldali törekvésekkel szemben és a maguk engedékenyebb magatartását gesztusként szánva a mind kritikussabb ellenzék felé.

Püszi Sándor egy eddig csak részleteiben megjelent írásában azt állította, hogy nem kért engedélyt a konferencia megrendezésére. Erre egyébként sem volt szükség, mert a *Soli Deo Gloria* balatonszárszói üdülőtelepe egyházi és zárt területnek számított. Engedély csak az egyházi felsőbbeségtől kellett. Jóllehet

Ravasz László református püspök tartott tőle, hogy esetleg baj lehet egy ilyen nagy gyülekezet előreláthatóan ellenzéki megmozdulásából, sikerült őt megnyugtatni és az engedélyt kieszközölni. Az előadások szövegét nem kellett előzőleg bemutatni és a háborúra való tekintettel hozott rendelkezés ellenére rendőrtiszt sem volt jelen, hogy a tanácskozás menetét ellenőrizze. Ez is összefüggött azzal, hogy a konferencia egyházi eseménynek könyveltetett el. Püski Sándor szerint azonban várni lehetett a hatóságok beavatkozását. Ma sem tudom - írta -, minek és kinek köszönhetően simán lebonyolódott. Valószínűleg ők sem tartották annyira érdekesnek, hogy beavatkozzanak. Az első napok egyikén ugyan meglátogattak bennünket két falusi csendőr, de udvarias kitessekelés után békésen eltávoztak. Évtized óta hozzászóltak a helyi hatóságok és a falusiak, hogy minden nyáron tartanak ott valamilyen diákgyűlést vallásos ügyekben, sohasem volt velük baj és így nem vette észre senki, hogy ez alkalommal másról van szó." Püski Sándor emlékeihez talán hozzáfűzhető, hogy valószínűleg az országos hatóságok is így gondolkodtak és remélték, hogy az előző évekhez hasonlóan a balatonszárszói nyári ifjúsági találkozót ezúttal is megmarad a vallásos és az általános nemzeti témák egyházi felügyelet alatt történő megbeszélésénél. Ha tudták volna, hogy miről folyik majd a tanácskozás, talán nem lett volna oly nagyvonalú a türelmük és a megértésük. Ezt, persze, a rendezők sem tudták, hiszen a program nem engedett arra következtetni, hogy a német háborúvesztésre alapozott új Magyarország körvonalairól lesz szó. A konferenciát némely résztvevők a helyszínen - közkeletű szóval élve - funkcionálták át két politikai jövőkép szembesítésére.

És ha az imént Antall Józsefnek a népieket érintő szóhasználatát és másoktól sem idegen véleményét érintettem, hadd térjek ki egy másik megállapítására is, amelyet súlyosabbnak érzek, mint a szárszói konferenciával kapcsolatos kormányzati magatartás jellemzését. Horthy Miklós kenderesi újrateremtéséről szólva a miniszterelnök egy semmiképpen sem bizonyítható kijelentést tett. A *Magyar Televízióban* elhangzott és a *Heti Magyarországon* kinyomtatott interjújában a „hárommillió koldus országa” kifejezésről azt mondta, hogy ezt „egy nyilas hajlamú ember, Oláh György szélsőjobboldali radikális publicista fogalmazta meg” és „nem árt, ha ezt is a szociális demagógia körébe soroljuk. Hárommillió koldusról nem lehet beszélni.” Majd hozzáfűzte: „Egy harmadik világbeli diplomata mondta nekem tíz évvel ezelőtt, hogy aki ilyet mond, az nem látta még a koldusok Latin-Amerikáját.”

Minden tisztelet megilleti a miniszterelnök államférfiúi képességeit és teljesítményeit, amelyeknek tulajdoníthatóan olyan tekintélynek és elismerésnek örvend az egész világon, hogy Magyarország polgárai méltán lehetnek büszkék kormányfőjükre. Említett történelemmagyarázata azonban - amellyel kétségtelenül nem áll egyedül - tévedésen alapszik. A hárommillió koldussal jellemzett agrárszegénység, sajnos tény volt. Persze, e tekintetben Horthy kormányzó felelőssége csak korlátozott és járulékos.

A kifejezés valóban Oláh Györgytől származik. *Hárommillió koldus* címmel írt könyve azonban 1929-ben jelent meg Miskolcon, amikor a szerző az akkor még mérsékelt *Magyarság* munkatársa volt és nyilas hajlamú ember már csak azért sem lehetett, mert Magyarországon a nemzetiszocialista mozgalom Hitler hatalomra kerülése után indult meg és a nyilas elnevezés csak a harmincas évek második felében kezdett elterjedni. Oláh György a negyvenes évek elején vált szélsőjobboldalivá, de akkor sem a nyilasokkal, hanem sokkal inkább *Imrédy Bélával* és pártjával rokonszenvezett. Kormánypárti, majd imrédyista képviselő volt.

A hárommillió koldus oly találó elnevezésnek bizonyult a korabeli agrárnyomor érzékeltetésére, hogy a népiek átvették és az elkövetkező évtizedekben gyakran szerepelt a szociográfiai munkákban, politikai elemzésekben és röpiratokban, valamint publicisztikai írásokban. Olyannyira, hogy az olvasók és a téma iránt érdeklődők a népi írók leleményének tekintették. Abban viszont Antall Józsefnek igaza van, hogy az emberek a fogalom eredetét - mint mondotta - „mindig elfelejtik”.

Kérdés persze, minősíti-e az elnevezést az a körülmény, hogy megfogalmazója újságírói és politikai pályája későbbi szakaszában a szélsőjobboldalon kötött ki. Ugy vélem, hogy nem, ha tartalmilag igaz és való. A korszak népi, de konzervatív és kormánypárti szerzői közül is többen - például *Kiss Lajos*, *Heller András*, *Ernyei István*, *Kovács Imre*, *Kerék Mihály*, *Dénes István*, *Újlaki Nagy Árpád* - lehangoló képet festettek a földműves szegénység vagy ahogyan *Nagyatádi Szabó István* nevezte korábban, a „mezőgazdasági szegénység” riasztó méreteiről. Nemcsak Oláh, de a szakmai körökben nagy tekintélynek örvendő agrártudósok is, mint *Kerék Mihály* és *Matolcsy Mátyás*, statisztikai felmérések alapján hárommillióban állapították meg a létminimum határán vagy az alatt élő uradalmi cselédek, föld nélküli mezőgazdasági munkások, egy holdnál kisebb földtulajdonnal rendelkező napszámosok, törpebirtokosok és -bérlők, valamint nincstelen kubikosok, tehát agrárproletárok számát, természetesen családtagjaikkal együtt.

Kétségtelen, hogy ennél jóval sanyarúbb volt a latin-amerikai és az indiai szegénység, nem is szólva némely éhínségek sújtotta harmadik világbeli országok mai nyomorúságáról. Ez nem lehet azonban elegendő indok arra, hogy a harmincas évek magyar agrárproletárait ne nevezzük, átvitt értelemben és képletesen, koldusoknak, még ha nem is koldulásból tartották el magukat és családjukat. Kovács Imre - a miniszterelnök által is tisztelt és becsült népi író - az *Új Látóhatárban* megjelent dél-amerikai úti jegyzeteiben

említette, hogy amikor a hatvanas években azokban az országokban az agráryomorúság aggasztó tüneteivel szembesült, a két háború közötti Magyarország képe elevenedett meg emlékezetében.

Az az észrevétel, hogy a hárommillió koldus emlegetése a szociális demagógia körébe sorolandó, méltánytalan és igazságtalan a magyar irodalom amaz irányzatával szemben, amelynek művelőitől nem volt idegen az agrárszegénység és a paraszti nyomorúság felemlegetése. Engem az elmarasztaló megjegyzések azért is megleptek, mert Antall József mindig tisztelettel és megbecsüléssel beszélt a népi írókról és falukutatókról, s az említett interjújában is bevallotta, hogy azonosítja magát azok - mint mondotta - „hatalmas feltáró munkájával”.

Az 1943-as szárszói konferencia a népiek magatartásának egy újabb alternatíváját készítette elő. A Balaton partján még úgy látszott, hogy a harmadik oldal esélyei rendkívül csekélyek. Németh László mind az első, mind a második utat a magyarság szempontjából megpróbáltatásosnak rajzolta meg, hiszen a nemzet érdekeit figyelmen kívül hagyni látszottak és nem sok jóval kecsegtettek. Míg a többség Németh Lászlóval tartott és csak egy kisebbség mutatkozott késznek a szocializmus Moszkvából érkező változatának elfogadására, voltak - mint például Kovács Imre -, akik szerint a háború alatt a magyaroknak a náci veszedelemmel szemben a szövetségesek oldalán a helyük és harmadik útról csak ezek győzelme után gondolkodjanak. Ez be is következett, hiszen maguk e magatartás vallói voltak azok, akik 1945-től 1948-ig lényegében középutat kerestek a kommunizmus és a nyugati demokráciák között. Különösen Bibó István és Kovács Imre fáradozott azon, hogy az adott nemzetközi erőviszonyok és a Magyarországnak kínáló lehetőségek alapján olyan megoldást találjanak, amely megfelel egyfelől a bekövetkezett világpolitikai és társadalmi változásoknak, másfelől kielégíti a magyar nép demokráciára való igényét.

Ilyen értelemben volt harmadikutas a népi mozgalom a koalíciós években, még ha ennek az elképzelésnek nem volt is mindenki híve vagy a szovjet uralom alatt elképzelhetetlennek tartotta megvalósulását. Valóban irreálisnak bizonyult, jóllehet 1945 és 1947 között még nem dőlt el teljesen, hogy a háborús szövetségesek együttműködése tartós lesz-e, illetve befolyásuk milyen mértékben és arányban érvényesül Magyarországon. E tekintetben kétségtelenül a borúlátóknak lett igazuk, de nem volt feleslegesnek és hiábavalónak tekinthető azok igyekezete, akik egy más eshetőségre is felkészültek. Ennek folytán 1956-ban volt mihez visszanyúlni. Ezt éppen Bibó példája mutatta. Az októberi felkelés bukása után elképzelhető és lehetséges harmadikutas koncepciónak bizonyult a forradalom vívmányai részbeni megmentésére irányuló kezdeményezése. A népi mozgalomnak mindmáig Bibó volt a legjelentősebb politikai gondolkodója és csak fájlalni lehet, hogy a mai közéletben ugyan emlegetik és idézik, de keveset hasznosítanak azokból az eszmékből, amelyeket megfogalmazott és közkinccsé tenni szándékozott.

Napjainkban gyakran elhangzik a kérdés, hogy van-e létjogosultsága a népiségnek korunkban és ki tekinthető népinek. Ami a létjogosultságot illeti, annak eldöntése az érdekelték ügye. Ameddig úgy érzik, hogy a kor és a társadalom kérdéseire választ tudnak adni, a nemzet és az ország jövőjét illetően eredeti mondanivalójuk van, képesek közösséget alkotni és azt együttes munkára összefogni, addig létjogosultságuk van és abban kételkedni aligha lehet. Ennek fessegetése különben is terméketlen, hiszen a kérdés már elindulásukkor és azóta is sokszor felvetődött, mégis újabb és újabb felismerések igazolták, hogy léteznek és ezt észre nem venni vakság lenne.

Ki tekinthető népinek? A válasz csak az lehet, hogy aki annak érzi és tudja magát. Ugyanúgy, ahogyan magyarnak is azt kell elfogadnunk, aki annak vallja magát és vállalja a magyar néppel a közösséget. A népi mozgalom nem zárt szervezet. Tagja az, aki érzelmileg és értelmileg odatartozónak tekinti magát. Nincs felvétel és nincs kizárás, senkinek sincs joga és illetékessége, hogy abból bárkit is kitagadjon. Mégis állandóan módosul az összetétele, és nemcsak a természet törvényei szerint, hanem azon az alapon is, hogy mindig lesznek, akik felfedezik a népiség iránti érdeklődésüket és rokonszenvüket, meggyőződnek felismerései helyességéről és következtetései igazságáról, és mindig lesznek, akik csalódnak és nem lelik többé helyüket benne.

A harmincas években és a negyvenes évek első felében mindenképpen összekötötte és együtt tartotta a népi tábort a magyar szellemi és történelmi hagyományok iránti különleges érzékenység, a társadalmi igazságtalanságok, az egészségtelen birtokviszonyok és a paraszti nyomorúság tudatosulása, reformok - különösen a földreform - sürgetése, a demokratikus államberendezkedés és nemzeti függetlenség megteremtésének vágya. A háború után összetartó erőnek bizonyult a bolsevizálás elleni védekezés, a paraszti és polgári önállóság melletti állásfoglalás, a demokratikus és nemzeti hagyományokhoz való hűség, a szabadság őszinte igénye. Ma talán az jellemzi a népiség ihlette irányzatot, hogy a nemzet egységében gondolkodva szívén viseli a nemzettest minden tagjának sorsát, tudományos szóval élve etnocentrikusan és nem territoriocentrikusan viselkedik, vagyis a nemzetet az ország elé helyezi, mindenféle tekintélyi módszerektől idegenkedve a demokrácia és a jogállamiság álláspontjára helyezkedik, elfogadva a szociális piacgazdaság rendező elveit, de a szociális tényezőknek ugyanolyan jelentőséget tulajdonít, mint a piac törvényeinek. Ez, megfigyeléseim szerint a mai népiek többségére jellemző és olyan mérce, amelyhez magatartások odaállíthatók és összevethetők.

Persze, mint a múltban, úgy a jelenben is akadáhatnak egyének és csoportok, amelyek magukat népieknek nevezik, de ha akár a nemzet kérdésében, akár a demokrácia kérdésében bizonytalanok és a kettőt együttesen vállalni nem tudják, a népi jelzõt elõbb vagy utóbb terhesnek érzik majd. A két világháború közötti korszakban is voltak politikusok és politikai szervezetek, amelyek a népiség akkori divatját kihasználva akár a konzervatív táborban, akár a szélsőjobboldalon népi külsőt öltöttek.

1945 után a kommunista oldalon is láthattunk csoportokat, amelyek népiként tetszelegtek, hogy hamarosan azt csak átmenetnek tekintve a szocializmusnál, azaz annak akkori uralkodó változatánál kössenek ki. Ma sem lehetetlen, hogy akadnak, akik népinek hiszik magukat, de ha bizonyos általánosan elfogadott feltételeknek nem tesznek eleget, ki fog derülni, hogy hamis pályán mozognak, népiségük vitatottá válik. Nemcsak az minősíti õket, egyeztetik-e nemzet és demokrácia igényét, össze tudják-e kapcsolni a magyarság és az állampolgári egyenlőség ügyét, de az is, hogy vállalják-e a régi népi mozgalom hagyományait és annak minden meghatározó személyiségét. A népi mozgalom jövőjét nagymértékben befolyásolja majd, hogy meg tud-e újulni és azoknak az alapelveknek a jegyében újul-e meg, amelyek az elmúlt évtizedekben életben tartották és eszmetörténeti jelentőségét, valamint népszerűségét megalapozták.

Utóirat

Mindezek után az a benyomás támadhat, hogy fejtegetéseimben semmi újat nem mondtam és alapján véve tudott dolgokat ismételttem meg.

Nekem is ez az érzésem.

Egyébként tapasztalni vélem, hogy a népi mozgalommal foglalkozó kutatómunka, szóbeli és írásbeli közlés, történeti feldolgozás és róla folyó eszmecsere az elmúlt tíz évben, azóta, hogy a téma újból az érdeklődés homlokterébe került, lényeges új felismerésekkel és érvekkel nem gyarapította ismeretanyagunkat.

Évek óta - magamat is beleértve - mindenki változatlanul mondja a magáét és semmi jele annak, mintha bárki bárkit meggyőzött volna. Valahogyan nem sikerül elõbbre jutni. Nem abban az értelemben, hogy mindenben egyetértsünk, hiszen ez nem lehetséges és nem is szükséges, hanem abban, hogy eltérő nézeteket vallók között a párbeszéd szakszerű, békés és a kölcsönös bizalmat elõmozdító legyen.

Minél erősebb a tisztázási vágy és minél több az e tárgykörben történő megszólalás, annál több a félreértés, a félremagyarázás, türelmetlenség és ellentét. Pedig az ellentétes nézetek és felfogások közeledése érdekében nagyobb türelemre, megértésre, belátásra és mások gondolkodásába való beleélésre lenne szükség. Minden oldalon és mindenki részéről.

Lehet, hogy a most kezdődő tudományos konferencia megcáfolja borulátásomat. Ha nem, felvetõdhetik a kérdés: nem kellene-e a magyarországi szellemi légkör javulása és az értelmiségi társadalom oly kívánatos nyugalma érdekében legalábbis a népiségrõl folyó vitában némi szünetet tartani?

(1993)

NÉPISÉG ÉS KRITIKAI ÖNISMERET

Irodalom- és eszmetörténeti ténynek tekinthetõ, ezért nem kíván bővebb magyarázatot, hogy mily sok szál fûzte egymáshoz a két világháború közötti idõszakban a magyarországi és az erdélyi reformmozgalmakat, közöttük azokat, amelyeket népieknek szokás nevezni.

Elég talán emlékeztetni arra, hogy:

- csaknem azonos idõben indult el a faluvizsgálat, és mind a magyarországi, mind az erdélyi falukutatás módszerére erõsen hatott a bukaresti Gusti professzor iskolája;

- mily sok volt a rokonság az 1937-es Vásárhelyi Találkozó és az 1943-as Szárszói Konferencia között;

- a magyarországi népi szellemû folyóiratok és az *Erdélyi Fiatalok*, a *Hitel*, a *Termés* egymáshoz hasonló indítékokból kezdték el munkájukat;

- a népi irodalom részének tekinthetõ a többi között az erdélyi Tamási Áron, Kós Károly, Jékely Zoltán, Szabédi László, Bözödi György, Horváth István, László Gyula, Mikecs László, Asztalos István, Nagy István munkássága;

- a mai olvasó a *Termés* 1943-as nyári ankétján ugyanazokkal a problémákkal találkozott, amelyek a Szárszói Konferenciát is foglalkoztatták. Kísérteties a hasonlóság a két találkozón felvetett és tárgyalt kérdések között. A *Termés* ankétja előrevetítette azokat a válaszokat, amelyek Szárszón fogalmazódtak meg.

A hasonlóság és rokonság ellenére az erdélyi reformmozgalom nem volt a magyarországi importja vagy nyúlványa, hanem eredeti kezdeményezés és vállalkozás, jelentőségben nem maradván az utóbbi mögött.

Immár közhely, hogy a népi mozgalom - annak minden ága - laza és szervezetlen volt, tagjai különböztek egymástól a származás, a neveltség, a követett hagyományok, az alkotói iskola, az életforma tekintetében, és rokonszenveik is különböző irányokba húzták őket. Vezérük sem volt, még Veres Péter vagy Illyés Gyula sem volt az, tekintélyük és népszerűségük csúcán. A legnagyobb egyetértés is akkor volt tapasztalható, amikor legkevésbé voltak szervezettek, mert a fegyelmet nemigen ismerték, Illyés szerint nehezen vetették alá magukat az összjáték törvényeinek.

Ennél erősebb és tartósabb volt, ami összekötötte őket: a nemzeti és demokrata irányultság, a paraszti törekvések pártolása, egymás kölcsönös vállalása, a csoportszolidaritás, a válságos helyzetben való összefogásra irányuló készség.

A belső viták szinte állandóan foglalkoztatták őket, és önismeretük is ezeken edződött, kevésbé a programatikus írásokon. A kölcsönös kritikák ihlette viták az önismeret fejlesztését mozdították elő. Alkalmat kínáltak irodalmi és politikai álláspontok felülvizsgálatára és értékelő elemzésére. Nemcsak a megbíráltakat indították nézeteik és magatartásaik átgondolására, hanem a bírálókat is, hogy a tények valóban indokolják-e a mozgalmat érintő felszólalásukat. Ami kifelé belső ellentétek tombolásának és konfliktusnak látszott, a valóságban a jobb önismeret érdekét szolgálta, és problémák tisztázását segítette elő.

Lássunk talán néhány példát.

Veres Péternek 1940-ben megjelent *Mit ér az ember, ha magyar* című könyve azt a kérdést érintette, mire készüljön fel a parasztfiúság, milyen szerepre vállalkozzék, és mit tekintsen követendő életcéljának. Veres arra adott tanácsot, hogy mit kellene tudniuk a parasztfiataloknak, és milyen erényeket kellene kifejleszteniük magukban, hogy a közösségben felemelkedhessenek, és vezetők lehessenek. Ezt Illyés Gyula határozottan ellenezte. Szerinte a parasztságnak nem Cézároknak, hanem Brutusokra van szüksége: nem vezető szerepre kellene törekedniük a fiataloknak, hanem a zsarnokság elleni küzdelemre felkészülniük. A *Nyugatban* megjelent cikkében Illyés azt vetette Veres szemére, hogy a szépprózától elfordulva nem a társadalomtudományt, hanem a politikát választotta. Noha Illyés a *Márciusi Frontban* maga is részt vett, s valamivel később, a háborús években már az irodalomhoz való visszatérést és az irodalmi eszközökkel folytatott küzdelmet pártfogolta, és úgy gondolta, hogy ha már valaki nem tudott a politikának ellenállni, annak az adott feltételekkel való kiegyezés árán történő előrejutás helyett a rendszerdöntés útjára kellett volna lépnie.

A népiek különben sem jutottak soha azonos és egységes álláspontra abban a kérdésben, hogy szellemi vagy politikai eszközökkel küzdjenek-e céljaik megvalósításáért. Már a *Márciusi Fronttól* is többen távol tartották magukat, és az elkövetkező években is, valahányszor felvetődött a párt- vagy mozgalom-kérdés, mindannyiszor megoszlottak a vélemények. Amikor 1939 Péter és Pál napján Makón megalakult a Nemzeti Parasztpárt, a Maroson ide-oda úszkáló dereglyén az írók közül csak Erdei Ferenc, Kovács Imre, Sinka István és Szabó Pál volt jelen, később is csak Móricz Zsigmonddal, Veressel, Darvas Józseffel, Somogyi Imrével és biztrai Farkas Ferencsel bővült e kör. Viszont Féja Géza feleslegesnek nevezte, többen feléje sem néztek, és még a későbbi évtizedekben is akadtak népiek, akik a pártalapítást elítélték, mert - mint mondták - megosztotta a parasztságot és gyengítette az ugyancsak ellenzéki Kisgazdapártot.

E viták is alkalmasak voltak az önismeret erősítésére és az érdekeltek tevékenységének kritikai értékelésére. E célt szolgálta az a kritika is, amely a kapcsolatokat érintette. Gyakran került rá sor. Esmecserének aligha volt nevezhető, miután az esetek többségében magánbeszéd sorozatából állott, abban az értelemben, hogy a bírálatra vagy fenntartásra az érintettek alig reagáltak, azt legtöbbször válaszolatlanul hagyták.

A népi mozgalom irodalmi és eszmetörténeti helyének kijelöléséről is szó volt, amikor a korszak szellemi életének meghatározó egyéniségeihez való viszonyukat döntötték el. Egyénileg, természetesen, mert egységre és együttes állásfoglalásra soha nem került sor. Szinte állandó volt a megosztottság abban, hogyan gondolkodjanak például Szabó Dezsőről, Babits Mihályról vagy Szekfű Gyuláról. Az elsőt majd mindenki az elődök, a népiség elindítói között tartotta számon, Ady és Móricz, valamint Bartók és Kodály társaságában említve őt. Lelkes hívének számított Féja Géza, Kodolányi János, Gombos Gyula, Simándy Pál. Másfelől: alig tudott vele mit kezdeni Illyés, Kovács Imre, Erdei Ferenc és Bibó István.

Még élesebb volt az ellentét Babits megítélésében. Illyés, Szabó Lőrinc és Szabó Zoltán méltányló és csodáló közé tartozott. Németh László, Sinka, Tamási, Kodolányi közömbös volt vele szemben vagy nem kedvelte.

Szekfűről is megoszlottak a vélemények, Kovács Imre, Szabó Zoltán és Kerék Mihály munkatársa volt *Magyar Szemle* című folyóiratának, és becsülte történetírói erényeit. Szabó Dezső haragos hangú tanulmányt írt ellene. Németh László ugyancsak bíráló könyvecskét jelentetett meg róla, Veres, Féja, Kodolányi idegenkedett tőle. Persze, a századvég és e század eleje politikusainak értékelésében és habsburgianus érzelmeiben Kovács és Szabó Zoltán sem követte, de a többiek határozottan szemben álltak vele, a *Harmadik nemzedék* kiegészítésében a népiek jelentőségét kiemelő megállapításai ellenére.

A népi orgánumok némelyikében állandó kifogás tárgya volt többeknek a *Nyugatban* és a *Magyar Szemlében* való gyakori szereplése, nem szólva a népiekkel szemben barátinak éppen nem mondható napi- és hetilapokban való publikálása. Ez, magától értetődően, fordítva is így volt. A csoport, amely baloldalinak tekintette magát, állandó gyanakvással kísérte némelyek nevének felbukkanását kormányparti vagy más jobboldali sajtótermékekben, így például Szabó Lőrinc vagy Féja Géza munkatársi közreműködését a kormány hivatalos lapjaiban, vagy Kodolányi rövid ideig tartó szerkesztői tisztét a Turul Szövetség által elindított, erősen jobboldali *Nemzetőrben*.

A háborús években, de különösen a sorsdöntő 1943-44-es esztendőben éber figyelemmel kísérték az írók és hívek, hogy ki hol publikál, milyen irányban tájékozódik, és kivel barátkozik vagy társul, még ha ez másban, mint szórványos érintkezésben nem jelentkezett is. Vita tárgya lett, helyes volt-e Szabó Zoltán és Kerék Mihály részéről kormánykinevezéssel szociális titkári tisztet vállalni, Veres Péter részéről az ugyan akkor még nem szélsőjobboldali *Egyedül Vagyunkban* cikket adni, Erdélyi József és Kodolányi részéről a Turul Szövetségtől vezéri címet elfogadni, Illyés, Kovács Imre és Szabó Zoltán részéről a nagybirtokosok ellen hadjáratot vezetni, de a nagytőkésekkel szemben elnézőnek lenni, Kovács Imre részéről a Történelmi Emlékbizottságban és a fegyveres ellenállásban kommunistákkal összefogni.

A legélesebb kritika joggal és méltán Erdélyi Józsefet illette azért, mert amikor a német megszállás után a népi írók visszavonultak az irodalmi és politikai közélettől, vagy legalábbis a jobboldali lapokban nem publikáltak, a szélsőséges sajtónak írást adott, és engedte, hogy költői tekintélyét és népszerűségét a maga javára kihasználja. Bibó szerint ő volt az egyetlen, aki 1944-ben a társaival való szolidaritást felmondta, és a népi mozgalomtól dezertált. Sajnos, nem maradt egyedül, mert a kommunista diktatúra alatt is támadt valaki, nevezetesen Darvas József, aki hasonlót követett el.

Az iménti ügyekben folytatott vitákban a háttérben hol enyhébben, hol erősebben a népiség önismerete, önmeghatározása, helykeresése munkált. Minden megfigyelés, észrevételezés, kifogás vagy ítéletkezés végső fokon a saját pozíciók újragondolását, megszilárdítását vagy módosítását indította el.

Az 1943-as Szárszói Konferencia ötletét az a felismerés ihlette, hogy újból időszerűvé vált a népi mozgalom szándékainak kritikai szemrevételezése, addigi tevékenysége mérlegének elkészítése és a soron következő legsürgetőbb feladatok eldöntése. A találkozó iránti sok irányú érdeklődés és a háborús események felgyorsulása miatt a tervezettnél más és több lett belőle: egy egész nemzedék és értelmiségi elit önvizsgálata, valamint helyének meghatározása és helyzetének felmérése.

Utóhatásként a népiek ismételt megoszlása kezdődött el, tömörítve az egyik oldalon azokat, akik a felsejlő végzethez befogadásra kész szívvel és értelemmel közelítettek, a másik oldalon azokat, akik a háború bármilyen kimenetelében mást mint a nemzet újabb megpróbáltatását látni nem tudtak. A történelem a Szárszói Konferencia borúlátóit igazolta, de azt is nyilvánvalóvá tette, hogy a csodát megközelítő váratlan kedvező fordulatban bízni aligha lehetett, a sorsot annak reményében és azzal a feltételezéssel kellett elfogadni, hogy bölcs politikával és ügyes taktikával hátrányos következményei enyhíthetők lesznek.

Az 1945-ös fordulat a ziláltság állapotában és a megosztottság jegyében ment végbe, amennyiben a népi tábor nagyobbik felét a berendezkedő új hatalom oldalán, kisebbik részét annak üldözöttjei között találta. Voltak, akik a Nemzeti Parasztpártban és a Kisgazdapártban politikai, kormányzati, egyéb közéleti szerephez jutottak. Voltak, akik - például Németh László, Kodolányi, Sinka, Erdélyi, Szabó Lőrinc, Püski Sándor - nemcsak hogy a pálya szélére kerültek, de olykor írói létük, sőt személyes szabadságuk is veszélyben forgott. Sajnálatos módon némely író társuk közreműködésével, azáltal, hogy részt vettek az ellenséges hangulat szításában vagy közönyösnek mutatkoztak a kitagadottak sorsa iránt. Megfigyelhető volt viszont ennek ellentéte is. Főleg Illyés Gyula munkálkodott az igazságos és méltányos megítélés érdekében, valamint azért, hogy a kívülről jövő ellenséges indulatok lecsendesedjenek, és a kirekesztő szándékok helyét a megbékélés légköre foglalja el.

Ez az időszak, persze, nem volt alkalmas a népiek önismeretének elmélyítésére, a múlt kritikai áttekintésére és a tanulságok levonására, hiszen minden energiát a védekező és a veszedelmeket elhárító tevékenységre kellett fordítani. Aminthogy a sztálinizmus éveitől is az emberi és írói lét fenntartása vett igénybe minden erőt; azt is, amely egyébként a kritikai önvizsgálat elvégzésére és az új szerep kialakítására lett volna fordítható.

Az ötvenes évek közepéig terjedő időszak a hatalom ténykedései folytán ismét egységbe tömörítette nemcsak az írókat, de híveiket és követőiket népes táborát is. Az elnyomás - kevés kivétellel - valamennyiüket

érintette. Közös elviselése rádöbbsentette őket együvé tartozásuk tenyérére, és megerősítette a kölcsönös szolidaritás érzését. Ennek szép kifejeződése volt összefogásuk tüntető demonstrálása a Petőfi Párt megalapításában, majd imponáló fellépésük az írószövetségben az ötvenhatos forradalom eltiprását követő hetekben. A sztálinizmus alatt kompromittált Erdei és Darvas ebből - a dolgok természeténél fogva - kimaradt, aminthogy az 1957-es év írói hallgatása sem volt teljes, mivel Tatay Sándor és Jankovich Ferenc kivonta magát belőle. Meglepő ez azonban nem volt, és érthetővé is vált, ha szem előtt tartjuk, mily erős lehetett az újbóli megszólalás lehetőségének csábítása a zsarnokság éveiben elszenvedett mellőzés és közlési tilalom után.

A kommunista hatalom mindenképpen gondoskodott róla, hogy az időnként kiobbant belső nézeteltérések és ellentétek, a versengések és az egymástól kapott sebek ne legyenek tartósak és ne vezessenek végső szakításokhoz. A népi mozgalom elleni 1958-as pártdokumentum például oly élesen fogalmazott, és oly kollektív elítélést tartalmazott, hogy azonos reflexeket hívta elő, ismét megerősítette a közösségi tudatot és együvé tartozási érzést. A belső ellentétek is enyhültek. Élete végére, agrártudományi és tudományszervezési munkássága révén Erdei Ferenc körül békülékenyebb lett a hangulat, és hogy ez Darvas József esetében nem következett be, annak tulajdonítható, hogy népi nosztalgiáját nem követték magatartásbeli változások, és gyengesége miatt képtelen volt a népiséggel szembenálló hatalomnak ellenállni. A népiek kritikai önvizsgálatára a Kádárkorszak sem volt előnyös, mert lehetetlennek bizonyult a múlt és saját tevékenység őszinte, nyílt és kendőzetlen feltárása. A szellemi élet tele volt tabukkal, és azok semmibevétele még a Kádár-rendszer enyhültebb szakaszában is kockázatokat rejtett magában.

Az írók életük alkonyához érve azonban szívesen idézték fel fiatalságuk küzdelmeit és pályájuk állomásait. Visszaemlékezéseik hiteles képet nyújtanak arról, hogyan látták önmagukat és mozgalmukat, mit tartanak eredménynek, sikernek, kudarcnak, mulasztásnak, miben hibáztatják önmagukat és pályatársaikat. Erre vonatkozóan sok adatot és adalékot szolgáltatott Illyés, Veres, Féja, Szabó Pál és Bibó István, az emigrációban élő Kovács Imre és Szabó Zoltán.

Érdemesnek látszanék majdan ezeknek összegyűjtése, egymással való összevetése és értékelő elemzése. Nem lehetetlen, hogy ezáltal a népi irodalom és mozgalom történetének ma még kevésbé ismert vetületeit is élesebb megvilágításban láthatjuk. Ez mind irodalom-, mind eszmetörténeti szempontból tudásunk gyarapodását és az egész mozgalom megbízhatóbb önismeretét mozdíthatná elő.

(1993)

A POPULIZMUS JELENTÉSVÁLTOZÁSÁRÓL

Egy idő óta megfigyelhető, hogy az írott és az elektronikus tömegtájékoztató eszközök mind gyakrabban használják a *populizmus* és a *populista* szót, de nem annak a megjelölésére, amire eddig szolgált. A nyugati sajtó gondolkodni rest és a szavak értelmére ügyeim nem hajlandó munkásai egymással versengve törekszenek a populizmus szó régi jelentésének elhomályosítására és új tartalommal való megtöltésére.

Az amerikai választási küzdelemben gyakran hangzanak el olyan megállapítások, hogy ez vagy az a képviselő populista húrokat penget, populista ígérekkel kápráztatja el a szavazópolgárokat, populista szólamokat hirdetve igyekszik sikert aratni. Németországban újabban Oskar Lafontaine-t „gyanúsítják” populizmussal és szemére vetik, hogy populista elvekkkel akarja a szociáldemokrácia esélyeit javítani az elkövetkező parlamenti választásokon.

Sem az amerikai politikusok, sem Lafontaine nem populisták.

Nem azok, ha a populizmuson azt értjük, ami, vagyis egy minden egyéb irodalmi és politikai irányzattól eltérő, országonként ugyan változó, de némely kérdésben mégis egymással rokon irányzatot. Franciaországban a populizmus főleg irodalmi áramlat volt, Közép- és Kelet-Európában mind irodalmi, mind politikai törekvés és mozgalom, Amerikában elsősorban politikai célokat követő kezdeményezés.

Miután Nyugaton látszólag megszűntek a populizmus kialakulását előmozdító, helyenként kikényszerítő állapotok és az irányzat mind az irodalomban, mind a politikában visszaesőben van, az újságírók a populizmusnak más értelmet igyekeznek adni és a populista szót olyasminek az érzékeltetésére is használni, aminek édeskevés köze van eredeti tartalmához.

Hovatovább mindenki populista, aki legjobb esetben népparát, de még inkább az a politikus, aki a népparáság álarcában lép fel és olyan szólamokat hirdet, amelyekről azt hiszi, hogy a lakosság

rokonszenvét megnyeri és neki lehetőleg minél több szavazatot hoz. Ilyen értelemben neveznek Amerikában és némely nyugat-európai államban is populistának olyanokat, akiket titokban azzal gyanúsítanak, hogy igazi elveiket és törekvéseiket álcázva a népnek tetsző kijelentéseket tesznek, önös érdekből olyasmiket ígérgetnek, amiket teljesíteni nem tudnak. A populista szó negatív tartalommal telt meg és furcsa mellékíze lett. Könnyen bekövetkezhetik, hogy barátságatlan jelzővé, esetleg sértéssé válik.

Magyarországon, hála Istennek, még nem tartunk itt. Ha viszont a Nyugat értékein kívül értéktelenségeinek az átvétele is oly gyorsan halad, mint eddig, hamarosan budapesti szerkesztőségekben is lenézően és fitymálva ejtik ki a populizmus és populista szót.

Vigasztalásul legfeljebb az szolgálhat, hogy ahogyan a *népi* elnevezés nem nyert polgárjogot, hiszen nemcsak a népiség ellenfelei, de olykor barátai is népiest mondanak, ugyanúgy idegen szó marad a populista is és talán még negatív tartalommal sem kap helyet a közéleti szótárban.

Magyarországon még mindig sokan nem tudják, hogy mi a különbség népi és népies között. Persze, vannak, akik tudják, de a népiségtől való idegenkedésük oly erős, hogy még valódi megnevezésétől is ódzkodnak. Pedig ideje volna a fogalmakat tisztázni és mindent a maga nevének nevezni. Van irodalmi népiesség és van irodalmi népiség. Az olyan író esetében, mint amilyen például Gárdonyi, Móra, Tömörkény volt, helyénvaló a népiesség emlegetése, de Tamási, Illyés, Veres, Erdélyi, Sinka népi volt. A politikában is mérföldnyi a különbség a húszas és harmincas évek népn nyugtató, a szociális feszültségeket elkenő, népbarát jelszavakat hangoztató népiessége és Kovács Imre, Bibó István, Nagy Ferenc, Kovács Béla népisége között, amely a társadalom bajaira korszerű gyógymódokat javasolt és radikális megújítására törekedett. Az előbbit és az utóbbit összemოსni, egyszerre emlegetni és azonos névvel illetni enyhén kifejezve súlyos tévedés.

Amikor a hetvenes évek közepén kísérletet tettem arra, hogy a népi mozgalmat a német olvasóközönségnek bemutassam és a népi elnevezés német megfelelőjét kerestem, nyomban a külföldi politikai irodalomban a hasonló irányzatokra és mozgalmakra alkalmazott populizmus név mellett kötöttem ki, miután sem a népiességre találó volkstumlich, sem a kompromittált volkisch nem látszott alkalmasnak a magyar népiség kellő megjelölésére. Abban is reménykedtem, hogy mind a populizmus, mind a populista kifejezés segít a népi és népies használatában észlelt bizonytalanság, másfelől a kettő szándékos összemოსásából keletkezett fogalmi zavar eloszlatásában.

Munkámról írt magyar és angol kritikájában a Londonban élő Ignó Pál azt állította, hogy azért aggatom rá a magyar fogalomra a populizmus elnevezést, hogy ezáltal eltereljem a figyelmet annak náci és kommunista kompromittáltságáról. Az ő ízlésének az felelt volna meg, hogy volkischnek nevezem és ezzel igazolom a hitlerizmushoz való - általa megalapozottnak tekintett - közeli viszonyt. A valóságban a magyar népiség jogosan nevezhető nyugati nyelveken és magyar szövegekben is populizmusnak, mert ha nem volt is azonos a franciával, az amerikaival, az oroszsal, a lengyelrel vagy más kelet-európaival, mégiscsak ezek tágabb családjában kereshető a helye.

A populizmus nyugati változataival ellentétben a magyar, valamint a többi közép- és kelet-európai még nem érezheti, hogy az idő eljárt felette és a keletkezését kiváltó okok mindenestől a történelem lapjaira helyeződtek át. A kommunizmus által felszabadult országok az állami beavatkozást károsnak ítélő klasszikus liberalizmus és a demokratikus szocializmus között keresik meg a társadalmi és nemzeti adottságoknak megfelelő berendezkedést. A népiség vagy populizmus ennek optimális formáját kínálja.

Magyarországon azt a fajta liberalizmust, amely nem érzéketlen a közösségi gondok, a gyengék és a kiszolgáltatottak sorsa iránt és másfelől azt a fajta szociális demokráciát, amely nem akadályozza az egyéni kezdeményezés érvényesülési lehetőségeit és a fejlődés motorjának tekintett vállalkozói kedvet. A népi gondolat túlhaladottá teszi azt a felfogást, amely a korlátlan egyéni szabadságban és túlhaladottá azt az elméletet, amely az állam mindenhatóságában véli meglegelni az egyes emberek és az egész társadalom boldogulásának az útját.

Persze, nem könnyű eldönteni, hogy hol kezdődik és hol végződik az egyéni és a közösségi érdek. A magyar népiség rendelkezik azonban olyan gondolkodókkal, akik a határokat pontosan érzékelték és meg is rajzolták.

Illyés Gyula, Németh László, Bibó István, Kovács Imre, Szabó Zoltán, hogy csak a nevesebbeket említssem, világos okfejtéssel fogalmazták meg az egyén és a közösség érdekei egyeztetésének és egyetemessé tételének elméletét, valamint gyakorlati megvalósításának a módját. Arról sem szabadna elfelejtenünk, hogy ezt a vállalkozást nem kisebb tekintély, mint Jászi Oszkár, a polgári radikalizmus atyja rokonszenvvel kísérte és a két irányzat kölcsönhatásától a nemzet megújulását és megerősödését várta.

Visszatérve a kiindulóponthoz, szomorú és lehangoló lenne, ha magyar közírók a nyugati példát követésre méltónak tartanák és magukévá tennék a populizmus és populista szó jelentésváltozását, e kifejezéseket olyasmire használva fel, amivel csak a zavart és a tanácstalanságot növelhetik. Persze, aki minden lehetőséget megragad a népiség lejáratására, nem habozik a Nyugat által kínált lehetőséggel élni és

ezzel a maga felvilágosultságát, informáltságát, az „Európa-hoz való alkalmazkodás” készségét bizonyítani. Aki viszont komolyan veszi a politikai kultúrát, arra is törekszik, hogy a modorán és a stílusán kívül a szóhasználatát is tisztán tartsa és ne szennyezze be a bulvársajtónak a leegyszerűsítést szolgáló leleményeivel.

A magukra adó magyar lapok és folyóiratok ne az amerikai vagy a német televízióra vessék tekintetüket, ne az olcsó frázisokat utánozzák és a politikai eszmék történetében járatlan zszurnalisztákat tekintsék követendő példának, hanem azt a megfontolt és emelkedett nyugati közírást, amely tiszteli a szavakat és jelentésüket nem aszerint változtatja meg, hogy mi felel meg a szerzők önös érdekeinek.

Vitathatatlan, hogy szükség van olyan szóra, amely fedi a népbarátság fogalmát, nevével nevezi azt a jelenséget, hogy némely politikusok csak azért tesznek a lakosságnak vagy a szavazópolgároknak tetsző kijelentéseket és ígéreteket, hogy abból politikai hasznot húzzanak, vagyis megválasztásukat előmozdítsák. Kétségtelen, hogy minden országban vannak ilyenek és esetenként nem is kevesen. Ezeknek külön névvel való megjelölése helyén való. De nem megnyugtató, hogy ez olyan elnevezéssel történik, amely elnevezés igaz meggyőződést és önzetlen törekvést takar. A népi mozgalom tagjai, de gondolom, a nem magyar hasonló kezdeményezések és tömörülések résztvevői is többnek tartották magukat, mint pusztán népbarátoknak és méginkább távol állt tőlük, hogy a társadalom megtévesztésével népbarátoknak láttassák magukat. Történelmük azt bizonyítja, hogy a néppel való azonosulásra és érdekei megfogalmazására törekedtek, a népből jötteknek tekintették magukat és nem olyanoknak, akik kívülről közelítenek feléje. Ezt a magatartást és szándékot Veres Péter többször és félreérthetetlenül megmagyarázta. Méltánytalan tehát nemcsak a népi vagy populista szónak könnyelmű használata, de még inkább olyanokra aggatása, akik a megtévesztésben és csalárdságban egyáltalán nem marasztalhatók el. Vannak ellenfeleik által populistának nevezett amerikai politikusok, akiktől távol áll a hamisság, hogy annak mutassák magukat és bárhogy vélekedjünk is Oskar Lafontaine politikájáról, hiteles szociáldemokrata elveket hirdet és annak megfelelő cselekvést sürget. Elmarasztalására lenne jobb jelző is, mint a populista. Volt egy időszak, amikor némelyek *paraszt*nak neveztek mindenkiket, aki faragatlan, nevetlen, bárdolatlan, viselkedni nem tudó volt. A nyugati emigráció kezdetén a *kommunista* jelző ragadt mindenkire, aki Magyarországon korábban társadalmi reformokat sürgetett vagy a kommunizmus alatt is próbált valahogy megélni. Kár lenne, ha a populista vagy a népi azok megjelölésére szolgálna, akik önös érdekből és valamilyen haszon reményében járnak a nép kedvében.

A jelenség még nem terjedt el Magyarországon. Közeledtét azonban nem haszontalan figyelemmel kísérni, hogy feltartóztatható legyen, ha megjelenik a nyugati határon.

(1990)

FOGALOMZAVAR A POPULIZMUS KÖRÜL

Amióta Magyarországon ismét lehet szabadon beszélni és írni, némely fogalmak és szavak árvízként öntenek el minket. És, hogy még feltűnőbbeknek és tudományosabbaknak látszódnak, mindjárt idegen formáikban jelennek meg a magyar köznyelvben. Konszenzustól, toleranciától, modernizációtól hangos az ország, mintha az egyetértés, a türelem és a korszerűsítés nem lennének illő és megfelelő szavak.

E fogalom- és szóinfláció terméke a *populizmus* és a *populista* is, majd teljesen kiszorítva a népiséget és a népít.

Míg azonban az esetek túlnyomó többségében az idegen fogalmak és a szavak átvétele az idegen kultúrákban való jártasság és a legfrissebb tájékozottság fitogtatásának hajlamából ered, a populizmus esetében leplezetlen politikai szándékról és tervszerűségről is szó van. Aki használja, nem csak valamit megjelölni, hanem valamit a neki tetsző színben feltüntetni akar. A népiség és a népi, vagy akárcsak a velük nem azonos népiesség és népies fogalmakat és szavakat nem azért cseréli fel a nemzetközileg ismertebb populizmussal és populistával, mert ezek pontosabban fejezik ki a tartalmat, hanem azért, mert más tartalmak megjelenítésére is alkalmasnak véli.

A populizmus és a populista szavak vészes elterjedését a nyugati bulvársajtónak tulajdoníthatjuk. Amerikában és a nyugat-európai országokban már a hetvenes évek végén és a nyolcvanas évek elején a szenzációkra éhes, leegyszerűsítésekre hajlamos és éles fogalmazásokat kedvelő napi és heti sajtó, beleértve az elektronikus hírközlő eszközöket is, mind gyakrabban kezdték a populizmust hagyományos

irodalmi és eszmetörténeti értelmezésétől eltérő módon emlegetni és olyan, csaknem kizárólag negatív tartalmakkal megtölteni, amelyek alkalmasak voltak arra, hogy jó érzésű, ép ízlésű és demokrata szemléletű emberek idegenkedjenek tőle.

Amikor majd két évvel ezelőtt az akkor még kéthetenként megjelenő *Hitelben* a populizmus jelentésváltozásával foglalkoztam, elégedetten jegyeztem meg, hogy hála Istennek Magyarországon még csak szórványos a jelenség, és talán nem következik be a populizmusnak nyugaton terjedő új értelmezése. Ennek közeledtét azonban - véltem - tanácsos figyelemmel kíséreni, hogy feltartóztatható legyen, ha megjelenik a nyugati határon (*Hitel*, 1990/25.)

Reményeim nem váltak be. Csalódottan kellett észlelnem, hogy a populizmus és a populista fogalmak tartalmi változása tekintetében magyar szerzők nemcsak elérték nyugati társaikat, de az Európához való felzárkózás neofita buzgalmában túltenni is igyekeznek rajtuk.

A *Kritika* 1990. december végi számában *Szilágyi Ákos* és az *Élet és Irodalom* 1991. január közepi számában *Ungvári Tamás* már egész mintakészletet nyújtott át arról, hogy mi minden sűrítendő bele a populizmus fogalmába. Azóta szorgosan gyűjtöttem az erre vonatkozó idézeteket, és alig múlik el hét, hogy az értelmezési lehetőségek újabb és újabb változataival ne találkozzunk.

Ezek csaknem kivétel nélkül negatív tartalmúak, és az olvasónak azt sugallják, hogy a fogalom veszedelmes gondolati elemeket foglal magában, amelyekről ajánlatos óvakodni, fenyegető veszélyükre ráébredni.

Íme, mutatóba néhány példány a populizmust érintő felismerésekből és véleményekből.

Surján László a Kereszténydemokrata Néppárt 1991. márciusi nagy választmányi ülésén azt mondta, hogy „tartalmatlan, populista politikával tapsokat lehet elérni, de mást nem”. *Csizmadia Ervin* a *Magyar Nemzetben* azt írta, hogy „a konzervativizmusnak azért is regenerálódnia kell, hogy hatékony ellenőrt állíthasson a populizmussal szemben; a populizmust liberalizmussal legyőzni ugyanis lehetetlen (1991. márc. 28.). A *168 óra* munkatársa egy interjúban „bizonyos demagóg, populista politikusok”-at emlegetett (1991. ápr. 9.). *Orbán Viktor* 1991 áprilisában a „nemzeti populista vonal egyfajta megjelenése” nyugtalanította. Ez a „nemzeti populista vonal” a Fidesz parlamenti frakcióvezetője szerint „lényegesen színvonalasabban tud antidemokratikus elveket képviselni - még szakértői szinten is - mint a klasszikus szélsőjobb vagy szélsőbal”, majd megjegyzi, hogy ez a „nemzeti jelszavakat hangoztató modern populizmus... elsősorban a parlamenti pártokból kiszorult, vagy ott eljelentéktelenedett figurákból áll” (*Magyar Narancs*, 1991. ápr. 18.). *Kovács Judit* arról panaszkodott a *Magyar Nemzetben*, hogy „a magyar közélet egyszerűsítői (a populisták) a polgárság pionírjait görbe szemmel nézik.” (1991. ápr. 27.)

Aggodalmának adott hangot *Göncz Árpád* köztársasági elnök is, aiti az amerikai Connecticut állambeli Hartford egyetemének évváró ünnepségén beszélt. „Térségünk, 'köztes-Európa' országai - mondta - súlyos gazdasági gondjaik közepette nehezen tudják megvédeni az ifjú demokráciákat a veszélyektől, amelyek akár a régi hatalom, akár a populista vezetők: fundamentalisták, peronisták, netán fasiszták részéről fenyegethetnek, ha Nyugat nem nyújt erős támogatást” (*MTI*, 1991. máj. 20.).

Akad, aki a helyi populizmus értelmét is megmagyarázta. Egy újságcikkben azt olvashattuk, a budapesti XIII. kerületi önkormányzati képviselő-testülettel kapcsolatban, hogy „a populizmus kísértete járja be a kerületet! A polgármester hátrányos helyzetű képviselőnek meg is magyarázta, mi az a populizmus: a törvényekre fittyet hányva nagyívú... tervek helyett szűk napi érdekek korlátozzák a polgármester jogkörét” (*Magyar Hírlap*, 1991. jún. 13.). *Hajdú Gergely* a *Kritikában* közli, hogy „A populista gondolkodás szívesen látja 'idegennek' azt, akit önmaga előtt sem tisztázott okból vet meg; nem támadhatja szabadságszeretetéért, hát kiböki: „Petőfi szláv” (1991/7.).

Keserű Ernő szerint „ma populista követelés: nem kell kémelhárítás, titkosrendőrség, sem nagy belügyi apparátus, mert ezek veszélyesek a demokráciára. Vagy ha mégis szükség van rájuk, akkor ezek az erőszakos szervezetek teljesen új emberekkel és felállításban tevékenykedjenek, a pettyes mellényűeket ki kell közülük szűrni” (*Magyar Nemzet*, 1991. szept. 7.). Egy másik ismert újságíró, *Tatár Imre* úgy látja, hogy „az átmenet okozta bajok arra csábíthatnak politikusokat és másokat, hogy a megoldás keresése helyett a dolog könnyebbik végét fogják meg... populista csábításnak lesz kitéve a magyar politikai élet” (*Magyar Nemzet*, 1991. okt. 17.). Amikor *Krasznai Zoltán* a *Magyar Nemzethez* került, kijelentette, hogy „semmilyen olyan lap készítéséhez nem vagyok hajlandó a nevemet adni, amely populista szélsőségeket, vagy a szociáldemagógia baloldaliságát képviseli” (*Magyar Narancs* 1991. okt. 23.). A *Magyar Hírlapban* *G. Márkus György* politológus azt javasolta, hogy a közép-európai liberalizmus balra, a szociálliberalizmus irányába mozduljon el, mert „ha ezt a fordulatot nem képes megtenni, hosszabb történelmi időszakra stabilizálódhat a populista konzervativizmus” (1991. nov. 21.). A *Magyar Nemzet* szerkesztője, *Martin József* azt veszi észre, hogy „a bejövő tőkével szemben újra hallható populista érvek”, kijelenti, hogy „a populista út - zsákutca” és figyelmeztet, hogy a politikai középnek meg kellene találnia „a populisták elszigetelésének sajátos kelet-európai „technikáját” (1991. nov. 30.).

Vásárhelyi Miklós 1991 végén „populista, autoritatív, rendet ígérő politikai irányzatok”-ról beszél egy interjújában (*Beszélő*, 1991. dec. 7.).

Molnár Tamás a Hittelben azért nyugtalankodik 1992 elején, mert „Magyarországon is felüti fejét a populizmus, annak ellenére, hogy a Nyugat mást támogat”. Felvethető a kérdés, mi köze a kettőnek egymáshoz. Hogyan képzelhető el, hogy Magyarországon csak olyan áramlatok és irányzatok üssék fel fejüket, amelyeket a Nyugat támogat? A Nyugat eszmeileg és politikailag nem egységes. A demokráciának ellentmondana, ha azt kívánnók, hogy Magyarországon csak olyan irányok és csoportok születhessenek, amelyeket Nyugatról támogatnak. Lehetséges, hogy Molnár Tamás nem azt akarta mondani, amit leírt (1992/2.).

Pomogáts Béla „populista és demagóg stílus”-t észlelt, „populista és demagóg szcénák” tanúja volt, és közölte olvasóival, hogy „aki látványos populista jelenetekre volt kíváncsi, annak nem kellett többé a kies Jurtába zárandokolnia, megtalálta ezeket a Testnevelési Főiskola nagytermében, netán az Országgyűlés ülésein. Az erősen megemelt hang, a melldőngető előadásmód, a fenyegetőzés, a bosszúszomjtól lihegő politika új és országosabb fórumot kapott” (Magyar Hírlap, 1992. jan. 18.). Ugyanabban az időben Tamás Gáspár Miklós „populista, demagóg lépések”-et észlelt (168 óra, 1992. jan. 21.) és a HVG-nek feltűnt, hogy „napjainkban errefelé sokkal jobban tenyészik a nacionalizmus és a populizmus, mint a szabadelvű gondolkodás” (1992. febr. 8.).

Amikor a 168 órá-ban Győrffy Miklós két veszélyről - a totalitárius diktatúráról (jobb- vagy baloldali) és populista parancsuralomról faggatta Körösenyi András, a politológus azt válaszolta, hogy totalitárius diktatúra veszélye nincs, de van populista retorika, populista ideológia, amely „a társadalmi feszültségeket, a helyzet leromlását kihasználva igyekszik az embereket a politikai-gazdasági elitekkel szemben mozgósítani. Ez lenne az akár jobb-, akár baloldali politikai populizmus (1992. febr. 11.). Martin József, miután olyan kézzelfogható igazságot hangsúlyoz, hogy „a magyarországi ellenzék is sarkalatos része politika életünknek”, azzal folytatja, hogy „azok a populista jelszavak, amelyek megpróbálnák kilökní a nemzetből a választott képviselőket, mindegyik polgári demokráciában mélységes elutasításra számíthatnak” (Magyar Nemzet, 1992. márc. 19.). Ez kétségtelenül így van, de érdemes hozzátenni, hogy a nép választott képviselőit nemcsak a nemzetből, de az Európából, a demokraták, a tisztességes emberek közösségéből sem illik kilökní. Mert vannak erre is jelszavak.

Hankiss Elemér áprilisban kijelentette, hogy a Híradó és A Hét című műsorok szerkesztője „populista, 'narodnyik' szellemiség jegyében interpretálta a tényeket” és „A Hét 'populista szellemű volt” (Magyar Hírlap, 1992. ápr. 13.). Rajk László szerint „a populizmusnak önmagában nincs színezete. A populizmus önmagában borzasztó, undorító és ízléstelen. Mondhatnám: úri ember nem műveli. Mégis, a magyar politikai élet bizonyos erői errefelé tolnak” (Kritika, 1992/6.).

Fodor Gábor közölte, hogy „mindenütt mutatkoznak olyan - populistáknak nevezett - figurák, akik fűt-fát ígérve megpróbálják maguk mellé állítani a választókat, s alapvető társadalmi érdek, hogy lelepleződjenek” (Magyar Hírlap, 1992. júl. 18.).

A Magyar Nemzet egy cikkírója, Tóth Gy. László demokratikus diktatúrák - e fából vaskarikák - feltűnésének jeleit látja, és azt írja, hogy „minden polgári demokratikus erőnek törekednie kell arra, hogy 1994-ben az ország lakossága egy szabad választásokon a polgári demokráciát választhassa, és ne kényszerüljön egy baloldali vagy egy jobboldali, populista demokratikus diktatúra közötti - szükségszerűen rossz - választásra” (1992. szept. 24.).

„Legfőbb veszély a populizmus” - olvashattuk a Szabadelvű alternatíva című szegedi tanácskozásról készített beszámoló címében. Az előadók egyike, Ágh Attila elsődleges veszélynek a „nacionalista populizmus”-t jelölte meg, viszont Kádár Péter SZDSZ-szóvivő a „baloldali populizmus, a munkásdemagógia vészes terjedésé”-re hívta fel a figyelmet (Magyar Nemzet, 1992. okt. 12.).

Szembeszökő, hogy a populizmus és a populisták elnevezés leggyakrabban - nyíltan vagy a sorok között - a Magyar Demokrata Fórummal, a hozzá közel álló lapokkal, vezető személyiségeivel és a kormánnyal kapcsolatban hangzik el. A gyűjteményemben szereplő szerzők túlnyomó többsége a politikai színpadon ebből a feléből lát veszedelmeket közeledni, és nyugtalanító jeleket feltűnedezni. A kritika főleg Csurka Istvánt és a Magyar Fórumot veszi célba, de bőven kijut az elítélő és óvó észrevételekből Antall József miniszterelnöknek, és „populista-gyanús” munkatársainak is.

Kársai László szerint a Magyar Fórumban „őszintén és világosan antifasiszta, liberális írások mellett olykor szinte ugyanazon a lapon jelennek meg antiszemita, demagóg, magyarkodó populista írások” (Kritika, 1991). Bozóki András „a legnagyobb kormánypárton belüli demokraták és populisták közötti harc bizonytalan kimenetele” nyugtalanítja (Magyar Nemzet, 1991. ápr. 5.) és egy másik cikkében megállapítja, hogy a lakiteleki 1987-es konferencián „egy népi szocialista (baloldali populista) alternatíva” kidolgozása történt, „Lakitelek szelleme - ha volt ilyen - a baloldali demokratikus populizmus szelleme volt” (Magyar

Narancs, 1991. szept. 25.). A tehetséges közíró szerint tehát az MDF-en belüli populizmusnak inkább baloldali, mint jobboldali jellege volt.

Krasznai Zoltán azt vette észé, hogy az MDF-en belül „egyre inkább uralkodóvá válik a populista, intoleráns hangnem” és „erős tendencia létezik, amely jobboldali hatalomátvételt fontolgat” (Népszava, 1991. szept. 21.). Egy cikkében háromnegyed évvel később úgy látta, hogy „a liberális áramlat de facto kiszorítása a legnagyobb kormánypártból a párt szélsőséges, populista szárnyának térnyerését szolgálta” (Magyar Nemzet, 1992. jún. 1.). Ágh Attila „a harsány populizmus átkozódásainak tarka csokrát” véli felfedezni (Magyar Hírlap, 1991. nov. 4.), majd később megállapítja, hogy „a vereségek és kritikák miatti paranoid mentalitás eluralkodásával előtérbe kerültek és felerősödött a hangjuk a populistáknak” (Magyar Hírlap, 1992. ápr. 2.). A Magyar Nemzetben azt olvashattuk, hogy „az MDF populista szárnya egyre hangosabb - néhol sajnos antiszemita felhangoktól sem mentes - kampányt folytat a bankok feletti befolyás megszerzéséért” (1991. nov. 29.).

Orbán Viktor a Fidesz pécsi kongresszusán kijelentette, hogy az MDF hármasszerepléséből csak a nép-nemzeti gondolat maradt érvényes, és „a Demokrata Fórumban a jelen mindenképpen a populistáké. A népnemzeti gondolat, a populista gondolat azonban élesen szembenáll a liberalizmussal... az MDF egy olyan elkorhadt, régi világot képvisel, ami soha többé nem fog Magyarországon visszatérni” (Magyar Hírlap, 1992. febr. 8.). Orbán kongresszusi szereplésére visszapillantva közölte olvasóival: „tisztáztam, hogy mit jelent, hogy populista párt az MDF és miért nincsenek igazán más erők e pillanatban a párt centrumában, mint a populisták” (*Fidesz Press*, 1992. márc. 27.).

Ha nem tekinti is Antall Józsefet populistának Rajk László, összjátékot vél felfedezni közte és a populisták között. „Antall Józsefnek - mondja - szüksége van az MDF-en belüli komoly populista erőkre. Ezekre mutatva azt üzenheti az ilyen üzeneteken felnőtt nemzedékeknek: nektek is jobb, ha engem őriztek meg a hatalomban... Ez önmagában elég világos, s a jól átgondolt szereposztás bizonyítéka” (Kritika, 1992/16.). A Magyar Hírlap egy munkatársa a *Debreczeni Józseffel* készített interjú egyik kérdésében az MDF „jobboldali, populista identitását” - emlegeti és azt mondja, hogy „az MDF jobbrtolódása annak a populizmusnak a térhódításával egyenlő, amely magához emelni, irányítani, vezetni akarja a népet és ehhez meglehetősen agresszív, a keresztény-nemzeti ideológián alapuló és hegemoniára törekvő hittérítő szerep párosul” (1992. márc. 28.).

Hankiss Elemér az MDF „jobbszárnyáról, populista és nemzetieskedő szárnyáról” beszél és ezt a csoportot, amely szerinte nem testesíti meg a nép-nemzeti kettős fogalom igazi értékeit, merőben TV-elnöki pozíciójából ítéli meg. Elpanaszolja, hogy az a televízió elfoglalásával fenyegetőzik, lemondását sürgeti, és az MDF-nek nagyobb befolyást követel (Magyar Hírlap, 1992. ápr. 13.).

„Antall József, az MDF elnöke lehet .foglya’ a populistáknak, de Antall, a miniszterelnök nem - állapítja meg Martin József-...a populistákkal kötött kompromisszum árthat az MDF-nek, a koalíciónak, s ami ennél fontosabb - az országnak” (Magyar Nemzet, 1992. jún. 27.).

A Csurka-tanulmány ügyéről szólva *Kőszeg Ferenc* kijelentette, hogy „Antall József volt az, aki kiűzte a harmadik utas gondolatot az MDF-ből, de a populizmust nem tudta vagy nem akarta kiűzni, és ez most, amikor a párt leszálló ágban van, feltámad ellene” (Beszélő, 1992. aug. 29.). Ebből a fogalmazásból az derül ki, hogy a harmadik utas gondolkodás mintha veszedelmesebb lenne, mint a populizmus, hiszen különben Antall az utóbbit száműzné az MDF-ből. A *Népszabadságban Percz László* kifejti, hogy Csurka tervezetének megvalósulása esetében a legnagyobb kormánypárt szélsőjobboldalivá és radikális erővé, az ország pedig „paternalista demokráciából populista diktatúrává” válnék (1992. szept. 2.). *Eörsi István* az SZDSZ lapjában azért aggódik, hogy „a ‚rendszerelválás’, az egykor oly haladó jelszó lejáratódik, populista szólamává válik”, és bár a miniszterelnök szavakban elhatárolta magát, „tettleg mégis közösködni kénytelen Csurka Istvánnal és a többi hungaristával” (*Beszélő*, 1992. szept. 5.).

Bihari Mihály nem hiszi, hogy Csurka elvei beilleszthetők az MDF hármasszereplésébe. Szerinte az MDF-en belül „egy negyedik csoportot kell létrehozunk - nevezhetjük ezt populizmusnak, szélsőjobboldali nacionalizmusnak, van, aki - folytatja Bihari - a rasszizmus kifejezést használja.” (*Köztársaság*, 1992. szept. 11.)

Ezeket a megállapításokat és tételeket nem kívánom kommentálni, hiszen csak azért soroltam fel őket, hogy lássuk, mi mindent értenek manapság populizmuson, és milyen jelenségekre, tünetekre, véleményekre és törekvésekre húzzák rá a populista jelzőt. A nyilatkozatokban és cikkekben gyakran találkozunk a kormánynak, az MDF-nek, Antall Józsefnek címzett felszólítással, hogy ítélje el, határolja el magát mindattól, amit populizmusnak neveznek. Tehát a fogalom parttalansága miatt talán a népi eszmekörtől vagy a nemzeti gondolattól is. Aki a populizmustól való elhatárolódást sürgeti, annak azt is meg kellene mondania, hogy mit ért alatta. Emlékezhetünk azokra a felszólításokra, amelyeket 1946-47-ben a Baloldali Blokk pártjai Nagy Ferenchez és a Kisgazdapárthoz intéztek. Ez volt a szalámi politika kezdete. Bármit tett is a Kisgazdapárt ebben az irányban, kiderült, nem elég, mert az akkori demokráciaellenesség fogalma oly tágra szabott volt,

hogy minden belefért. A populizmusba is annyi minden beleszorítható, hogy féltő, Antall és a kormány égető társadalmi és gazdasági feladatok elvégzése helyett majd csak az egymást követő elhatárolódásokkal és elitélésekkel tud foglalkozni. Úgy vélem, hogy akár a miniszterelnök és az MDF, akár a kormány és a koalíció a legeredményesebben a nemzet sorsát befolyásoló döntésekkel mutathatja meg, hogy milyen irányban kívánja vezetni az ország hajóját, és melyek azok a törekvések, amelyekről idegenkedik, és amelyeket téveseknek vagy károsoknak tart. Egyébként sem ártana, ha kevesebb lenne a szó, és több a tett. A nyugati országokban észlelhető haladást és jólétet is tetteknek, nem szavaknak köszönhetjük. Ez is követésre érdemes példa.

Érdekes jelenség, hogy mintha a Magyar Demokrata Fórumtól sem lenne idegen a populizmusnak, mint ártalomnak és veszedelemnek a képe, illetve az a felfogás, hogy káros, gonosz, undorító, elutasítandó, tehát méltán alkalmazható rosszálló, lekicsinylő és becsmérő értelemben.

Az MDF köreiben természetesen nem szokás másokat populistázní, de azzal, hogy némelyek elutasítják e jelzőnek az MDF-hez történő illesztését, érzékeltetik, hogy ők is a rosszállás kifejezésére alkalmasnak tartják.

Megjegyzendő, hogy MDF-vezetők főleg akkor tiltakoznak e jelző rájuk aggatása ellen, ha nyilvánvaló, hogy gonosz és lejárató szándékkal történik.

Csurka István például ezen az alapon tiltakozott a neki tulajdonított populistaság ellen. „Populista pedig azért nem vagyok - mondotta egy interjúban -, mert Magyarországon egyszerűen nincs populizmus. Ahhoz vezérkultusz kell, olyanfajta ígéretési rendszer, amely nem a nép érdekében, hanem a nép felhasználásával politizál.” Csurka elképzelhetőnek tartja, hogy az 1988. júniusi erdélyi tüntetés volt „populistasága” kiindulópontja. „Lehet, hogy akkor csináltak belőlem populistát, mert látták, van érzékem az emberekhez szólni” (*Kurír*, 1991. márc. 29.).

Az MDF és a populizmus összekapcsolásáról a legtöbbször *Katona Tamás* nyilatkozott. „Szinte minden pártban vannak, s bármelyik pártban lehetnek populista elemek, akik hatásvadász szónoklatokkal vagy demagóg fordulatokkal próbálnak híveket szerezni maguknak” - mondotta, és hozzáfűzte, hogy „nem látok... szélsőjobbaldali veszélyt Magyarországon. Ha mégis valaminek a veszélyét érezném, az független a szélsőjobbtól.

A populizmusra gondolok, amelyik bármelyik pártban, irányzatban megférhet, előfordulhat. A populizmus azonban egyáltalán nem egyenlő a szélsőjobbal, mégha hajlamosak vagyunk is vele azonosítani” (168 óra, 1991. márc. 26.). Egy másik interjúban arról beszélt, hogy a kelet-középeurópai térségben feléled a nacionalizmus, lábra kap a populizmus és felélénkülnek a szélsőséges irányzatok. „Nagy öröm - folytatja -, hogy olyan országban élünk, ahol ilyesmi nincs. Örülök annak, hogy Magyarország mentes ezektől a betegségektől, és ha rajtunk múlik, az is marad (*Kritika*, 1991/12.). Ugyanílyan értelemben nyilatkozott fél évvel később, közölve, hogy sem ásatag nacionalizmus, sem antiszemitizmus, sem extrém szándékok „a parlamentben akár szélsőbal-, akár jobboldalról nincsenek társadalmilag veszélyes formában jelen” (*Magyar Nemzet*, 1992. júl. 11.). A Népszabadságban is arról beszélt, hogy „szerencsére nálunk” nem komoly a populista veszély” (1992. júl. 25.). Mindebből kiolvasható viszont, hogy Katona Tamás a populizmust valami elvetendő dolognak tartja, aminek nemléte mindenképpen örvendetes jelenség.

Kiss Gy. Csaba viszont felfedez némi populizmust az MDF-ben. „Kezdek érezni újabban, egy keresztény-nemzeti vonalat és egy jobboldali populista hangnemet” mondotta egy interjúban (*Kritika*, 1991/2.). Egy másikban arról beszélt, hogy „a két fogalom, népi és populista a közvélemény szemében összemosódott” (*Esti Hírlap*, 1991. szept. 24.).

Maróti László Ferenc az MDF nép-nemzeti körének vezetője az 1991. júniusi gödöllői találkozón kijelentette, hogy „a .radikális' jelzőt vállaljuk, a populista stílust elutasítjuk”. Lényegében erre utalt az interjújában is, amikor azt mondotta, hogy a rendszerváltás ütemével, az MDF programjával, Lakitelek megvalósulásával a nép-nemzeti kör elégedetlen, „a hasonló indíttatású felvetések populista, esetleg demagóg megfogalmazását azonban nem fogadjuk el” (*Népszabadság*, 1991. júl. 2.).

A Fidesz frakcióvezetőjének arra az állítására, hogy az MDF megadta magát a populista szárnynak, Antall József azt válaszolta, hogy „szó sincs arról, hogy a Demokrata Fórumon belül a populizmus uralkodott volna el, ennek a fogalomnak az alkalmazása egyáltalán nem használható a Demokrata Fórumnak az egészére, de még egy nagyobbik felére sem (*Magyar Hírlap*, 1992. febr. 14.). Nem sokkal később Csurka István is elpanaszolta a szélsőségeknek, a rasszizmus, a sovinizmus és mint nevezte, a „dúvadpopulizmus” kifejlődését, és annak erős centrummal való legyűrését sürgette (*Magyar Fórum*, 1992. ápr. 23.). Látszik mindebből, hogy oly sokan marasztalják el a populizmust, de mintha mindenki mást és mást értene rajta, főleg pedig másoknál fedezné fel jelenlétét.

Az ellenzékiek nemcsak az MDF-et vádolják a populizmussal, de egymást is. Nemcsak az MDF-nél állapítják meg hatását és következményeit, de a szövetséges pártokban is.

Kis János, az SZDSZ akkori elnöke az 1991-es őszi választásról szólva kijelentette, hogy *Tölgyessy Pétert* nem tartja alkalmasnak az elnöki tisztre, sőt ezt kifejezetten veszélyes dolognak tekinti, „mert ő a párton belüli populista hangulatok hullámán jönne fel” (Magyar Narancs, 1991. okt. 9.). *Dornbach Alajos* szerint „nem szabad hazug ígéreteket tenni, populista nyilatkozatokat tenni, csak azért, hogy a tüzet és a vizet látszólag együtt tartsuk” (Népszabadság, 1991. okt. 14.). A tűz és a víz ebben az összefüggésben az SZDSZ Kis János-féle liberálisnak nevezett és a Tölgyessy-féle populistának nevezett szárnya volt. *Szabó Miklós* SZDSZ-képviselő a párton belüli „baloldali populisták” elméletét igyekezett cáfolni (Magyar Nemzet, 1991. nov. 8.). *Bauer Tamás* viszont fájjalja, hogy az SZDSZ erősen elhárított populistának tartott taktikai lépéseket: „...elutasítottuk a harmadik utat, következetesen akartuk követni a nyugati példát. Ennek, illetve a populizmussal való szembe fordulásunknak az lett a következménye, hogy a mai kormánypártok léphettek fel velünk szemben a ‚nép’, a ‚milliók\ a kisemberek pártjaként” (Beszélő, 1991. nov. 9.). A testvérpárt Fidesz nevében Orbán Viktor közölte, hogy érdeke, hogy „az SZDSZ radikális, populista irányba mozduljon” (168 óra, 1991. nov. 12.). *Pető Iván* a Figyelő című hetilapban bevallotta, hogy tévedett, amikor 1990 végén azt mondta az SZDSZ-ről, „e pártban elképzelhetetlen a populizmus, a tekintélyelv” (1991. nov. 14.). Ennek ellenére képviselőtársa, Rajk László három hónappal később közli, hogy az ellenzék „populista demagógiát nem használ, pedig borzasztóan könnyű lenne... viszont nem tudja megakadályozni azt, hogy mások éljenek a populista receptekkel, ha rosszul mennek a gazdaság dolgai”. A veszély Rajk szerint a kormánypárti oldalról jelentkezik (Magyar Hírlap, 1992. febr. 22.). Ellentmondásba is keveredik. Miután büszkén kijelentette, hogy az SZDSZ-től távol áll a populista demagógia, megállapítja, hogy „Tölgyessy Péter pártelnök egyik legnagyobb problémája, hogy mit kezdjen azokkal a radikális erővel, amelyek őt megválasztották” (uo.). Ehhez nem sokkal később *Eörsi Mátyás* egy előadásában hozzátette, hogy „a pártban (SZDSZ) jelen van egy populista ‚mini-MDF’, amely nem tud szabadulni a mára üressé vált antibolsevista retorikától és a Zétényi-Takács-féle törvénykezést inkább azért bírálja, mert nem elég ‚kemény’ ...Tölgyessy Pétert a sikerre éhes liberálisok mellett ezek a populisták választották meg pártelnökké” (Magyar Hírlap, 1992. mára 21.).

Némely szabaddemokrata vezető a Fideszben lát populista törekvéseket. Tamás Gáspár Miklós a Fidesz „újpopulista” hajlamát pellengérezte ki. A fiatal demokratáknál újpopulista beütéseket vett észre, ugyanis, mint mondta, politikai nézeteltérések helyett szakértelemre, tudásra hivatkoznak, nem szeretik a nyílt vitákat, nem tudnak mit kezdeni „a kétpólusú váltogazdálkodásos pártszerkezettel” (Népszabadság, 1991. ápr. 6.).

A Kiszgazdapárttal kapcsolatban - főleg *Torgyán József* felemelkedését követően — gyakran kerül szóba a populizmus. Olyan durva formában is, mint „Torgyán, a populista szörnyeteg” (Magyar Narancs, 1992. jún. 24.), vagy Torgyán... „populista pojáca” (Magyar Napló, 1992. júl. 10.). Pomogáts Béla - mint írta - a kiszgazdapártra is gondolt, amikor a pártokban felfedezett egy „voluntarista, populista, demagóg, túlságosan hangos, túlságosan erőszakos, bármiféle európai politikai jó modort elsöprő irányt” (168 óra, 1992. jan. 28.). A hajdani FKGP-tal rokonszenvező *Légrádi Tibor* szerint „a kiszgazda tömegek szellemisége a felszínen hasonlít a nyugati populista politikai stílushoz” (Magyar Narancs, 1992. jún. 24.).

Nem mentes a populizmus vádjától az MSZP sem. *G. Márkus György* szerint az MSZP „populistává, klienspárttá - egyenesen potenciális MDF-szövetségessé válik, ha felvállalja a gazdasági rendszerváltás veszteségeinek és a hagyományos szakszervezeteknek az érdekképviselését” (Magyar Hírlap, 1992. júl. 6.). Orbán Viktor ezt megelőzően kijelentette, hogy „az időközi választásokon a szocialisták nem riadtak vissza a populizmustól sem” (Magyar Hírlap, 1992. jún. 16.).

Senki sem mentes tehát attól, hogy ráüssék a populizmus bélyegét. A Párizsból hazatért és az SZDSZ-hez csatlakozott *Kemény István* sokszínű populizmusról beszél, és megállapítja, hogy azok közül, akiket populistának neveznek, egyik sem szegénypárti, egyik sem tudja az éhezőket magával ragadni, olyan sem akad, aki azt akarná megvédeni, ami eddig volt. Ilyen populizmus nincs, és ezért Magyarországon kizárt bármilyen jellegű populista, diktatórikus fordulat. Tamás Gáspár Miklós szerint pedig igenis vannak populisták, „a parlamentben ők viszik a prímet... pártokon belül és pártokon kívül megvan a maguk társadalmi bázisa” (*Napkelte*, 1991. nov. 27.).

E bő illusztrációk után ideje feltenni a kérdést, hogy mi valójában a populizmus, és ki tekinthető populistának.

Az első előfordulások idején populistának csak azokat a mozgalmakat nevezték, amelyek ilyen néven indultak el az Egyesült Államokban és irodalmi irányzatként Franciaországban, valamint a kelet- és közép-európai népi irányzatokat, amelyeknek minden országban más és más nevük volt, de nem utasították el a mind általánosabbá váló populizmus elnevezést. Igaza van a kérdés legavatottabb ismerőjének, *Gyurácz Ferencnek*, amikor a folyóirattá tett Hitel első számában közölt kitűnő tanulmányában megjegyzi, hogy a népi írók következetesen ragaszkodtak a népi megjelöléshez, és mind a népi eszmét, mind a népi mozgalmat egészen a legutóbbi időkig nem volt szokásos populizmusnak vagy populistának nevezni.

A populizmusként való említés a népi mozgalom nyugatra került tagjai köréből indult el. Mégpedig annak folyamánként, hogy a népi gondolatot, a népi írói és politikai mozgalmat idegen nyelveken is meg kellett jelölni. E nyelvekben pedig - némely kivételtől eltekintve - a populisták és a populizmus elnevezés volt a használatos. Így tehát, elsősorban idegen nyelvű írásaikban, de lassan a magyarokban is populizmusnak nevezték a népiséget. Szabó Zoltán már „A populizmus kérdéseiről” címmel közölt esszét a magyar népiségről 1958 novemberében. Kovács Imre angol dolgozataiban „Hungárián populism”-ot emlegetett, amikor a népiekről írt. Ezt tették mások is, akik a kérdéssel foglalkoztak.

Az elnevezés problémájával magam is szembesültem, amikor a népi mozgalomról szóló német nyelvű munkámat írtam. A német nyelvben nincs a populizmuson kívül olyan szó, amely a népiség fogalmát pontosan kifejezné. A volkisch használhatatlanná vált a hitlerizmus által történt kisajátítás miatt, a volkstümlich népies-t jelent, a volkhaft ritka és nem fedti igazán a fogalom tartalmát. Marad tehát a Populismus, amelynek átvételére az is ihletett, hogy az olasz Franco Venturi az orosz népi irányról, a narodnyik mozgalomról írott tudományos igényű és nagysikerű könyvét az „Il populismo russo” címet adta. Érdemes megjegyezni, hogy munkám mind német, mind magyar kiadásának kritikussai - beleértve Bibó Istvánt is - a populizmus elnevezést helyénvalónak tartották, és nem értettek alatta mást, mint amit voltaképpen jelent, a népiséget. Ma különösnek és meglepőnek tűnhetik, hogy Ignó Pál, aki legerősebben bírálta a népi írókat, úgy vélte, hogy én a populistát a népinél ártalmatlanabb és enyhébb jelzőnek találtam, és csak azért folyamodtam hozzá, hogy a népiséget kedvező színben tüntessem fel.

Láthatjuk, hogy a fogalom milyen jelentős értelemváltozáson ment át. Az idézetgyűjteményem darabjaiból is kitűnhet, hogy ma a népi az enyhébb, ártalmatlanabb, elfogadhatóbb, és a populisták a nyersebb, visszaszűrhetőbb, elfogadhatatlanabb.

Mi a magyarázata mindennek? Talán az, hogy a kor változásával a fogalmak tartalma és megjelölése is megváltozik. A múltban erre magyarázatként kínálkozott az a körülmény, hogy megmaradnak fogalmak és szavak, de megszűnnek a létrejöttüket kiváltó okok és helyzetek, a fogalmak és szavak átszállnak más jelenségekre, ezzel megváltozik értelmük. A népiség azonban még nem tekinthető a múlt tartozékának, és továbbra is szükség van a tudományos világ által elfogadott megjelölésére. Az eddigi elnevezések nem vesztették el érvényüket és időszerségüket. Közben ezeket az elnevezéseket más jelenségek és tulajdonságok megjelölésére is igénybe veszik, úgyhogy előáll a mai áldatlan helyzet, hogy populizmusnak és populistának nevezünk dolgokat, amelyeknek egymáshoz semmi közük, vagy ellentétes értelműek.

Populista egy sajátos gondolkodás, történelmileg kialakult eszmerendszer, meghatározott irodalmi és politikai irányzat, valamint társadalmi mozgalom követője, és populisták ugyanakkor napjaink sok jelensége és tünete, amelyre ez látszik az idegenkedést, nemtetszést és elutasítást érzékeltető legmegfelelőbb elnevezésnek.

Zavar és tanácstalanság uralkodik még azoknál is, akik a fogalmak tisztázásával szeretnék elérni, hogy megtudjuk végül is, hogy mi a populizmus, mit tartunk róla, és kik nevezhetők populistáknak. Már említettem Ungvári Tamást, aki a populizmust - szerintem helyesen - a népiséggel azonosítja, de nemcsak a vele szemben eddig megfogalmazott, régi vádak sorakoztatja fel, hanem kiegészíti a populizmus elleni újakkal. Ennek alapján jelenti ki, hogy a populizmusnak - vagyis a magyar népi eszmének - nincs bázisa és háttere Nyugat-Európában, ahová az új Magyarország felvételét kéri. Ungvári Tamásnak különös véleménye van Nyugat-Európáról, amelyet köztudomásúan a nézetek és a törekvések pluralizmusa jellemez. Az Európai Közösség eddig sem vizsgálta, és a jövőben sem vizsgálja, hogy a demokratának tekintett és felvett kérés országokban milyen szellemi áramlatok és irányok léteznek, és kizáró okként is aligha szerepelhet majd az a körülmény, hogy ezek között olyanok is vannak, amelyek másutt nem tűntek fel. Persze, ha Ungvári a népiségen fasizmust, antiszemitizmust, nácizmust ért, jóslata bizonyára beválik, és Magyarországnak nem lesz keresnivalója a nyugat-európai színtéren. Ungvári Tamás szerint „egy fogalom nem feltétlenül válik használhatatlanná attól, hogy ellentétes tartalmakat hordoz”. Példának a revolúciót említi. Vannak azonban fogalmak, amelyek használhatatlanná válnak, ha ellentétes tartalmakat hordoznak. A népiséggel szemben megértőnek igazán nem mondható Szalai Pál méltán sürgette, hogy „tisztázni kellene már: mi az a „populizmus”? Mint megbélyegző kifejezést annyi mindenre használják már, hogy teljesen értelmét veszítette” (Magyar Narancs, 1991. máj. 6.).

Schöpflin György ellentmondásokkal teli esszéjében a népieket következetesen populistának nevezi, de mint modernizmus-ellenes ideológiát emlegeti, az Antall-kormányt hol populistának, vagy a populizmus által befolyásoknak, hol a populizmus receptjeit elutasítónak tekinti. Miután ő sem tisztázza kellően, hogy mit ért népiségen, illetve populizmuson, csak a homályt és a ködöt növeli. (Europäische Rundschau, magyarul: Magyar Nemzet, 1991. ápr. 16.).

Németh G. Béla is populistának nevezi a népi írók gondolkodását és magatartását. Ám azokkal szemben, akik a szélsőjobboldal felé való kacsintgatással vádolják, a szélsőbaloldal, nevezetesen a kommunisták ügyének szolgálatát veti a szemükre (Századvég, 1991/1.). Ő tehát a jobboldali helyett a baloldali

„elhajlásukat” pellengérezni ki, mégpedig kellő bizonyítékok és meggyőző érvek nélkül, merőben érzelmi és benyomásai alapján. Nemcsak ítéleteiben elfogult, de a tényeket is egyoldalúan csoportosítja, hogy megfeleljenek előre kialakított nézeteinek. Némely népi írók tekintélyének és népszerűségének magyarázatát csak az uralkodó kommunista hatalom kegyének tulajdonítja. Egy pillanatra sem vetődik fel nála annak lehetősége, hogy a sikerben tehetségük és alkotói képességük is szerepet játszott. Történéstől legalább a tények jobb ismerete és az arányok iránti érzék lett volna elvárható. Az adatai több esetben pontatlanok.

Szilágyi Ákosnál a populizmus hol politikai stílus, hol ideológia, hol pedig mind a kettő. Szerinte nem hozott létre új politikai eszmét, ezért sem eszmei, sem politikai irányzat. Annak megmagyarázásával viszont adós marad, hogy mi az ideológiai és mi a politikai eszme. Ha a populizmusnak nincs eszméje, hogyan lehet ideológiája. Számos félreértést okozhat, hogy megfelelő tisztázás nélkül beszél stílusról, ideológiáról, mozgalomról és egymással csak nehezen összeférő típusjegyeket igyekszik egységgé kovácsolni (Kritika, 1990. dec. 30.).

Ennél jóval tárgyilagosabb, elfogulatlanabb és megértőbb *Radnóti Sándor*, aki a *Széchenyi Ágnes* által készített interjúban valóban tisztázási szándékot mutat, és jóllehet nem fukarkodik kritikai észrevételekkel, a populizmust mint a népiség idegen nyelvű megfelelőjét kezeli, és igazi szerepét igyekszik felderíteni. Bírálata kiegyensúlyozott, mert nemcsak a népiek valódi hibáit és hiányosságait hánytorgatja fel, hanem az elfogult kritikusok és politikai ellenfelek tarthatatlannak bizonyuló vádjait és téves megállapításait is cáfolja (Kritika, 1992/6.).

András Sándor költő és esszéíró érdekesítő tanulmányában ugyancsak a népi mozgalmat tekinti populizmusnak és mint eszmei, politikai irányzatot tárgyalja. Felismerései és kritikai észrevételei szakszerűségük és az előadás nyugodt hangja miatt különös figyelemre érdemesek. Erénye, hogy a magyar populizmust nemzetközi háttérbe helyezi, és beleilleszteni igyekszik abba a tipológiába, amelyet *Margaret Canovan*, egy angol kutató és szerző készített 1981-ben megjelent *Populism* című monográfiájában. Canovan hétféle populizmust különböztet meg. A kelet-európai parasztmozgalmak és az intellektuális agrárszocializmus csoportjába egyaránt beiktatható a magyar populizmus is.

Margaret Canovan munkáját részletesen ismerteti Gyurácz Ferenc is a Hittelben megjelent és már érintett tanulmányában. Egyetértően ismerteti az angol politológus nézeteit egy összefüggő populizmus-elmélet kidolgozásának lehetetlenségéről. Ez csak akkor volna megvalósítható, ha a kutatók megállapodnának egy korlátozottabb populizmus-fogalomban és - mint Gyurácz tolmácsolásában Canovan folytatja - „azontúl csak azt tekintenék populizmusnak, ami ebbe beleillik”. Ennek igen kevés a valószínűsége. Gyurácz ama óhaja teljesülésének talán inkább, hogy komoly elemző tevékenység kezdődjék „immár azok részéről is, akik több megértést tanúsítanak a hagyományos magyar populizmus, a magyar népiség iránt” (Hitel, 1992/1.).

Azt hiszem, ez az elemző tevékenység, ha nem is tudományos dolgozatok formájában, hanem esszék és kisebb írásművekben, megtörtént. A népi irodalom legjelesebb művelői közül többen végeztek ilyen munkát és a művekből készült kivonatok alapján testes kötetbe növekedhetnék egy ilyen gyűjtemény. Ez persze, nem teszi feleslegessé a Gyurácz által elképzelt munkát, de aki hozzáfog, annak nem a semmiből kell az összefoglalást elvégeznie.

Az elemző és fogalomtisztázó munkára természetesen szükség van, főleg azok miatt, akik tájékozatlanságból, vagy kellő ismeretek hiányában vélik a magyar populizmust szélsőjobboldali, antiszemita, fasiszta, demokráciaellenes, tekintélyuralomra törekvő, a fejlődéssel és haladással szembenálló, provinciális és múltba tekintő irányzatnak. A felvilágosítás ebben a tekintetben sürgető. A gondolkodni restek, vagy leegyszerűsítést kedvelők talán rádöbbenhetők arra, hogy a szellemi emelkedettség kedvéért is előnyös tiszta és világos fogalmakkal dolgozni és nem összekeverni a dolgokat. Elfogadhatatlan egy irányzat lejáratására kitalált jelzőkkel szellemi áramlatokat és mozgalmakat nevetségessé tenni, vagy fenyegető veszedelemnek feltüntetni. Minden jelenségre meg kell találni az illő elnevezést.

Mi történjék azonban azokkal, akik Gyurácz Ferenc szerint „nagyon gyorsan arra a felismerésre jutottak, hogy éppen ez a ködös szó - a populizmus - lesz számukra megfelelő a mai népi írók politikai, ideológiai és kulturális identifikálására”, másfelől szitokszóvá alacsonyítják egy szellemi áramlat nevét, hogy a közvéleményben felülkerekedjék a vélemény: „bármit jelentsen is a 'populizmus', az jó semmiképpen nem lehet, nem lehet olyasmi, amit jó érzésű demokrata nyugodt lélekkel, hogy ne mondjam: büszkén vállal, eképp azonosítva önmagát: én populista vagyok” (uo. és Életünk, 1991/12). A fogalmat mint bunkót forgatókkal, a megbélyegzés és a művelt, civilizált, európai, demokrata magyarok közösségéből való kirekesztés gyakorlóival szemben keresztény türelemre és reményre lenne szükség. És abban való egyetértésre, hogy ha kívánatos a más fogalmakkal való óvatos bánásmód, a populizmussal se történjék másként.

Ha ez nem következne be mégsem, hogyan viseljük majd el, hogy Illyés Gyulát, Bibó Istvánt, Németh Lászlót, Kovács Imrét, Szabó Zoltánt és más nagynevű populistákat együtt emlegetik szélsőséges népvézerekkel, náccikkal, antiszemitékkel, kótyagos világmegváltókkal, demagógokkal, stílustalan, modortalan és nagyhangú frázispufogatókkal? Mi történik, ha a magyar népiséget idegen nyelveken szükségszerűen populizmusnak kell neveznünk, és ezzel olyan jelenségek, kezdeményezések, társaságok közelébe utaljuk, ahová nem tartozik, és ami ellen az kezdettől fogva eltökélt küzdelmet vívott?

Szükségünk lenne a fogalmak és szavak valamilyen védelmére. Ha védelmet élveznek találmányok, felfedezések, szabadalmak, tudományos és művészeti témák, sőt alkotások címei és nevei, aligha tarthatjuk természetesnek és helyénvalónak, hogy a populizmus és a populista szavunkkal, mégha idegen eredetűek is, mindenki azt művelhesse, amit akar. Utasítás és előírás ehhez nem szükséges, nem is kívánatos, meg sem fogalmazható, de annyi talán a szó és a toll mestereitől elvárható, valamelyest nemzeti közvélemény is kialakítható atekintetben, hogy ne éljünk vissza a szólás szabadságával és legyünk óvatosak, elővigyázatosak, szerények és alázatosak a szavak használatában.

(1993)

A NÉPISÉ GKRIKA NYOMORÚSÁGA

Az 1989-90-es politikai változások óta szembeszökő módon nőtt azoknak az írásoknak és előszóiban előadott nyilatkozatoknak a száma, amelyek elmarasztalják a népi írókat és a legképtelenebb vádakkal illetik a népi mozgalom ismertebb személyiségeit.

A kommunista diktatúra annak idején a népi gondolatot a marxizmussal szembenálló eszmének nyilvánította, és a népiség jegyében fogant bármilyen kezdeményezést ellentétes indítékú tevékenységnek minősített. A mozgalom több tagját - különösen a szellemi életben rangot és tekintélyt kivívott írókat - megtúrta, ha a társulási és szervezkedési tilalmat tiszteletben tartották, valamint ha a napi politika alakulásához igazodó közlési feltételeket tudomásul vették.

Némelyeket fel is használt a maga érdekében és a velük szembeni kritikai észrevételekből szigorúan kiostált mindent, ami nem illett bele a pártvezetőség úgynevezett szövetségi politikájába.

A kommunista rendszer bukásával és a demokrácia győzelmével a népieknek felülről történt és hasznossági szempontok által szabályozott, tehát időről időre változó kezelése a múlté lett. A kritika felszabadult, és mindenki meggyőződése, kedve, szeszélye alapján minősített és ítélkezett. Meg is indult az elemzések, állásfoglalások, hozzászólások, publicisztikai tárgyalások sorozata, amely olykor szervezett kampányok méreteit öltötte magára. Ezt természetesen nem lehet kifogásolni, hiszen senki és semmi sem lehet mentes a bírálattól. Meglepő volt viszont, hogy némely körökben mily sok idegenkedés, ellenérzés és gyűlölet halmozódott fel a népiekkel szemben.

A népi mozgalom története és kiemelkedő tagjainak életműve azért is került újból a kritikai vizsgálódás nagyjátéka alá és a politikai publicisztikába, mert vita kerekedett a populizmusról és annak különféle értelmezési lehetőségeiről. A populizmus fogalmával űzött mesterkedések jó alkalmat nyújtottak arra, hogy a körülötte támadt ellentétek ürügyén a népiséget is pellengérré lehessen állítani.

A *populizmus* és *populista* szó annyi mindennek a megnevezésére használtatik manapság, hogy lassan értelmét veszti, és eltorzítása azzal a következménnyel járhat, hogy éppen azt nem értjük rajta, aminek megjelölésére megszületett. Ez nem magyar sajátosság, hanem Európa-szerre észlelhető jelenség. A tömegkommunikáció és a szimplifikáló hajlam szülte, aminek még a komoly közírás és közgondolkodás sem tudott megálljt parancsolni. Terjed, mint a járvány.

Abban az országban, amelyben élek, a legvisszataszítóbb politikai tünetekre és a legellenszenvesebb politikai cselekményekre üt rá a populizmus bélyegét. Ugyanakkor egy tekintélyes és országsszerre ismert publicista azt állította, hogy Kohl kancellár populista, mert tud a nép nyelvén beszélni. Ezt az illető dicséretnek szánta. Nem sokkal utána a német szociáldemokrata párt elnöke, Björn Engholm, magáról szólva, kijelentette: „attól, hogy valaki megéri a népet és tud a nyelvén beszélni, még nem populista.” Mi hát a populizmus és ki a populista, ha ezzel az elnevezéssel egyaránt illetik mind a szélsőjobb oldali és szélsőbaloldali népbolondítókat, mind a kereszténydemokrata kancellárt és a szociáldemokrata tartományi miniszterelnököket? A különös képzelőerő egy példáját minap egy német tv-kommentátor nyújtotta. Azt mondta, hogy az új amerikai elnök, Bili Clinton populista, mert „szereti Hollywoodot és a hamburgert”.

A helyzet Magyarországon hasonló. Példákkal talán felesleges előhozakodni, a nyomtatott és az elektronikus sajtó nap mint nap szállítja őket. Az értelmezési lehetőségekre a koronát a kitűnő kolozsvári író és jó barátom, Kántor Lajos tette fel. Nem sokat tűnődött, hanem könnyedén odavágta, hogy „a legrosszabb minőségű, mostanság különösen virulens” populizmusra „találóból volna a fasizmus minősítés”. (*Magyar Hírlap*, 1991. nov. 23.) Kántor utána nyilvánvalóvá tette, hogy a román nacionalizmusra gondolt. De minek azt, habár legrosszabb minőségű és ma virulens, populizmusnak nevezni és ezt a fasizmussal azonosítani? A szélsőséges nacionalizmus talán nem eléggé undorító és visszataszító önmagában?

Az újabb populizmusértelmezések közé tartozik Tamás Gáspár Miklós magyarázata, amelyet a Széchenyi Ágnes által készített interjúban adott elő a *Valóság* 1992. 10. számában.

A filozófus és SZDSZ-képviselő felsorol különböző típusú külföldi mozgalmakat, amelyekre szerinte illik a populista elnevezés. Vannak közöttük adómehtagadók, felelőtlenül ígérgetők, „bevándorlásellenes rasszista áramlatok”, de odatartoznak a környezetvédő mozgalmak, a békemozgalmak, a feminizmus, a populistának nevezett francia irodalmi irányzat. Ezeket az köti össze és teszi populistává, hogy egyetlen témára koncentrálnak és azt vallják, hogy ennek megoldása meghozza a többi probléma megoldását is. Ezen az alapon állítja az interjúalany, hogy a szociáldemokrácia kivételével populista volt a két háború közötti korszak valamennyi magyar pártja (az illegális kommunista pártot beleértve), mert minden baj megszűntét a trianoni béke revíziójától várta. A mai magyar pártok közül az MDF gyűjtőpárt, populista viszont a Torgyán-féle kisgazdacsoport és a FIDESZ, amely Tamás megfogalmazása szerint nyugati értelemben az igazi populista párt. Nem foglal állást, folyton azt hajtogatja, én vagyok, én vagyok, én vagyok én. És evvel hiteles.”

Nem hinném, hogy ilyen magyarázatok közelebb vinnének a populizmus megértéséhez, különösen nem a magyaréhoz. A pártok céljainak megfogalmazásában és megvalósításában kétségtelenül érvényesülnek bizonyos prioritások, de ezek nem úgy állnak össze, hogy valami központi döntés örök érvénnyel szépen sorba állítja őket, hanem úgy, hogy idő, alkalom, külső adottság és az eszközök milyensége dönti el, mikor mi kerülhet és kerüljön az élre. Igaz, a Horthy-korszak pártjainak programjában előkelő helyet kapott a trianoni béke revíziója, de tényleges politikájuk és működésük alapján - miután a határok megváltoztatása nem tartozott a belátható időn belül megvalósítható célok közé - nem állítható, hogy egyetlen témára koncentráltak. Még leginkább a változó nevű kormánypártról mondható ilyesmi, mert vezetői között többen komolyan hitték, hogy nem az ország reformja, hanem a revízió oldja meg a problémákat; de a többiek távol álltak ettől a gondolkodástól, még a revíziót sürgető szélsőjobboldal is fontosabbnak tekintette a társadalmi átalakulást, mint a határok megváltoztatását. Populistáknak ezek még az egy témára való koncentráció ismérve alapján sem nevezhetők.

A két háború közötti kormányok és pártok irányítói tudták, hogy a trianoni béke revíziója elé áthághatatlan akadályok tornyosulnak, és abban sem reménykedtek túlságosan, hogy belátható időn belül ezek ledőlnek; de azzal is tisztában voltak, hogy a nép, igazságtalannak és méltánytalannak érezvén az 1920-as békediktátumot, aligha tűrne el olyan kormányokat és pártokat, amelyek a békés revízió lehetőségét tagadnák. Ezért szerepelt a programokban a revízió, de elsősorban jogigényként és nem közvetlen feladatként. A helyzet csak 1938-ban változott meg, amikor Hitler politikája következtében napi időszerűséget kapott a tényleges határrevízió.

Nem meggyőző Tamás Gáspár Miklósnak az a tétele sem, hogy a népi mozgalom, jóllehet erősen eltér a nyugati populista mozgalmaktól, mégis annyiban populista volt, amennyiben a harmincas években az agrárszegénységre koncentrált. A valóságban azért volt populista, mert népi volt, mármint magyar történelmi és társadalmi vonatkozásban. De maradjunk az egy témára koncentráció szerepénél. Az egészségtelen birtokviszonyok bírálata, a földreform, a parasztság életviszonyainak megjavítása valóban a mozgalom elsőrendű céljai közé tartozott, de ha már fő törekvéséről beszélünk, akkor az a demokrácia, a polgári jogegyenlőség kivívása, az alsó néposztályoknak a nemzetbe való beemelése, a műveltség egyetemessé tétele, tehát a társadalmi reform volt, amelyben a parasztság ügye fontos, de nem kizárólagos szerepet játszott.

A populizmus körül azért is sok a - legtöbbször hiányos ismeretekből és tájékozatlanságból származó - félreértés és bizonytalanság, mert parttalaná vált. Oly tág lett az értelmezése, hogy pozitív és negatív jelenségek, gondolati elemek, tulajdonságok egyaránt beleférnek. Kívánatos lenne, hogy legalább magyar viszonylatban annak tartsuk, ami kezdetben volt, a népiség idegen eredetű és nyelvű megjelölésének.

A népi írói és politikai mozgalomról az utóbbi években megjelent bírálatok, sajnos, kevésbé mozdították elő a jobb megértést és a fogalomtisztázást. A szerzők az esetek többségében elfogultan, előítéletek rabjaiként és érzelmi megközelítéssel fordultak tárgyukhoz. Többeket napi politikai szándékok is vezettek, hiszen a népiekről szólva nemcsak a múltról igyekeztek mérleget készíteni, hanem napi folyamatokban is állást foglalni, a valóságos vagy vélt politikai ellenfelet rossz színben feltüntetni és vele szemben a bizalmatlanság magvait elhinteni.

A kritikai felmérésekből, tanulmányokból és nyilatkozatokból, az ismertebb szerzők - Fejtő Ferenc, Gáti Károly, Németh G. Béla, Radnóti Sándor, Schöpflin György, Szilágyi Ákos, Tamás Gáspár Miklós, Ungvári Tamás - írásaiból az derül ki, hogy a népieknek tulajdonított negatív jellemvonások listája nem bővült, és nem szaporodtak az ítéleteik mögé felsorakoztatott bizonyítékok és érvek sem.

Nagyjából változatlanok azok a kritikai észrevételek, amelyeket a *Szép Szó* és *A Toll* munkatársai (főleg Fejtő, Ignóus Pál, Zsolt Béla) a harmincas évek közepén megfogalmaztak, a kommunista Révai József és Lukács György a háború alatt és után kiegészített, Király István, Pándi Pál és Szabolcsi Miklós pedig 1958-ban tételesen összefoglalt, majd az MSZMP párthatározat rangjára emelt. A népiségkritika ma is ezekből a forrásokból táplálkozik.

Tartalmilag és meggyőző erőben nem gyarapodott. Lényegi különbség viszont, hogy míg a kommunizmus negyven esztendeje alatt maga mögött tudhatta az összes publikációs lehetőséget, a befolyásolás és nyomásgyakorlás állami intézményeit, valamint a politikai erőszakszervezeteket, ma ilyen hatalom nem támogatja. Megjelenésében és érvényesülésében csak potenciális szövetségeseire, a sajtó, a könyvkiadás, a politikai és kulturális intézményrendszer egy részére támaszkodhat. Arra, amely megnyerhető a kritikán túlmenő magatartásra, tehát a népiek hitelének rontására, hátrányos megkülönböztetésére, rossz hírének keltésére és kirekesztésére.

Elyomorodott a tárgyilagosságra törekvő, kiegyenlítő, a népiség erényeit méltányló és teljesítményeit értékelő történetírás, valamint kritikai munka is. Kevesebb az ilyen beállítottságú kutató és elemző, ritkábbak az olyan írások, amelyek az elutasító állásfoglalásokkal szembeállíthatók lehetnének.

A kellő egyensúlyt aligha teremthetik meg Gombos Gyula, Salamon Konrád, Bíró Zoltán, András Sándor, Vígh Károly, Czine Mihály, Görömbei András, Gyurác Ferenc könyvei, tanulmányai és cikkei, amelyek mennyiségben elmaradnak a népiségellenes írások mögött. Németh László írói és eszmetörténeti megítélése ügyében például, úgy látszik, hiába születnek olyan jelentős művek, mint Grezsa Ferenc, Sándor Iván, Vekardi László, Monostori Imre, Fúzi László könyvei, illetve tanulmányai, az ő kutatási eredményeik és tudományos felismeréseik nem mérséklik a népiek dühödt ellenfeleit, és nem indítják őket arra, hogy kellően meg nem alapozott ítéleteiket átgondolják, leginkább pedig arra, hogy a polemizáló írásokban szellemi emberekhez méltatlan, durva szóhasználatuknak bűcsút mondjanak.

A népiség melletti állásfoglalást a vonatkozó írások gyér száma teszi nyomorúságossá, a népiségellenes megnyilatkozásokat jóval inkább tartalmuk és érvekészletük, habár az előbbieket között is akadnak olyanok, amelyeknek a tény- és érvanyaga szegényes, miután szerzőik ritkán fedeznek fel új tényeket és nehezen jutnak eszükbe új érvek.

Ha a népiségkritika közeli megváltozása nem látszik is valószínűnek, annak elérése talán remélhetőnek és lehetségesnek tetszik, hogy a vitából kiszorulnak a tévhitek, az előítéletek, az egymáshoz nem illő dolgok összevegyítésének fortélyai és az ideges, indulatos hangok.

Szükséges lenne mindenekelőtt, hogy a szóban forgó írói és politikai kör ne habozzék magát *népinek* nevezni, ha valóban az, és ellenfeleik se kereszteljék át *népiessé*, ami egészen más, mint a népi. A kettő közötti különbséget az érdekeltek - köztük a legvilágosabban Veres Péter és Gombos Gyula - már régen és többször megmagyarázták. Úgy látszik, hogy ezt némelyek nem akarják elfogadni és tudomásul venni. Talán abból indulnak ki, hogy a népiesbe a népitől eltérő tartalmak is belekeverhetek (mint például a magyarosba), és ennél fogva a népiek ellen felhasználható. Nem véletlen, hogy főleg a népiséget elutasítók beszélnek népiességről. A kommunisták tudatosan tették ezt, hiszen magukat tekintették népieknek, vagyis a nép hiteles szószólóinak és törekvései megfogalmazóinak. A szociáldemokraták és polgári radikálisok némely képviselői meg azért, mert azt hitték, ennek révén könnyebben csaphatják a népieket a politikai jobb-és szélsőjobboldalhoz.

A népiként való megjelölés az egész tábornak baloldali, plebejus színezetet adhatott volna, amit el akartak kerülni. Szép számmal akadnak olyanok, akik tudatlanságból, tájékozatlanságból, az árnyalatok iránti érzéketlenségből vagy egyszerűen nemtörődömségből nevezik népiesnek a népit, figyelmen kívül hagyva a többi között azt a fontos szempontot is, hogy a népies kizárólag esztétikai, irodalom- és művészettörténeti, a népi főleg eszme- és politikatörténeti kategória.

Ezzel kapcsolatban joggal vetődhetné fel a kérdés, miért az ódzkodás a népi megjelölés elfogadásától és használatától, ha a szóban forgó írókról és mozgalmukról van szó. Miért ragasztják rájuk a népies jelzőt, ha egyébként minden aggály nélkül mondják, hogy népi származás, népi egység, népi kollégium vagy használnak olyan kommunista fogalmakat, mint népi ellenőrzés, népi ülnökök vagy népi demokrácia? Még soha nem hallottam, hogy valaki népies demokráciáról vagy népies kollégiumokról beszélt volna.

Az imént név szerint említett népiségellenes kritikusok felváltva használják a népies és a népi elnevezést, az előbbi gyakrabban, az utóbbit ritkábban. Ez jellemzi Tamás Gáspár Miklóst is, aki legtöbbször népiest, de olykor népit mond. Széchenyi Ágnes vele készített interjújában egyébként megtalálható majd minden félreértés és félremagyarázás, amelyek a népiekkel foglalkozó kritikákban vissza-visszatérnek. Javára írható

viszont, hogy az általa kétszer is ellenszenvesnek nevezett mozgalom némely elemét és vetületét logikailag és történetileg elfogadhatóan ítéli meg, csapongó gondolatmenetében azonban mintha kevéssé ügyelne arra, hogy ellentmondásokba ne keveredjék.

Például helyesen állapítja meg, hogy a magyar „népiesség” erősen különbözik a nyugaton ismert populista (irodalmi és politikai) mozgalmaktól, és azzal folytatja, hogy „két komoly forrása van: az egyik az agrárszocialista mozgalmakból származó paraszti radikalizmus, a másik pedig a húszas-harmincas években kialakult, mindenütt létező, erőteljesen romantikus korhangulat, melynek a nagy rousseau-i hagyomány a forrása. Ebből ered az orosz népiesség, a narodnyikság éppúgy, mint a magyar narodnyikság.” Való igaz, mondja a továbbiakban, hogy „a forradalmas népiességet azért nem kellett importálni külföldről, mert itthon is megvolt: a külső hatás felerősítette az itthoni agrárszocialista áramlatot. Az első világháború után erősödött az intellektuális népiesség határozottan paraszti radikális vonala.”

Mindebből azt a következtetést lehetne levonni, hogy a népiség eredendően hazai gyökerű, magyar eredetű kezdeményezés, még ha voltak egyebükt is, például Oroszországban vagy közép- és dél-kelet-európai országokban hasonló mozgalmak. A szerző azonban nyomban ellentmond ennek a következtetésnek, amennyiben - eléggé mulattató módon - közli, hogy „a mi népiségünk” Berlinből és Szentpétervárról ered, keletről (Oroszországból és a Balkánról) és „fél-nyugatról” (Németországból és Ausztriából) érkezett „szellemi törmelékekből építkezett”. Idegen eredetű szóval - mondta - helytelen populizmusnak nevezni, a helyes megjelölés a német „völkisch”. Vagyis az az elnevezés, amelyet Hitler csúfított meg és tett undorítóvá, használhatatlanná, elfogadhatatlanná, amikor kisajátította a nemzeti-szocializmus számára. Érdekes, hogy ilyesmi csak magyar szellemi embereknek jut eszükbe, Zsolt Béla és Bóka László is ezzel akarta lejáratni a népieket. Tudomásom szerint sehol másutt nem akadt, aki előállt volna azzal az ötlettel, hogy hazájának a magyarhoz hasonló irodalmi vagy politikai mozgalmát völkischnek titulálja és ezzel a világ előtt lehetetlenné tegye. Tamás Gáspár Miklós is beleesik abba a hibába, hogy a népi mozgalmat egységes valaminek fogja fel, és úgy véli hogy bármely tagjának nézete vagy viselkedése az egész mozgalmat minősíti. Azt mondja például, hogy „a népi mozgalom Telekin és Zilahyn keresztül találkozott az úri jobboldallal, amelynek polgárelenességét nagyon jól kiegészítette az az eszme, hogy a nemzeti arisztokrácia mellé nemzeti középosztályt kell a parasztságból állami segédlettel kitenyészteni”.

A népi mozgalom soha nem találkozott Teleki Pállal. Vele Kovács Imre találkozott, amikor tanítványa volt a közgazdasági karon és az a néhány faluvizsgáló, aki részt vett az 1938-as Táj- és Népkutató Kiállítás anyagának összegyűjtésében. Szét is váltak nagyon hamar, amikor kiderült, hogy Teleki nem akar földreformot, nem kockáztatja meg a konfliktust az arisztokráciával és a földbirtokos osztállyal. (Az imént idézett mondat olyan, mintha valaki azt írná, hogy az 1944-es ellenállási mozgalomban a kommunista párt Horthyn és Dessewffy Gyulán keresztül találkozott az úri jobboldallal. Az előbbi ugyanolyan képtelenség, mint az utóbbi.)

A népiek valóban gondoltak a középosztálynak a parasztságból történő felfrissítésére, ennek polgárosodása útján, vagyis szabaddá, önállóvá, függetlenné válásával, gazdasági és művelődési felemelkedésével. Főleg önnön erejével. Állami segédlettel csak annyira, amennyire a társadalom átalakításához állami közreműködés szükségeltetett. A népi mozgalom nem akart a nemzeti arisztokrácia mellé nemzeti középosztályt „kitenyészteni” (a szó a rosszallás otromba és durva kifejezése ebben az összefüggésben), hanem a földreformmal az arisztokrácia politikai hatalmát megtörni, egészséges osztálytagozódást előmozdítani és a demokráciának megfelelő erőviszonyokat teremteni. Amit az interjúvolt egyébként másutt elismer, amikor a népiség sajátosságai között a populistán és szocialistán kívül a demokratikust is megemlíti, mégpedig „a szónak ógörög értelmében azzal, hogy »az alul lévőkét kívánja fölemelni«”.

A vitát megnehezítik az ellentmondások. Nehéz a vitapartnerrel valamiben elmarasztalni, mert ugyanabban a szövegben a bírálható tételek ellenkezője is megtalálható, tehát megcáfolhatók. Míg egyfelől a mozgalmat bizonyos nézeteket és magatartásformákat tükröző egységes közösségnek látta, másfelől ennek ellentmondó körülményekre hívja fel a figyelmet. Az interjú egy passzusában az olvasható, hogy a népiek „tágas és sokszínű társaság” volt. Így igaz. A korszak majd minden napi érdekű kérdésében megosztott a véleményük. Tamás Gáspár Miklós is élesen megkülönbözteti őket egymástól, kiemelve és felnagyítva pozitívnak és negatívnak minősíthető tulajdonságaikat.

A mozgalom „két nagy egyéniségének Németh Lászlót és Erdei Ferencet tartja. „Németh csak ügyel-bajjal nevezhető népi írónak. Szépirodalma semmiképp sem népi” - állapítja meg. Teljesen figyelmen kívül hagyja, hogy a népi írói tábor nem közös esztétika és irodalomszemlélet alapján állott össze, hanem irodalompolitikai indítékokból, bizonyos történelmi és társadalmi tények felismerése és a kor fő kérdéseire adott azonos vagy rokon válaszok alapján. Egy pillanatig sem vitatható, hogy költőként Erdélyi és Sinka más, mint Illyés és ismét más, mint Szabó Lőrinc, prózaíróként sem tehető egyenlőségi jel Németh, Tamási Áron, Veres és Szabó Pál közé. Mindegyik más és más volt. Németh László nem azért volt népi író, mert úgy írt, mint mondjuk, Veres Péter, hanem azért, mert író társai egy csoportjával a nemzet és a társadalom nagy

kérdéseiről azonosan vagy rokon módon gondolkodott, népinek vallotta magát, részt vett a népiek irodalompolitikai és mozgalmi küzdelmeiben.

Erdei jellemzésében az áll, hogy a „legjobb magyar empirikus szociológus, ideológiára nagyon kevésbé érzékeny... fantasztikusan okos... hozzá hasonló kvalitású ember kevés élt ebben a században Magyarországon”. Ezt, kellően bizonyítva és megindokolva, el is lehetne fogadni. Csakhogy adatok és bizonyítékok helyett meg kell elégednünk a lelkendező felmagasztalással. Még olyan elnézésben is részesül, amelyet - egyéb vonatkozásban - Tamás Gáspár Miklós másoktól megtagad. Közli ugyanis, hogy Erdei kommunista lett a háború alatt és után, de hozzáfűzi, hogy „ez azonban szellemi tevékenysége megítélésében másodlagos, mert viszonylag kevésbé befolyásolta a műveket”.

Dicséretes álláspont, hiszen Erdeit aligha lehet igazságosan megítélni, ha csak a parasztpárt elárulását, a Rákosinak és Kádárnak való behódolást, a kommunizmusnak tett eszmei és politikai engedményeket látjuk, és figyelmen kívül hagyjuk munkájának szakmai részét, barátaival szemben tanúsított segítőkészségét, élete utolsó szakaszában mutatott rokonszenvét értékes kezdeményezések iránt. Ha viszont Erdei elbírálásában méltányos az engedékeny és belátásos álláspont, miért tagadatik meg más népiektől, akiknek politikai elhajlása vagy eltévelyedése ugyancsak másodlagos a szellemi tevékenység megítélésében.

Némethéhez hasonlóan Erdei esetében is úgy érzi a nyilatkozó, hogy rossz helyütt volt a népiek táborában. „Szinte érthetetlen, hogyan lehetett a népi mozgalom tagja az az ember, aki azt mondta, hogy »kifelé a parasztságból«, mert szerinte az egyetlen jó megoldás a parasztságnak az, ha megszűnik, ha polgár lesz, vagy ha a modern ipari munkássághoz lesz hasonlatos... csak a biográfiai mozzanatok magyarázhatják a népiekhez való tartozását.” Ezzel kapcsolatban érdemes lenne megjegyezni, hogy nemcsak Erdei mondta, hogy „kifelé a parasztságból”, de Kovács Imre is. Erről vall a parasztéletforma csődjéről írt tanulmánykötete. Rajta kívül Bibó, Farkas Ferenc, Jócsik Lajos, Keresztury Dezső, a koalíciós évek parasztpárti kormánytisztviselőinek és értelmiségi vezetőinek túlnyomó többsége is a parasztság polgárosodásának volt a híve. Vajon ezek esetében is jogos a kérdés, hogy mit kerestek a népi mozgalomban?

A népi szociográfusok és szociológusok világosan látták, hogy a régi paraszti életforma nem tartható fenn, a kis- és középbirtokos rétegnek polgárosodnia kellene, a vidék elmaradottsága tarthatatlan, város és falu ellentéte megszűntetendő. Mind Erdei, mind Kovács jövőtlennek látta a paraszti létet és életformát. Kezdetben mind a ketten a földreformban és a polgárosodó kisparasztságban keresték a megoldást, de míg az előbbi átállt a kommunisták kínálta mezőgazdasági nagyüzemek és az ipari munkássághoz hasonló életforma pártjára (még ha ennek kudarcát élete végén maga is észrevette), Kovács Imre váltig kitartott a parasztság polgárosodásának nyugat- és észak-európai modellje mellett. Erdei kiegyezett a kommunista kollektívizmussal, amit később megbánni látszott. Kovács mindvégig az autonóm parasztpolitika híve maradt.

A népi mozgalom több kritikáját az jellemzi, hogy a nekik rokonszenves vagy elfogadható személyekkel kapcsolatban gyakran csodálkozásuknak adnak hangot, hogyan kerültek ezek a népiek közé és hogyan tarthattak ott ki életük végéig. Mit keresett a népi táborban Szabó Lőrinc, hiszen nem volt népi költő; mit Németh László, hiszen szépprózája nem volt népi; mit Erdei, hiszen fiatal korában a parasztság polgárosodását sürgette; mit Kovács Imre, Szabó Zoltán, Bibó István, hiszen mentesek voltak azoktól a visszataszító vonásoktól, amelyekkel a népiséget a tőle idegenkedő és azt elítélő körökben felruházni szokták?

A színekben gazdag és véleményekben pluralista népi mozgalom tagjai sokfelől érkeztek és nézeteikben sokfélék voltak. A mozgalom népszerűsége és az iránta megnyilvánuló bizalom ennek volt tulajdonítható. Terméketlen és ezért felesleges annak firtatása, ki miért volt ott, és a gyakori fej-csóválás, hová tette az eszét, hogy a népieknél kötött ki.

Olykor meghökkentő kijelentésekkel lep meg minket a szabad demokraták politikusa. Azt mondja például, hogy „a mozgalom két legfontosabb ideologikus, tudományosan minősíthető figurája - mármint Németh és Erdei - a margón áll”. Vajon mire alapozza ezt? Nem közli, csak mint vitathatatlan tény megállapítja. Cseppet sem törődve azzal, hogy a tények mind a két személyt illetően ellentmondanak a kijelentésnek, ha feltételezzük, hogy valóban a mozgalom margójára gondolt és nem az irányzatról értetlenségek és félreértések következtében kialakult torzképre.

Illyés Gyuláról azt mondja, hogy ő „volt az első, aki összekötötte a népi gondolatot a hagyományos nacionalizmus témáival”, mégpedig *Pusztulás* című írásában. Arra gondol, hogy Illyés a dunántúli német terjeszkedéssel szemben a magyar parasztság megerősítéséért emelte fel szavát. Nem volna szabad elfelejtkezni arról, hogy a harmincas években a német terjeszkedés hitleristát jelentett, a nemzetiszocialista propagandától, agitációtól és hódítástól elválaszthatatlan volt. A védekezés ellene aligha marasztalható el azzal, hogy a hagyományos nacionalizmus fonalának felvétele volt. Ha a nácizmus elítélése a természetes védekező gesztus megnyilvánulásának minősül, ez nem tagadható meg az annak szellemében jelentkező

német terjeszkedés ellenzésétől sem, mert a németiség abban az időben sikerrel csak a hitlerizmus jegyében mutatkozhatott meg.

Tamás Gáspár Miklós szerint a *Pusztulásban* kimondatott, hogy „az állampolitika célja a magyar paraszt fölemelése kell hogy legyen. Itt a hangsúly legalább annyira a magyaron van, mint a paraszton, akár a sváb paraszttal szemben”. A gondolatmenet azzal folytatódik, hogy „a cikkben a tradicionális magyar nacionalizmus és az akkori kormánytábor nacionalizmusához való közeledés lehetősége teremtdött meg”.

Ha Illyés a magyar paraszt fölemelését szorgalmazta, és azt valakivel szemben vagy valaki ellen kívánta végbevitetni, akkor nem a sváb parasztnak, hanem például a baranyai hitbizományok ellen, amelyek lehetetlenné tették a földforgalmat. A mozdulatlanság magyarokat és svábokat egyaránt sújtott. Ebből kitörni az anyagilag valamivel jobban álló sváboknak könnyebb volt, mint a nincstelen magyaroknak. És ha bárki etnikai megkülönböztetést tett volna a magyarok javára, annak is társadalmi okai lettek volna: a svábok többsége birtokos paraszt volt, a magyaroké földtelen cseléd és mezőgazdasági munkás. Ami pedig a megállapítás második felét illeti, az teljes képtelenség. A tradicionális nacionalizmushoz vagy a kormánypártok nacionalizmusához való közeledés lehetősége nem tárult, mert nem tárulhatott fel. A népi és a nacionalista eszme összeférhetlensége miatt. A népiek éppen a hiteles nemzeti gondolat jegyében kibékíthetetlen ellentétben álltak mindenféle nacionalizmus hirdetőivel szemben. A két tábor közeledésének szörványos kísérletei egymás után kudarcot vallottak. Amikor - Zilahy közreműködésével - Gömbös 1935 tavaszán ilyesmivel próbálkozott, a népi írók súlyos csalódást okoztak neki, a tervezett Új Szellemi Front megfeneklett, még mielőtt elindulhatott volna. A kormány semmilyen engedményre nem volt hajlandó, a népiek meg nem adták be derekukat pusztán azért, mert a miniszterelnök leült velük magánbeszélgetésre. A kormány nacionalizmusa és a népiek nemzeti szemlélete között nem akadt érintkezési pont.

Az interjúban kitüntető elbírálásban részesül Bibó István és Szabó Zoltán. Az ő nevükhöz fűződik - olvassuk - a mozgalomnak „a mai népiek által mellőzött variánsa, amelyből volt - vagy pontosabban: lehetett volna - vészkijárat egy modern demokratizmus felé”. Ezt aligha hiszem, nem ami a „variánst” illeti, sokkal inkább ami a „demokratizmust”. Sem Bibó, sem Szabó Zoltán nem élt a kommunista frazeológiával és aligha tudott volna mit kezdeni az olyan fogalmakkal, mint „modern demokratizmus”. Mind a ketten demokráciáról beszéltek és demokráciára törekedtek. A demokratizmus azok eszménye volt, akik a demokráciát meg akarták kerülni és a demokratizmusban annak valamilyen pótlékát kínálták. Nem véletlen, hogy a kifejezés a Kádár-korszakban terjedt el olyannyira, hogy napjainkban is kiszorítja némelyek szóhasználatából a demokráciát. Homályossága, tisztázatlansága bő lehetőséget kínál arra, hogy mindenki azt gondolja róla, amit akar. Ezért volt oly becses a kommunistáknak, és talán ezért nem tudnak megszabadulni tőle az izmusok kedvelői.

Szabó Zoltán - olvassuk az interjúban - „szinte egyedül képviselte (az emigrációban is) annak a plebejus demokratizmusnak az eszményét, amelyre jóindulatú urbánusok és hasonszörű bátortalanok úgy gondolnak, mint az igazi népiességre... Szabó Zoltán a *tiszta* (nem liberális és nem szocialista) demokratizmus képviselője volt... 1947 azonban csak Veres Péteréket - és persze a furfangos Illyést - hagyta a porondon”.

Ahány mondat, annyi tévedés. Szabó Zoltán semmilyen „plebejus demokratizmus”-t nem képviselt, hanem a népiességet, amelyet ő olykor magyar szövegekben is populizmusnak nevezett. És - legalábbis az emigrációban - nem „szinte egyedül”. Társának tekintette a többi között Kovács Imrét, Gombos Gyulát, Molnár Józsefet, Peéry Rezsőt, Kiss Sándort, Kárász Artúrt és némileg Cs. Szabó Lászlót, Borsody Istvánt, Buday Györgyöt. Ha mondja, elhiszem Tamás Gáspár Miklósnak, hogy a „plebejus demokratizmus” eszményére jóindulatú urbánusok úgy gondolnak, mint az igazi népiességre. Vajon azt jelenti-e ez, hogy van egy „igazi népiesség”, amely azonos a plebejus demokratizmussal és amelyre urbánusok (maradjunk csak ezeknél, mert nem tudom, kik a „hasonszörű bátortalanok”) jóindulattal gondolhatnak, és van egy másik népiesség - nyilván az, amely eltér Szabó Zoltán *tiszta* (nem liberális és nem szocialista) demokratizmusától -, amelyre urbánusok jóindulatukat semmiképpen sem pazarolhatják?

Végül nem értem, mire vonatkozik az 1947-es évszám. Nagy Ferenc elüldözésére és a kommunista hatalomátvétel irányában tett döntő lépésé? Akár erre, akár valami másra vonatkozik, 1947 nemcsak Veres Péteréket és Illyést hagyta a porondon, hanem Szabó Zoltánt is, hiszen abban az évben nevezték ki Károlyi Mihály követ mellé párizsi kulturális attasénak. A „porond”-ról 1949 júniusában távozott és emigrált Angliába.

„A tény tény” - olvasható az interjú egy helyén. Ez kétségtelen igazság. De mit kezdjen az olvasó olyan „tény”-ekkel, amelyek nem valódiak?

Meglepo újdomságnak számít az az elmésnek szánt megállapítás, hogy a mai népiesség voltaképpen szülőatyja Révai József volt. Ennek megindokolása eléggé zavaros és ezért nehezen követhető. Különválasztatik, fő tartalmi jegyeinek felsorolásával, az „eredeti” népi gondolat és a háború utáni, tartalmi jegyek nélkül, de ugyanakkor e gondolatmenet kiagyaloja „megszakítatlan tradíció”-ról is beszél. Majd, a „romantikus kommunisták” és a „romantikus népiek” nagyon komoly szövetségét emlegeti. A kommunisták „nacionál-bolsevik vonala” - Mód Aladár és Révai József - keresztülvitte, hogy a kommunista diktatúrában

„az egyetlen megtúrt nem kommunista irányzat a népiesség volt". A kommunista pártnak - folytatódik az ötlet megmagyarázása - itt kellett megtalálnia a maga plebejus tradícióját, mert „a munkásmozgalomban a valódi plebejusság a szociáldemokráciát jelentette".

Ez bizonyos folyamatok túlzott leegyszerűsítése és publicisztikai fogásnak is gyenge. Merő fikció.

A kommunista párt időnként azért tűrte meg, nem a népi mozgalmat (amelynek szabad működési lehetőséget nem adott, szervezkedését államellenes cselekedetnek minősítette és tiltotta), hanem kiválasztott képviselőit, hogy ezzel a nemzet és a parasztság ügye iránti fogékonyságát dokumentálja. Saját plebejus hagyományát aligha akarhatta megteremteni, hiszen nemigen lehetett esélye arra, hogy bárkit is meggyőzhet a kommunizmus és a népiesség közötti rokonságról. Népiességről ugyanis éppúgy nem volt szó a marxizmus szent könyveiben, mint Rákosi szerint népi kollégiumokról. A kettő sem a marxista ideológia, sem a népi eszme szerint nem fért meg egymással. Ezt a kommunisták ugyanolyan jól tudták, mint a népiek. Hogyan is kereshették volna a maguk plebejus hagyományait ott, amikor a szociáldemokráciában sem találták meg?

Révai napi politikai meggondolásokból időnként türelmet mutatott a kommunisták számára elfogadhatónak tartott népiek iránt, de ha a pártérdek kívánta, kíméletlenül letaszította őket az irodalmi és politikai közélet színpadáról. Lukácsal együtt megvédte Németh Lászlót a népiekkel szemben pogromhangulatot szító Zsolt Bélával és némely szociáldemokratákkal szemben, de Rákosi oldalán kegyetlenül eltiporta a népi kollégiumokat és a parasztpártot. A népiesség szülőatyjának nevezni legfeljebb akkor lehetne, ha feltételeznők, hogy népi mozgalom azért volt, mert Révai észrevette és foglalkozott vele. Vagy ha az egész tréfának fogjuk fel és szórakoztatásnak szánjuk.

Furcsa és meglepő az a kijelentés is, hogy „hihetetlenül nacionalista volt a Rákosi-korszak! A Rákosi-rendszer kevésbé hallgatott kisebbségi sérelmi ügyekben, mint a Kádár-rendszer, ez közismert dolog. A magyar kommunista párt rendkívül élesen fordult szembe a csehszlovák magyarellenos politikával. Rákosi denúciálta a cseh pártot Moszkvában. Rákosi kemény beszédet tartott odaát Szlovákiában, a bösi erőmű ügyében keményebb ellenállást tanúsított Gerő, mint Kádár János. Keményebbek voltak, bár nem hatásosabbak." Történelem és emlékezet mintha más képet festene a Rákosi-rendszerről. Az nem nacionalista, hanem internacionalista volt, annak is sztálinista változatában, amennyiben minden tette moszkvai utasításra vagy jóváhagyással történt. Egyáltalán nem „közismert", hogy kisebbségi sérelmi ügyekben kevésbé hallgatott, mint a Kádár-rendszer. Nem volt ugyanis olyan ügy, amelyben mást vallott vagy mást tett volna, mint amit szovjet részről előírtak vagy engedélyeztek neki. Kisebbségi ügyben csak addig hallatta a hangját - ha egyáltalán vállalkozott ilyesmire - ameddig annak sorsa Moszkvában el nem dőlt. A szlovákiai magyarok kitelepítése ügyében Rákosi és hívei a csehszlovák és a szovjet kommunisták pártját fogták. Komoly ellenállást semmiben sem tanúsítottak. Sőt, nacionalistának bélyegezték azokat akik - mint például a parasztpárti Jócsik Lajos vagy Kovács Imre - a kommunista segédlettel végrehajtott benesi kitelepítési akció ellen tiltakoztak és az üldözöttek mellé álltak. Az események tanúi és az üldözöttek semmilyen „éles szembefordulás"-ra nem emlékeznek. A magyar kormány ugyan próbált a csehszlovák terv ellen felszólalni és a lakosságcsere következményein enyhíteni, de ebben Rákosiék egyáltalán nem jeleskedtek. Ami állítólagos keménységüket illeti, arról csak akkor beszélhetnénk komolyan, ha tudnánk, hogyan lehettek volna még puhábbak.

„A rákosista nacionalizmus és a kádárista antinacionalizmus izgalmas témája még nincs lezárva" - állapítja meg a filozófus-politikus. Ez igaz. Viszont nála már az elindulás téves, mert a valóságban két antinacionalizmussal volt dolgunk, ha nacionalizmuson nemzeti érzületet és patrióta magatartást értünk.

Ködös és homályos az a kijelentés is, hogy „a magyar népiesség esetében nem beszélhetünk populizmusról, a magyar népiesség csak antimodernizációs stratégia". Ha tehát modernizációs stratégia lenne, beszélhetnénk már vele kapcsolatban populizmusról? Erre nem kapunk választ. Nem is kaphatunk, mert a populizmusok tartalmi jegyei között sehol sem történik említés a modernizációs szándékról. Akkor meg mit jelent a mondat? Semmit. Legfeljebb arra nyújt bizonyítékot, hogy aki nem dolgozik világos fogalmakkal és előítéleteihez mindenáron ragaszkodik, szükségszerűen gondolati rendezetlenségbe süpped.

Abban viszont teljesen igaza van Tamás Gáspár Miklósnak, hogy az *urbánus* szóval nem lehet irányzatot megjelölni. Az mondja: „urbánus volt a *Szép Szó*, amely egy dologban volt tendenciózus, hogy visszautasította a fasizmust, ez viszont önmagában nem irányzat." Valóban, és az is igaz, hogy a *Szép Szó* munkatársai között találunk liberálist, szociáldemokratát, eretnek kommunistát, konzervatívot. A fő ellentét a *Szép Szó* és a népi *Válasz* munkatársai között az volt, hogy az előbbieket szerint a fasizmus elleni küzdelem, az utóbbiak szerint a társadalmi reform volt a sürgetőbb feladat. A népiek abból a felismerésből indultak ki, hogy beteg társadalom nem tud ellenállni a fasizmusnak - ami Magyarországon voltaképpen a nemzetiszocializmus volt -, sem csábításával, sem fenyegetésével nem tud sikerrel szembeszegülni. Az elsőbbség kérdése volt a viták lényege, minden más csak járulékosnak és mellékesnek bizonyult. A

zsidókérdés és az antiszemitizmus is, amiről viszont az interjúban meglehetősen említés történik. Az ugyanis, hogy „a népi-urbánus szembenállásnak semmiféle más normális magyar fordítása nincsen, mint az antiszemitizmus”. Ez is bővebb indokolást érdemelne, amit nem kapunk, feltehetően azért nem, mert ilyen nem akad. Az egész megmarad a kinyilatkoztatás szintjén.

Komolyabb vizsgálatot és elemzést érdemelne viszont, hogy alátámasztják-e a tények azt a megállapítást, hogy „a népi mozgalomra adott lényeges válaszokat” ne a *Szép Szóban* keressük, hanem a *Magyar Szemlében*. Ezek ugyanis ott jelentek meg. Irodalomtörténészeknek érdemes lenne ezen a nyomon elindulniok és kideríteniök, hogy a konzervatív-liberális *Magyar Szemle* munkatársai valóban meggyőzőbb kritikai álláspontot foglaltak-e el a népiség ügyében, mint azok, akiket urbánusoknak szokás nevezni.

Abban igaza van Tamás Gáspár Miklósnak, hogy nem lehetett Németh Lászlót bizonyos körökben antiszemitának érzett felhangjai miatt fő ellenségnek kikiáltani, amikor a politikai életben ott tolongtak a különféle szélsőjobboldali és nyíltan antiszemita csoportok, a sajtóban pedig „igazi, főhivatású, profi fasiszták” hirdethették elvadult eszméiket.

Érdekesek a szóban forgó interjúban a Bibó István beállítottságára és szerepére vonatkozó kitételek. Itt is vegyülnek egymással találó és nehezen elfogadható megállapítások. Arra a kérdésre, hogy Bibó életműve kísérlet volt-e a népiség liberalizálására, azt a különös választ kapjuk, hogy „Bibó nem volt liberális, így nem is tehetett erre kísérletet. Modern demokrata volt, tulajdonképpen olyan, akit ma Amerikában neveznek »liberálisnak«, tehát szociáldemokrata. Erős szociális államot kívánt volna, ugyanakkor borzasztó erős önkormányzatot.”

A liberalizmus is olyan parttalan fogalom, mint a populizmus, a nacionalizmus, a szocializmus, általában az izmusok. Az vitathatatlan, hogy Bibó demokrata volt. Népi szemléletében sok liberális elemet találunk, a szociális és nemzeti érzékenység, valamint a protestáns vallási hagyományok mellett. Ezek nem különültek el egymástól és nem állíthatók szembe egymással aszerint, hogy nekünk mi a kedvesebb. A szociáldemokrata gondolkodás és a közé, amit az Egyesült Államokban liberálisnak neveznek, nem tehető egyenlőségjel. A kettő nem azonos, több tekintetben nem is rokon. Azzal is nehéz egyetérteni, hogy Bibó „soha nem beszélt őszintén arról, hogyan is áll a népi mozgalommal, Erdeivel, a Parasztpárttal”. Azt hiszem, ha sokszor nem is, de többször nyilvánvalóvá tette, hogy mit gondol mindegyikről és magát hová sorolja. Az nem érv, hogy nem többes szám első személyben beszélt, amikor a népiekről szólt, nem azt mondta, hogy mi, hanem azt, hogy ők. Ismernünk kell Bibó stílusát. Távol állt tőle a kollektív megközelítés, mindig a maga nevében, egyes szám első személyben, még a hozzá közel álló dolgokról is távolságtartással és tartózkodással szólt. Írásaiban és életrajzában semmi jelét nem látni annak, hogy máshoz vonzódott volna, mint a népi mozgalomhoz, más párttal rokonszenvezett volna, mint a Nemzeti Parasztpárttal és a Petőfi Párttal, amelyben vezető szerepet is vállalt, még ha nem kedvelt is ott mindenkit. Az is tudott volt, hogy Erdeihez, eltérő politikai nézeteik ellenére is, baráti érzelmek fűzték. Vajon természetét és vérmérsékletét tekintve hogyan érzékeltethette volna őszintébben, milyen a népi mozgalomhoz való viszonya?

Nem felel meg a valóságnak, hogy Veres Péter a mozgalomnak csak „kirakatfigurája” volt, és Kovács Imrét kommunista nyomásra zárta ki a Parasztpárt. Veres életpályája elegendő bizonyíték arra, hogy nem kirakatfigura volt, hanem a népi mozgalmat alakító egyéniségek egyike, és Kovács Imrét nem zárták ki, hanem Kovács Béla szovjetek általi elhurcolásának napján önként lépett ki a Parasztpártból. A mai népiség jelentkezését és szerepét érintő nyilatkozatok a napi politika területére visznek, és a nyilatkozó személye nem vonatkoztatható el pártbéli elkötelezettségétől és közéleti tevékenységétől. Nem meglepő és nem kifogásolható, hogy ebben a pártpolitikus háttérbe szorítja a tudomány emberét. Megállapításait ennek ismeretében kell fogadnunk és megfélelően értékelnünk.

Írásom elején a népiségkritika elnyomorodását emlegettem. A való helyzetet talán kissé eltúloztam és méltánytalan voltam. Hiszen Tamás Gáspár Miklós példájából láthatjuk, hogy az új érvek és hivatkozási alapok nem is olyan szegényesek. A filozófus-politikus a népiség értelmezési lehetőségeinek új távlatait villantotta fel, a magyarázatoknak szinte kimeríthetetlen tárházát mutatta meg, meglehetősen felismerésekkel, írói képzelőerőre valló fikciókkal, homlokráncolást és fejcsóválást kiváltó ötletekkel és gondolatmenetekkel állott elő, tehát gazdagította az eddigi kritikai irodalmat. Kár hogy oly kevés kérdésben van igaza és a tények oly kevés ítéletét igazolják.

(1993)

SZÁRSZÓI KONFERENCIA?

Az utóbbi időben gyakran megakadt a szemem a magyar sajtóban használt „szárszói konferencia” kifejezésen, de beleolvasva a vonatkozó cikkekbe és tudósításokba, kiderült, hogy nem arról a konferenciáról van szó, amelyet én és bizonyára mások is szárszóinak tudtam, illetve tudtunk.

A magyar irodalom-, eszme- és politikatörténetben ismert szárszói konferenciát először 1942-ben rendezték a Soli Deo Glória református ifjúsági szövetség, közkeletű nevén az SDG balatonszárszói nyári üdülőtelepén. Itt már 1935 óta rendszeresen szerveztek fiataloknak nyári táborokat, minden alkalommal az ifjúságnak szóló kulturális és irodalmi programmal. 1935 augusztusában Bajcsy-Zsilinszky Endre és az *Apolló* című irodalmi folyóirat szerkesztője, Gál István volt a két legismertebb előadó. 1941 nyarán az SDG *Kábái Márton Köre* volt a rendező és az előadók között szerepelt Somogyi Imre agrárszakértő, Ballá Péter népzene kutató és Kovács László néprajztudós.

1942 nyarán a szervezésben az SDG-hez Püski Sándor könyvkiadó társult és olyan előadók szólaltak meg, mint Németh László, Veres Péter, Nagy István, Darvas József, Gulyás Pál. Felszólaltak többek között Féja Géza, Somogyi Imre, Juhász Géza irodalomtörténész, Boda Gábor szobrászművész.

Ez a táborozás mint az első szárszói konferencia került be a történelembe. A második a híres 1943-as találkozó volt, amelyen hatszázán vettek részt. A rendező ismét az SDG és Püski Sándor könyvbarát társasága volt. A konferencia az értelmiségi, valamint a politikai közéletben élénk visszhangot váltott ki és emlékezetes vitákat indított el olyan előadásokról és felszólalásokról, amelyekre még ma is sokan és gyakran hivatkoznak. A téma a magyarság helyzete a második világháború döntő szakaszának kezdetekor s a nemzetre és az országra váró jövő volt.

A második szárszói konferencia anyaga könyvalakban is megjelent közvetlenül utána, majd újból a nyolcvanas években és végül 1993-ban, Püski Sándor kiadásában. Ez a konferencia különösen a Németh László, Erdei Ferenc, Kodolányi János, Veres Péter, Nagy István, Darvas József, Jócsik Lajos, Karácsony Sándor, László Gyula, Gombos Gyula által tartott előadások, valamint az előadásokat követő szenvedélyes eszmecserék alapján évtizedeken át vita tárgyát alkotta.

Az 1943-as konferenciát úgy tartották számon, mint a népi irodalom és mozgalom nagy seregszemléjét. Ha ma valaki a „szárszói konferencia”-t említi, csaknem mindenki az 1943-as találkozóra gondol. Ezen a néven vonult be a köztudatba. A név elszakíthatatlanul összefonódott a magyar népiség történetével.

A nyolcvanas években Püski Sándor és barátai a szárszói találkozó feltámasztásán kezdtek gondolkodni és az 1943-ashoz hasonló mérleget és számadást készíteni. A terv megvalósítására csak a híres 1943-as konferencia ötvenedik évfordulóján, 1993 augusztusában került sor. Ez volt a harmadik konferencia, ezúttal több mint ezer résztvevővel és országos publicitással. Ennek anyaga is megjelent nyomtatásban egy 1993-ban kiadott hétszáz lapos vaskos kötetben *Szárszó '93* címmel a Püski Kiadó gondozásában.

Ilyen előzmények után nem kis meglepetést okozott, hogy egy másik rendszeres összejövetelet elkezdtek szárszói konferenciának nevezni. Napi és heti lapok is ilyen megjelöléssel illették. Ezt Farkasházy Tivadar újságíró, szerkesztő és kabarészerző szervezi balatonszárszói házában és kertjében. Írókat, újságírókat, művészeket, a nyomtatott és elektronikus sajtóból ismert személyeket hív meg. E társaság együttes szellemi arcéle és hovatarozása még nem tisztázódott, és nehezen határozható meg. Annyi azonban bizonyosnak látszik, hogy távol áll attól az irányzattól, amely eddig szárszói konferenciákat rendezett.

Ha valaki társaságot hív össze, függetlenül attól, hogy hány embert és milyen céllal, szuverén joga, hogy az összejövetelet annak nevezze, aminek akarja. Ha azonban egy elnevezés le van foglalva, ráadásul ezen a néven bevonult a történelembe, akkor nem illő más jellegű eseményre alkalmazni.

A vásárhelyi találkozó, a makói értekezlet, a lillafüredi írótalálkozó, a debreceni diéta, a monori értekezlet, a lakiteleki találkozó és más hasonló elnevezésű történelmi kezdeményezések után nem lenne dicséretes az említett helyeken rendezett újabb összejöveteleket ugyanúgy nevezni.

A szóban forgó balatonszárszói nyári party résztvevői és a sajtó munkásai választhatnának új elnevezést. A magyar nyelv erre bő választékot kínál. Védettség nincs, tilalom lehetetlen; ami új név választását indokolná, az az illendőség.

A szárszói konferencia maradjon meg annak, ami évtizedeken át volt, a kezdetekre és hat évtizedes múltra, a népi mozgalomra utaló, abban kialakult és állandósult megnevezésnek.

(1997)

NÉPISÉG ÉS EMIGRÁCIÓ

A magyar népi mozgalom tagjai és a népiség eszméjének hívei két nagyobb hullámban kerültek ki nyugatra. 1948-49-ben és 1956-57-ben. Mind a két esetben az emigrációs magyarság kisebbségéhez tartoztak. A jelentősebb szellemi és politikai irányzatok képviselői közül a népieknek volt a legnehezebb az országot elhagyni és idegenben új életet kezdeni. E tábor tagjait erősen befolyásolta az a felfogás, hogy a nép és az ország jövőjéért a hazában kell küzdeni és a nemzetre váró sors elől nem szabad elmenekülni, jóban és rosszban egyaránt a közösséggel kell tartani. A parasztpártiakat Veres Péter *Én nem mehetek el innét* című verse is arra emlékeztette, hogy Európát kell idehozni, nem pedig magyarként Európában keresni a boldogulást. A távozást nehezítő tényező volt a nyugati nyelvek gyér ismerete, az idegenben való élestől való viszolygás, a magyar identitás elvesztésének és más népbe való beolvadásnak fenyegető veszélye, valamint az a körülmény, hogy nyugaton kevés segítségre és támogatásra számíhattak, miután ott rokonmozgalmak nemigen működnek és a nemzetközi kapcsolatok hiányoznak. Könnyebb volt tehát a nyelveket tudó polgároknak, az urbánus életformában nevelkedett városiaknak, a nyugati összeköttetésekkel rendelkező politikusoknak és üzletembereknek, a politikai katolicizmus, a liberalizmus, a szociáldemokrácia képviselőinek, akik nyomban otthonra találhattak a külföld hasonló mozgalmaiban és intézményeiben. Ami meg a Nemzeti Parasztpárt funkcionáriusait illeti, nekik mintha más pártok vezetőinél inkább lehetővé tették volna, hogy a Rákosi-féle intézményrendszerben meghúzzák magukat és átvészeljék a nehéz éveket. Ezzel is magyarázható, hogy a népiség hívei közül viszonylag kevesen választották az emigrációt.

1947-ben került nyugatra *Kovács Aladár*, de ő a többi népiekkel a politikában nem, legfeljebb az irodalomban tartott együtt. Politikailag a jobboldalon helyezkedett el.

Barankovics István Demokrata Néppártja képviselői között is voltak, akik rokonszenveztek a népiséggel, például *Babóthy Ferenc*, *Kovács K. Zoltán*, *Mézes Miklós*, *Pethe Ferenc*. Hadd egészítsem ezt ki azzal, hogy az 1945-ös menekültáradatban is elenyésző volt a népi szelleműek száma. Köztük a legnevesebb *Ölvedi János* volt.

A népiek túlnyomó többsége parasztpártiként került nyugatra és kapcsolódott be a politikai emigráció tevékenységébe. Elsősorban *Kovács Imre* említendő meg. Ő 1947-ben bekövetkezett távozása után is tartotta a kapcsolatot Magyarországon maradt híveivel és azt ajánlotta, hogy akinek mennie kell, vagy aki a kilátástalanná vált helyzetben nem tud maradni, Svájcba igyekezzék, hogy majdan ott folytatódjék a legkésőbbben 1948 őszi lehetetlenné vált parasztpárti politika. Ugyancsak 1947-ben lett emigráns *Borsody István*, aki Nagy Ferenc kényszerű lemondása után mint a washingtoni követség tanácsosa disszidált és nemsokára Pittsburghbe került az ottani főiskolára történelemtanárnak. 1948-ban hagyta el az országot *Mikita István*, *Sz. Szabó Pál*, *Pap István*, *Borsos Sándor*, *Molnár József*, *Vámos Imre*, akik a párt politikai tevékenységében vettek részt, valamint a párt két gazdasági szakembere, *Kárász Artúr*, a Nemzeti Bank volt elnöke és *Dabasi-Schweng Lóránd* volt pénzügyi államtitkár. Végül 1949 elején menekült el *Gál Mihály* és jómagam, tavasszal pedig lemondott állásáról és disszidált *Szabó Zoltán*, aki a párizsi követségen kulturális attasé volt. Kárászon és Dabasi-Schwengen kívül valamennyien bekapcsolódtak az emigráns politikai és irodalmi közéletbe.

A Svájcban gyülekező társaság attól kezdve, hogy menekült státusza rendeződött, az elé a dilemma elé került, hogy miután a Nemzeti Parasztpárt 1949. február 1-jén beszüntette működését, vállalkozzék-e a párt újjáalakítására, illetve emigráns képviselőnek megteremtésére, vagy pedig csatlakozzék a hozzá legközelebb álló és már meglévő, vagy megalakítandó szervezethez. Abban egyetértés uralkodott, hogy a Kovács Imre-szárny, vagy csoport, együtt marad és nem széled szét eszmeileg és szervezetileg, mégha a megélhetés különböző országokba sodorja is tagjait. *Nagy Ferenc* és barátai a Magyar Parasztszövetség emigrációs szervezetének létrehozásán fáradoztak és hozzánk is elérkezett felhívásuk, hogy a Magyarországon meghiúsult parasztegység jegyében tekintsük közös fórumnak és tevékenységi keretnek a Parasztszövetséget.

A politikai cselekvés értelme és szüksége adott volt. 1949-ben befejeződött a sztálinista fordulat, a tavaszi szavazással megszületett az egypártrendszerű parlament, Rákosi és társai következetesen és folyamatosan, hol enyhe nyomással, hol erőszakkal, megteremtették az uralkodó garnitúra diktatúráját és átültették Magyarországra a sztálini szovjet rendszer intézményeit, irányítási és ellenőrzési mechanizmusát. Ennek részletezése felesleges, hiszen mindinkább ismertté válnak az ötvenes évek eseményei és az a sok áldozat, amelyet a társadalomnak a szovjet modell lemásolásáért hoznia kellett. Nekünk, emigránsoknak, nem lehetett fontosabb feladatunk, mint szavunkat ez ellen felemelnünk, a demokrácia és a függetlenség ügyét védenünk és a magyar szellemi, erkölcsi, viselkedési hagyományokat ápolnunk. Ezen kívül természetesen minden emigráns annak a politikai elvrendszernek és gyakorlatnak az ébrentartásán is fáradozott, amelyben nevelkedett és amelyet a hazát elhagyva magával hozott. A háború utáni magyar

emigráció nemcsak a negyvenötös koalíciós korszak politikai színpétét tükrözte, hanem az azt megelőző rendszereket is, tehát meglehetősen vegyes volt. Hangja és szerepe lehetett a két háború közötti időszak minden politikai árnyalatának és törekvésének is. Ebben az együttesben a koalíciós pártok nyugatra került tagjai, különösen a parasztpártiak védekező magatartásra kényszerültek. A kommunistákkal való együttműködés az ország sanyarú sorsának előidézésében való bűnrészességgé minősült. Amikor mi 1947 és 1949 között nyugatra kerültünk, nemcsak az idegen környezetbe való beilleszkedéssel kellett megküzdenünk, de azzal a gyanúsítással és váddal is, hogy mindenki, aki 1945 után a politikai életben részt vett, abban szerepet vállalt, a szovjet megszállók és magyarországi helytartóik, Rákosi és társai kiszolgálói voltak. És minél jelentősebb tiszte volt valakinek, annál nagyobb kampány indult ellene. Nagy Ferencet bizonyos helyeken és körökben Rákosival együtt emlegették, Kovács Imrét is sok támadás és sértés érte az ellenállásban, a földreformban és a demokratikus kísérletben való részvétele miatt.

Amikor tehát a népiek egy kis csoportja a tennivalókon tűnődött, nemcsak azt kellett mérlegelnie, hogy van-e létjogosultsága az emigráns politikában való részvételének, hanem azt is, hogy van-e egyáltalán lehetősége és esélye a megszólalásnak és a munkának, vállalja-e, hogy az emigráns intrikákkal, a külföldi hatóságoknál történő feljelentésekkel és rossz hírének keltésével megbirkózik, azokkal érvekkkel és személyes helytállással szembeáll.

Amikor eldönt, hogy a svájci parasztpárti csoport a politikai cselekvést választja, az is nyilvánvalóvá lett, hogy továbbra is a parasztegység elvi alapjain áll és Nagy Ferencékkal egyetemben kívánja szolgálni a parasztság és a nemzet ügyét. Abban azonban eltértek a vélemények, hogy ez milyen formában történjék. 1949. március 27-én a Zürichben tartózkodók összejöttek, hogy a tennivalókról tanácskozzanak. A kérdés az volt, hogy alakuljon-e meg a Parasztpárt emigrációs képviselője és az önálló szervezetként csatlakozzék a Parasztszövetséghez, vagy a volt parasztpártiak egyénekenként lépjenek be a parasztegységet kifejező szervezetbe. A csoport Zürich egyik elővárosában, Wallisellenben (amelynek menekülttáborában 1948 végén és 1949 elején majd valamennyien töltöttünk rövidebb-hosszabb időt) tartotta értekezletét. Heten vettek részt és a jegyzőkönyv 23 sűrűn gépelt oldalt tett ki. A résztvevők azt a javaslatot vitatták meg, hogy alakuljon meg a Magyar Parasztpárt, amely ha helyesnek tartja, összefoghat a Magyar Parasztszövetséggel. A párt azonnali megalapítását Mikita István és Sz. Szabó Pál ellenezte, Kovács Imre, Pap István, Borsos Sándor, Molnár József, Vámos Imre, valamint az értekezlethez eljuttatott írásbeli nyilatkozatban a távollévő Gál Mihály és jómagam helyeselte. Mikita István azt mondta, hogy nem hajlandó két agrárpárttal hazatérni Magyarországra, Sz. Szabó Pál meg azt javasolta, hogy az értekezlet várjon addig, amíg kiderül, sikerül-e a Nagy Ferencékkal való együttműködés. Az értekezlet elején a résztvevők megállapodtak abban, hogy a pártalapítást csak egyhangú határozat esetén mondják ki. Ezt nem sikerült elérni. A korelnök Pap István azzal zárta be a tanácskozást, hogy egyetértés hiányában a kérdés lekerül a napirendről. Kovács Imre, az egyhangúság hiányától függetlenül azon a véleményen volt, hogy nem alakulhat meg parasztpárt a két parasztképviselő nélkül. Valóban, sokan felhasználták volna ellene, hogy vezetőségéből éppen a parasztek hiányoznak, ám a történelemben volt már arra példa, a horvát parasztpárté, hogy egy ilyen párt irányító testülete csupa értelmiségiből áll.

A Magyar Parasztszövetség Emigrációs Szervezetébe - amelynek megalakulását Nagy Ferenc 1949 novemberében jelentette be - egyenként léptünk be. Kovács Imre kétségtelenül második embernek számított Nagy Ferenc mögött, a Parasztszövetségi Értesítőt is ő szerkesztette. Az 1951 nyarán rendezett kongresszuson a 12 tagú politikai bizottságban hárman - Kovács Imre, Kárász Artúr és Sz. Szabó Pál - képviselték a parasztpártiakat. A nyolc szakbizottság közül kettő élére került parasztpárti, Kárász és Mikita István. A Parasztszövetség vezetésében a népi és a polgári elemek kb. 50-50 százalékban részesedtek. A három parasztpártin kívül a népiekhez volt sorolható Nagy Ferenc, Cséplő Jenő és Vatai László.

Az együttműködés parasztpártiak és kisgazdapártiak között állandóan akadozott. Csak kevés kérdésben értettek egyet. Kölcsönös volt a bizalmatlanság és mindenki a másikat okolta a kívánatos szóértés elmaradásáért. Az együttműködést nehezítette, hogy a kisgazdapártiak többsége az Egyesült Államokban élt, a parasztpártiak Európában, ráadásul az utóbbiak mind nagyobb aggálllyal és kétellyel nézték a Magyar Nemzeti Bizottmány működését, amelyben az előbbieket tevékeny szerepet vállaltak. Egy idő után már csak Kovács Imre és Sz. Szabó Pál vett részt a parasztszövetségi tevékenységben, a többiek elhidegültek tőle és kiléptek. Annál is inkább, mert akkor már létezett a Látóhatár, amely fórumot biztosított eszmetisztázó és irodalmi munkásságuknak.

Népi kezdeményezésre alakult meg Svájcban 1950-ben a Kovács Béla Munkaközösség, amely parasztpolitikusokat, agrárszakértőket, írókat, újságírókat és földművelő magyarokat kívánt tömöríteni. Célként azt tűzte ki maga elé, hogy foglalkozik a jelen és a jövő agrárkérdéseivel, a nemzeti kultúrával és hagyományokkal, a paraszti és agrárszervezetek tevékenységével és igyekszik tervek kidolgozni egy szabad paraszttársadalom megteremtésére. Mindezekből csak kevés valósult meg. A munkaközösség különböző okok - személyes elfoglaltság, kivándorlás, egzisztenciális nehézségek - miatt csak rövid ideig működött. Egyetlen jelentős vállalkozása volt, mégpedig Csorba-Mikita István *Gondolatok a szabad*

Magyarország agrárpolitikájához című értekezésének kiadása, amely a Kovács Béla Munkaközösség Könyvtára című sorozat első és egyetlen kiadványaként látott napvilágot. Ebben a vékonyka füzetben a szerző olyan fontos kérdéseket tárgyalt, mint egy majdani új örökösödési törvény, termeléspolitika, Kertmagyarország gondolata, szövetkezeti kérdés, tőkegyűjtés és a mezőgazdaságot érintő más problémák.

A magyarországi erőszakos szövetkezetesítés, a paraszti magántulajdon felszámolásának folyamata és a parasztság kiszolgáltatottsága az emigráns politika kezdeti éveiben, különösen az újonnan jött agrárpolitikusok és szakértők körében fontos témává lett és részben elvi nyilatkozatok kibocsátását, részben tiltakozások megfogalmazását váltotta ki. Ezek sorában említést érdemel az a nyilatkozat, amelyet Nagy Ferenc, Kovács Imre, Varga Béla, valamint további 28 parlamenti képviselő adott ki. Kisgazdapárti, parasztpárti és parasztszövetségi vezetők a nyugati közvéleményt tájékoztatták „a magyar parasztság szenvedéseiről.” Ebben a világ földművesnépét, a paraszttintézményeket, valamint más társadalmi osztályok vezetőit és tagjait arra szólították fel, hogy vegyék védelmükbe a magyar parasztságot és tiltakozzanak üldözése, megnyomorítása, jogaitól való megfosztása ellen. Arra is emlékeztettek az aláírók, hogy a negyvenötös parlament tagjainak fele a parasztság és tanult fiainak sorából került ki, a kormány élén pedig parasztpolitikus állt.

Hasonló nyilatkozatot fogalmazott meg a Magyar Mezőgazdasági Érdekvédelmi Szövetség nevű társulás 1950 késő nyarán, a nyugati világ közvéleményét és paraszttársadalmát a magyar parasztság ellen elkövetett rendszabályokról és jogfosztó intézkedésekről tájékoztatva, egyúttal segítséget és támogatást kérve mindazoktól, akiknek becses az emberi jog és szabadság.

A *Látóhatár* megalapításának, kezdeti működésének és intézményesülésének története túlfeszítené ennek az írásnak a kereteit. Ezúttal csak annyit, hogy alapítói népi folyóiratnak képzeltek el, de azzal a nyitottsággal, amellyel Illyés Gyula a *Magyar Csillagot* és szerkesztői kezdetől a megszűnéséig a *Választ* állították össze. A színvonalat és a folyóirat jellegét, szerkezetét illetően az említettekén kívül a *Huszádik Század*, a *Nyugat* és a *Magyar Szemle* volt a példakép. Az már megindulásakor nyilvánvaló volt előttünk, hogy egy, a népiségre korlátozódó és azon munkálkodó folyóirat tartósan nem állhat meg a lábán. Figyelmét és érdeklődését oly tágra kell nyitnia, hogy azok is élvezettel olvassák, akik a népi eszmétől távol vagy éppen azzal szemben állnak. Mindenekelőtt jó írásokat kell közölnie és a nyugaton élő magyarokat érdeklő témákat feldolgoznia. Ez volt a szándékuk azoknak, akik az előkészületekben részt vettek és a folyóiratnak gondját viselték. A többi között Borsos Sándor kiadónak és Vámos Imre szerkesztőnek, Pap Istvánnak, Molnár Józsefnek és a többieknek. A *Látóhatár* titokban és meglepetésnek készült. Kovács Imre sem tudott róla, hogy mire készülődünk. Erre azért volt szükség, mert féltünk, hogy politikai ellenfeleink megghiúsítják vállalkozásunkat, még mielőtt testet öltene. A munkatársak száma állandóan nőtt és rövid idő alatt nemcsak a népi eszme legkiválóbb nyugati képviselői, Kovács Imre, Szabó Zoltán, Borsody István, Gombos Gyula, Molnár József, de olyan jeles írók, mint Márai Sándor és Cs. Szabó László, tudósok, mint Jászi Oszkár, Kerényi Károly, a két Polányi folyóiratunk rendszeres vagy gyakori szerzői lettek. Noha, mint említettem, nyitottságra törekedtünk és minden értéknek helyet adtunk, szorgosan munkálkodtunk azon is, hogy a népi irodalom történetének fontosabb eseményeit felidézzük, népi szellemű szépirodalmi alkotásoknak helyet adjunk, a világesemények populista elemzését elvégezzük. Ebben Kovács Imre, Szabó Zoltán, Borsody István, Molnár József járt az élen. Kovács főleg a nemzetközi politika és az emigráns közélet kritikus értékelésével, Szabó irodalmi kérdések tisztázásával, Borsody az amerikai politika némely vetületének, különösen a McCarthy szenátor nevével összefüggő moderm boszorkányüldözés bírálatával, Molnár pedig emigráns téveszmék kipellengérezésével. Emiatt a folyóiratot sokan és hevesen támadták. Főleg az emigrációs politikai színpad jobb- és szélsőjobb oldalán, a legképtelenebb vádakkal, illetve azokat a szerkesztőket és azokat a munkatársakat, akik a kialakult sablonokat, általánosításokat, leegyszerűsítéseket kerülve eredeti módon közelítették meg a felvetődő kérdéseket és szembeszálltak a tekintélyen alapuló, de érvekkel alá nem támasztható véleményekkel és álláspontokkal, küzdve az ellen, hogy retrográd eszmék és korszerűtlen eszmények terjedjenek a nyugati magyarok körében.

A népiség azonban nem korlátozódott a volt parasztpártiakra és a *Látóhatár* vezető munkatársaira. Még e folyóirat megindulása előtt, 1950 januárjában *Új Magyar Út* címmel Soós Géza alapított folyóiratot, amely a népi mozgalomhoz tartozó több írónak és értelmiségi magyarnak adott közlési lehetőséget. Elsősorban Gombos Gyulának, ki - némi változtatással - átengedte hajdani hetilapjának, a *Magyar t/ínak* a nevét és több értékes tanulmánnyal gazdagította a hat évig, először Németországban, majd Amerikában megjelenő folyóiratot. Az *Új Magyar Út* munkatársai közé tartott Gomboson kívül Vatai László, Kardos Béla, Derecskey Károly, Molnár József, Vámos Imre. A két utóbbi addig, amíg nem dolgoztak rendszeresen a *Látóhatárnak*. Az *Új Magyar Út* nem volt népi orgánumnak tekinthető, de több szerkesztője és munkatársa a népi írókon nevelkedett és közel állott azok eszméihez.

A *Látóhatár* belső körében 1951 őszén olyan nézeteltérések keletkeztek, amelyek szakadáshoz vezettek. Az együttműködést felborította az a körülmény, hogy a folyóiratot a Párizsban élő kiadó, Borsos Sándor állította elő, a szerkesztés pedig Münchenben történt, mivel Vámos, Molnár és jómagam 1951 második

felében, illetve 1952 elején Németországba kerültünk. Az ellentétek másik forrása az volt, hogy a nyitottságunk és kapcsolatrendszerünk meddig terjedjen, kivel és hogyan működünk együtt. A müncheniek elsősorban az irodalmi kapcsolatok bővítését szorgalmazták, azzal a megköttéssel, hogy a politikai tájékozódást népi beállítottságunk határozza meg és ez bizonyos távolságtartást ír elő az emigráció némely irányzatával és csoportjával szemben. A Látóhatárnak elsődlegesen irodalmi céljai voltak. Borsos ezzel szemben a politika elsőségét hirdette, konkrétan pedig összefogást az akkori emigrációs szélsőbaloldallal, amelyet Amerikával szembeni bizalmatlanság, francia orientáció és a titoizmus iránti érdeklődés jellemzett. Ennek következménye volt, hogy a folyóirat szakított Borsossal és áttelepedett Münchenbe, ahol azóta szerkesztették és kiadták. A szétválást kevésbé eszmei, inkább taktikai szempontok okozták. Borsos Sándor is népi politikát akart folytatni, de olyan szövetségeseikkel - a szociáldemokraták különböző töredékcsoportjaival és disszidenseivel, valamint később Sulyok Dezsővel és más polgári politikusokkal -, akiknek fő elvi alapja nem volt más, mint a Nemzeti Bizottmánnyal való szembenállás, továbbá a Nagy Ferenc és Kovács Imre nevével fémjelzett irányzat elutasítása, kiegészítve a szociáldemokratáknak mind Peyer, mind Szélig Imre csoportjával való versengésével. E csoport ellenezte a negyvenhetes tábor Amerika-barátságát és elutasította a Szabad Európa Bizottság tevékenységét.

Az Egyesült Államok politikájának a népi csoport nem volt kritikátlan híve. Láta hibáit annak a propagandának, amelyet olykor a politikájával ellentétben üzött. A Szabad Európa Bizottság tevékenységét sem tette mindenben magáévá, de a hidegháború éveiben nem volt más reális alternatíva, mint partnerként tudomásul venni és vele együttthaladni, ha valaki nem akart a szellemi, vagy a politikai közéletből kivonulni. Az amerikaellenesség minden igazi cselekvési és befolyásolási lehetőségtől megfosztott, eleve kilátástalanná tett bárminemű emigrációs munkát. A kommunisták politikájával és kelet-közép-európai gyakorlatával szembenálltunk, őket Magyarország megromlott állapotáért és száműzetésünkért felelőssé tettük. A kiéleződött nemzetközi helyzetben harmadik út nem kínálkozott. Vagy Moszkvával kellett tartani, vagy Washingtonnal. Demokratikus törekvéseinkben az utóbbinál jobb és megértőbb szövetséges nem volt. A nyugat-európai kormányok, beleértve az angolt, a franciát és a nyugat-németet, a kelet-közép-európai emigránsokat legfeljebb rokonszenvükről biztosították, de tényleges támogatásban nem részesítették. A menekültek intézményei és szervezetei csak az Egyesült Államoktól remélhettek és kaptak hathatós támogatást. Aki ebben nem részesült, tétlenségre volt ítélve, vagy - mint a magyar szélsőjobboldal - szektákba szorult, ahonnan minden eredmény nélkül szórhatta átkait Moszkvára és Washingtonra egyaránt. A mi népi csoportunknak sem volt más választása, mint az amerikaiakkal egyetértésben, de nem minden kritika nélkül és bizonyos kérdésekben fenntartásokkal a függetlenségért, önállóságért, szabadságért és demokráciáért küzdeni. Valamennyien tudtuk, mi az, amiben együtt haladhatunk és hol vannak azok az elágazások, ahol útjaink szétválnak. Azt is hamar észrevettük, hogy a népiség eszméje nem mindenütt rokonszenves és mily sok helyen találnak meghallgatásra a magyar populizmust elmarasztaló hangok. De az sem kerülte el figyelmünket, hogy nyugati partnereink becsülik a teljesítményeket és ha valahol eredményes munkát, értékes alkotást látnak, nem zárkóznak el tudomásulvételétől. Éppen ezért az volt a fő törekvésünk, hogy amire vállalkozunk, azt lelkiismeretes és gondosan elvégezzük. Ami kezünk alól kikerül, annak legyen értéke. Szándékaink, törekvéseink, politikai lépéseink kiszámíthatók legyenek, vagyis érdemes legyen velünk szóba állni. Működésünk minden túlbecsülése nélkül megállapítható, hogy ha a népiekkel szemben volt is értetlenség és eszméiktől való idegenkedés, nézeteik megalapozottságát és a meggyőződésük melletti elkötelezettséget, vagyis az egyenes és félreérthetetlen magatartást sehol sem vonták kétségbe. Mindenki tudhatta, hol állnak és miért küzdenek, miben lehet és miben nem lehet rájuk számítani.

Amikor 1953 tavaszán Sztálin meghalt, de különösen 1953 nyarán, amikor Nagy Imre lett a miniszterelnök, világossá vált, hogy egy korszak lezárult és ha lesznek, kik az idő kerekét megkísérik visszaforgatni, a szovjet diktátor és „legjobb magyar tanítványa” rendszerét akkor sem tudják változatlan formájában visszaállítani. A népiek a Nagy Imre-féle új szakaszt komolyan vették és kiindulópontnak tekintették további engedményekhez. Szemben álltak azzal a többségi emigrációs nézettel, hogy mivel lényegi és szerkezeti változások nem történtek, Nagy Imre kísérlete a kommunista rend megszilárdítását és csekély módosítását ígéri csak. Akik így gondolkodtak, szem elől tévesztették, hogy milyen jelentős társadalmi erők szabadultak fel és ezek révén sokszorosan növekedhetik a hatalmon lévőkre nehezedő társadalmi nyomás.

Ebben a történelmi helyzetben vert gyökeret a Látóhatár politikai íróiban a - főleg Kovács Imre által körvonalazott - gradualista elmélet, amely szerint a gyökeres fordulatnak nem lévén lehetősége és esélye, csak a kis lépésekben, az apró változásokban lehet bízni. Minden, akármilyen jelentéktelen formai változás is előbb vagy utóbb a tartalmat érinti. A sikeres kis lépés kedvező alapot teremt a következő lépéshez. Az egymást követő kis lépések végül is az egésznek a módosulásához, megváltozásához vezethetnek. A gyakorlatban ez úgy festett, hogy nem szabad választásokat és a termelőszövetkezetek felosztását követeltük, mint legtöbb emigráns társunk, hanem - ne feledjük el: az 1953 és 1956 közötti évekről van szó - a lakosság, közelebbről a társadalmi intézményekben és szövetkezetekben működő emberek demokratikus

jogainak kiterjesztését, nagyobb mozgási lehetőségét, az autonómiák növekedését. Ezt sokan úgy magyarázták, hogy alapjaiban elfogadjuk a moszkvai modell magyar változatát és amikor a gradualista folyamat konkretizálása során arra utaltunk, hogy Magyarországnak az első lépések summájaként Jugoszlávia állapotát kellene elérnie, ránk sütötték a titoizmus bélyegét. És még nagyobb megpróbáltatásokat kellett néhányunknak elviselnünk, amikor 1956 tavaszán azt írtuk a Látóhatárban, hogy az amerikai politika is átállt a békés együttélés taktikájára, Kelet-Közép-Európa felszabadításának koncepciója többé nem érvényes, az érintett országok nyugati katonai segítségre nem számíthatnak, bármit enged is sejtetni az amerikai propaganda. Az 1956-os magyar forradalom igazolta nézeteinket, de nem mentett meg attól, hogy ellenfeleink bosszúja elérjen minket.

A forradalom után nyugatra került menekültek között, 1948-49-hez hasonlóan, újból viszonylag csekély volt a népiek aránya. Ismét kisebbséget alkottak azokban a szervezetekben, amelyekben a forradalmi emigráció tömörült vagy amelyeket az új menekültek feltöltöttek. Az ismertebbek közül említést érdemel Kiss Sándor, Horváth János, Peéry Rezső, B. Rácz István, Boros Lajos, Benkő Zoltán, Sztáray Zoltán, Nyeste Zoltán, Varga József. Kezdetben majd valamennyit a strasbourgi Forradalmi Tanács szervezői és vezetőségi tagjai között találtuk, a későbbiek folyamán azonban szétszóródtak és ki a szellemi-művelődési, ki a politikai életben keresett működési teret. A régi és az új politikai emigráció egyesüléséből keletkezett és a Nemzeti Bizottmány helyébe lépett Magyar Bizottságban a népiek aránya Kiss Sándor révén valamit javult. A Magyar Bizottság reprezentatív jellegét csökkentette a szociáldemokraták távolmaradása, de a Bizottmánynál jobban tükrözte a negyvenötös színeképet, amennyiben többségében kisgazdapárti politikusokból, továbbá parasztpártiakból, keresztény néppártiakból és a forradalmi szervezetek némileg negyvenötös alapon álló képviselőiből tevődött össze. Ebben a környezetben a Nagy Ferenc, Kovács Imre, Kiss Sándor és Sz. Szabó Pál által megtestesített népiség a korábbinál jobban hallatta hangját. Az említettek közül különösen az első három az elkövetkező két évtizedben és a Magyarországon bekövetkezett változásokkal párhuzamosan mind következetesebben érvényesítette azt az álláspontot, hogy a nemzetközi helyzet alakulása, a két világhatalom közötti viszony módosulása nem maradhat hatás nélkül a keletközép-európai kommunista berendezkedésű országokra sem, és érdemes nemcsak figyelemmel kísérni, de amennyire az emigráció gyér lehetőségei megengedik, segíteni és támogatni a kibontakozó reformfolyamatokat. Ennek egyik megnyilvánulása volt Kovács Imrének és Kiss Sándornak 1963-ban a néppárti Varga Lászlóval közösen megfogalmazott memoranduma, a *Position paper on Hungary*, amelyet a hármójuk által létesített *Magyar Disputa* irataként jelentettek meg angolul és magyarul. Ebben a magyarországi fejleményeket úgy értékelték, hogy esélye van egy második politikai központ kialakulásának, ha a pártonkívüliek valóságos szerephez juthatnának és az így kínálkozó lehetőségeket kiaknáznák. A világpolitika mindenképpen elősegíti egy ilyen folyamat elindulását. Ezt az emigránsoknak is, anélkül, hogy egy független, szabad és demokrata Magyarország igényét feladnák, támogatniuk kellene, mert egy meggyorsított evolúciós folyamat kitűnő esélyeket rejteget és fontos állomásnak kínálkozik a végső cél felé vezető úton. A memorandumot heves vita követte. Kiderült, hogy az immobilizmus még mindig eléggé erős és a „mindent vagy semmit” álláspont továbbra is jelentős eleme az emigráns közgondolkodásnak. A vitát lezáró iratukban a három politikus kijelentette: „Mindnyájan azt szeretnénk, ha már holnap szabad választásokat tartanának, nemzetközi ellenőrzés mellett, és a magyar nép visszanyerné önrendelkezési jogát. De mivel ez az adott nemzetközi helyzetben lehetetlen, nem elégedhetünk meg csupán e végcél leszögezésével és a semmittevással, hanem állandóan keresnünk kell azt az utat, amelyen a magyar nemzet e cél felé haladhat előre és azokat a módszereket kell sugalmazni, amelyekkel a szabad világ ezt a menetet könnyebbé és gyorsabbá teheti.”

A hatvanas évek végén és a hetvenes évek elején egy volt parasztpárti titkár, Varga Sándor Németországban népi írók műveinek ihletésére, elsősorban Illyés Gyula eszmei sugallatára hallgatva bekapcsolódott az akkor indult magyarországi akcióba, az emigránsokkal való párbeszédbe. Hazai és nyugati magyar írók és tudósok szóértését szolgáló konferenciát kezdeményezett. Az ötlet nem volt rossz és a légkör is kedvezett neki. Sajnos, a gyenge és ügyetlen előkészítés meghiúsította a tervet és kudarcra ítélte a távolabbi elképzeléseket is.

A magyar-magyar párbeszéd a népiek más csoportjaiban is időszerűnek ítéltetett, azzal a feltétellel természetesen, hogy a magyar sors és a nemzet helyzetének lényegi kérdéseiről folyik, az egyenrangúságot a lehetőségekhez képest elismeri, következetes marad, amennyiben a párbeszédet nem célnak, hanem eszköznek tekinti a kölcsönös előítéletek eloszlatására, a hátrányos megkülönböztetések felszámolására, hazaiak és nyugatiak, bentiek és kintiek mind zavartalanabb kapcsolatának megteremtésére.

E tekintetben fontos állomásnak minősült az 1975-ös helsinki konferencia és a Magyar Szent Korona 1978. januári hazatérése. Az emigráns politikában résztvevő népiek a helsinki konferenciában nemcsak az európai status quo megszilárdítását és a szovjet hódítások hallgatóságos elismerését látták, mint a magyar emigráció egy jelentős hányada, hanem az ajánlások aláírásával kötelezettségvállalást is az emberi jogok tiszteletére, az európaiak közötti érintkezések megkönnyítésére és az eszmék szabad áramlásának biztosítására. Tehát meglepéssel fogadták a konferencia gondolatát és bizalommal tekintettek a

vállalások teljesítése elé. A korona hazatérését is üdvözlötték, abból indulva ki, hogy az a magyar nemzet tulajdona, joga van hozzá és semmilyen meggyőző érv nem szól amellett, hogy továbbra is az Egyesült Államok őrizetében maradjon. A hazatérés melletti állásfoglalást megkönnyítette az a washingtoni nyilatkozat, hogy a kormány a koronát a magyar népnek adja vissza. Nagy Ferenc és Kovács Imre a képviselőház egy albizottsága előtt helyeselte a kormány döntését, mert az előbbi szerint a korona „megszilárdíthatja a magyarokat hitükben és kitartásukban”, az utóbbi szerint a népben a reményt erősíti, hogy sorsa jobbra fordul. Az *Új Látóhatár* is - mintegy a népi beállítottságú szerkesztőség véleményét tükrözve - pártfogolta a korona hazatérését és a magyar államiság jelképeként való tisztelését.

A Magyar Szent Korona 1978-as hazatérése az emigráció történetének fontos állomása. Ekkor kezdődött a politika háttérbe szorulása és a szellemi tevékenység előtérbe kerülése. Ellankadt a politikai és felélénkült a kulturális munka. Sorvadásnak indultak a politikai szervezetek és fellendültek a művelődésiek. Közvetkezőképpen a népiek tevékenysége is gyengült a politikában és erősödött az irodalomban. Ez nem ment végbe egyik napról a másikra, hosszabb folyamat eredménye volt, de a hetvenes évek végéig kialakult az értelmiségi tevékenység elsőbbsége és máig változatlan hegemoniája.

A népiek most már kevésbé törődtek az emigrációs erőviszonyokkal és kölcsönös versengéssel, sokkal inkább az irodalmi feladatokkal. Ilyenek a hetvenes-nyolcvanas években is szép számmal akadtak és minél többet foglalkoztak a népiség hagyatékával, annál inkább derült ki, hogy vannak még fehér foltok és olyan elvégeznivaló, amire Magyarországon kevés a lehetőség vagy a munkára vállalkozó szakember. Az utolsó huszonöt esztendőre esik Gombos Gyula munkásságának java. Mindenekelőtt Szabó Dezső életművének nagyszabású monográfiájában való feldolgozása, a *Húsz év után* és *Huszonegy év után* tanulmányainak megírása, több népi író és gondolkodó portréjának megrajzolása, valamint az elkezdett emlékiratok részletekben való publikálása. Szabó Zoltán nemcsak a népiség eszmeköre néhány aspektusát világította meg, de érzékletes képet festett a népi mozgalom oly jelentős alakjairól, mint Bibó István, Illyés Gyula, Németh László, Veres Péter, Tamási Áron és Sárközi György. Ehhez hasonló munkát végzett Kovács Imre, felelevenítve a Márciusi Front megalakulásának körülményeit és működésének történetét, valamint a maga tevékenysége tükrében az ellenállás és a negyvenötös demokratikus kísérlet éveit. Borsody István a magyar nacionalizmus demokratizálásán elmélkedve a népi eszmekör gazdagodását is szolgálta. Jászi és Bibó tevékenységének párhuzamba állításával a polgári és a nemzeti radikalizmus rokonságára hívta fel a figyelmet. Molnár József, Sztáray Zoltán, valamint Hellenbart Gyula több tanulmányban is egy korszerű nemzeti és demokrata szemlélet elemeit dolgozta ki. Peéry Rezső és Ölvedi János a nemzetiségi és kisebbségi kérdést helyezte népi megvilágításba. Kovács Aladár a hajdani népi mozgalom hagyományait követve Szabó Dezső emlékét ébresztette és indított el több értékes kezdeményezést. Nagy Ferenc és Kiss Sándor egy korszerű agrárpolitikai gondolkodáshoz és magyar gyakorlatához kínált szempontokat.

Szamosi József több mint két évtized óta Erdélyi József költészetének elemzésén és megismertetésén fáradozik. Az *Új Látóhatár* Illyés Gyulának és Németh Lászlónak különszámot szentelt, Bibó Istvánról pedig a tanulmányok és cikkek egész sorát közölte. Sinka Istvántól közzétett olyan verseket, amelyek Magyarországon nem kaptak nyomdafestéket és amelyek hagyatékából előkerülve éppen ennek a folyóiratnak a hasábjain jelentek meg először. A különszámoktól eltekintve is a legtöbb írás Illyésről és Németh Lászlóról volt olvasható a müncheni folyóiratban

A magyar népiség nagy alakjai között Illyés Gyulán, Németh Lászlón, Bibó Istvánon kívül Veres Péter volt az, aki iránt különös figyelem és érdeklődés nyilvánult meg a nyugati magyarok körében. Elsősorban természetesen a népi mozgalom külföldre került tagjait foglalkoztatta Veres Péter írói munkája és közéleti tevékenysége. Szép számmal akadtak azonban, főleg fiatal értelmiségi magyarok, akik más szellemi és politikai irányzathoz tartozván, vagy Veres Pétert nem ismervén, kíváncsiak voltak irodalmunk és közgondolkodásunk e jelentős személyisége alkotói tevékenységére és pályafutása alakulására. A *Látóhatárban*, illetve 1958-tól az *Új Látóhatárban* rendszeresen jelentek meg írások róla, főleg újabb könyveit ismertetve és elemezve. A *Három nemzedéket* 1952-ben Czupy Bálint, a *Próbátételt* 1953-ban Vámos Imre, *A kelleetlen leányt* 1961-ben Molnár József, a *Szülőházam, Hortobágy mellyéért* 1970-ben Peéry Rezső és az író halála után megjelentetett *Veres Péter koszorúja* című gyűjteményt jómagam méltattam. A két legjelentősebb írás Kovács Imre és Szabó Zoltán tollából látott napvilágot. Mind a kettő kritikusan elemezte irodalmi és politikai szerepét.

Kovács Imre tanulmánya volt az egyetlen munka, amelyre Veres Péter írásban reagált. Ennek érdekes története van. Az *Új Látóhatár* szerkesztőjeként 1966 novemberében, az év utolsó számán gondolkodva, eszembe jutott, hogy közeleg Veres Péter hetvenedik születésnapja és emellett a mi folyóiratunk nem mehet el szól nélkül. Kézenfekvő volt, hogy a köszöntő cikk megírására Kovács Imrét illenék felkérnem. Így is tettem. November 10-én levelet írtam Kovács Imrének, kérve, idézze fel barátságukat, kapcsolataikat, küzdelmeiket és közben kitérhetne azokra a kritikai észrevételekre is, amelyeket szűk baráti körben nemegyszer tett. Kéthetes határidőt adtam és mivel akkor még nem volt olyan lassú a posta München és New York között, november végén kezemben volt a kézirat. Az írást nyugtázó levelemben azt írtam a

szerzőnek, hogy Veres Péterről még senki sem írt ilyen nyílt, őszinte, de ugyanakkor nagy adag szeretettel és rokonszenvvel készített kritikát. A cikk méltó a születésnaphoz. 1967. január 2-án levélben köszöntöttem a január 6-án hetvenedik születésnapját ünneplő Veres Pétert, az Új Látóhatár 1966/6. számában pedig megjelent Kovács Imre esszéje. Azzal kezdte, hogy „emigrációinkban annyira mégsem változtunk meg, hogy (bár értékrendszerünk teljesen átalakult és szemléletünk kiszélesedett az egész látóhatárra), hogy könnyen felejthetnénk küzdelmes ifjúságunk eszméit és eszményeit. Idekint, ennek a folyóiratnak alapítói és munkatársai, mi őriztük meg legtisztábban a magyarság nemzeti és politikai hagyományait, képviseljük haladó törekvéseit és dédelgetjük jobb jövőjének programját, így jogunkban állna, hogy az országgal együtt mi is ünnepeljünk, ha Veres Pétert arra érdemesnek találták. Úgy vélem azonban, hogy köszöntés-ünneplés helyett méltóbb az alkalomhoz a számvetés, ő maga is számadással kezdte pályáját: miként gazdálkodott ez a kivételes tehetségű parasztember a rábízott talentumokkal, miként szolgálta az új nemzetet, osztálya, a történelmi parasztság és a hatalomra jutott munkásság egyelőre csak formálódó keverékét.” Kovács Imre a számvetést komolyan vette és végighaladva Veres Péter pályájának fontosabb állomásain, főleg az 1945 utáni parasztpárti politikai működésén, majd írószövetségi elnöki tevékenységén és 1956 utáni szereplésén, komoly bírálatban részesítette némely eszméjét és cselekedetét, de nem feledte egy pillanatra sem munkásságának és személyes magatartásának pozitív elemeit. Kovács Imre fő észrevétele az volt, hogy Veres Péter, jóllehet a népben-nemzetben való gondolkodást sürgette, „nemzetben egyszerűen nem tudott politizálni és még most sem tud tervezni. Érzi, de nem érti a nemzetet, egy nemzet funkcióit. A magyarságot ő is Prokrustes-ágyba akarta gyömöszölni, mint a kommunisták, holott „felesleges” részeinek amputálásával olyan képességektől fosztották volna meg (valójában meg is tették), melyek nélkül életképtelen. A nemzet több, mint a nép, a *nation*, vagy *nacion*, pontosan kifejezi, amire a magyar nyelv is utal, hogy kormányozni képes önmagát, minden külső befolyástól függetlenül! Vagyis államalkotó. Az élő nemzet minden rétegnek, vélekedésnek és tevékenységnek teret és védelmet biztosít; mozgatója az a feszültség, melyet a különböző felfogások ütközése és vetélkedése teremt.” Kovács Imre adatokban és adalékokban, személyes emlékekben és élményekben gazdag összefoglalója Veres Péterrel együtt vívott politikai harcokról, rendkívül értékes és ismernie kell mindenkinek, aki a népi mozgalom, vagy a parasztpárt történetével foglalkozik. A Veres Péterről készített arckép végső soron kedvező színben tünteti fel az író és gondolkodót. Arra büszke lehet - írta Kovács Imre -, hogy „a néphez a maga módján végig hű maradt. Ez a hűség nem a lélek próbája, nem is politikai vagy társadalmi jellegű, ez a hűség: szemlélet, melynek leglényegesebb eleme, hogy mindenkor, minden körülmények közepette azt kell csinálni, ami éppen szükséges vagy lehetséges a magyarság túlélése érdekében. Veres Péter is úszott az árral, ment a kommunistákkal, mert úgy gondolkodott, ha nem én kollaborálok, akkor mások kollaborálnak, de én azért teszem, hogy egyszer majd megint a magunk módján folytathassuk; fontos, hogy a nép, a nemzet megmaradjon.”

Az Új Látóhatárnak ezt a számát megjelenése után nyomban elküldtük Veres Péternek. Nem voltunk biztosak abban, hogy meg is kapja. A Magyar Posta csak szórványosan kézbesített ki nyugati magyar sajtótermékeket, és tapasztalataink szerint elsősorban olyanokat, amelyekből az emigránsok reakciós és fasiszta szemlélete volt kiolvasható. Ilyen tartalmú lapok sokkal könnyebben jutottak el a címzettekhez, mint demokrata, progresszív beállítottságú könyvek és folyóiratok. Veres Péter néhány más íróval együtt azoknak a keveseknek a listáján volt, akiknek rendszeresen küldtük szemlénket. Illyés Gyula például az évi hat számból csak egy-kettőt szokott megkapni. Valószínűleg így volt másokkal, például Veres Péterrel is. Ezúttal azonban meglepően rövid idő alatt Münchenben volt sárga postai levelezőlapja, amelyben már január 9-én, tehát három nappal születésnapja után nyugtázta jókívánságaimat és tudatta, hogy ezúttal megkapta folyóiratunkat. Majd rátérve Kovács Imre esszéjére, azzal folytatta, hogy „ez a 70 esztendő elég volt ahhoz, hogy a sértődépszichózisokból kigyógyítsam magam. Én értem Imrét, ő nem ért engem, amint az írása is bizonyítja, soha nem is értett. A jellegzetesen politikus alkat sem a hatalmon belül, sem azon kívül, soha nem érti az író, csak a megnevezés aspektusa más és más. Csak Lenin és még néhány nagy ember értette az író, de Lenin nem politikus volt, hanem *forradalmár* és *gondolkodó*, aki éppúgy teremtő egyéniség, mint a nagy író és a nagy művész. De hagyjuk mint mondtam, joga van hozzá, hogy elmondja a véleményét, akár rólam, akár másról. Amit én erről mondani tudnék, az meg van írva sok írásom után most az Élet és Irodalom 1967. január 6-i számában is. Abban a mondatban is, ahol arról beszélek, hogy a felnőtt és hajlottkori élmények más valónak hitt tévedésekkel szoktak keveredni.”

Minket e levelezőlap olvastán elsősorban az lepett meg, hogy Veres Péter az író és művészt megértő politikusok között kutatva csak Leninre tudott emlékeztetni, holott Lenin esetében is csak Gorkij volt az, aki iránt különleges megértést és méltánylást mutatott. Mi a Leninre való hivatkozást ebben az összefüggésben mással nem tudtuk magyarázni, mint elhárító mozdulattal, amaz esetleges gyanú elhessegetésének, hogy egy emigráns folyóirattal való levelezés mögött más is van, mint születésnapi jókívánságok nyugtázása és egy nemtetsző írásra való reagálás. Veres Péter lapjának másolatát azonnal elküldtem Kovács Imrének, aki így válaszolt: „nem hittem volna, hogy Péter megsértődik. Komolyan vettem *Új írásbeli* panaszkozását, hogy őt nem veszik komolyan, kritikásai nem mondják meg igazi véleményüket. Én éltem az invitálással, ahogy idekint szokás. Sértődöttsége mögött mintha az a felfogás húzódná meg, hogy az író immúnis azért a

dolgokért, melyeket politikusként követtek el. Én Péterben elsősorban a politikust bíráltam és azt nem értette volna meg? Gorkij-Lenin hasonlata erősen sántít. Tőlem nagyra tarthatja Lenint, de mi nem lélegezzük be őt minden nap, számunkra az oxigént a szabadság jelenti: ha azonban Gorkij-i komplexuma van, akkor legjobb lenne egy Lenint találni magának. Amint elolvastam az Élet és Irodalom január 7-i számában önköszöntőjét. »Hetvenévesen«, azonnal rájöttem, hogy a Prokrustes-ágy hasonlat bántja a legjobban. Péter azt írja, hogy nemcsak azokat tekinti a »mieinknek«, akik hisznek a »szocializmusban«, hanem azokat is, »akik még nem hisznek«. Érdekes, amit a szocializmus szolgálatának és a nemzet önfenntartó szolgálatának »kölcsonhatásáról« állít. Hajói értem, ez azt jelenti, hogy a »szocializmus« egészséges reakcióra serkenti a nemzetet: vagy visszautasítja (56), vagy kijavítja (Kádár), ami provokáló, rossz benne. Rendben van, elhiszem, hogy Péter ma már senkit sem akar kirekeszteni a szocializmusból, ami az ő frazeológiája szerint egyenlő a nemzettel. Amióta Kádár meghirdette az új nemzetfogalmat, „aki nincs ellenünk, velünk van”, a Prokrustes-ágy kiment a divatból. Én a háború utáni évekre korlátoztam megfigyelésem, amikor Péter az osztályharcot elfogadta, ami a nemzet egyes rétegeinek megsemmisítésére irányult. Jó volna azonban tőle hallani, hogy tulajdonképpen miben is értették, értik őt félre. Vagy kiszélesítve a kérdést: miért nem érti a politikus az író? Kérj tőle egy cikket, minden korlátozás nélkül, ami aztán nemcsak egy igen érdekes irodalmi (és politikai) dokumentum lenne, hanem megnyithatná a dialógust az otthoniakkal, elsősorban az írókkal, amire én már régóta gondolok."

Az ötletet tett követte. Kovács Imre javaslatát elfogadtuk. Egy esetleges párbeszéd lehetőségét kár lett volna elszalasztani. Annál is inkább, mert mi a müncheni szerkesztőségben Veres Péterre mindig a legnagyobb szeretettel gondoltunk és politikai hibái egyáltalán nem homályosították el az írói alkotómunkája iránti megbecsülésünket. Ezért is írtam neki, elküldve Kovács Imre levelének másolatát (minthogy ő erre megkért, azzal, hogy nagyon komolyan gondolja javaslatát) és tolmácsoltam a szerkesztőség óhaját, hogy ne vesse el az ötletet, hanem írja meg folyóiratunknak nézeteit író és politikus viszonyáról. Ismét gyorsan érkezett a választ tartalmazó levelezőlap, tudatva, hogy „megtalált ez a leveled is. Nem megyek bele a részletekbe, mondom, hogy nem ért, nem ismer engem Imre. Dehogyan sértődtem meg! Ha már erről van szó, sokkal rosszabb véleményt vártam. Lehet, hogy kicsit taktikázott, nem mert egészen őszinte lenni. De nem erről van szó. Hanem arról, amit te ajánlasz.

Erre egyelőre az a válaszom: hagyjuk későbbre, ha élünk. Hisz a tréfa teteje, hogy azt az egyetlen számot hátha csak azért kaptam meg, hogy hátha összevesznénk. Nos, nem veszek össze. Soha senkivel nem veszem össze. Különbösen is, az én gondolataimat, véleményeimet megismerheti bárki, aki figyelmesen gondolkozva elolvassa az írásaimat. Inkább valódi szépprózát szeretnék írni. Sajnos: késő. Azt az egyet azonban meg kell mondanom, nem taktikából voltam szocialista, hanem kollektivistá világnézetemből következik ez is."

Nagyon sajnáljuk, hogy Veres Péter nem állt kötélnek. Nem ragadta meg a lehetőséget, hogy a nyugati magyaroknak is valljon önmagáról. Ez azért is hasznos lett volna, mert, mint sokan másokról, róla is keringtek különféle tévhitek és megalapozatlan vélemények. Érdekes, hogy komolyan hitte, csak azért kapta meg a Kovács Imre kritikáját tartalmazó Új Látóhatár példányt, hogy összevessék vele és velünk. Mi erre nem is gondoltunk. Kovács Imre azzal magyarázta a külföldi megszólalástól való vonakodását, hogy úgy látszik, „nem akarja magára zúdítani a hivatalos haragot." Hogy ez így volt-e, nem tudhatjuk. Nem is kutattuk.

Veres Péterre néhány év múlva a sors intésére vissza kellett térnünk. 1970 áprilisában halt meg és még ebben az évben megjelentettük Szabó Zoltán hatalmas esszéjét, amelyben áttekintette a gazdag életpályát és a jelentőségében már vitathatalanná lett életművet. „Veres Péter a szíve mélyén, a lélek mélyén, romolhatatlan ember volt - írta Szabó Zoltán. Gondolkodásának szennyeződései benne magában alig hagytak nyomot, s valamikor hetvenedik születésnapja után segítségére jött, nem a »gondviselő társadalom«, hanem a gondviselés. A pályázáró *Őszi változatok-ban* több makulátlan egyszerűségű, költői írás érezteti, hogy a személyiségben az egyénisége, a jobb rész, felszabadulóban is volt, búcsúzófélben." Az írói hagyatékról szólva Szabó Zoltán úgy vélte, hogy „minden írásának megjelentetése nem is tisztázná e munkásság értékeit. Veres Péter könyvbe írt olyasmit is, amit a megírás idejében is csak egyetértő szubjektív közérzet érthetett, úgyahogy. De a magyar irodalomnak, már amennyire én kívülről megítélhetem, komoly vesztesége volna, ha Veres Péter válogatott munkái sorozatban nem kerülnének az utókor elé. Az egy begyűjtött válogatásnak tartalmaznia kellene minden egyes szépprózai munkáját, teljes egészében, valamint a Számadást. Gondolkodásának rendszeréről, szorongó tájékozódásairól és eltévedéseiről - tévedéseink is nevelőink! -, ellenszenveiről, erkölcsi normáiról, az eszmélkedő írásokat válogatott *pages choisies* adhatna világos képet, ha csak azt emeli ki, ami a jövő emberének érthető maradt. Erre a válogatásra és az élet második negyedfél évtizedét összegező életrajzra csak lelki független ember lehet majd képes, ha egyszer olyan idő jön, hogy azzal már nem kell gondolnia, miképp viszonyuljon az akkori idők vezetőinek fortélyos félelmeihez".

Szabó Zoltán terjedelmes és írói munkának is elsőrendű esszéje elismerésünket és csodálatunkat váltotta ki. Ez jut kifejezésre Kovács Imre gyors reakciójában is. A megjelenése után azonnal hozzászólást küldött és kísérő levelében közölte: „nem tudtam ellenállni! Zoltán írása tényleg nagyon jó, Péter megérdemelte, de egy jó cikk még nem teszi olyan nagygyá, mint amivé a kései népi mozgalom, vagy a farizeus rezsim emeli.” A hozzászólásban is elismerését fejezte ki Kovács Imre, de megismételte, hogy Veres sem politikai tevékenységében, sem nemzetfogalmában nem szolgáltatott olyan új szempontot, amely arra indíthatná, hogy a hetvenedik születésnapra írott tanulmánya megállapításain valamit változtasson. Külön kitért a Szabó Zoltán írásában is feltűnő „hűség az osztályhoz, amelyből vétettünk” fogalmára, azt kérdezve, helyes-e ezt a hűséget a parasztok és munkások esetében pozitív, az arisztokraták és polgárok esetében negatív vonásnak tekinteni. Kovács Imre szerint a „jó író csak félig áll a társadalomban, a másik felével kívülről figyeli, hogy mi megy végbe.” A hűséget illetően pedig az a véleménye, hogy „író vagy politikus ne az osztályához legyen hű; arra törekedjék, hogy osztályát beemelje a nemzetbe. Péternek ez nem sikerült, mert osztályából nem értette a nemzetet, a nemzetből meg nem mérhette fel osztályát, mert nem tudott nemzetben gondolkodni, tervezni, politizálni.” Ez az ítélet kegyetlennek hangzik, de akik az emigráns Kovács Imrét ismerhették és vele sokat beszélhettek, levelezhettek, érintkezhettek, arra is emlékeznek, hogy érzelmekben milyen gazdag volt, mennyire ellágyult a szíve, ha a népi mozgalom küzdelmei és azok résztvevői kerültek szóba. A közös harcokra és harcostársakra, köztük Veres Péterre is meghatódva emlékezett. Ilyenkor derült ki, hogy e mozgalom tagjait sokkal több tartotta össze és tette szívből, lélekben, idegekben egységessé, mint csak az értelmi felismerések és a napi érdekek, meggondolások.

Nemcsak az Új Látóhatárt, de más nyugati magyar folyóiratokat is foglalkoztatták a népi irodalom nagyjai és a népi mozgalom jelentős képviselői. A Rómában megjelenő *Katolikus Szemle* figyelme elsősorban Illyés Gyulára, Kodolányi Jánosra, Németh Lászlóra és Sinka Istvánra terjedt ki. A londoni, majd párizsi *Irodalmi Újságban* főleg Bibó Istvánról olvashattunk, de Szabó Zoltán és Kovács Imre írásában más népi írókról, illetve a mozgalom különböző eseményeiről is szó esett.

Különösen a kritikai rovatban történt többször említés ez irodalom jelentősebb alkotásairól. Az amerikai *Szivárványban* ugyancsak Bibó István volt az, akiről a legtöbbször volt szó a népiek közül. Ez vonatkozik a párizsi *Magyar Füzetekre* is, amely Bibóról különszámot jelentetett meg.

Ami a nyugaton megjelent könyveket illeti, itt is Bibóval kell kezdeni a felsorolást. Szabó Zoltán szerkesztésében és bevezető tanulmányával már 1960-ban megjelentek *Harmadik út* címmel válogatott tanulmányai, 1981 és 1984 között *Összegyűjtött műveinek* négy kötete, az Európai Protestáns Magyar Szabadegyetem gondozásában. Szabó Dezső életművének bemutatását - mint már említés történt róla - Gombos Gyula vállalta, nemcsak nagyszabású monográfiát írt emberi és alkotói pályafutásáról, de közzétette a miniszterelnökökről szóló és hozzájuk írott cikkeit is. Illyés Gyulának a nyugati magyar és nem-magyar olvasóközönsséggel való megismertetését Gara László végezte el, *Az ismeretlen Illyés* című, a hatvanas években magyar és francia nyelven megjelent munkájával. A népi írók és gondolkodók népszerűsítésében fontos szerep jutott Püski Sándornak, akinek New York-i könyvkereskedése és kiadója a népi irányzat több termékét juttatta el az olvasókhoz. A nyugati nyelvekre történő fordítások révén elsősorban Illyés Gyula, Németh László és Kodolányi János lett ismertté néhány nyugati ország olvasóközönssége előtt.

A nyugati magyar könyvkiadás tevékenysége e tekintetben szegényesnek mondható. Ez azonban összefügg a nyugati magyar könyvkiadás nyomorúságával, a gyér megjelenési lehetőségekkel és a kiadók anyagi megalapozatlanságával. Valószínű, hogy ha jobbak lettek volna a kiadási lehetőségek, akadtak volna írók, irodalomtörténészek és kritikusok, akik vállalkoztak volna a népi irodalom nagyjainak monografikus bemutatására vagy legalábbis róluk szóló tanulmányaiknak, esszéiknek, cikkeiknek kötetbe való foglalására. Ennek elmaradása okozza a mai hiányérzetet, amelynek megváltozásával már aligha számolhatunk, hiszen, amit a nyugati magyar szerzők és kiadók eddig nem végeztek el, azt a jövőben nehezen pótolhatják, hacsak nem úgy, hogy a népiségre vonatkozó munkáikat összegyűjtik és Magyarországon publikálják. E témakörnek, gondolom, Magyarországon még jó ideig lesz olvasóközönssége. A nyugati teljesítmények így integrálódhatnak a hazaiakba és válhatnak egyetemes magyar kultúrkinccsé.

(1990)

II. PÁRT ÉS KÖZÉLET

NEMZET ÉS PARASZTSÁG

(A Nemzeti Parasztpárt megalapításának ötvenedik évfordulójára)

A népi mozgalom politikai történetének háború előtti legjelentősebb korszaka az 1937 tavasza és 1939 ősze közötti két és fél esztendő. 1937. március 15-én alakult meg a *Márciusi Front*, és 1939 szeptemberében tört ki a második világháború. A Márciusi Front a parasztság és a népi értelmiség összefogását és politikai szerepvállalását dokumentálta. A második világháború kitörése pedig azt jelezte, hogy legalábbis a háború befejezéséig az ország társadalmi berendezkedésének átalakítására és a demokráciába való békés átmenetre aligha nyílik lehetőség. A háborús időszak nem alkalmas társadalmi és politikai reformok keresztülvitelére, legfeljebb a fennálló rendnek a hadihelyzet diktálta ütemű és irányú módosítására. A népi mozgalomnak társadalom-átalakító tervei végrehajtását a háború utáni évekre kellett halasztania, és az eddig rendelkezésére álló időt a társadalom, elsősorban a parasztság öntudatának megerősítésére, megszervezésére és alkalmas vezetők felnevelésére kellett fordítania.

1938 tavaszán külső és belső okok idézték elő a Márciusi Front működésének megszakadását. Fél évvel később azonban már újra napirendre került annak kérdése, vajon csak szellemi és mozgalmi eszközökkel megvalósítható-e a parasztság felemelkedésének és társadalmi, politikai egyenjogúsításának programja. A kérdésben sohasem sikerült egységes álláspontra jutni, mert nyomós érvek szóltak mind a mozgalmi, mind a pártpolitikai működés mellett. Az *Anschluss*, nyomában a hitlerista Németországgal való szomszédság külpolitikai következményei, azok belpolitikai tükröződései és az ellenzéki tevékenységgel szembeni hatósági intézkedések megnehezítették minden politikai tevékenységet, és még azokat is óvatosságra intették, akik a parasztság, elsősorban a földnélküli parasztok mozgósítását szorgalmazták. Fél esztendő téltelenség után 1938 őszi ismét előtérbe került a „mozgalom vagy párt” kérdésében való döntés; abban való állásfoglalás, hogy a mozgalom elegendő-e a parasztságért vívott harc vezetésére, vagy pártot kell alapítani a szegényparasztság politikai érdekeinek védelmére.

Ismét megoszlottak a vélemények. A politikai légkör nem igazolta az Anschluss utáni félelmeket, és a kormányzat kétféle küzdelme - a baloldali és a jobboldali szélsőség ellen - nemcsak szélsőjobboldali, de baloldali tevékenység számára is nyitott némi lehetőséget. A pártalapítás szószólói ezt kívánták kihasználni, és az 1938 őszi országgyűlést követő nyugodtabb periódus adottságait kiaknázni. Az írók és barátai nem tudtak egységesen állást foglalni. Újból az történt, hogy egy részük megmaradt a szellemi mozgalom koncepciója mellett, a másik része pedig hajlott arra, hogy ismét kísérletet tegyen a parasztság megszervezésére és a napi politikába való bekapcsolására. Érdekes módon, ezúttal *Veres Péter* is inkább az előbbi álláspontot vallotta, mert szerinte csak akkor érdemes a pártalapítás útjára lépni, ha a parasztság kellő öntudatra tett szert, és kinevelődtek megfelelő vezetői. A politikai tevékenységet elsősorban *Kovács Imre*, *Erdei Ferenc* és *Szabó Pál* szorgalmazta.

A politikai aktivitás hívei a parasztság legszegényebb és legvédtelenebb rétegének megsegítésére gondoltak, tehát a mezőgazdasági munkásokra, a cselédekre, a kubikusokra és a törpebirtokosokra. Abból indultak ki, hogy a közép- és kisbirtokosok politikai képviselőjét és védelmét ellátja a Kisgazdapárt. Mindamelllett a parasztegység elvi alapján állottak, és titkos reményeik arra irányultak, hogy következetes politikával a módosabb parasztságot rokonszenvényt is megszerzik.

Első lépés ezen az úton a *Szabad Szó* című hetilap megvásárlása és a népi parasztpolitika szolgálatába való állítása volt. A *Szabad Szó* tulajdonosa *Mezőfi Vilmos* volt, aki jelentős szerepet játszott a századelő agrárszocialista mozgalomban. Amikor lapját el akarta adni, a népiek előtt megnyílt egy tartós és megalapozott sajtóorgánium megszerzésének lehetősége. A problémát az anyagiak okozták, de *Féja Gézáknak*, *Szabó Pálnak* és biztrai *Farkas Ferencnek* sikerült a pénzt előteremtenie, és a vételárat kifizetnie. A *Szabad Szó* a népi mozgalom lapja lett, fő céljának a szegényparasztságot érdekeinek védelmét, és a demokratikus közszabadságok követelését tekintve. *Szabó Pál* lett a felelős szerkesztő, mellette *Féja*, *Kovács Imre*, *Darvas*, *Illyés*, *Veres Péter* az állandó munkatársak, *Farkas Ferenc* a gazdasági ügyek irányítója. A lap nemcsak földreformot és az önkéntes szövetkezés eszméjét hirdette, de a nép tevékeny közreműködését is sürgette. *Szabó Pál* néhány héttel az 1938. december 4-i indulás után vezércikkben fejtette ki, hogy a lap a néppel a népért akar dolgozni, mert annak hozzájárulása nélkül minden nép- és parasztpolitikai munka kudarcra van ítélve. Már ebben az írásában megpendítette *Szabó Pál* a politikai munka fontosságát és azt, hogy a paraszti problémák megoldásához pártra van szükség. A pártalapításra azonban az érdekeltek - elsősorban *Szabó Pál*, *Kovács Imre* és *Erdei Ferenc* - még nem vállalkoztak, noha vidéki híveik mind erőteljesebben sürgették a politikai porondra való kiállást.

Pártot alapítani nem volt egyszerű, különösen nem baloldali ellenzéki pártot. A szélsőjobboldalnak kedvezett a politikai légkör és az országra nehezedő hitlerista nyomás. A baloldalon elhelyezkedő

hagyományos pártok tevékenysége mind nehezebbé vált, és maguk sem örültek újabb vetélytárs jelentkezésének. A Kiszgazdapárt a parasztság egyedüli illetékes képviselőjének tekintette magát. (A kormánypárt is erős vidéki bázissal dicsekedhetett, főleg a gazdag parasztszék táborában keresve és találva támasztékot.) A szociáldemokrata párt attól tartott, hogy egy, a szegény-parasztságot megnyerni akaró radikális parasztpárt elcsábíthatja agrárszocialista tagjait. A kommunista párt e tekintetben gyengeségénél fogva különösebb szerepet nem játszott, de egy baloldali parasztpárt indulását nem bánta, abban reménykedve, hogy gyengíti a Kiszgazdapárt falusi bázisát, és az így megosztott parasztság kevésbé bizonyul majd agrártervei megvalósítása akadályának. Ez a magyarázata annak, hogy a kommunisták több funkcionáriusa mind a Szabad Szó tevékenységét, mind később a pártalapítást támogatta. Az előbbi a többi között azért is, mert legális tevékenységi és működési teret kínált az illegális párt agrártájékoztató tagjainak, főleg *Donáth Ferencnek*, *Fehér Lajosnak* és *Iliás Ferencnek*.

Növelte a pártalapítás nehézségét, hogy a legális működés érdekében szükség lett volna legalább egy parlamenti képviselőre. Ez pedig nem akadt, noha Szabó Pál kapott ígéretet némely kiszgazdapárti parasztszék részéről, de annak beváltására nem került sor. Parlamenti képviselő nélkül csak illegalitásban lehetett működni. A Kiszgazdapárt abban az időben a népi politika szövetségesének számított. Legalábbis a párt paraszti szárnya, amely állandó kapcsolatban állt Szabó Pállal - aki maga is kiszgazdapárti volt - és másokkal, komolynak tartva a parasztszékéről vallott népi felfogást, és bízva a szoros együttműködésben a két párt között. Hogy népi oldalról is partnernek tekintették a Kiszgazdapártot, mi sem bizonyítja jobban, mint az a körülmény, hogy a május végére kiírt országos választások előtt már nem került sor a parasztpárt megalapítására, hanem elhalasztódott a választások utáni időre. A választásokat illetően a majdani parasztpárti vezetők azt a tanácsot adták híveiknek, hogy szavazzanak a Kiszgazdapártra, erősítendő annak paraszti rétegét, tehát a *Nagy Ferenc* és *Kovács Béla* nevével fémjelzett csoportot.

A választások az egész baloldal, benne a Kiszgazdapárt vereségével végződtek. A szélsőjobboldal 49 mandátumot szerzett, a három baloldali párt - a kiszgazdák, a szociáldemokraták és a Polgári Szabadságpártként induló liberálisok - 24-et. A 187 tagú kormánypárt igazi ellenzéki a szélsőjobb lett, nemcsak a választásokon dokumentálódott ereje, de a szomszédos német birodalom hatékony támogatása révén is. A szélsőjobboldali agitáció paraszti és munkásrétegeket is megfertőzött, de a kiszgazdától és szociáldemokratától való elfordulást az országgyarapodásnak és a némileg javuló gazdasági helyzetnek a lakosság politikai magatartására gyakorolt hatása is magyarázta. A kormány ügyesen használta ki a Felvidék és Kárpátalja visszatérését, a gazdasági eredményeket és az életszínvonalban jelentkező javuló tendenciát, saját politikájának igazolását látva az általános közérzet kedvező irányba való fordulásában. Persze, az alapvető bajok, elsősorban az egészségtelen birtokviszonyok megmaradtak, és éppen ez kínált kedvező talajt egy, a kiszgazdapártinál radikálisabb agrárpolitikának.

A választásokból a politikai cselekvést sürgető népi csoport - amely a Szabad Szó körül gyülekezett - azt a következtetést vonta le, hogy a Kiszgazdapárt kudarcával meggyengült a parasztszék politikai képviselete is, és mind a kormány, mind a szélsőjobb érvei a parasztszéknek is meghallgatásra találnak. Ezért látszott szükségesnek a parasztpárt megalapítása. Egyfelől a Kiszgazdapárt mellé egy második agrárpárt felsorakoztatása, másfelől a kormány és a szélsőjobb agitációjának ellensúlyozása. Noha a parlamenti képviselet hiánya eleve tehetetlenségre kényszerítette a majdani parasztpártot, az alapítók nem adták fel a reményt, hogy előbb vagy utóbb (néhány képviselő csatlakozásával) ez a probléma is megoldódik.

Indulni tehát csak illegálisan lehetett. Törvényes bejegyzésre számítani illúzió lett volna. Ez volt a magyarázata annak, hogy a pártalapítást nem verték nagydobra. A Szabad Szó, amely egyébként minden paraszti megmozdulásról hírt adott, hallgatott a készülődésről. A lap olvasói csak utána tudták meg, hogy mi történt. A cikk, amelyet *Kovács Imre* „Makó elé” címmel a készülődésről írt, csak 1939. július 2-án, tehát három nappal a makói összeövetel után jelent meg. Miután nem volt előzetes hírverés, a találkozón csak azok vettek részt, akiket az alapítók elérni és meghívni tudtak. Mintegy ötvenen jelentek meg Makón 1939. június 29-én, Péter és Pál napján, hogy huszonnyolc évvel *Áchim L. András* halála és Magyarországi Parasztpártja után ismét életre hívjanak egy radikális paraszti tömörülést. Lehet azon vitatkozni, hogy az idő kedvezett-e ilyen politikai lépésnek, és volt-e realitása az illegalitásra berendezkedő, hatékonyságra és sikerre komolyan aligha számítható kezdeményezésnek. Az alapítók azonban megelégtettek a téttelenséggel. Nem akarták híveiknek egy ésszerű és sürgető parasztpolitika körvonalait csak felrajzolni és elméletben beszélni arról, hogy mi a teendő, hanem morális kötelezettséget éreztek, hogy ennek megvalósítása érdekében tegyenek is valamit. Különösen azután, hogy mind többen követelték a cselekvést. Köztük volt *H. Szabó Imre*, aki a nyilvánosság előtt ráadásul éppen a Kiszgazdapárt lapjában, a Makói Független Hírlapban - annak szerkesztőjeként - szólította fel Szabó Pált a parasztpárt megalapítására. Az írók tehát nem tehettek mást, mint a sok felől jelentkező igényt kielégíteni.

Az alapító gyűlést a szervezők a makói városházán akarták megrendezni. A rendőrség azonban nem engedélyezte az összeövetelt. Mind a városházát, mind a pályaudvart körülfogta. A pályaudvarról mintegy 20-25 parasztember a városháza felé indult, azt a látszatot keltve, hogy ott akar ülni. A városházához

azonban nem akartak eljutni, mert tudták, hogy azt a rendőrség megakadályozza. Ugyanakkor egy csoport a két kilométerre fekvő baromfipiachoz igyekezett, mintha ott rendeznék a gyűlést. A rendőrség észrevette a cselét, a piacon lovasrendőrökkel oszlatta fel a csoportot. Egy harmadik társaság a Maros felé igyekezett, ahová aztán a többiek is odaértek. A gyűlést végül a Maros vizén, *Erdei Ferenc* által bérelt dereglyén tartották meg. Az ötlet a Makón lakó Erdeitől származott. Ő tudta, hogy a folyó nem a makói rendőrség és a csendőrség, hanem a rendőrség folyamrendészeti szervei illetékességébe tartozik. Ott tehát védve vannak a közvetlen beavatkozástól. A motor által vontatott bárka fel és alá járt a Maroson. A dereglye utasai meg tanácskoztak.

Az ülést Szabó Pál nyitotta meg. *Erdei Ferenc* elnökölt. Az írók közül rajtuk kívül jelen volt még Kovács Imre és *Sinka István*. Aztán néhány más értelmiségi és mintegy negyven paraszt. A résztvevők a vita után kimondták a Nemzeti Parasztpárt megalakulását. Kovács Imre a Magyar Parasztpárt elnevezést ajánlotta, de a többség végül mégis a *Farkas Ferenc* által javasolt Nemzeti Parasztpárt mellett döntött. Kovács Imre szerint *Farkas Erdélyből* származván arra gondolhatott, hogy a Nemzeti Parasztpártnak ugyanolyan jó csengése lesz, mint az azonos nevű román parasztpártnak, amely az egész parasztságot fogta össze, és történelmi szerephez jutott. Kovács Imre évtizedekkel később azt írta, hogy a „nemzeti” jelző használata nem volt rossz döntés, mert sajátos színezetet adott a pártnak, de kétségtelen, hogy ellenfeleinek is alkalmul szolgált, hogy félremagyarazzák és nacionalizmussal azonosítsák. A pártnak sokáig kellett küzdenie a rosszindulatú és ártó szándékú gyanúsításokkal szemben. Végül is nem a nemzeti jelző kompromittálta, hanem a későbbi téves és rossz politika.

A makói pártalapítás vacsorával zárult, amelyen *Farkas Ferenc* felkérte Szabó Pált, hogy vállalja el a párt elnökségét. Elvállalta, de azzal, hogy ezt később egy nagyobb számú gyülekezetnek kellene majd megerősítenie. Ez majd két hónappal később Budapesten meg is történt.

Az új párt programja tíz pontból állott. A Szabad Szó közölte 1939 júliusában. A pontok között szerepelt a független Magyarország megteremtése, a demokratikus jogok uralma, az igazságos adózás, az általános társadalombiztosítás, a nagytőke uralmának letörése és a munkások szervezkedési joga, az iparosítás, a szövetkezeti rendszer és a népoktatás kiterjesztése, főleg pedig a nagybirtokrendszer felszámolása és a radikális földreform. Az előtérben a legfontosabb nemzeti követelés, a függetlenség, önállóság és a szabadságjogok biztosítása állott, valamint a legfontosabb társadalmi feladat, az egészségtelen birtokrendszer felváltása a parasztság földhöz juttatása révén kialakuló kis- és középbirtokrendszerrel. A párt elsősorban a földnélküli parasztságra gondolt, de az egész parasztság sorsán kívánt javítani, és a falusi lakosság polgárosodását előmozdítani. Habár a programra ráütötte bélyegét a társadalmi radikalizmus szelleme, lényegében polgári reformok és az ország elmaradt modernizálása végbevitelét sürgette.

Az érintett parasztság és a népi írók hívei csak a sajtóból, hetekkel később tudták meg, hogy mi történt Péter és Pál napján Makón. Az első nagyobb szabású összejövetelre 1939. augusztus 19-20-án került sor Budapesten. Az időpontot az indokolta, hogy Szent István napjára ún. filléres vonatok indultak Budapestre, és a párttal rokonszenvező parasztszok olcsón utazhattak a fővárosba. Ezen az értekezleten már *Veres Péter* is részt vett, feladva korábbi tartózkodását és vállalva az újonnan alakult pártot. A tanácskozás után a résztvevők átmentek a Balaton kávéházba, ahol Szabó Pál írói jubileumának ünneplése címén folytatták a megbeszéléseket. Az ünnepelten kívül Kovács Imre és *Veres Péter* beszélt, a paraszti öntudat növekedését és a parasztegységet sürgetve. Az egység kifejezésre jutott a nyomban megejtett választásokon is, amennyiben a végrehajtó bizottságban minden árnyalat és csoport képviselőt kapott. Szabó Pálon, Kovács Imrén, *Erdei Ferencen*, *Veres Péteren* kívül közvetlen híveik, de két későbbi kisgazdapárti képviselő, *Hajdu-Németh Lajos* és *Vörös Vince*, valamint a kommunista *Illás Ferenc* is a végrehajtó bizottság tagja lett. Szabó Pált a megjelentek megerősítették elnöki tisztében.

A gyakorlati munkát megnehezítette a szeptember elején kitört második világháború. Magyarország ugyan 1941 nyaráig kívül maradt a harci cselekményeken, de nem maradhatott hatás és következmény nélkül a náci Németország háborús sikere és az országra nehezedő hitlerista nyomás. A parasztpárt tevékenysége fedőszervéül elsősorban a Szabad Szó szolgált, amelynek nagy részvétellel rendezett szerkesztőségi értekezletei a paraszti vezetők felkészítését és összefogását mozdították elő. Ezen kívül az írók vidéki látogatásai, előadásai és irodalmi estjei is a parasztsággal való találkozás fórumaivá lettek. Ezek közül a legjelentősebb a két tiszaladányi íróparaszt találkozó volt. Az írók cikkeikben és előadásaikban a három legfontosabb követelést népszerűsítették: a szabadságot és függetlenséget, a politikai jogok kiterjesztését és a földreformot. Ezek jegyében vészelté át a párt a háborús éveket és készült fel arra az időre, amikor legálisan működhetett, és politikájával a nép elé állhatott. 1945-ben elkezdődött történetének második és mindeddig legjelentősebb, de ugyanakkor a legtöbb vitát kiváltó szakasza.

(1989)

A TIZENKETTEDIK ÓRA

(A Nemzeti Parasztpárt kezdetei)

A múlt nyáron az országban több helyütt emlékeztek a Nemzeti Parasztpárt ötven évvel ezelőtti megalakulására és lapokban, folyóiratokban is felidéztek azt a Péter-Pál-napot, amelyen írók és parasztvezetők egy csoportja a politikai cselekvés mezejére lépett.

Salamon Konrád történész „A harmadik út kísérlete” című könyvében részletesen tárgyalja az alakulás előzményeit és történetét, Tóth Ferenc nyugalmazott makói múzeumigazgató pedig külön füzetben adta ki - bő magyarázatokkal - az eseményre vonatkozó legfontosabb dokumentumokat. (Tóth Ferenc: A Parasztpárt megalakulása, Makó, 1989.) Míg az előző mű áttekintő és összefoglaló munka, az utóbbi forrásjellegű kiadvány, amely nemcsak a parasztpárt alapításának több érdekes mozzanatát világítja meg, de némely részletben módosítja is eddigi ismereteinket.

Tóth Ferenc beszámolója és elemzése arra az írásos anyagra épül, amelyet H. Szabó Imre hagyott az utókorra és amelyet a makói József Attila Múzeum őriz. H. Szabó Imre neve és ténykedése mintha feledésbe merült volna. A legfontosabb történeti feldolgozások és összefoglaló munkák hallgatnak róla, az emlékezők egy része sem említi, és csak Szabó Pál emlékirataiban találunk utalást fontos szerepére a Parasztpárt megalakulásában. A lexikonokban nem lelhető fel neve, és „A népi írók bibliográfiájá”-ban is hiába keresem a cikket, amellyel egy önálló paraszti mozgalom megteremtésére hívta fel az érdeklődők figyelmét.

A makói könyvecskéből tudjuk meg, hogy H. Szabó Imre 1888-ban született és 1968-ban halt meg. Politikai újságíró volt, a harmincas évek végén a Makói Független Újságot szerkesztette. Ez a lap a Kisgazdapárté volt, és Eckhardt Tibor politikai irányítása alatt állott. H. Szabó nem lépett be a Kisgazdapártba, mert a Kossuth-párt lelkes tagja és az újvárosi 48-as olvasókör elnöke volt. Eckhardt mégis rábízta lapja szerkesztését. Tóth Ferenc szerint azért, mert Eckhardt abban az időben a Kisgazdapárt és a Kossuth-párt közeledésén dolgozott, és azt hirdette, hogy a két párt azonos programot követ. H. Szabó önállóan szerkesztett, keveset törődött Eckhardt és a Kisgazdapárt véleményével. Ezt annál inkább megtehetette, mert a lap sikeresnek bizonyult, vasárnaponként négyezer példányban jelent meg (ami vidéki lapnál szép eredménynek számított). H. Szabó együttműködött a Szabad Szóval, a paraszti radikalizmus orgánumával. A Makói Független Újság 1939. február 12-étől mellékleteként és ingyen juttatta el olvasóihoz a Szabad Szót.

Makón a húszas években és a harmincas évek első felében erős volt a haladó és demokrata irányzat. A Kossuth-párt és a Szociáldemokrata Párt a húszas évek közepén *egyesült ellenzékként* együttműködésre lépett, és ehhez 1935-ben a Kisgazdapárt is csatlakozott. Közös intézőbizottságuk lett és megindították a Várospolitikai Szemle című lapot. A harmincas évek közepén kapcsolódott be a makói politikai életbe Erdei Ferenc, először mint a Kossuth-párt városi titkára, majd mint a Várospolitikai Szemle szerkesztője. Az ő közvetítésével szoros szálak szövődtek Makó és a népi írók között. Nem hatott tehát meglepetésnek, hogy a Márciusi Front már 1937. február 28-án - tehát két héttel a budapesti gyűlés előtt - zászlót bontott Makón, azon az irodalmi esten, amelyen Illyés Gyula, Veres Péter, Féja Géza és Erdei Ferenc szerepelt. 1937 októberében ebben a városban fogalmazták meg a Márciusi Front programnyilatkozatát, a Makói Kiáltványt. A kapcsolatok a népiekkel továbbra is megmaradtak. Mind a Kossuth-párt, mind a Kisgazdapárt arra törekedett, hogy a népi csoport támogatását megnyerje. Mivel azonban maguk nem tudtak egységre jutni, a népieket arra kényszerítették, hogy kettejük versengéséből a külön úton való haladás következtetését vonják le. Mind többen ismerték fel, hogy a kormánypárt képtelen a problémákat megoldani, és a náci Németországgal való szövetség zavartalansága érdekében nem hajlandó kellő eréllyel fellépni a szélsőjobboldallal szemben. Az ellenzéki pártok meg erőtlene ahhoz, hogy érdemi változásokat indítsanak el. A társadalmi elégedetlenséget kihasználta a nemzeti szocialista demagógia, és az 1939 május végi képviselőházi választásokon Szöllösi Jenő gyógyszerész, a szélsőjobboldal pártonkívüli jelöltje szerezte meg a makói mandátumot.

A Kisgazdapárttal elégedetlen vagy annak mulasztásai miatt kielégületlen paraszti körök és értelmiségi csoportok egy új és önálló parasztpolitika lehetőségein és esélyein kezdtek gondolkodni. Köztük a népi írók és híveik is. Abban a feltevésben, hogy ami a Márciusi Frontnak 1937-38-ban nem sikerült, talán megvalósítható az új viszonyok között, 1939-ben mind határozottabban sürgették egy új paraszti összefogás elindítását. A lendületet kétségtelenül fékezte, hogy ezúttal sem tudtak közös nevezőre jutni abban a kérdésben, hogy mozgalmat vagy pártot alapítsanak.

A Szabad Szó szerkesztői és munkatársai körében mintha azok lettek volna többségben, akik a partalapítás gondolatát támogatták. Abból indultak ki, hogy politikai változásokat csak erős és szervezett párttal lehet kierőszakolni, az ország és nép sorsa a napi politikai aprómunkától függ. A népi mozgalom

azonban jóval tágabb volt, mint a Szabad Szó köre. Főleg az írók és más értelmiségiek táborában a *mozgalomtól* várták annak az előkészítő munkának az elvégzését, amely szerintük minden pártpolitikai tevékenység feltétele. Csak egy gondolkodásában és magatartásában megváltozott nép tud annyi erőt összegyűjteni, amennyi a politikai fordulat elindításához szükséges - vélték a mozgalom mellett elkötelezett egyének és csoportok.

Tóth Ferenc helyesen állapítja meg, hogy a Parasztpárt megalapítása többekben egyszerre fogalmazódott meg. Az írókban, a Szabad Szó munkatársaiban és a Makói Független Újságot szerkesztő H. Szabó Imrében. Az utóbbi rendezte 1939. március 5-én a Szabad Szó makói irodalmi délutánját, amelyen Kovács Imre, Szabó Pál, Erdei Ferenc és Féja Géza hirdette meg a magyar társadalom megváltoztatására irányuló népi politikát. Szerintük csak ez tudja a nemzet égető problémáit megoldani.

A makói szélsőjobboldali választási győzelem után két nappal, május 31-én jelent meg H. Szabó Imre szokatlanul hosszú, nehezen megjegyezhető című cikke a Makói Független Újságban: „A 12-ik órában írom: azonnal szervezzük meg az önálló parasztmozgalmat és alakítsuk meg a 48-as parasztpártot”. Érvétele és hangneme megfelelt a korabeli népi szellemnek és szóhasználatnak. Sürgette, hogy a parasztság vegye kezébe sorsa irányítását és a vezetésre alkalmatlanná vált régi középosztály helyébe létre kell hozni a parasztság tanult fiaiból az új középosztályt, amely képes lesz a „szabad és független nép számára szabad, erős és gazdag hazát” teremteni. H. Szabó kritikai megjegyzései mintha Németh László Debreceni Kátéjának szavait visszhangozták volna. „Ott vagyunk, ahol 48-ban félbemaradt a magyar forradalom. Kikászálódunk a jobbágysorból, de a felemelkedésünkhöz szükséges földet és szabadságot ma is nélkülözzük. Ott kell tehát folytatnunk, ahol 48-ban abbahagytuk” - írta a makói szerkesztő, és megállapította, hogy az új parasztmozgalomnak a 48-as reformmozgalom folytatásának kell tekintenie magát. Ezért javasolta, hogy „48-as parasztpárt” legyen a neve.

Ez természetesen nem felelt meg a Kisgazdapárt politikai taktikájának, de érdekes módon a megtorlás nem Eckhardt és más kisgazda vezetők, hanem a hatóságok részéről jelentkezett. Elviselhetetlennek tartották H. Szabó hangját és programját. A Makói Független Újságot betiltották, a cikk szerzője ellen a szegedi törvényszék vádat emelt. A Magyar Királyi Kúria H. Szabó Imrét tizennégy napi fogságra ítélte, „a magyar állam és a magyar nemzet megbecsülése ellen irányuló, sajtó útján elkövetett vétség” miatt. Akárcsak a korábbi években több falukutató író, „A 12-ik órában...” íróját is állam- és nemzetellenesnek nyilvánították kendőzetlen tényfeltárásaért és kritikájáért.

H. Szabó Imrét ez nem kedvetlenítette el. Önmagához hű akart maradni, és ezért cikkének következményeitől nem rettenve meg, június 8-án körlevelet írt és küldött el ismert íróknak és parasztpolitikusoknak. Azt kérdezte tőlük, hogy egyetértenek-e a parasztság mozgósításával, új mozgalmi keretekbe való szervezésével, és egy önálló parasztmozgalom - a 48-as parasztpárt - megalakításával, és hajlandók-e mindezek megbeszélésére egy Péter-Pál napjára meghirdetett értekezleten részt venni.

A megkérdezett írók között volt Erdei Ferenc, Darvas József, Féja Géza, Kovács Imre, Simándy Pál és Szabó Pál. A parasztpolitikusok közül mindazok, akiket vagy személyesen ismert, vagy akik a Kisgazdapártban és a Szabad Szó körében hangadónak számítottak. H. Szabó a visszhanggal elégedett volt. Az ötletet sokan helyeselték, de a részvételtől legalább annyian húzódoztak. Ennek tudható be, hogy a meghirdetett értekezletre viszonylag kevesen mentek el. Főleg a parasztlak maradtak távol, akiket a mezei munka vagy a szegénység tartott vissza a makói utazástól. Sokaknak bizony megfizethetetlenek voltak a részvétellel járó költségek.

Voltak természetesen elvi fenntartások is. Féja Géza például elhamarkodottnak ítélte az akciót és attól tartott, hogy a kudarc súlyos csalódásokat okozhatna. Veres Péter helyeselte a paraszti cselekvés indokait, de nem lelkesedett a pártalapításért, mert szerinte először öntudatos parasztmozgalmat kellene szervezni, és csak utána pártot. Veres szükségesnek vélte, hogy főleg a parasztlak részvételét kellene biztosítani, mert - mint írta - „az írók soha nem csinálnak pártmozgalmat” és nem szabadna megfeleledkezni a földmunkásokról, akik nélkül nincs „élő mozgalom”. A június 29-ei értekezletet korainak tartotta, és a „48-as parasztpárt” nevet sem helyeselte. Szükségesnek vélte, hogy a politikai védelem érdekében néhány parlamenti képviselőt meg kellene nyerni. Egyébként óvatosságot ajánlott, mert az idő nem alkalmas nagyigényű tömegmozgalom elindítására. A találkozón nem vehetett részt, mert éppen aratott. Szabó Pál helyeselte a tervet, mert a Kisgazdapárt „cserbenhagyta az igazi népi gondolatot” és egyébként is erősen meggyengült, amit a májusi választási eredmények is bizonyítottak. Darvas József és Kovács Imre támogatta az ötletet, és megígérte részvételét. A nemesi származású, de népbarát Pálóczi Horváth Lajos is támogatást ígért, mások meghívását is javasolta, de maga nem ment el Makóra. A meghívott parasztlak többsége is távolmaradt, leveleik azonban azt mutatták, hogy siralmasnak látták a törpe- és kisparasztlak helyzetét, és megoldást ők is egy új paraszti mozgalomtól vártak. A Tóth Ferenc által közzétett válaszlevelek - amelyek írói között majdani ismert parasztpolitikusokat is találunk, mint B. Szabó Istvánt, Vörös Vincét, Nánási Lászlót, Iliás Ferencet, Hegyesi Jánost - fontos kortörténeti dokumentumok, amelyek nemcsak a kor paraszti sanyarúságait tükrözik, hanem önkritikát is tartalmaznak, a szerzők a saját gyengeségre és

mulasztásokra is rámutatnak. Hegyesi János Fűzesgyarmatról keserű szavakkal említette, hogy „még sokkal nagyobb hiba, hogy magában a parasztságban nincs meg a kellő öntudat, saját értékének a felismeréséhez. Márpedig, amíg önnönmagát és egymást nem tudja megérteni, értékelni és megbecsülni - hogy is várhatna megbecsülést azoktól, akiknek sokkal kényelmesebb és önző céljaiknak hasznosabb is, ha úgy bánhatnak vele, mint alsóbbrendű páriákkal.”

H. Szabó Imre említett cikke, felhívása és a nyomukban született levelezés azt mutatja, hogy senkinek sem volt világos elképzelése arról, mire lenne szükség, és mi az, ami az adott körülmények között megvalósítható. H. Szabó is bizonytalan volt az[^] illetően, hogy mire hívta össze az írókat, értelmiségieket és parasztokat. Új parasztmozgalomról beszélt, de pártalapításra gondolt. Az érdekeltek is állandóan összekeverték a mozgalmat és a pártot, nem tudván világosan megkülönböztetni az egyiket a másiktól. Kétségtelen, voltak taktikai megfontolások is, hiszen eredményre és sikerre törekedett mindenki, de nehezen lehetett eldönteni, hogy mi kínál nagyobb esélyt, a mozgalmi, vagy a pártpolitikai tevékenység.

Aztán gondot okozott a megalapítani kívánt szervezet társadalmi összetétele is. A parasztság egészét vagy annak csak egy részét fogja össze? Az utóbbi esetben csak a törpebirtokosokra és a földnélküliekre terjedjen ki, vagy a kis- és középbirtokosokra is? Valóban, megoldásra nem került sor. Később sem, amikor a Parasztszövetség megalakításával az egész parasztságot átfogó szervezet munkáját indították el. Kiderült, hogy teljes egységet sohasem lehetett elérni, az érdekellentétek erősek voltak.

A Nemzeti Parasztpárt csak a paraszti osztály legszegényebb rétegére támaszkodhatott, és bármennyire igyekezett is, nem tudta sem a középbirtokosok, sem a módos parasztok rokonszenvét megnyerni, és őket a Kisgazdapárttól eltántorítani. Számszerűen azonban tekintélyes tömegről volt szó, és jobb politizálás esetén szerepe is jelentősebb lehetett volna.

Az alapítók azonban még erősen bizakodtak abban, hogy a többség nevében és érdekében lépnek színre, habár tisztában lehettek azzal, hogy a kormányzat, amely még a mérsékelt Kisgazdapártot sem tudta elviselni, csellel és erőszakkal igyekszik majd megakadályozni egy radikális parasztmozgalom kialakulását. A július 29-i találkozó megrendezésére a Makói Gazdák Önszegélyező Egyesülete kért rendőrségi engedélyt. Az Oláh István elnök által aláírt beadványra elutasító válasz érkezett. Az illetékes rendőrkapitányság azért nem engedélyezte a városháza közgyűlési termében tartandó „szövetkezeti kongresszus” megtartását, mert „kizárólag helyi egyesület” lévén a kérelmező nem hivatott arra, hogy „országos jellegű szövetkezeti kongresszust” tartson. A Makói Gazdák Önszegélyező Egyesülete létrehozásában H. Szabó is közreműködött, formailag tűzbiztosítás volt, de 1939-ben már nyolcszáz taggal igazi szövetkezetként működött. Bevonása a tervezett értekezlet megrendezésébe jó ötletnek látszott, de a hatóságok nyilván sejtették, hogy többről lesz szó, mint helyi szövetkezeti ügyekről. Persze, furcsa, és csak a korral magyarázható, hogy - mint a rendőrségi véghatározat mondta - „szövetkezeti kongresszusra csak egy központi alakulat jogosult”.

Hivatalos és engedélyezett összejövetelről nem lehetett szó. Tóth Ferenc szerint az is kiderült, hogy H. Szabó nem - mint állította - ötszáz, hanem csak körülbelül száz meghívót küldött szét. Amint ismertté vált a rendőrségi tilalom, a Makóra érkezőket már tájékoztatták, hogy a rendezők milyen csellel szándékoznak kijátszani a rendőrök éberségét. A találkozó történetének részletei a vonatkozó irodalomból eléggé ismertek. A többi között az, hogyan kerültek az érkezők a Maros partjára, és hogyan folyt le az immár legendás motoros dereglyén a Nemzeti Parasztpárt megalakulását kimondó tanácskozás.

Miután jegyzőkönyvet vezetni nem lehetett, a személyes emlékezetekre vagyunk utalva. Ezekben több ellentmondás lelhető fel. A jelenlévők számát H. Szabó és Nánási László 30-40-re becsülte, jómagam a népi mozgalomról írott könyvemben ötven résztvevőt említettem, hajói tudom, Kovács Imre tájékoztatása alapján. A jelenlévőkről sem készült névsor. Az bizonyos, hogy a helybeliek közül ott volt H. Szabó Imre és a két Erdeifivér mint rendezők, az írók közül Kovács Imre, Darvas József, Szabó Pál, a Szabad Szó gazdasági ügyeit intéző bisztrai Farkas Ferenc (a későbbi neves politikus és ötvenhatos miniszter), Takács Ferenc szociáldemokrata képviselő (aki 1944 végén az ideiglenes kormány iparügyi minisztere lett), a később ismertté vált parasztvezetők közül Hajdu-Németh Lajos, Nánási László, Guba Mihály. Nem volt jelen egyetlen illegális kommunista sem, jóllehet - mint Salamon Konrád is írja a bevezetőben - szószólóiknak, Donáth Ferencnek és társainak erre nem volt felső jóváhagyásuk, miután a pártnak nem volt érdemi állásfoglalása. Donáth és Mód Aladár elutazott ugyan Szegedig, de Makóra már nem mentek el.

A makói tanácskozásra rányomta bélyegét a félelem az előrelátható következményektől. A dereglye utasait nyugtalanította, hogy felkelhetik a rendőrség és a csendőrség figyelmét. Nem tudták, hogy a folyamokon a folyamőrség illetékes. Csak Erdei Ferenc ismerte a törvényt, ezért is választotta a bárkán való ide-oda hajókázást, mert tudta, abba sem a helyi rendőrség, sem a csendőrség nem szólhat bele. Abban is volt kétely, helyes-e, amit cselekszenek, de végül is meggyőződött mindenki, hogy ártani nem árt, ha megpróbálnak előrelépni és céljaik megvalósítása érdekében politikai eszközökhöz folyamodni. Kovács Imre fényes jövőt jósolt, ismét lesznek választások, képviselőik bekerülnek a parlamentbe és beleszólhatnak az

ország ügyeinek intézésébe. Erdei és Szabó Pál borúlátóbb volt, de elkerülhetetlennek neveztek a cselekvést.

Az óvatosságra és körültekintésre jellemző, hogy a Szabad Szó csak akkor harangozta be a találkozót, amikor már megtörtént. Csak július 2-án jelent meg Kovács Imre „Makó elé” című vezércikke, amely bejelentette a „negyvennyolcas nemzeti parasztpárt” megalakítását, és az e célból összehívott makói találkozót. Többet akarunk - írta Kovács Imre -, mint egy politikai párt elindítását. A cél a parasztegység megerősítése. Egy héttel később Darvas József már „Makó után” címmel írt vezércikket, amelyben óvatosságból ugyancsak kerülgette a kását. Nem közölte, hogy megalakult a párt, hanem arról tájékoztatott, hogy a tervezett értekezlet hatósági közbelépés következtében elmaradt, a meghívott írók és parasztok „egyelőre nem dokumentálhatták közös kiállításukkal,... hogy megtalálták egymást és immár együtt is maradnak”, de együtt voltak néhány órán át egy rozszant bárkán a Maroson, és megvitaták a jövő feladatait.

Az esti rögtönzött közös vacsorán azután nemcsak a Nemzeti Parasztpárt megalapítását deklarálták, de Farkas Ferenc felkérésére Szabó Pál az elnökséget is elvállalta, azzal a feltétellel, hogy egy nagyobb létszámú értekezlet e tisztében megerősíti. Ez be is következett augusztus 19-20-án Budapesten, amikor Kovács Imre javaslatára hivatalosan is a párt elnöke lett. Az ugyanakkor megválasztott végrehajtó bizottságban már Veres Péter is helyet kapott - íróként Erdei és Kovács mellett - és további tíz parasztember társaságában, akik közül némelyek később - mint Hajdu-Németh Lajos és Vörös Vince - más pártok soraiban küzdöttek a magyar parasztság sorsának jobbrafordulásáért.

H. Szabó Imre hagyatékában megmaradt dokumentumok szerint a Nemzeti Parasztpárt megalakulását Szabó Pál és Kovács Imre jelentette be a belügyminiszternek és a rendőrségnek. A szervezési munkát Kovács Imre végezte, és a Szabad Szó szerkesztőségének irodáiban kapott párhelyiséget. A szervezési munka először Sopronban és Borsod megyében indult meg. Szabó Pál és Kovács külön-külön is kérte H. Szabó Imrét, hogy változatlan energiával vegyen részt a szervezőmunkában, és segítse sikerre azt a kezdeményezést, amelynek elindításában jelentős szerepet játszott. A Nemzeti Parasztpárt nem kapott hivatalos működési engedélyt, végig illegalitásban kellett dolgoznia, a Szabad Szót és olvasói összejeveteleket használva fel arra, hogy az egymás közötti érintkezés fennmaradjon, és a párt a legalitás korszakára felkészüljön.

(1990)

FIASKÓ ÉS KOALÍCIÓ MAGYARORSZÁGON

(A Nemzeti Parasztpárt 1944 és 1949 között)

Az indulás

Amikor 1944. december végén Debrecenben megindult a háború utáni Magyarország politikai élete, a hatalom letéteményese a Magyar Nemzeti Függetlenségi Front volt, amelynek pártjai maguk között osztották fel a megoldandó feladatokat, felelősségeket és természetesen a különféle állami tisztségeket. A hatalom kezdetben eléggé korlátozott volt, hiszen egyfelől az országnak csak a felére terjedt ki, másfelől a valódi hatalmat a harcoló és megszálló szovjet csapatok parancsnokai gyakorolták. Idővel az országnak mind nagyobb része került az új kormányzat illetékességébe és ennek az illetékességnek a tartalmát is, lassan, de fokozatosan növelte a szovjet katonai igazgatás, majd az ország feletti ellenőrzést gyakorló Szövetséges Ellenőrző Bizottság. Ebben a döntő szerep a Szovjetunióknak jutott, hiszen az ő katonái úzték el a németeket és nyilas magyar szövetségeseiket. A magyarok közül a hatalomban részesedők többségét a kommunisták alkották, nemcsak azért, mert maguk mögött tudhatták a megszállókat, de azért is, mert az új helyzetben mindenki másnál biztosabban mozogtak, szervezettebbek és céltudatosabbak voltak. Nem leplezték, hogy a hatalom megragadására töreksenek és gátlásaik sem voltak, mert tudták, hogy az adott viszonyok között senki sem meri szándékaikat komolyan keresztezni.

A pártok és a hatalomban osztozni kívánó politikai erők sorában kezdettől fogva ott volt a Nemzeti Parasztpárt, amely az ország életében bekövetkezett fordulatot kedvező alkalomnak tekintette, hogy az illegalitásból kilépjen és törvényes keretek között folytassa működését. A párt több mint ötéves illegális lét után vált legálissá azzal, hogy 1944 novemberében Szegeden bejelentette a nyilvános politikai életben való részvétel igényét. Ennek előzménye az, hogy a Nemzeti Parasztpártnak Budapesten rejtőző több vezető tagja 1944. október 11-én Püski Sándor lakásán elhatározta, hogy a német náciaktól és nyilasoktól

megtisztított területeken megindítja a szervező- és tagtoborzó munkát. Ennek érdekében Püski Sándor már az értekezlet előtt Békésre utazott, az értekezleten pedig Erdei Ferenc és Sándor kapott megbízást, hogy a fronton át Szegedre menjen a parasztpárti szervezőmunka megindítására. Az említett budapesti megbeszélésen a két Erdein kívül Kovács Imre, Darvas József, Simándy Pál, Sz. Szabó Pál és néhány Györfly-kollégista vett részt.

A budapesti megállapodás úgy szólt, hogy Püski és Erdeiek egymással egyetértésben és közösen végzik a munkát. A gyakorlatban ez nem valósult meg, mert Erdei Ferencben feltámadtak a Püskivel szembeni régi ellenérzései és inkább arra törekedett, hogy a Szegeden már működő Révai Józseffel értsen szót, ami azzal járt, hogy elhanyagolta a népi mozgalom minden rendű tagjainak tervszerű összegyűjtését és a Nemzeti Parasztpárt mögé való felsorakoztatását. Helyette inkább azt a kommunistáknak is tetsző feladatot vállalta, hogy az értelmiségiek helyett a szegény, nincstelen parasztokat gyűjti a párt köré, mármint azokat, akik rossz tapasztalataik alapján húzódoztak a kommunista párthoz való csatlakozástól. Erdei már Szegeden éreztetni engedte, hogy fő figyelme az agrárproletárok felé fordul és nem bánja, ha a paraszti származású népi értelmiség másutt keresi politikai boldogulását. Ellentétben Kovács Imrével és Püskivel, akik a szegényparasztokon kívül az értelmiségre is számítottak, abból indulva ki, kár volna más pártoknak átengedni azt a vidéki tanult fiatalságot, amely a harmincas-negyvenes években a népi írókon nevelkedett és egy új reformmozgalom, vagy akár egy forradalmi átalakulás értékes bázisát alkotta. Erdei nagymértékben hozzájárult a népi értelmiség megosztásához és a parasztpárt társadalmi alapjának gyengítéséhez. A földhöz jutott és polgári boldogulásra vágyó szegényparasztoak ügyének is használt volna, ha a parasztpártnak nemcsak szélesebb értelmiségi bázisa, de ennek következtében esetleg más társadalmi rétegek irányában is nagyobb vonzereje lehetett volna.

Szegeden nemcsak az dőlt el, hogy a parasztpárt - a dolgok logikája következtében - a Függetlenségi Front tagszervezete lett, de az is, hogy a koalíciós pártok közül a legszorosabb kapcsolatot a Magyar Kommunista Párttal építi ki. Erdei elfogadta és aláírta a Függetlenségi Front programját és jöhet, Kovács Imre szerint a párt minden jelző nélküli demokráciára szövetkezett partnereivel, a valóságban politikai frazeológiájában és kapcsolathálózatában leginkább a kommunistákhoz alkalmazkodott, ami nemcsak a fiókpárt vádját szülte, hanem súlyos nehézségeket okozott a párt autonómiájára és önálló arculatára törekvő személyeknek és csoportoknak. Erdei működésére árnyékot vetett annak gyanúja, hogy titkos kommunista volt és Révai tanácsolta, hogy ne a kommunista pártba lépjen, hanem budapesti megbízatása alapján csak szervezze és képviselje a parasztpártot. Máig sem tisztázott, hogy mindebből mi az igazság.

Erdei többször bebizonyította, hogy a parasztpárt és a parasztpártiak érdekeit védi, szemléletére ugyan ráütötte bélyegét a marxizmus értő ismerete, de gondolkodásának fő forrása mégis a népiség volt és szemléletét is főleg ez határozta meg, de kétségtelen, hogy vonakodott az egész népi tábort tömörítő parasztpártot szervezni, a munkába csak a hozzá közel állókat vonta be, másoknak olyan feltételeket szabott, amelyeket azok nem vállalhattak. Elsősorban neki tulajdonítható, hogy mind a parasztságnak, mind az értelmiségnek és a városi lakosságnak értékes csoportjai távol maradtak a párttól.

Szeged után Debrecen lett a politikai élet központja, ott ült össze 1944 decemberében az Ideiglenes Nemzetgyűlés és alakult meg az ideiglenes demokratikus kormány. A nemzetgyűlésbe beküldött 230 képviselő közül 16 volt parasztpárti és az ideiglenes kormányban Erdei Ferenc lett a belügyminiszter. A nemzetgyűlés alakuló ülésén a párt nevében Hegyesi János füzesgyarmati parasztember beszélt, aki a következő években a párt önállóságának, autonóm létének és a paraszti érdekeknek egyik legkövetkezetesebb harcosa lett. Kár, hogy a magyar belpolitika alakulása lehetetlenné tette, hogy igazi tehetségét és képességeit kibontakoztathassa, emberi nagysága kellő érvényesüléshez jusson. Politikai pályafutásának kettétörése a magyar parasztság politikai történetének nagy vesztesége.

Nyereségének könyvelhető el viszont Veres Péter szerepvállalása. A magyar parasztságnak Áchim L. András és Nagyatádi Szabó István után újból lett karizmatikus vezető alakja, aki az említetteket is túlszárnyaló népszerűsége tett szert és akinek ugyancsak nem adatott meg, hogy politikai életművét befejezze. Áchim L. András személyes sorsa fosztotta meg nagy álmának megvalósításától, Nagyatádi Szabó Istvánt az uralkodó osztállyal kötött szövetsége ütötte el a paraszti követelések teljesülésének sikerétől és Veres Péter parasztfelszabadító tervei azért szenvedtek kudarcot, mert egy terrorista hatalom állta útját és gyengesége miatt még a dicsőséges bukás sem lehetett osztályrészévé.

A program és a választások

A Nemzeti Parasztpártnak Veres Péter vitathatatlan vezetője és integráló ereje volt. Szerepével senki másé nem vetekedhetett, minden szárnynak és csoportnak ő volt a legfelső tekintély és bármilyen erők voltak is a belső harcok, az ő elsőségét senki sem vonta kétségbe és mindenki őt kívánta megnyerni, vele akart parasztpárti politikát folytatni. Nélküle nem lett volna egység, az ő kiegyenlítő és egyeztető tevékenysége nélkül ez a párt már a kezdet kezdetén részeire szakadt volna. Éppen ezért volt vissz-

hangtalan Szabó Pál 1945 eleji panasza, hogy a párt 1939-ben megválasztott elnökeként méltánytalanul jártak el vele, nem várván meg a szovjet fogságból való visszatérését, távollétében Veres Pétert ültették a helyébe. Formailag kétségtelenül igaza volt, de ha ő jelen is lett volna, kettejük közül minden bizonnyal nagy többséggel Veres Péter került volna ki győztesen. A méltánytalanság emlegetése azonban teljesen indokolt volt a pártlap, a Szabad Szó ügyében. Ez Szabó Pál tulajdona volt. A párt ugyancsak távollétében Darvas Józsefet ültette a főszerkesztői székbe. Szabó Pált visszatérése után joggal illette volna meg a Szabad Szó irányítása és Darvas kárpótlása sem okozott volna gondot.

A párt sajtóhálózata hamarosan kialakult. A napilappá lett Szabad Szó mellett a Szabó Pál által szerkesztett Paraszt Újság c. hetilap lett a pártnak elsősorban a paraszt olvasók érdeklődését kielégítő második legfontosabb orgánuma. A nagyobb vidéki városokban is létesültek parasztpárti lapok, amelyek közül igen színvonalas volt a Békés városában megjelenő Békés, amelyet Hegyesi János adott ki és olyan szerkesztői voltak (1947 és 1949 között), mint Cseres Tibor, Liska Tibor, Püski Sándor és Gábor. A parasztpárt központi lapja is rendelkezett több kitűnő szerkesztővel és íróval. Darvason kívül említést érdemel Boldizsár Iván, Juhász Vilmos, Kelemen János, Szeberényi Lehel, Vass László, Sarkadi Imre, Örvös Lajos, Kopré József, B. Nagy László. A parasztpárti írók nagymértékben hozzájárultak más lapok és folyóiratok színvonalának emeléséhez és tartalmuk gazdagításához is. Írtak parasztpártiak az Új Magyarország című hetilapba (pl. Boldizsár, Szabó Zoltán, Borsody István) és főleg az Illyés Gyula által szerkesztett Válaszba. Szabó Zoltán szerkesztette a fiatalok folyóiratát, a Valóságot.

Mi volt az a program, amellyel a Nemzeti Parasztpárt 1944 végén Szegeden és Debrecenben, 1945 elején Budapesten jelentkezett. Két sarkalatos pontja volt. Egy társadalmi forradalom végrehajtása, amely a feudalizmus lebontásából és a nincstelen parasztok földhöz juttatásából, az előjogok és kiváltságok megszüntetéséből, szabad választások meghirdetéséből, parlamentáris demokráciából, a parasztok és munkások szervezkedési szabadságából, a közigazgatás centralizálásából, a közoktatás reformjából, a gazdasági élet átalakításából állott. A párt szabad és önálló parasztságot akart, egészséges birtokelosztással és széles körű önkéntes szövetkezési lehetőséggel. A másik fontos programpont a nemzeti jelleg megtartására és a nemzeti hagyományok védelmére vonatkozott. A párt úgy érezte, hogy szovjet megszállás esetén sem adhatja fel a nemzeti célok követését és nemzeti érdeke védelmét. Az országot elöntő kommunista-szocialista internacionalizmus és a polgári kozmopolitizmus ellensúlyozására szükségesnek tartotta, éppen az egyensúly és a pluralizmus érvényesülése érdekében, a magyar kulturális hagyományok megbecsülését, a nemzeti tudat erősítését és a magyar érdekeknek megfelelő külpolitikát.

Ennek jegyében a parasztpárt szerepet vállalt a földreform végrehajtásában, Veres Péter lett az Országos Földrendező Tanács elnöke és más parasztpártiak is közreműködtek abban, hogy a törvény alapján minden arra jogosult paraszt földhöz jusson. Parasztpártiak az új szövetkezeti hálózat kiépítésében is részt vettek és egyéb, elsősorban agrár vonatkozású reformok megvalósítását is elősegítették. A nemzeti érdekű külpolitika abban nyilvánult meg, hogy a parasztpárt a béke-előkészítésben és azt kísérő vitákban az etnikai elvet vallotta. Ennek alapján olyan határokat követelt, amelyek minél nagyobb magyar nemzetiségi tömböknek a visszatérését és idegen uralomtól való szabadulását biztosíthatták volna. A Csehszlovákiával a lakosságcsere ügyében kiobbant ellentét a parasztpártot is porondra szólította és arra ösztönözte, hogy a felvidéki magyarok emberi és kisebbségi jogait a legmesszebbmenően védelmezze. Ezekben a külpolitikai akciókban elsősorban Kovács Imre és Jócsik Lajos tevékenysége érdemel említést. Mind a ketten következetesen képviselték a magyar érdekeket és ettől az sem tartotta vissza őket, hogy kommunista és szociáldemokrata körökben nacionalizmust emlegettek.

A nemzeti művelődés szolgálatában Keresztury Dezső mint vallás- és közoktatásügyi miniszter több jelentős iskolareformot kezdeményezett és neki tulajdonítható, hogy - pártja felfogásának megfelelően - minisztersége végéig sikerült kikerülni az állam és az egyházak közötti viszony romlását. A parasztpárti Gombos Ferenc (írói nevén Simándy Pál) szervezte meg a korábbi népművelés helyett a szabad művelődési hálózatot és ugyancsak parasztpártiak részvételével működött a (Karácsony Sándor által vezetett) Szabadművelődési Tanács, valamint (az Illyés Gyula által irányított) Népi Művelődési Intézet. A párt egy egész sor szakminisztériumot látott el elsőrangú főtisztviselőkkel (Adorján János, Borbíró Virgil, Kovács Máté, Jócsik Lajos, Dabasi-Schweng Lóránd, Zsebők Zoltán, Szabón János, S. Szabó Ferenc államtitkárok) és Kárász Artúr személyében a Magyar Nemzeti Bank élén, Farkas Ferenc személyében az Országos Hitelintézet élén parasztpárti elnök állott. Hosszú névsort lehetne összeállítani azokról, akik hivatalokban és intézményekben személyes közreműködésük és munkájuk révén igyekeztek a gyakorlatba átültetni azokat a kormányzati elveket és társadalompolitikai felfogásokat, amelyeket az imént említett program tartalmazott.

Mi lehetett a magyarázata mégis annak, hogy a lakosság a választásokon nem méltányolta megfelelő módon a parasztpárt társadalmi és nemzeti programját? Előfordult, hogy vidéki városokban és falvakban általános népszerűségnek örvendtek parasztpárti vezetők, mégis, ha választásra került a sor, a szavazatok más pártok listáira estek. Voltak kerületek, amelyekben Veres Péter vagy Kovács Imre elsöprő győzelmére lehetett számítani, a szavazatok megszámlálásánál mégis csalódás ült ki az arcokra. Kiderült, hogy nem

elegendők a megbecsülésnek és tiszteletnek örvendő személyiségek, amikor a párt politikáját illetően terjed a bizalmatlanság. Ezt a bizalmatlanságot a program és a vezető testületek, valamint alsóbb szervek tényleges magatartása közötti ellentmondások váltották ki.

Az ellentmondások abban jelentkeztek, hogy a parasztpárti funkcionáriusok szépen szónokoltak és hatásos vezércikket írtak a párt másokéval fel nem cserélhető és sajátos programjáról, függetlenségéről és önállóságáról, ugyanakkor az embereknek azt kellett látniuk, hogy országos és helyi fórumokon a parasztpárt megbízottai következetesen a kommunistákkal szavaznak és ezek majd minden javaslatát magukévá teszik. Tehát úgy viselkednek, mintha valóban fiókpárt lennének.

A kommunisták árnyékában

Az 1945-ben rendezett két választáson a párt messze a várakozásokon alul szerepelt. Budapesten 580 ezer szavazatból csak 12 ezret sikerült megszereznie és 240 fővárosi törvényhatósági bizottsági helyből csak 5 jutott neki. Az országos választásokon csak 5,6 százalékot ért el és 26 mandátumhoz jutott. Sokan kérdezték, miért felejtették el a választók a párt részvételét a földreformban, a parasztvédő intézkedéseket, a népi kultúra terjesztését, a nemzeti érdekű külpolitikát, a szövetkezeti mozgalom támogatását, vagy olyan népszerű tetteket, mint azt, hogy 1945 tavaszán a parasztpárt volt az első, amely nemzeti zászlók alatt vonult fel Budapest utcáin, mindenki másnál előbb kiállt a hadifoglyok hazaengedése, méltó fogadtatása mellett és irányukban némely más pártok részéről jelentkező ellenérzésekkel szemben.

A remélt siker elmaradását a kommunistákkal való kapcsolatokon kívül az is magyarázta, hogy kis párt lévén nem tudott kellő védelmet nyújtani tagjainak és híveinek, politikai szerepek és feladatok elosztásánál háttérbe szorult a nagyokkal szemben, a kisgazdapárt és a munkáspártok versengésében nem tudta kellő erővel érvényesíteni azok felfogását, akik - Bibó tételével szólva - a végzetes polarizációt ellenezték, sem azt nem akarták, hogy Magyarország kapitalista, sem azt nem, hogy bolsevista állammá, proletárdiktatúrává legyen. Ebben az alternatívában nem jutott hely a harmadikutas álláspontnak, vagyis a hatalmi tömbök közötti semlegességnek, a szocialista elemeket tartalmazó, de azért a magánkezdeményezést és önkéntes szövetkezést is támogató vegyes gazdálkodásnak, a többpártrendszerre épülő parlamenti demokráciának. Következésképpen sokan semmilyen esélyt nem láttak a parasztpárt sikeres működésére és önös érdekből is a három nagy párt valamelyikéhez csatlakoztak, a választásokon azokat támogatták.

A lehangoló eredmények annak a következményei voltak, hogy a párt felső vezetésében eltérően fogalmazták meg a követendő politikát és taktikát. Három csoport alakult ki, és ezek energiáik egy részét az egymás elleni küzdelemre vagy a csoportok közötti egyensúly megteremtésére használták fel. A Kovács Imre nevével fémjelzett tábor a párt autonómiáját védte, a nemzeti és a közéleti demokrácia fennmaradását helyezte az előtérbe, a pártnak szabad mozgást igényelt és a kommunisták helyett természetesebb szövetségesnek tekintette a másik agrárpártot, a kisgazdákat, akikkel a parasztegység szellemében kívánt együttműködni. Az Erdei és Darvas által irányított csoport a kommunistákkal való szoros kapcsolatot pártfogolta, a parasztság osztálytagozódását továbbra is elhatározó tényezőnek tekintette és a kisgazdákkal való szóértést mindvégig bizalmatlansággal kísérte. A párton belül az agrárszocialista hagyományokat ápolta és a városi értelmiségnek csak szerény szerepet szánt. A két irányzat között egyensúlyozott az úgynevezett centrum, amelyhez elsősorban Veres Pétert és Farkas Ferencet sorolták. Ennek a csoportnak fő törekvése az egység megóvása és a szakadás elkerülése volt, ezért hol az egyik, hol a másik szárnyal tartott, hiszen elvi ellentétek egyiktől sem választották el és csupán taktikai megfontolások vezérelték. A három csoport ellenére valójában két politikai koncepció küzdött egymással. Kezdetben mind a kettőnek volt realitása és esélye a felülkerekedésre, amikor azonban eldőlt, hogy a kommunista párt hatalomra kerülését megakadályozni nem lehet, kétségtelenül Erdei és Darvas álláspontja bizonyult a reálisabbnak, amennyiben minden más irány és törekvés eleve kudarcra volt ítélve.

A Nemzeti Parasztpárt azért sem lehetett a kívánt módon eredményes, mert éppen az imént említett belső ellentétek miatt sohasem lehetett félreérthetetlené tenni, hogy voltaképpen kiknek a pártja és milyen távlatot nyit a parasztság számára. A párt által felrajzolt jövőkép mindvégig tisztázatlan maradt. Az a jelszó, hogy a szegényparasztok és az írók pártja, vonzónak tetszett az alapítást követő években, de nem elégítette ki azokat, akik a 45-ös fordulat után csatlakoztak a párthoz. Igaz, hogy a párt társadalmi bázisként akkor is a szegényparasztságra támaszkodott és a nemzeti felfogású értelmiséget kívánta megnyerni, de - mint Márkus István szociológus egy kitűnő tanulmányában kifejtette - a szegénységtől szabadulni akaró és a földreform révén a gyarapodás útján elindult parasztnak a korábbiól eltérő társadalmi képet és távlatot kellett volna felvillantani. Nem a szegényparaszti és agrárproletár létet az elnevezéssel konzerválni, hanem már az elnevezésben is érzékelteni azt a jövőt, ahová ez a feltörekvő paraszti réteg el akart jutni. Ami pedig az értelmiséget illeti, meg kellett volna nyugtatni, hogy érdemes a parasztság mellett kitartani, mert az nemcsak rokonszenvét és közösségvállalását demonstrálja, de méltó szerepet és érvényesülést, az egyéni

képességek megfelelő kifizetési lehetőségét is kínálja. A parasztpárt megrekedt fejlődésében, terjeszkedése elé ön maga épített akadályokat.

Ugyanez vonatkozott a párt ifjúsági szervezetére, a Népi Ifjúsági Szövetségre is, amelyben ugyancsak keveredtek a néppárti és az osztálypárti elemek. A párt megosztottságát a fiatalok sem tudták elkerülni és ennek tudható be, hogy sok helyütt a helyi szervezetek is vagy az egyik oldal, vagy a másik álláspontját hirdették. Az Sz. Szabó Pál és Borsos Sándor által irányított központ Kovács Imrét követte, a népi kollégisták szervezetei pedig Erdeiek oldalán álltak. Később az erdeisták a központi irányítást is magukhoz ragadták, jó szervezői és taktikai képességeikről téve tanúságot, és Darvassal, Gosztonyi Jánossal, valamint S. Hegedűs Lászlóval simává tették az utat, amely elvezetett a kommunistákkal való oly szoros együttműködéshez, hogy kérdéssé lett a szövetség önállósága és létjogosultsága. A Népi Ifjúsági Szövetség azonban a belső bajok ellenére is jelentős munkát végzett. Segítette kibontakozni és megerősödni a népi kollégiumi mozgalmat, népszerűsítette a népdal és népi tánc hagyományokat, a későbbi népi együttesek tagjai és vezetői részben a parasztpárti fiatalok köréből kerültek ki, a NISZ egy tagja, Somodi István volt a parancsnoka a Jugoszláviába küldött magyar ifjúsági munkabrigádnak, a fővárosi és más városi szervezetek példamutatóan ápolták a falusi szervezetekkel a kapcsolatot, hozzájárulván ezzel város és vidék ellentétének enyhítéséhez.

A Nemzeti Parasztpártra természetesen nem maradt hatás nélkül a koalíción belüli villongások és az állandó állásfoglalások kényszere, amelyekkel Rákosi és az MKP más vezetői, elsősorban Révai, maguk mellé akarták láncolni a pártot. A Baloldali Blokkhoz való csatlakozással a párt arra kényszerült, hogy segítségét nyújtson a kisgazdapárt felszámolásához, jóllehet, a parasztpártiak jelentékeny hányada a kisgazdákkal való jó viszonyra és a Magyar Parasztszövetségben folytatott, az egész agrárnépesség javát szolgáló közös munkában való részvételre törekedett. 1946 tavaszától a Baloldali Blokkon belül olyan akciókban is részt kellett vennie, amelyeket egy önálló párt nem vállalt volna. 1946 végén több parasztpárti is áldozatává lett az első nagyobb koncepciók per, az úgynevezett összeesküvés per törvénytelenégeinek, amit Rákosiék ügyesen használtak fel a párt ellenálló erejének a gyengítésére és többek megfélemlítésére.

A Kovács Bélával szembeni bánásmód és a kisgazdapárt főtitkárának a szovjet biztonsági szervek által történt elhurcolása, a magyar parlament tehetetlensége arra kényszerítette 1947. február végén Kovács Imrét, hogy kilépjön a pártból és hátat fordítson a kormánykoalíciónak.

A pozíciók elvesztése

Kovács Imre távozása érzékeny veszteség volt, mert a parasztpárt nemcsak egy különleges egyéni arcú vezetővel lett szegényebb, hanem annak az irányzatnak a fő képviselőjével is, amely kezdettől fogva a párt cselekvési szabadságáért és önálló politikájáért küzdött. Nagy kár, hogy ebben a küzdelemben nem lehetett társa Bibó István, aki ugyancsak egy világosan megfogalmazott és következetesen keresztülvitt parasztpárti politika híve volt. Bibót nem vonzotta a politikai szerep, megelégedett tudományos és írói munkájával, semmi jelét sem mutatva annak, hogy elképzelései gyakorlati megvalósításában is részt kívánna venni. Másfelől a Nemzeti Parasztpárt sem vette igénybe azt a jelentős politikai tőkét, amit Bibónak a párt tevékenységébe való bekapcsolása kínált volna. A koalíciós évek magyar közéletéről és a pártok tevékenységéről vallott nézetei közel álltak Kovács Imre felismeréseivel és mi sem lett volna természetesebb, mint a bibói elmélet és a Kovács Imre-i gyakorlat összekapcsolása. Bibó azonban idegenkedett Kovács némely személyi tulajdonságától, Kovács pedig bizalmatlan volt Bibóval szemben, mert benne igazságtalanul csak vetélytársa, Erdei barátját látta. Kétségtelen, hogy Erdei és Bibó fiatal koruk óta baráti kapcsolatban álltak egymással, de egymástól eltérő politikai koncepciót vallottak és mint az utóbbinak a Szabad Szóban a parasztpárttól közölt cikksorozata mutatta, az autonóm politikálás tekintetében Kovács Imre fegyvertársává válhatott volna.

Amikor Kovács elhagyta a pártot, megbénult az a csoport is, amelyet közvetlen hívei alkottak. Közéjük tartozott több államtitkár és parasztképviselő, azután a fővárosi és némely megyei szervezetek titkárai. (Például Molnár József, a nagybudapesti főtitkár.) Ezek 1947 tavaszától kezdődően visszaszorultak és a párt urává Erdei Ferenc vált, aki a szervezést erősen kezében tartotta, minden fontosabb pozícióba saját embereit helyezte és Veres Péter felett amolyan gyámolító szerepet kívánt ellátni. Veres Péterre maradt a párt külső képviselése, nagy tekintélyének és népszerűségének a párt javára való kamatoztatása, az egyeztetés és a kiegyenlítés munkája. A pártot Erdei vezette és igazságtalanok lennének vele szemben, ha nem ismernék el, hogy szakértelemmel, körültekintéssel és jó emberismerettel, de hamis irányba.

Az 1947. augusztus végi választásokra nagy reményekkel készülődött a párt. Arra számított, hogy a kisgazdapárt szétzúzása után a polgári elemek az ellenzéki pártok, a falusi választók pedig a parasztpárt felé tájékozódnak, azok természetesen, akik már nem látnak jövőt a kisgazdapárti politikában. E remények csak részben teljesültek. A kisgazdapárti választók az ellenzéki pártokat részesítették előnyben, a parasztpárt is, és csak kisebb mértékben a parasztpártot, amely a szavazatok 8,3 százalékát és 36 mandátumot kapott, tehát jóval többet, mint bármelyik előző választáson. A párt taglétszáma is nőtt, elsősorban volt

kisgazdapártiak csatlakozása révén. Még több szavazatot kapott volna, ha Kovács Imre és társai nem vittek volna el sok választót.

Kovács Imrének a parasztpártban megmaradt hívei - köztük számos parasztképviselő - azt tervezték, hogy akiknek sikerül akár a saját pártban, akár a Kovács Imre által javasolt választási pártban, Balogh István ellenzéki színezetű Magyar Független Demokrata Pártjában mandátumhoz jutni, a békeszerződés érvénybe lépése után, tehát szeptember közepén bejelentik a parlamentben a Független Parasztpárt megalakulását. Ez a párt a parasztegység jegyében szövetségre lépett volna a kisgazdapárttal. Kovács Imre és barátai a Balogh-pártban lényegében a megalakítandó Független Parasztpárt politikáját hirdették meg és Kovács Imrét mindenütt, ahol indult, megválasztották képviselőnek. Rajta kívül még három volt parasztpárti (Sz. Szabó Pál, Pap István és Horváth Iván) került be a parlamentbe. A Független Parasztpárt kikiáltásából semmi nem lett, mert szeptember közepén ugyan megszűnt a Szövetséges Ellenőrző Bizottság és nem kellett már Szviridov tábornoktól pártalapítási engedélyt kérni, de a szovjet megszállás (formailag átalakulva) megmaradt és a magyar politikai élet méginkább elsötétült és ellenzéki tevékenységre a korábbinál is kevesebb lehetőség kínálkozott. Sőt, megindult a meglévő fokozatos elfojtása.

A parasztképviselők is tehetetlenné váltak. Pedig erőteljes tömböt alkottak a parlamentben és bármely párthoz tartoztak is, szívósan védték az agrárérdekeket és a falusi lakosság javát. A parasztpártiak ebben tevékenyen vettek részt, a parasztképviselők csoportjának Mikita István volt a vezetője, Hegyesi Jánostól, Bartha Lászlótól, Hódi Sándortól, Válóczy Jánostól, Somogyi Imrétől, Nyiri Sándortól és más parasztpárti képviselőktől támogatva. Kiderült, hogy ahol és amikor a parasztság ügyéről volt szó, és ha a pártfegyelem nem akadályozta a szabad véleményt és önálló magatartást, a parasztképviselők imponáló egységben tudtak dönteni.

1947 őszéig a Nemzeti Parasztpárt sok fontos kormányzati pozíciót is elvesztett. Tavasszal a vallás- és közoktatásügyi minisztériumot Keresztury Dezső kommunista-szociáldemokrata nyomásra kikényszerített távozása folytán, aztán a Népi Művelődési Intézetet, ahol Illyés Gyulának át kellett adnia a helyét a szociáldemokrata Simon Lászlónak, elvesztett a kultuszminisztérium szabadművelődési osztálya is, Gombos Ferenc eltávolításával, ami azzal a következménnyel járt, hogy a nép szabad művelődését ismét felváltotta a felülről irányított, immár kommunista (sztálinista) szellemiségű népművelés. Az új parasztpárti miniszterek, Veres Péter (1947 márciusától) és Darvas József (1947 szeptemberétől) lényegében semmit sem tudtak változtatni azon a kormányzati politikán, amelyet akkor már teljesen Rákosi és közvetlen munkatársai határoztak meg. Veres Péterben egyébként is mind érezhetőbb kiábrándultság és lemondás lett úrrá, Darvas József pedig természeténél fogva volt gyenge és bármilyen ellenállásra képtelen. Mind a ketten majdhogya csak koalíciós érdekből látták el hivatalukat, anélkül, hogy sajátos koncepciót vagy politikát igyekeztek volna hatáskörükben képviselni.

Újabb megrázkódtatás 1948 nyarán érte a parasztpártot, mikor megjelent Veres Péter „A paraszti jövőd” című könyve, amelyben a magyar parasztság fejlődési távlatait vizsgálta meg. E mű a paraszti termelés önállóságát védő felfogása miatt nemcsak a koalíciós partnerek részéről, de saját pártjának valódi irányítója, Erdei Ferenc részéről is éles bírálatban és heves elutasításban részesült. Rákosi nem a kommunistákat küldte harcba Veres Péter ellen (a szociáldemokratákat már nem küldhette, mert addigra elnyelte őket), hanem a kisgazdapártiakat (Dobi István és Bognár József), valamint a parasztpártiakat (Erdei és Darvas). Darvas még csak keresett magyarázatot Veres Péter általa is elítélt véleményére, de Erdei majdhogya már a leninizmus-sztálinizmus álláspontjáról indulva el hirdetett harcot Veres „romantikus” és az „osztályszempontokat” mellőző tételei ellen. „A paraszti jövőd” szerzőjének sorsa meg volt pecsételve. Miután Rákosi meghirdette a szocialista agrárpolitikát és a mezőgazdaság kollektivizálását, nem maradt tér és lehetőség a kisparaszti magántulajdon melletti érvelésre. Veres Péter lemondott a honvédelmi miniszterségről, a pártban megmaradt elnöknek, de szerepe és befolyása a minimumra csökkent.

A Nemzeti Parasztpárt politikája mindinkább azonos lett a rákosista MDP politikájával és szerepet is már csak azok kaptak, akik ezen az úton haladni hajlandók voltak. Erdei és Darvas módszeresen és következetesen ügyködött a sztálinista tételek elfogadásán, támogatta az ellenzéki pártok felszámolását, a szocialista átalakulást, a szociáldemokrata párt megsemmisítését, minden intézkedést és rendszabályt, amelyet az MKP központjában jónak és helyesnek ítéltek meg.

A párt tagjai számára, miután az ifjúsági szervezet is befejezte működését, nem maradt más választás, mint csendben és békében bevárni a véget. Ez 1949. február 1-jén következett be, amikor megalakult a Magyar Függetlenségi Népfront és megszűnt az MDP-n kívül valamennyi más párt működési lehetősége. A Nemzeti Parasztpárt is befejezte tevékenységét, noha formálisan nem szűnt meg, egy irodahelyisége és a telefonja megmaradt.

A tagok szétszóródtak, ki elment kommunistának, ki emigrált nyugatra, a legtöbben visszavonultak a magánéletbe és aki szellemi ember volt, a tudományba vagy az irodalomba menekült. A sztálinizmussal kiegyező és együttműködők részt vehettek - mint Erdei és Darvas - a kormányban, mások a népfrontban,

az ifjúsági szervezetben, a honvédségben, a gazdasági intézményekben. Hogy a marxizmus-leninizmust magukévá tették-e, azt nem tudni, de parasztpárti nosztalgiáik mindvégig megmaradtak.

(1989)

PETŐFI PÁRT

A *Magyar Nemzet* október 22-i számában Szabó Miklós „Társadalmi és pártharcok 1956-ban” című tanulmányában több tárgyi tévedést találtam, amelyet érdemes helyreigazítani. Ezúttal csak a *Petőfi Pártra* vonatkozó közléseket érintem.

Tévedés az a megállapítás, hogy a *Nemzeti Parasztpárt* az ötvenhatos forradalom napjaiban „Bibó István javaslatára a Petőfi Párt nevet vette fel”. A *Petőfi Párt elnevezést Illyés Gyula javasolta*, és ez különösebb vita nélkül el is fogadtatott. Bibó István jelen sem volt a Petőfi Párt alakuló ülésének annak a szakaszában, amelyben a névváltoztatásról döntöttek. Az ülésre - mivel az Egyetemi Könyvtár választásán volt jelen - csak késve érkezett, és a névváltoztatást már mint kész határozatot közölte vele. Több mint két évtizeddel később azt írta, hogy „nekem ez a névváltoztatás nem tetszett, nem éreztem az adott szituációban elegendően konkrétan elegendően elvi tartalomra utalónak; és valóban a Nemzeti Radikális Párt volt az én névjavaslatom, de ezzel elkéstem”. A névváltoztatást Németh László javasolta, mert a Nemzeti Parasztpárt nevet kompromittálnak érezte.

Abban igaza van Szabó Miklósnak, hogy a Vajdahunyad várában, a parasztpárti S. Szabó Ferenc főigazgató által vezetett Mezőgazdasági Múzeumban rendezett gyűlés résztvevőinek többsége a Parasztpárt árulójának tekintette Erdei Ferencet és Darvas Józsefet, kompromittálnak pedig Veres Pétert. Az utóbbi mellett Illyés Gyula szólalt fel nagy határozottsággal és szenvedélyes hangon. Tévedés viszont, hogy „a párt új vezérkarában az összes ismert népi író helyet kapott (fentnevezettektől eltekintve)”. Az igazság, hogy Erdei és Darvas valóban nem került be a Petőfi Párt irányító testületébe, de az Illyés által javasolt együttesnek tagja lett Veres Péter, sőt a többek által ugyancsak kompromittálnak tekintett Szabó Pál is.

Téves Németh László „Emelkedő nemzet” című írásának értelmezése is. Ebben Szabó Miklós szerint az író szót emelt „amellett, hogy a megdőlt rendszernek megőrzendő eredményei is voltak, elsősorban a mezőgazdasági szövetkezés eszméje, amelyet önkéntes alapon meg kell tartani”. Erről a szóban forgó Németh-cikkben szó sincs. Szó van viszont arról, hogy az általa egyébként éles kritikában részesített Horthy-rezsimben mégis emelkedőben volt a nemzet. Főleg a szellemi életben, de némileg gazdasági téren is. „Különösen a kisemberek bizonyították azt be - írta Németh László -, hogy a magyar gazdaságilag is tehetséges nép. A halogatott földreform ellenére százazrek szakítottak le maguknak egy darabka földet, amelybe szorgalmukat beleölhették. Jól gazdálkodó kisbirtokok, kertek ezrei lepték el az országot, nem véletlen, hogy éppen az időben merült fel kert-Magyarország terve.”

A Nagy Imre-kormányt támogató koalíció pártjai látszólag valóban egy vegyesgazdasági rendszer bevezetésére gondolhattak. Ebben a gyáripar - munkavállalói öngazgatási szervezet (munkástanácsok) beiktatásával - állami tulajdonban maradt volna, a kistulajdon (egyéni parasztgazdaságok, kisiparosok, kiskereskedők) pedig magánkézben. Ehhez Szabó Miklós hozzáteszi: „Az egykori szovjet NEP-modell. A szociáldemokrata párt és a Petőfi Párt lényegében ennek az eszmei platformnak az alapján állt.” Ezt sehol semmilyen nyilatkozat vagy dokumentum nem igazolja. A NEP-modell elválaszthatatlan a kommunista egypártrendszerrel és a központi irányítású tervgazdaságtól. Az 1956-os szociáldemokrata párt vagy a parasztpárt aligha gondolt egy olyan vegyesgazdasági rendszerre, amelyet egypárti diktatúra és központi tervelőírások szabályoznak. Demokrata pártokként a gazdasági élet szabadabbá tételére törekedtek, és ebben a kommunizmusra emlékeztető semmilyen NEP-modellnek helye nem lett volna. Effajta „eszmei platform” nem létezett sem a szociáldemokrata pártban, sem a népi ihletésű Petőfi Pártban.

(1991)

III. GONDOLKODÓK, ÍRÓK, POLITIKUSOK

ADALÉKOK BIBÓ ISTVÁN NYUGATI RECEPCIÓJÁHOZ

(1945 — 1963)

Nyugaton élő magyar nemigen szólhat szégyenérzet nélkül a külföldön kialakult Bibó István-képről. Mégha felelősség nem terheli is, osztoznia keli annak következményeiben, hogy a nagy magyar gondolkodót egy kelet-közép-európai érdeklődésű szűk értelmiségi körön kívül alig ismerik, a róla alkotott kép meglehetősen hiányos. Kimaradni látszott a hírverésnek ama nyugati vállalkozásaiból, amelyek eldöntik, hogy kinek van híre, és kinek mi a híre. Bibó Istvánnak jó a híre, de ez kevés helyre jutott el és a hírt alátámasztó bizonyítékok eléggé hézagosak.

A nyugati közvélemény először 1956 forradalmi napjaiban hallott róla, amikor november 3-án Nagy Imre nemzeti kormányának államminisztere lett.

Addigi tudományos és közéleti tevékenységéi az emigránsok sem igen ismerték. A negyvenötösöknek erre alkalmuk nem volt, a negyvenhét után emigráltak legfeljebb azt tudták, hogy „A magyar demokrácia válsága” címmel 1945 őszén az értelmiségiek között nagy feltűnést keltő és a kommunisták nemtetszését kiváltó tanulmányt írt, valamint a *Válasz című* folyóiratban jelentős közírói tevékenységet fejtett ki. A népi mozgalomhoz tartozók körében ezenkívül ismert volt, hogy a Parasztpártban működött, részt vett a magyar közigazgatást érintő reformtervek kidolgozásában é, noha Erdei Ferenc régi barátja volt, nem osztotta ennek a kommunistákhoz húzó politikáját. Amikor 1949-ben kialakult Svájcban a menekült parasztpártiak emigrációs csoportja, politikai programját Illyés Gyula, Kovács Imre és Bibó István eszméi felhasználásával fogalmazta meg. Ennek ellenére nem lehet azt állítani, hogy Bibó helyzete és sorsa különösen érdekelte volna őket. Megelégedtek annak ismeretével, hogy egyetemi tanári állását feladni kényszerülvén visszavonult minden közszerepléstől és könyvtárosként tengette életét. Jellemző volt, hogy a népiek által 1950-ben indított *Látóhatár* című folyóiratban 1958-ig egyetlen cikk sem jelent meg Bibó Istvánról. Ennek tüneti jelentősége volt és tükrözte azt a restellni való helyzetet, hogy az emigráció nem vett róla tudomást. Hogyan is lehetett volna elvárni, hogy a nem-magyarok érdeklődjenek iránta, hiszen nem volt magasrangú közéleti ember, és nem látványos vagy napi szenzációi keltő formában fordult szembe az intézményesülő kommunizmussal.

Az emigráns magyarok figyelmét a nyugati rádiók irányították Bibóra, amikor a Parasztpárt egyik képviselőjeként 1956. november elején belépett a kormányba. Szabó Zoltán az októberi eseményekről írott londoni jegyzeteiben Nagy Imre koalíciós kormányáról szólva megjegyezte: „a névsorban Bibó István neve kelt bizalmat”.¹

A forradalom alatt Budapesten tartózkodó nyugati laptudósítók közül az amerikai John MacCormac közölte, hogy miről tájékoztatta Bibó november 4-én kora délelőtt az amerikai követség titkárát. Ezenkívül részletesen ismertette a november 4-i Nyilatkozatot.² Egy másik amerikai tudósító, Leslie B. Bain a *Reporter* című New York-i hetilapban beszámolt Kovács Bélával folytatott beszélgetéséről, amelyben a kisgazdapárti politikus a többi között arról beszélt, hogy Bibó mily makacsul kitartott a parlamentben való hivatali jelenléte mellett, abból a meggyőződésből, hogy ha az oroszok elmozdítanák onnan, ez a világ előtt nyílt demonstrációja lenne annak, hogy a független magyar kormány megdöntésére törnek.³ Hetekkel később a londoni *The Times* azt írta, hogy a kibontakozás érdekében indított akciókban a Petőfi Párt volt a legaktívabb. Vezetője, Bibó István november elején, amikor Budapest még tele volt szovjet katonákkal és lövöldözés is folyt, memorandumot készített arról, hogyan óvhatok meg a forradalom eredményei a szovjet stratégiai érdekek tiszteletben tartásával.⁴ (Ez volt a „Tervezet a magyar kérdés kompromisszumos megoldására”.). A nyugati rádióadások ismertették a Magyarországgal kapcsolatos tudósításokat és kommentárokat, érintve Bibó István tevékenységét is. A világsajtóban jóval nagyobb érdeklődést keltett és visszhangot váltott ki Bibónak „Magyarország helyzete és a világhelyzet” című emlékirata, amely német nyelven a bécsi *Die Presse* 1957. szeptember 8-i, vasárnapi számában jelent meg. Az eredeti magyar szöveg még nem állván rendelkezésre, a *Szabad Európa Rádió* például németből fordított bő részleteket adott már a megjelenés napján, majd a későbbi napokban.

A teljes és eredeti magyar szöveg - kiegészítve a november 4-i Nyilatkozat-tal és a november 6-i Tervezet-tel - a londoni *Irodalmi Újság* 1957. november 15-i számának mellékleteként látott napvilágot. A Magyar írók Szövetsége Külföldön választmányában többen úgy érezték, hogy az írószövetség lapjának szövegük ismertté válása után nyomban közzé kellett volna tennie a Bibó-dokumentumokat. Szabó Zoltán főtítkár azzal vádolta Faludy Györgyöt, az Irodalmi Újság szerkesztőjét, hogy szándékosan elodázta a Bibó -

- írások kinyomtatását, mert - mint Szabó Zoltán feltételezte - nem ért egyet velük. Az Irodalmi Újság akkoriban havonta kétszer jeleni meg, tehát elegendő idő lett volna a fontos magyar szövegek közzétételére.

A MISZK 1957. október 18-i ülésén Ignóus Pál elnök szerint az IÚ azért nem adta ki a Bibó-iratokat, mert szerzőjük túlságosan „megértő”. Viszont, úgy vélte, hogy a szerkesztő megjegyzéseivel közölni kellett volna. Ezt Cs. Szabó László is támogatta, mondván, hogy Bibó azt írta, amit hisz és amit gondol. Az ülés jegyzőkönyve tartalmazza Faludy György válaszát is. Amit érvként előadott, nem volt eléggé meggyőző. A többi között „zt mondta, hogy a lap oldalszámába nem tudta beleszorítani, mert több időszerű esemény sok helyet foglalt el. A *Congress for Cultural Freedom* nevű amerikai szervezet, amely az Irodalmi Újság költségeit fedezte, nem adott engedélyt arra, hogy a lap terjedelmét négy oldallal bővítse. Ha a külön oldalak kinyomtatására most sem kap engedélyt - mondta Faludy -, a Bibó-memorandum továbbra sem fog megjelenni. Miután a szerkesztő anyagi okokra hivatkozott, Szabó Zoltán felajánlotta, hogy összegyűjti a szükséges pénzt. Ignóus nyomban húsz fonttal hozzájárult a költségekhez. Nem sokkal ez után az ülés után az Irodalmi Újság Párizsban élő négy munkatársa - Fejtő Ferenc, Méray Tibor, Gara László, Karátson Endre - a lap tevékenységéről készített megjegyzéseikben javaslataik között azt is ajánlották, hogy ankétot indíthatna a Bibó-koncepció magyar és nem-magyar megítéléséről. 1958 májusában András Sándor a maga és 13 társa – az IÚ főleg fiatal munkatársai – nevében Ignóushoz intézett levelében panaszként azt is megemlítette, hogy az IÚ szerkesztője a Bibó-memorandumot csak sok hetes késéssel és akkor is csak az írószövetség elnökének határozott nyomására közölte.

Azután, hogy a Bibó-iratok november közepén végül mégiscsak megjelentek, az Irodalmi Újság magatartása is megváltozott. Az Emlékiratról előzőleg ugyan jelent meg rövid hír, majd Molnár Miklós sürgette a teljes szöveg kiadását, november 15-én nemcsak e szövegek voltak olvashatók, hanem Krassó Miklós és az (Sz.) szignóval ellátott széljegyzet írója (feltehetően Szabó Zoltán) is méltatta őket. Az Irodalmi Újságban ezután gyakran került szóba Bibó munkássága. A többi között Fejtő Ferenc, Kovács Imre, S. Tamás János foglalkozott vele. A lap ismertette a tiltakozásokat és szabadon bocsátása érdekében tett kezdeményezéseket. Az IÚ Bibó-mellékletének sok olvasója támadt, de fogadtatása nem volt egységes. Az emigráció hangadó személyiségei közül többen helytelenítették, hogy Bibó kompromisszumot keresett. Ezt a nyugati magyar emigránsok közül többen nem értették meg, a maguk számára összeegyeztethetetlennek tekintették az antikommunista magatartással, és ezért Bibó iratait fenntartással fogadták. Ez nem volt meglepő, hiszen csak egy év telt el a forradalom letiprása óta és a megtorlás, a forradalmárok üldözése, bebörtönzése javában folyt. Viszont Bibó a jövőre gondolt, és miután külső segítségre hiába várt a nemzet, a maga erejéből kellett olyan megoldáson gondolkodnia, amelyet a kedvezőtlen adottságok és szűk lehetőségek megengedtek.

Akkor Bibó korabeli írásai közül csak az iménti három volt ismeretes. A többiek később kerültek nyilvánosságra. A Tervezet eredetileg november 6-án íródott, de mind a Szabad Európa Rádióba beolvasott, mind az Irodalmi Újságban nyomtatásban megjelent szöveg alatt november 9-i dátum szerepel.

A nyugati lapok közül a Pressé-ben megjelent memorandumot több lap már másnap ismertette. A *Frankfurter Allgemeine Zeitung* részletesen kitért a szerző személyére is. Közölte, hogy Bibó - akit tévesen a Ne Parasztpárt hajdani főtítkárának nevezett - börtöncellájában fogai; memorandumát és „onnan jutott kerülő utakon, a végén egy ázsiai diplomata révén, a szabad világba”. A szövegből a lap cikkírója azt olvasta ki, hogy „Bibó még ma is erősen kötődik a baloldali szocialista gondolatkincshez”. A német újságíró elismeri viszont, hogy Bibó a népfelkelés igazolására törekedett. A forradalom a magyar tudós és miniszter szerint nem akarta az 1948 előtti állapotokat visszaállítani, hanem a szocializmus előnyeit összekötni a szabadság Nyugaton ismert formájával.⁵ A memorandumot 1957. szeptember 10-én a többi között ismertette a párizsi *Le Monde* és a *New York Herald Tribune*. Az előbbi szerint a dokumentum eredetiségét lehetetlen biztosnak tekinteni, de a fogalmazás szelleme megfelel a Bibó által hirdetett elveknek. Az utóbbi hozzáfűzte: az oroszok megengedték, hogy Bibó 1956. november 4-én szabadon távozhassék a Parlamentből és feltehetően nem zaklatták 1957 májusi letartóztatásáig.⁶

A *Neue Züricher Zeitung* úgy vélte, hogy a tragédiából a Bibó által ajánlott kiút az úgynevezett harmadik út, amely a változatlan katonai elkötelezettség ellenére gazdasági enyhüléshez vezethet.⁷ Egy további cikkében a *Frankfurter Allgemeine Zeitung* ugyancsak ezt a feltételezést emelte ki „Magyarország - kilátás a harmadik útra” című egész oldalas cikkében, jelentősnek nevezve, hogy Bibó memorandumja röviddel az Egyesült Nemzetek magyar vitája előtt jelent meg. A lap a szerzőt tévesen „a kommunistákhoz közel álló Nemzeti Parasztpárt egyik alapítójának” nevezte és érdemesnek tartotta megjegyezni, hogy Ravasz László református püspök veje. Téves volt az is, hogy a FAZ szerint a Nagy-kormányának egyetlen tagja volt, aki nem menekült a jugoszláv követségre. A frankfurti lap bő kivonatokat közölt a memorandumból.⁸

Magyar részről legalaposabban Szabó Zoltán kommentálta a dokumentumokat az Irodalmi Újságban történt megjelenésükkel egy időben. A legbőségebben természetesen a Szabad Európa Rádió foglalkozott velük, annak tulajdoníthatóan, hogy nap mini nap reggeltől estig szólt és rendelkezésére állt minden nyugati állásfoglalás, amely megjelenésüket követte.

Bibó Istvánt 1958. augusztus 22-én a Magyar Népköztársaság Legfelsőbb Bírósága „a népi demokratikus államrend megdöntésére irányuló szervezkedés vezetésével elkövetett és más büntettek miatt” életfogytiglani szabadságvesztésre és vagyonelkobzásra ítélte, valamint tíz évre eltiltotta politikai jogai gyakorlásától. Az indokolás szerint azért, mert az imént már említett iratokat NATO-országok követségeire juttatta.

Az ítélet csak később vált Nyugaton ismertté. A Bécsben megjelenő *Magyar Híradó* augusztus 9-i számában a bécsi rádió augusztus 7-i adására hivatkozva még csak azt jelentette, hogy „Budapesten újabb ügyet tárgyal a Legfelsőbb Bíróság: Bibó István egyetemi tanár, Nagy Imre kormányának államminisztere, jelen korunk Magyarországnak talán legtárgyilagósb és legjózanabb politikusa áll a magyar gyarmati kormányzat »ítélőszéke előtt«. Ha a népi demokrácia ismert irányelvei szerint vizsgáljuk a helyzetet, Bibó István pőrének ítélete nem kétséges.” A bécsi magyar lap felszólított a tiltakozásra. „Most csak egyetlen mód kínálkozik - írta - , megkísérelni a lehetetlent és minden erőnkkel, minden lehetséges módszerrel felébreszteni a világ lelkiismeretét. Indítsunk küzdelmet Bibó István életének megmentéséért. Falun, kisvárosban, Bécsben és Párizsban, Zürichben és Stockholmban, Londonban és New Yorkban élő magyarok: Bibó Istvánt meg kell menteni.”⁹

A kívánt megmozdulás azonban nem történt meg. A magyarok még Nagy Imre és társai kivégzésének döbbenetében éltek, a világsajtót is elsősorban az foglalkoztatta, a magyar és nemzetközi tiltakozások főleg Déry Tibor és író társai, valamint a Gáli-Obersovszky-per elítélteinek érdekében folytak. Bibóért érdemleges akció még nem indult. Az *Új Látóhatár* arra emlékeztetve, hogy „külföldre érkezett megbízható hírek” szerint Bibót titkos tárgyaláson életfogytiglani börtönre ítélték, 1958 augusztusában újból kinyomtatta 1947-ben írt „A Márciusi Front tíz esztendeje” című rövid esszéjét, miután a szerkesztőség „a dolgozat több észrevételét és megállapítását ma is időszerűnek” érezte.¹⁰ Az Irodalmi Újság is arra korlátozta a Bibóval való foglalkozást, hogy a bírósági tárgyalásra utalva közreadta „A magyar demokrácia válsága” befejező részét.”

A budapesti hatóságok az év végéig titokban tartották az ítéletet. A Külügyminisztérium sajtóosztálya 1958. december 29-én közölte a külföldi lap tudósítókkal, hogy Bibó Istvánt életfogytiglani börtönre ítélték. Az ítélet - mint a New York Herald Tribune megállapította - ismeretes volt budapesti diplomaták és jól tájékozott magyarok körében, de a kormány szóvivője még december 29-i sajtókonferenciáján is azt mondta, hogy nem tudja, mi történt Bibó Istvánnal.¹² A hírügynökségi jelentések alapján a nagy nyugati lapok mind közölték a Bibóról szóló budapesti hivatalos bejelentést, amely azonban nem tért ki - mint a *Reuter* jelentette - sem az ítélethozatal idejére, sem az indoklásra. 1958 végén még csak bizonytalan eredetű értesülések alapján tudták Nyugaton, hogy Bibót 1957 májusában tartóztatták le és 1958 augusztusában végződött az ellene indított per. Az ítéletre külföldön abból is következtetni lehetett, hogy a budapesti *Belpolitikai Szemle* decemberi számában támadás jelent meg a Petőfi Párt és személy szerint Bibó ellen, azzal vádolva, hogy muníciót szolgáltatott az „ellenforradalom”-nak, az országnak a szocialista táborból való kiszakítása és a proletárdiktatúra megdöntése érdekében.

Nyugaton 1959 márciusában ismertté vált egy 1956. december 8-i keltezésű „Megvitandó tervzet” című irat, amely az ötvenhatos pártok és szervezetek álláspontját foglalta össze és amelyről úgy gondolták, hogy annak alapján tárgyalni lehetne a Szovjetunió képviselőivel a kibontakozásról. Ez egyik változata azoknak a hasonló szövegű iratoknak, amelyek közül egy „A Magyar Demokratikus Függetlenségi Mozgalom kibontakozási javaslata” címmel Bibó műveinek berni, egy másik pedig „Nyilatkozat Magyarország állami, társadalmi és gazdasági rendjének alapelveiről és a politikai kibontakozás útjairól” címmel budapesti kiadásában olvasható.

1959-ben Szabó Zoltán az *Eszmélet* című rövid ideig megjelenő angliai folyóiratban első kísérletet tett Bibó életpályájának és munkásságának értékelésére, én pedig az *Új Látóhatárban* próbáltam párhuzamot vonni Bibó és Jászi Oszkár eszméi között. Ez a téma később alaposabb és tudományosabb kifejtést kapott Borsody István egy előadásában. Szabó Zoltán fogalmazványából született az első nyugati Bibó-kötet Bevezetőjeként megjelent kitűnő esszéje, amely később többször is kinyomtatásra került. Sajnálattal kell említeni, hogy bizony eléggé kevés volt, amit a nyugati magyarok Bibó méltánylása és elismerése érdekében tettek. Az emigráns sajtó ugyan hírt adott róla, az elítélését kárhóztatta, de az ötvenhatos forradalomban és vívmányai megmentése érdekében folyt munkában vállalt szerepét kevesebbre értékelte, mint a harcokban való részvételt. Alakja elhalványult a forradalom más kiemelkedő személyiségei mellett. A híveknek az a tábora, amely Mindszenty bíboros, Nagy Imre, Maléter Pál, Déry Tibor és Háy Gyula, a névtelen szabadságharcosok, a „pesti srácok” mögött felsorakozott, hiányzott Bibó mögül és részben ennek tudható be, hogy nem akadtak, akik kellően meg tudták volna szervezni a nyugati érdeklődés felkeltését. Elmaradt tehát Bibó súlyának és jelentőségének megfelelő méltánylása.

Ebben valamennyien, akik Bibó tisztelőinek számítottunk, hibásak voltunk. Elmulasztottuk megtenni, ami másokra át nem hárítható feladatunk lett volna. Olyanoktól vártuk a támogatást, akik mással és másokkal voltak elfoglalva.

1960-ban a külföldi írószövetség könyvkiadója, a Szabó Zoltán által vezetett *Magyar Könyves Céh* megvette az első nagyobb lépést Bibó műveinek megismertetése érdekében. Megjelent Szabó Zoltán szerkesztésében és briliáns Bibó-esszéjével mint bevezető írással a *Harmadik út* című kötet, amely a fogoly tudós és író 1945 és 1948 között írott hét legfontosabb politikai esszéjét, valamint két ötvenhatos írását tartalmazta. Ugyancsak 1960-ban látott napvilágot a londoni Révai András „Bibó István politikai filozófiája” című terjedelmes esszéje, amelyet az Új Látóhatár két részben közölt.

A Harmadik út könyvsikernek számított. Jó visszhangot keltett, és főleg a Szabad Európa Rádió révén Magyarországon is elterjedt kiadásának híre. Kéthly Anna még megjelenése előtt két szociáldemokrata lapban üdvözölte a Bibó-esszék megjelentetését. A londoni *Népszavában* a többi között azt írta, hogy Bibó könyve „felbecsülhetetlen fontosságú történelmi feladatot végez” annak érdekében, hogy „a magyar forradalom története... úgy bontakozzon ki abból a nyúlós »Dichtung und Wahrheit« ködből, mint abból a mellékes szerepből, amelyet egyes krónikaírók a forradalomnak szántak azzal, hogy önmagukat, a forradalom karzatlátogatóját, mint a világ közepét állítják a nyilvánosság elé”. Kéthly Anna szerint: „A politikai irodalomnak mélyértelmű jelensége ez a könyv... Olyan tudós írt a magyar nép nevében, aki a legszigorúbb mértékkel mérve is helyet foglalhat a világ nagy gondolkodóinak sorában.”¹³ Egy Bibó munkáit méltató másik cikkében a Nyugatra került magyar szociáldemokraták vezetője megállapította, hogy: „Mikor a régi demokráciák is kételkednek saját intézményeikben, amelyeket ifjú éveikben sok szenvedéssel szereztek meg, mikor sok esetben lemondanak jogaikról, mert a felelőtlenség könnyebb és kényelmesebb, akkor okos dolog a Bibó-tanulmányokat elolvasni. Talán ad nekünk annyi bátorságot, hogy hanyattatásaink tanulságát nem rejtjük el magunkban. Tartozunk ezzel Bibó Istvánnak is, aki helyettünk és értünk ül a börtönben. És szüksége van e tanulságokra azoknak az államférfiaknak és politikusoknak, akik buzgón igyekeznek a régi hibákat újra elkövetni.”¹⁴

Érdemes talán egy olyan emigránst is idézni, aki a politikai gondolkodás ellenkező felén, negyvenötös menekülteként a háború előtti magyar rendszer politikai jogfolytonossága alapján állva, vétkek és tévedések sorozatának látott mindent, ami 1945 után a magyar közéletben történt. Bibó könyvéről szólva az Ausztráliában élő Gallus Sándor történész így vélekedett: „Az élet és egyéni egzisztencia feláldozásával, Bibó is az 1956-os forradalomban, a végső férfias kitartás példaadó történelmi szerepébe emelkedik. Bibó, a hős miniszter azonban már nem azonos az összeomlás utáni, útkereső közíróval és politikussal, akinek esetlenségein túlnőtt, ugyanúgy, mint ahogy a felakasztott Nagy miniszterelnök sem azonos már a volt kommunista belügyminiszterrel. Bibó történelmi szerepében számításba kell vennünk a jellem és magatartásformáló dinamizmusát, amely egyéniségét és ítéleteit megérleli és átalakítja. Példaadását és nagyságát életének utolsó érett vonásaiban kell látnunk és nem abban, amit a keserves kialakulás során követett el. Az elmúlt kötöttség a heroikus helytállásban nem igazolást nyert, hanem feloldást. A történelmi cselekvő lerázza magáról múltjának partikularizmusát és általános nemzeti jelentőségű szerepbe emelkedik. Katharissal, megtisztulással, nem pedig a múlt igazolásával állunk szemben.”¹⁵

Bibó könyvének része volt abban, hogy az 1956 után Nyugatra menekült diákok figyelmét felhívta szerzőjének jelentőségére. A diákok szövetségének egy vezetője, Várallyay Gyula szerint: „A Londonban kiadott tanulmánykötet előszavában Szabó Zoltán tájékoztatta a diákságot is Bibó munkásságáról, hiszen a politológiában járatlan fiatalok alig tudtak valamit a parasztpárt régi politikusáról, a Nagy Imre-kormány későbbi miniszteréről.”¹⁶

Bibó bebörtönzése Várallyay ötletére szóba került a Svájcban rendezett IX. Nemzetközi Diákkonferencián. Az emigráns magyar diákszövetségnek a menekült spanyolok által betervezett - Uruguay, Ausztria és Hollandia által támogatott - javaslatára a konferencia 70 ország nemzeti diákszövetségeinek nevében táviratot küldött a budapesti kormánynak, kérve Bibó István szabadon bocsátását. A magyar diákok további lépéseket is tettek Bibó ügyében. A Québecben rendezett X. Nemzetközi Diákkonferencia ismét táviratozott Budapestre Bibó érdekében. Oxfordi diákok kezdeményezésére 1961. március 14-én 12 neves professzor - köztük Gábor Dénes, Polányi Mihály, Hugh Seton Watson - a minisztertanács elnökének, Münnich Ferencnek küldött táviratban sürgette Bibó szabadon bocsátását. Az Egyesült Államokban működő magyar diákszervezet ugyancsak indított akciót, hogy egyetemi tanárok táviratban követeljék szabadságot Bibó Istvánnak. A Yale Egyetemen Makkai Ádám és Györgyey Ferenc kezdeményezésére Nehru indiai miniszterelnöknek táviratoztak Bibó érdekében. Azt kérték, járjon el az ügyben a magyar kormánynál. A táviratot többek között aláírta két magyar közgazdász, Felmer Vilmos és Balassa Béla is.¹⁷

Azután, hogy 1960 tavaszán Déry Tibor visszanyerte szabadságát, John Priestley, a neves drámaíró április 21-én azt mondta az angol rádióban, hogy ezzel „leomlott a fal”. Priestley nyilatkozatát közölte a *Listener* című hetilap is. Mikes György erre válaszolva azt írta, hogy osztja Priestley meglepődöttségét és szintén örül Déry szabadon bocsátásának, de a fal még nem omlott le, csak omladozni kezdett. „Nem dől le addig, amíg még fogságot szenvedő számos író, értelmiségi, diák és munkás - ezek egyike, Bibó István, név szerint is megemlítené - nem lesz szabad.”¹⁸ Röviddel ezután egy másik londoni hetilap, a *Spectator*

kommentálta Bibó esetét. Hruscsovról szólva azt írta, hogy a Kádár-rezsimre gyakorolt befolyását latba vehetné Bibó István szabadon bocsátása érdekében. A rab tudós vétkét soha nem közölték pontosan, és fogva tartásának helye ismeretlen. Ha bűne kapcsolatban lett volna a Parasztpárttal, miért nem bocsátották szabadon Farkas Ferencsel, vagy a legutóbbi amnesztiával kiengedett kétszáz politikai fogollyal együtt? Ha a Nagy-kormányban való részvétele a bűn, akkor Kádár maga is bűnösnek tekinthető. Az a gyanú - folytatta a Spectator -, Bibó fő vétkének a hatalom birtokosai azt tekintik, hogy Magyarország részére közéletet keresett.¹⁹

Mikes Györgynek az imént említett megállapításával összecseng a Magyar írók Szövetsége Külföldön állásfoglalása. 1960. április 1-jén - nem sokkal Déry és társai kiszabadulása után - nyilatkozatot adott ki, amelyben megemlítette, hogy a magyar szellemi élet több kiemelkedő alakja, a többi között Bibó István, Gáli József, Obersovszky Gyula, politikai okokból még mindig börtönben van. Ezekről sem szabadna megfélemlkezni, mégha ezek ügyében nem sikerült is olyan hatásos nemzetközi akciót elindítani, mint Déryék és Háyék érdekében.

A Magyar írók Szövetsége Külföldön vezetősége 1960 késő nyarán, abból az alkalomból, hogy Hruscsov és Kádár részt venni készült az Egyesült Nemzetek Szervezetének közgyűlésén, Dag Hammarskjöldhöz, az ENSZ főtitkárához fordult. Az 1960. szeptember 16-i keltezésű levélben Ignotus Pál elnök arra kérte Hammarskjöldöt, hogy a magyar ügy és az emberi jogok tárgyalása során ne feledkezzék meg a börtönben sínylődő, név szerint megemlített tizenegy magyar íróról, közöttük az első helyen szereplő Bibó Istvánról. „Mi, magyar írók - olvasható a levélben - nagyon hálásak lennének Főtitkár Úrnak, ha az Egyesült Nemzetek közgyűlésén élne hatásköri jogával, hogy e társaink érdekében fellépjen.”²⁰

Felszólaltak Bibó mellett a *Nemzetközi PEN Club* menekült magyar tagjai is. A *Hontalan írók PEN Központja* részéről a világszervezet edinburghi kongresszusán javaslat hangzott el, hogy az írók követeljék Bibó szabadon bocsátását. Ez az akció azonban megfeneklett a budapesti küldöttség ellenállásán. A budapesti *Magyar PEN Központ* azzal érvelt, hogy Bibó nem író, tehát a világszervezet nem illetékes arra, hogy érdekében fellépjen.

1962 márciusában újból angol tudósok emelték fel szavukat Bibó mellett. Arra a budapesti hírre, hogy a börtönben megbetegedett, tizenhárom tudományos személyiség a következő szövegű táviratot küldte Kádár Jánosnak: „Az angol tudósokat és tanárokat megdöbbenette Bibó István betegségének híre. Hadd juttassuk kifejezésre Excellenciádnak azt a reményünket, hogy Bibó István szabadon bocsátása nagy mértékben hozzájárulna nyugati és magyar szellemi emberek közötti baráti kapcsolatok létrejöttéhez. Egy ilyen intézkedést a világ minden békeszerető embere nagyra értékelné.” A távirat aláírói között olyan híres neveket is találunk, mint Bertrand Russell, Julián Huxley, Isaiiah Berlin, A. J. Ayer, Max Gluckman, A. P. Norrington, Hugh Seton Watson, Leonard Schapiro, Maurice Cranston.²¹

Bibó érdekében kísérlet történt az *Angol Munkáspárt* mozgósítására is. Bede István, a Szabad Európa Rádió magyar osztályának vezetője és Szabó Zoltán a Munkáspárt külügyi szóvivőjéhez, Denis Healeyhez fordult Bibó ügyében. Bede londoni követ korából ismerte a magyarok iránt érdeklődő és a magyar szociáldemokrata párttal kapcsolatot tartó angol politikust. Healey megígérte, hogy a legközelebb Moszkvába utazó munkáspárti delegáció ugyanúgy szóba hozza a Bibó ügyet, mint tette a munkáspárt az ötvenes évek elején a bebörtönzött Kéthly Anna esetében.

A *Lapkiadók Nemzetközi Szövetsége* 1962. májusi párizsi kongresszusán amnesztiát követelt Bibó Istvánnak. Kádár János tudomására hozták a kiadóknak azt az egyhangú óhaját, hogy Bibó nyerje vissza szabadságát. Kegyelemben részesítését, a határozat szerint, a sajtó összessége és az egész világ megkönnyebbüléssel fogadná.²²

Ami a magyar emigrációt illeti, a *Magyar Evangéliumi Ifjúsági Konferenciának* az angliai Dymchurch-ben 1962, húsvét hetében rendezett évi találkozásán Szabó Zoltán nagyhatású előadást tartott Bibó István tudományos tevékenységéről és nézeteinek eszmetörténeti jelentőségéről. Az előadást követő vitában felvetődött az a gondolat, hogy szükség lenne egy olyan kiadványra, amely Bibó István fontosabb nézeteit, felismeréseit és véleményeit tartalmazná, mégpedig azoknak az esszéknek figyelembevételével, amelyek a Harmadik út című kötetben megjelentek. Ezt a munkát Sárközi Mátyás hamar el is végezte, és amikor egy évvel később megjelent az angliai konferencia anyaga, az erről kiadott kötet Szabó Zoltán előadásán kívül a Sárközi-féle kis Bibó-breviáriumot is közölte.²³ Szabó Zoltánon kívül jómagam is igyekeztem a Bibó iránti érdeklődést és megbecsülést előmozdítani. 1961 nyarán „A magyar demokrácia válsága” című, a Harmadik út kötetben újra olvasható esszével kapcsolatban az Új Látóhatárban felelevenítettem azt a vitát, amelyet az írás kiváltott 1945 végén. A brüsszeli Nagy Imre Intézet által kiadott Szemle című folyóiratban 1961 őszén Bibó jelentőségét méltattam és 1962 márciusában az ausztráliai *Független Magyarországra* Bibó politikai nézeteit elemeztem.²⁴

1962. januári számában a New Yorkban megjelenő *The Hungarian Quarterly* című folyóirat „Egy politikai fogoly arcképe” címmel foglalkozott Bibóval. Az angol nyelvű negyedévi folyóiratot a Magyar Bizottság adta

ki és Kovács Imre szerkesztette. A Bibót méltató cikk elé a szerkesztőség rövid felhívást illesztett. Ebben a magyar ügy minden barátját arra szólította fel, hogy lépjen fel Kádárnál a fogoly író és tudós érdekében. Haladék nélkül szabadon kell engedni! - sürgette a The Hungárián Quarterly szerkesztősége.

A budapesti Országgyűlésben Kádár János 1963. március 21-én általános amnesztiát jelentett be. Néhány nappal később nyugati távirati irodák budapesti tájékozott körökre hivatkozva jelentették, hogy Bibó István is az amnesztiával szabadulok közé tartozik. Az AP amerikai hírügynökség szerint budapesti kormányhivatalok nem kívántak kommentárt fűzni a Bibó szabadulásáról keringő hírekhez. Ugyancsak az AP szerint a Magyarországra meghívott U Thant ENSZ-főtáitkár állítólag csak a politikai foglyoknak adott amnesztia után volt hajlandó a meghívásnak eleget tenni.²⁵ A Hamburgban megjelenő *Die Welt* 1963. március 28-án kelt budapesti tudósítása szerint Bibó Istvánt kiengedték a börtönből.²⁶

A budapesti hír örömet és megkönnyebbülést váltott ki. Az 1963-as amnesztia és Bibó szabadulása később fontos dátumnak számított. Sokan - noha maradtak még börtönben politikai okok miatt elítéltek - erre az időre tették a megtorlás végét. Az Új Látóhatár szerint: „Amire oly sokáig vártunk, végre bekövetkezett: Bibó István szabad. És szabad száz meg száz politikai fogoly. A március végi amnesztia kinyitotta előttük a börtöncella ajtaját. A közkegyelem régóta esedékes volt, és ha nem is feledteti az évekkel ezelőtt lezajlott véres megtorlást, embertelen üldözést, igazságtalan ítélezést, örömmel és megnyugvással tölt el minden igaz magyar hazafit. Mily jó érzés tudni, hogy a legnagyobb élő magyar politikai gondolkodó - kinek a börtönből való kiengedését nem szűnt meg követelni a haladó nyugati értelmiség -, sok száz társával, a magyar forradalom és a haladó eszmék neves és névtelen harcosaival együtt ismét szabad.”²⁷

Szabadulása után csak szórványosan érkeztek Nyugatra hírek Bibó István állapotáról, helyzetéről, munka- és életkörülményeiről. A magyarországi sajtóban semmi nem jelent meg róla és csak Nyugatra utazó ismerősei, később Magyarországra látogató külföldiek és nyugati magyarok révén lehetett - olykor megbízhatatlan - értesülésekhez jutni arról, hogyan él. A hatvanas években róla megjelent írások közül a legtöbb hír, apró jelentés vagy rövid cikk volt (mint például Sárközi Mátyás írása a *Politikai fogoly* című lapban²⁸).

Bibó István nyugati recepciójának első fejezete ezzel lezárult. A második eredményesebb és sikeresebb volt. Már ennek ismeretében és személyes tanúként állapíthatta meg Kende Péter, hogy az emigráció szerepe Bibóval kapcsolatban *éltető hatású volt*, majd így folytatta: „Hogy tudott-e tenni valamit a fogoly Bibó sorsának enyhítéséért, ez nyitott kérdés marad, de az nem kétséges, hogy a kiszabadításáért folyó kampány, a világ nagyjainál való kilincselés, az Emlékirat több nyugati nyelven való megjelentetése nevet és ismertséget szerzett Bibónak még azelőtt, hogy nagyobb művei a külföldi olvasóközönség elé kerülhettek volna. A börtönből szabaduló Bibó számára pedig éltető volt az a tudat, hogy a messzi világban is vannak barátai, hívei, lelkes tanítványai és követői, akiknek fontos, hogy tovább dolgozzon. Ennek tudata nélkül talán soha nem születnek meg a hatvanas-hetvenes évek nagyobb lélegzetű munkái.²⁹ Amennyire érvényes ez a megítélés Bibó nyugati recepciójának második - a szabadulása utáni - szakaszára, annyira kérdéses, hogy elégedettek lehetünk-e nemcsak a nyugati magyarok, de a nem-magyar nyugati szellemi emberek és intézmények magatartásával. Ami Bibó megismertetésével és megbecsülésével kapcsolatban a negyvenes évek vége és 1963 között történt, bizony eléggé sovány és szegényes volt. A hatvanas évek közepén indult el az az időszak, amelyben nemcsak magyarul jelent meg 1945 után írott csaknem valamennyi műve, de néhány esszéjét angol, francia és német nyelven is kinyomtatták. A róla szóló és vele foglalkozó írások száma is gyarapodott, úgyhogy a befogadás és méltánylás mérlege - különösen a halála óta eltelt másfél évtizedben - javult. A magyar diaszpóra szellemi elitjének elegendő alkalma volt, hogy megismerje és eszmerendszerében eligazodjék. Ezt meg is tette. Ugyanez nem mondható el a nagy nyugati nemzetek értelmiségi köeiről, amelyeknek kevés lehetőségük nyílt a Bibó eszméivel való szembesülésre. Könnyű lenne a könyvkiadás mulasztásaira utalni vagy a nyugati intellektuális hírverés egyoldalúságait emlegetni, tény, hogy Bibó István nem vívta ki azt az ismertséget és elismerést, amely némely csekélyebb szellemi fegyverzetű kelet-közép európai pályatársának szinte az ölébe hullott.

A nyugati recepció második - az elsőnél mégis pozitívabb - fejezete egy további áttekintés témája lehetne.

(1995)

JEGYZETEK

1. Kívülről, In: Terepfelverés, Bern 1987. 212. 1.
2. Vö.: New York Times, Nov. 12. 1956 és UP, Nov. 13, 1956.
3. Vö.: The Reporter, New York, Dec. 13, 1956
4. The Times, London, Jan. 3, 1957.
5. Frankfurter Allgemeine Zeitung, 9 Sept. 1957.
6. Vö.: Le Monde, Paris, és New York Herald Tribune, 10 Sept. 1957.

8. Vö.: Frankfurter Allgemeine Zeitung, 12. Sept. 1957.
7. Neue Züricher Zeitung, 11 Sept. 1957.
9. Magyar Híradó, Bécs, 1958. aug. 9.
10. Új Látóhatár, München, 1958. júl.-aug.
11. Vö.: Irodalmi Újság, London, 1958. okt. 1.
12. New York Herald Tribune, Dec 30, 1958.
13. Népszava, London, 1960. aug. 1.
14. Szocialista Szemle, Bécs, 1960. aug. 23.
15. Magyar Szó, Nunawading, Vic. 1961.
16. „Tanulmányúton”, Az emigráns magyar diákmozgalom 1956 után, Budapest, 1992, 98.1.
17. Uo. 99.1.; Reuter London, March 16,1961; The Times, London, March 17,1961.
18. The Listener, London, May 5,1960.
19. The Spectator, London, May 13, 1960.
20. Az eredeti magyar szöveg másolati példánya a szerző birtokában.
21. The Times, London, March 6,1962 és Várallyay id. m. 99.1.
22. Radio Free Europe, Paris, May 21,1962 és Süddeutsche Zeitung, München, 2 Juni 1962.
23. Vö.: Mit cselekedjünk, Osló-Bécs 1963, 149-191.1.
24. Vö.: Új Látóhatár, München, 1961. júl.-aug.; Szemle, Brüsszel, 1961/4.; Független Magyarország, Sydney, 1962. márc. 30.
25. Süddeutsche Zeitung, München, 26. Marz 1963.
26. Die Welt, Hamburg, 29. Marz 1963.
27. Magyar örömök, magyar gondok, Új Látóhatár, München, 1963. márc.-ápr.
28. Bad Godesberg, 1966. márc.
29. Kende Péter előszava a szerkesztésében megjelent „Bibó Nyugatról - élteben, holtában” című gyűjteményes kötetben. (Basel-Budapest, 1997)

MINDVÉGIG HÚSÉGGEL A NÉPI ESZMÉKHEZ

(Borsos Sándor)

A Vas megyei Söptén született 1920. március 5-én. Budapestre került egyetemre, közgazdaságot tanult és a szegény vidéki gyerekek számára létesített Horthy Miklós Kollégiumban (a Mária Terézia, a későbbi Kilián laktanya egyik szárnyában) lakott. Tanulmányait a közgazdaságtan doktoraként fejezte be.

A népi gondolat iránt rokonszenve 1945-ben a Nemzeti Parasztpártba vitte és amikor eldőlt, hogy a párt megteremtí a maga ifjúsági szervezetét, a párvezetőség őt szemelte ki annak irányítójául. A Népi Ifjúsági Szövetségnek - Sz. Szabó Pál elnök mellett - főtitkárként ő lett a tényleges vezetője. Szervezte a szövetségi munkát és nyilvános fellépéseket, ösztönözte a helyi csoportok megalakítását, összefogta azok tevékenységét és képviselte a NISZ-t az ifjúságpolitika különböző fórumain.

A szövetséget nem kerülte el a párton belüli megosztás és nem maradhatott ki azokból a vitákból és viszályokból, amelyek kívülről is látható formában bontották meg a párt egységét. Borsos Sándort érzelmei és tapasztalatai a Kovács Imre nevével fémjelzett irányzat mellé állították, de nem volt Kovács Imre feltétlen híve, inkább a középhez, Veres Péterhez húzott és arra törekedett, hogy a NISZ az egység jegyében működjék, energiáit az elvégzendő munkára fordítsa, ne pedig a belső versengésre és az ellentétek kiélezésére. Ennek következtében nem bízott benne igazán sem az egyik, sem a másik frakció. Kovács Imre Erdei emberének, az utóbbi Kovács emberének tartotta. Egyik sem volt, csak került az összeütközést és óvta az egységet. A pártét is, a NISZ-ét is. Gyégezete nem járhatott sikerrel, mert bármelyik szárny kerekedik is felül ilyen helyzetekben, az alulmaradó sorsában a kiegyenlítő és közvetítő is osztozik.

Amikor a párton belüli küzdelem Erdei Ferenc javára eldőlt, Borsos sem maradhatott sokáig a NISZ élén. Az 1947 tavaszán tartott közgyűlésen mind Sz. Szabót, mind Borsost leváltották. Helyükre Darvas József és

S. Hegedűs László került, de az igazi győztes Gosztanyi János lett, aki népi kollégista barátaival olyan légkört teremtett a közgyűlésen, hogy elvi vitáról már szó sem lehetett. A kommunistákkal menetelők, vagy félelmükben a népiséget feladók a pálya szélére sodorták egy autonóm párt és ifjúsági szervezet híveit.

Borsos kárpótlásként a közelgő választáson olyan listahelyet kapott, hogy esélyesnek számított. Be is került az 1947. augusztus 31-én megválasztott parlamentbe. Politikai szerepe azonban többé nem volt. A NISZ-t kihúzták a lába alól, a pártban is ellenfelei kerekedtek felül. Veres Péterrel továbbra is szoros kapcsolatban állott. Ez bátorította fel, hogy 1948 késő nyarán felkeresse Királyszálláson és kevéssel a miniszterségről való lemondása után az emigrálást ajánlja neki. A *Paraszi jövő* ízetlen vitájából Borsos azt a következtetést vonta le, hogy Veres Péternek nincs jövője a Rákosi-féle szocializmusban és jobban tenné, ha külföldre menne. Erről Péter bácsi hallani sem akart. Az „*En nem mehetek el innen*” szerzője hitelét vesztene, ha mégis elmenne - mondotta -, és Borsos közlése szerint arról beszélt, hogy külföldön nem lennének partnerei, egyébként is, fűzte hozzá - „engem Nyugaton már leírtak”. Történelmietlen arról elmélkedni, hogy mi lett volna, ha Veres Péter emigrál. Azt valóban jól érezte, hogy nehéz dolga lett volna. A kommunistákkal való együttműködésben még nálánál kevésbé „kompromittálódott” parasztpártiakat is idegenkedés és ellenséges érzület fogadta, de valószínű, hogy mint író megtalálta volna helyét és másokhoz hasonlóan irodalmi rangjával sikerült volna emigráns közéleti szerepet, tiszteletet és tekintélyt kivívnia.

Veres Péter maradt, Borsos viszont 1948 novemberében nyugatra ment. Követte Kovács Imrét, Sz. Szabó Pált, *Mikita Istvánt*. Amikor 1949 februárjában a Zürich melletti Wallisellenbe, az ottani menekülttáborba érkeztem, *Molnár Józseffel* és *Vámos Imrével* együtt Borsos is fogadott, felújítva azt a kapcsolatot, amely akkor kezdődött, amikor ő a NISZ főtitkára, én pedig a nagybudapesti szervezet titkára voltam. Az emigrációban célunk és törekvésünk az volt, hogy folytatjuk az otthon kényszerűen abbahagyott munkát és idegenben küzdünk azoknak az eszméknek a sikeréért, amelyekért Magyarországon már nem lehetett küzdeni.

Borsos is jelen volt - Kovács Imre zürichi lakásán - azon a megbeszélésen, amelyen arról kellett döntenie, hogy feltámasztjuk-e a hazában elnémított parasztpártot vagy megy mindenki a maga útján, külön-külön keresve megfelelő közösséget és szövetségest. Ő is a párt felújítása, illetve emigrációs képviselőnek megalakítása mellett szavazott. Ez nem történt meg, mert éppen azok ellenezték, akik csoportunk paraszti jellegét biztosíthaták volna. Így hát elmaradt a pártalapítás. Mindnyájan beléptünk a parasztegység jegyében szervezett és *Nagy Ferenc* által vezetett Magyar Parasztszövetségbe. Amikor *Varga Béla* létrehozta a Magyar Nemzeti Bizottmányt, annak mint volt képviselő, Borsos is tagja lett. De nem lelte helyét sem a Bizottmányban, sem a Parasztszövetségben. Mindkettőt hamarosan elhagyta és a többi parasztpárttól függetlenül a szocialisták körében keresett partnereket.

Ebben egy ideig, de nem olyan kizárólagossággal, mint ő, vele tartottam és részt vettem több megbeszélésen *Bán Antallal* és a Zürichben lakó *Presser Istvánnal*. Valójában csak ártalmatlan és tájékozódó beszélgetések voltak, részünkről azzal a céllal, hogy kiderítsük, lehet-e a szociáldemokratáknak a népiektől való idegenkedését enyhíteni és velük, ha kis dolgokban is, együttműködni. Bán Antal és Presser hajlandóságot mutatott erre és talán a zürichi kávéházi beszélgetésekből termékenyebb eszmecserék is lehettek volna, ha Bán Antal nem hal meg 1951 augusztusában és minket nem szólít Münchenbe az alakuló Szabad Európa Rádió hívása. Én akkor búcsút mondtam az ilyen emigrációs politizálásnak, minden időmet és erőmet igénybe vette a rádió és az 1950 őszén elindított *Látóhatár*. Borsost is alkalmazta a rádió, ott is volt néhány hétig Münchenben, de aztán látta, hogy nem neki való a rádiószervezői munka, letelepedett véglegesen Párizsban és az elkövetkező években egymaga ápolta a népi-szocialista kapcsolatokat.

A *Látóhatár* megalapítása többek műve volt. Az ötlet és megvalósítása azokban a beszélgetésekben rajzolódott ki, amelyeket - Borsos, Vámos, Molnár, Pap István, Mikita István, Gál Mihály és jómagam - zürichi kávéházi asztalok mellett folytattunk, de a tényleges munka oroszán részét Borsos és Vámos végezte. Mindnyájan fizikai munkával kerestük kenyerünket. Abban egyek voltunk, hogy elapadván a politikai cselekvés lehetőségei, a sajtóban kell hangunkat hallatnunk és az irodalom népi hagyományait ápolnunk. A *Látóhatár* erre vállalkozott. Borsos lett a felelős szerkesztő és kiadó, Vámos Imre a szerkesztő. Miután Svájcban egy száznál többet nem jelentethettünk meg és Borsos Párizsba költözött, kézenfekvő volt, hogy a folyóirat ott folytassa megjelenését. Mi pedig - Vámos és én Münchenbe, Molnár József később Augsburgba - Németországba kerültünk. Münchenben szerkeszteni, Párizsban előállítani eléggé körülményes volt, félreértéseket és ellentéteket okozott, úgyhogy a müncheniek önállósították magukat és megszakadt a Borsossal való kapcsolat. 1952-től München lett a megjelenési hely.

Borsos közben a párizsi magyar emigráns közélet legjelentősebb alakjai közé emelkedett. Életformája a politika lett és azt oly szenvedéllyel űzte, hogy minden másról megfeledkezett. Egyenes, őszinte, szókimondó, a dolgokat a nevükön nevező ember volt és ezért szinte havonként bonyolódott különböző politikai vitákba. Elkéseredett harcot folytatott a szélsőjobboldal és a konzervatív jobboldal ellen, mindinkább ellenezte magyar politikai körök szoros együttműködését az amerikaiakkal és azt a politikai hangvételt, amelyet később hidegháborúsnek volt szokás nevezni. Elhidegült a viszonya némely volt parasztpártival is,

különösen Kovács Imrével és Sz. Szabó Pállal, akiknek nem bocsátotta meg, hogy a Bizottmányban együttműködtek „horthysta politikusokkal és diplomatákkal”. Eléggé nyersen támadta barátait, akik másképpen értelmezték a parasztpártiságot, mint ő, magamagát tekintve annak hiteles képviselőjének. Többször ragadtatta el magát arra a kijelentésre, hogy azok az igazi parasztpártiak, akik „sohasem léptek ki a parasztpártból, tehát Mikita, Borsos, Szabó Zoltán, Borbándi”, a többieket - Kovács Imrét és 1947-ben vele tartó társait - egyszerűen „baloghpártiaknak” nevezte. Mi, persze, ezt nemigen vettük komolyan, hozzátartoztak egyéb leegyszerűsítéseihez és tudtuk, hogy ha a helyzet és személyes sorsunk úgy hozná, Borsos Sándorral ismét azonos táborban találnánk magunkat. Ő sem gondolkodott másként és őszinte pillanataiban kiderült, hogy mégiscsak azokat becsüli és szereti legjobban, akikkel az izgalmas negyvenötös években egy táborban volt.

Párizsi éveiben elmélyítette a Presser Istvánnal való együttműködést és barátságot. Amolyan munkamegosztásos alapon ő támadta a „magukat az amerikaiaknak eladó” polgári politikusokat, Presser pedig szünet nélkül vívta harcát Peyer és Szélig ellen, az előbbit túlzott amerikabarátsággal, az utóbbit önkényes és a szociáldemokráciától idegen vezetési módszerekkel vádolva. Együtt adták ki 1953-tól a *Valóság* című időszakos közlönyüket. (*Tények* című mellékletével) és dolgozták ki a népi és szocialista baloldal eszmei és taktikai tennivalóit. Hívük és támogatójuk csak kevés akadt, elsősorban a párizsi magyarok és a szociáldemokrácia „elhajló” köréből. Amikor *Nagy Imre* 1953 nyarán meghirdette az új szakasz politikáját, annak igazi értelmét és jelentőségét a Látóhatár és az ausztráliai *Független Magyarország* szerkesztőségén kívül csak Borsos és Presser társasága fogta fel, az előbbiekkal szemben azzal a különbséggel, hogy gyakorlati következtetéseket is levontak abból a körülményből, hogy Magyarországnak az adott viszonyok és feltételek között az emberségesebb szocializmus és a nagyobb szabadság útján első lépésként a jugoszláviaihoz hasonló változáson kellene keresztülmennie. Borsos Sándor 1953 őszén Jugoszláviába utazott és noha érdemleges politikai kapcsolatokba nem bocsátkozott, az emigrációs jobboldal élesen elítélte és a Hungária című lap titóistának bélyegezte.

Amikor az ötvenhatos menekültek megérkeztek Párizsba, Borsos igyekezett lehűteni az Egyesült Államok iránti bizalmukat és óvta őket a washingtoni kormány segítségének elfogadásától. Persze, más segítséget ő sem tudott nekik kieszközölni és az új emigránsok lassan maguk is tudomásul vették, hogy nincs más kormány, amelyre számíthatnának, csak az amerikai. Sem a francia, sem az angol, sem a német nem támogatta őket. Szociális vonatkozásban mégcsak igen, de politikailag nem. Így hát Borsos óvása pusztába kiáltott szó volt. A Magyar Nemzeti Bizottmányt felváltó Magyar Bizottság is létrejött, számos akadály és akadékoskodás ellenére, mert egyszerűen nem kínálkozott komoly és elfogadható alternatíva.

Borsos és Presser utolsó nagy vállalkozása az 1957. november 22-24-én rendezett Magyar Népierők Találkozója volt, amelyet az emigráns baloldal nagy demonstrációjának képzeltek el, de még csak a „szocialista erők demokratikus összefogása” sem lett belőle, mert a szervezőkből hiányzott a sikerhez szükséges nyitottság és szélesebb körök együttműködését biztosító türelem, másfelől az amerikaellenes előítéletek is elidegenítettek sokakat, akik egy tágabb összefogásban érdekeltek lehetek volna. Pedig francia részről megvolt a kellő támogatás. A találkozón aktív részvételt vállalt André Philip volt miniszter, szocialista politikus és védnökként a *Gauche Européenne*, az Európai Baloldal nevű szervezet adta nevét a magyar összejövetelhez. Borsosnak keserű csalódást okozott, hogy sem a magyarokat nem sikerült kiábrándítania az amerikabarátságból, sem az emigráns baloldalt nem tudta összefogni. A kívánt és remélt eredményhez több megértés, a potenciális partnerek iránt kellő tisztelet és a nagyobb távlatokban való gondolkodás kellett volna.

Egy velejéig politikus alkat, mint amilyen Borsos Sándor volt, nem adja azonban fel egykönnyen. 1958-ban megindította a *Szocialista Magyarország-Szocialista Európa* című időszakos lapját, de a; kellő érdeklődés hiányában hamarosan megszűnt. Most már véglegesen visszavonult - mint később kiderült, csak a magyar emigrációs politizálástól.

Ötven év körül fokozott jelentőséget kap az egzisztencia és az öregkorról való gondolkodás. Borsos felfedezte, hogy közgazdasági diplomája van, szakmája tehát, amely nyugalmasabb öregséget biztosíthat, mint a politika. Francia vizsgákat tett, állást kapott és anyagilag is rendbe jött Megnősült. Magyar nőt vett el feleségül, aki nemcsak háztartás vezetéséhez és gyermekek neveléséhez értett, de szellemileg is alkotó embernek bizonyult, a francia Nemzeti Könyvtár osztályvezetőjeként nagy része volt a könyvtár magyar gyűjteményének gyarapításában és szakmailag is nagy tekintélyre tett szert.

(1990)

A MEGKÍNLÓDOTT IGAZSÁG

(Olvasonapló Csoóri Sándor új esszékötetéről)

Eléggé elszoktunk attól, hogy egy könyv megjelenését eseménynek tekintsük, és erre évek, netán évtizedek múltán is jól emlékezzünk. Ne higgyük, hogy ez magyar jelenség. Nyugat-európai nemzeteknél is előfordul. Abban az országban, amelyben élek, Heinrich *Böll* halála óta nem volt olyan könyv, amelynek megjelenését az olvasóközönség eseményként élte volna meg, és maradandó élményként raktározta volna el.

A közelmúlt magyar irodalmában *Illyés* vagy *Németh* László némely könyvének megjelenésekor álltunk meg egy pillanatra, hogy eltűnjünk jelentőségéről. Azóta talán csak *Csoóri Sándor* adott erre alkalmat, 1987-ben a *Készülődés a számadásra*, most pedig a *Nappali hold* kiadásával.

A *Püski Kiadó* által megjelentetett kötet a címadó naplófeljegyzéseken, valójában minieszéken kívül nagyobb lélegzetű esszéket, irodalmi és politikai cikkeket, előadásokat, képzőművészeti írásokat és könyvbeszámolókat, beszélgetéseket tartalmaz. A legkorábbi 1982-ben, a legkésőbbi 1991-ben készült. Nagobbik részük megjelenhetett volna az 1987-es gyűjteményben is, ha a szellemi és politikai közállapotok lehetővé tették volna. Az akkori „földalatti írások” - mint például *Duray Miklós Kutvaszorítójának* előszava vagy a monori találkozóra 1985-ben írt tanulmány - csak most kerülhetek gyűjteményes kötetbe.

Kár, hogy a kötet írásairól nem tudunk meg többet, mint azt, hogy mely évben íródtak. A kiadónak érdemes lett volna az első megjelenés helyét, pontos idejét, előadások, kiállítási megnyitók esetében a dolgozat megírását kiváltó alkalmat is feltüntetni. Ez nemcsak filológiai érdeklődést elégíthetne ki, de hasznára lehetne annak az olvasónak is, aki valamely írás megszületésének külső körülményeire is kíváncsi.

Ma már közhely, hogy Csoóri Sándor jelenkori irodalmunk legjobb prózáirói közé tartozik. *Tüneményesen szépen ír*. Előkelő hely illeti meg abban a sorban, amelynek élén olyan nevek állnak, mint *Arany*, *Kosztolányi* és *Illyés*. Véletlen-e, hogy mind költők? A magyar nyelvnek nincs napjainkban nagyobb művésze, mint Csoóri. Senki nem használja az író eszközt, a nyelvet oly lebilincselő biztonsággal, választékos eleganciával és ihletett művészettel, mint ő. Kézenfekvő a gyanakvás, hátha csak azért fogadjuk el, amit mond, mert lenyűgözően szépen mondja és a stílus csillogása megbénítja kritikai szellemünket. „Nem elég, hogy szépen ír, még igaza is legyen?” - mondta valaki. Persze, nem Csoóriról, mert *ő a szavakat nem öncélúan és nem gondolatai eltítkolására, leplezésére, álcázására használja, hanem arra, hogy gondolatait a legpontosabban és legtisztábban fejezze ki. Maupassant* szerint „akármit akarunk mondani, csak egy szó lehet alkalmas arra, hogy kifejezzük, csak egy ige, hogy életre keltse, csak egy melléknév, hogy jellemezze. Tehát keresni kell, amíg meg nem találjuk ezt a szót, igét és melléknévet, és nem szabad megelégedni a körülbelül alkalmassal”. Csoórit azért sorolhatjuk legjobb stílművészeink közé, mert sohasem elégszik meg a körülbelül alkalmassal, hanem minden fogalomnak megkeresi és megtalálja a legillőbb és mással nem helyettesíthető elnevezését. Gondolatai a szép szótól megfényesednek.

Csoóri írásait az igazság keresésének szenvedélye hatja át. Szerinte „*az igazságot nemcsak kimondani nehéz - megtalálni is*”. Kötetének kulcsmondata lehetne ez, hiszen lapról lapra haladva az olvasásban, mindinkább az válik minden mást elhalványító benyomásunkká, hogy ez az író mindenekelőtt nem felfedezett igazságok kimondására törekszik, hanem annak a gyötrelmes és önemésztő műveletnek az érzékeltetésére, amelynek révén az igazság birtokába kíván jutni. Nem kinyilatkoztat, hanem olykor lelki gyötrelmek kínjai között haladva igyekszik megközelíteni az igazságot. Mivel az igazság kiderítésében sohasem biztos, és a kudarc kockázatával is számol, méltán nevezhetjük példásan demokrata gondolkodónak, hiszen fáradozásában vereséget is szenvedhet, mindig késznek látszik arra, hogy elviselje a vereséget. Gondolkodásának ez legjelentősebb és legvonzóbb eleme. Amiből az is következik, hogy akinél a gondolkodás és ítéletalkotás folyamata demokratikus, annak az eszméi sem lehetnek mások, mint demokraták.

A nemzet állapota a kötetben a leggyakrabban visszatérő téma. Nemzet és demokrácia viszonya, a magyarok lelki egysége és összefogása, a határainkon kívüli magyarok sorsa. *Illyés Gyula* óta senkit sem foglalkoztatott és emésztett annyira a *magyarságnak mint társadalmi közösségnek a jövője*, mint Csoóri Sándort. Nagy elődjéhez és példaképéhez hasonlóan ő is szoros egységben és egymásrahatásban látja a magyar nemzet és Magyarország sorsát. Meggyőzően érvel amellett, hogy a magyar nemzet és Magyarország lakossága csak töretlen lelki és szellemi egységben tud a kor kihívásainak megfelelni, szerepét a Kárpát-medencében és a világban betölteni. *Magyarország társadalma nem fejlődhet és gyarapodhat, ha a nemzet elsorvad*. A nemzetet leszakadt részeit is állandó gyengülés és lankadás fenyegeti, ha lelkileg és szellemileg nem élteti és izmosítja őket az anyaország egészsége és ereje.

Magyarország elementáris érdeke az eleven, tevékeny és hatékony magyar nemzet. A kisebbségben és a szórványokban élő magyarok érdeke a fejlődő, gyarapodó, sikeres magyarországi társadalom.

Csoóri egyaránt felelősséget érez a hazai és a határokon kívüli magyarokért. Egységben látván az egész magyarságot, nem tud a hazaival úgy törődni, hogy ne legyen ideje a kisebbségek bajait és a szórványokban élőkre leselkedő veszedelmeket figyelmen kívül hagyni. És mivel mind a kettő elegendő gondot okozott, neki is állandóan vissza kellett és vissza kell térnie az egymást szaporán követő problémákra. Fiatalkora óta gyakran hallania kellett, hogy „*mi, magyarok, azzal is ártunk másoknak, ha meg akarjuk ismerni magunkat. Ha meg akarjuk érteni. Nemzetieskedés? Új nacionalizmus? Értelmük akkor lenne ezeknek a fogalmaknak, ha valakit vagy valakit meg akarnánk a nevükben támadni. S mivel ilyen érzés még gyöngye lábom sem téblábolt bennem, azt kellett megértenem, hogy a sokat hangoztatott nacionalista jelző nem kifelé szúr, hanem befelé. S a madáríjesztő sem egy másik népet vagy nemzetet ijeszt, hanem egy másfajta gondolkodást. Ezek után könnyű volt ráébrednem arra, hogyha valaki engem - például a népi kultúráért vagy Illyés iránti vonzalmaimért - nemzetinek nevez, antidemokrata velem szemben, mert hatalmi ítélettel akar egy többszólamú közösségből kirekeszteni.*”

Egy 1989-es hírlapi levélben hosszabban ír arról, hogy az 1956-os forradalom utáni évtizedekben a lakosság ijesztésére és megfélemlítésére két fogalmat agyaltak ki a hatalom gyakorlói: az ellenforradalmiságot és a nacionalizmust. Ez volt a két fő bűn, az utóbbi talán még súlyosabb, mint az előbbi. A magyarság nacionalizmusa a valóságban semmi mást nem jelentett, „*mint a forradalmat leverő szovjetek elleni indulatot. Kommunizmus-ellenességet, s egyúttal a megtaposott nemzet föltápaszkodásának az igényét. Inkább védekezést, mint támadást.*” Csoóri hozzát teszi, hogy a „nemzeti” jelző a szegénybélyeg alakját és szerepét vette át, olyan fogalmakat társított hozzá, amelyekhez semmi köze nincsen. „*Mert, mit akartak legmakacsabbul éppen a nemzetiek? Azt, hogy a személyiségét veszített nép találjon végre magára. Hogy lelki függetlensége után szerezze vissza politikai s nemzeti függetlenségét is.*” Pusztán erről volt szó és semmi másról. Olyan igényről tehát, amely minden egészséges, öntudatos, magamagát megbecsülő nép esetében természetes és magától értetődő.

Gyakran visszatér Csoóri Sándor a magyarok összefogásának ügyére. A megosztottság, az egymástól való eltávolodás vagy elhidegülés szerinte nem fenyegető veszély. Az együvértartozás és együttérzés számos jelét látja mind a kisebbségi, mind a nyugati magyarok körében. A magyarok egységét azonban lehetetlen a hazai magyarok tevételes közreműködése nélkül megteremteni. A határokon kívülieket és közösségeiket „*csakis egy erőteljes Magyarország kapcsolhatja össze, mint ahogy a határainkon túli védtelen kisebbségekért is csak egy európai jogállammá átalakuló Magyarország hadakozhat.*”

Az esszé- és cikkgyűjtemény írásai a gondolatok és felismerések oly gazdag tárházát kínálják, hogy csak a széljegyzetelésükkel könyvet lehetne megtölteni. A sorskérdésekről, az értelmiség szerepéről, az 56-os forradalomról, a társadalmi változások üteméről és értelméről, az új népiségről, valamint számos egyéb izgalmas témát érintő észrevételeiről szemináriumokat és előadásorozatokat lehetne tartani.

Csoóri Sándorban sokan annak a főleg népi írói hagyománynak a továbbélését látják, amely az irodalomnak társadalomátalakító és nemzetmentő szerepet tulajdonít, abból indulva ki, hogy a sajátosan közép- és kelet-európai történelmi fejlődésben az irodalomra - nem az írók akaratából vagy törekvéseként, hanem a nép által beléjük helyezett bizalomból és hozzájuk fűzött várakozásokból - politikai feladatok is hárulnak. Az még csak érthető, hogy Csoóri és más írók ilyen szerepvállalását az anyaországi és kisebbségi sorban élő magyarok természetes folyamánynak tartják, de az már alaposabb vizsgálatot érdemelne, hogy az írók próféta- vagy váteszszerepét nem ismerő, politikai tanítómesterségét idegenkedéssel kísérő nyugati országok magyarjai gyakorló politikusok helyett miért Bibóhoz, Csoórihoz, Csurkához, Sütőhöz fordulnak nemcsak irodalmi, de politikai eligazításért is. Sőt az említettekétől eltérő szemléletek diaszpórábeli követői is főleg írótól tanulnak politikát. Vajon megállja-e a helyét az a feltételezés, hogy a politikus író eszményképét a magyar társadalom nemzetinek nevezett része rajzolta meg és tette kritikátlanul elfogadott hagyománnyá? Vagy az egész társadalom felelős érte, Illyés Gyula szerint politizálni csak hibátlan művekkel lehet. Csoórit bizonyára azért fogadják el oly sokan politikai útmutatónak, mert *hibátlan művekkel politizál.*

Ezek sorában helyezkedik el a *Nappali hold* is. Egy nagy tehetségű költő és író szenvedélyes igazságkeresése, fáradhatatlan kutatómunkája a magyar nemzet mai állapotának és jövő lehetőségeinek felderítésére. Indulatok nélkül, nagy türelemmel, bölcsességgel, nyugalommal előadott beszámoló vállalkozása eredményéről.

(1992)

HETVENÖT ÉV UTÁN

(Gombos Gyuláról)

1988 elején a nyugati magyarságról rendezett budapesti ankéton Csoóri Sándor arról beszélt, hogy a magyar szellemi elit egy részének külföldre kerülése nemcsak veszteségnek, de nyereségnek is elkönnyvelhető, mert volt olyan idő, amikor „a kultúránk folytonosságát a külső és belső emigráció képviselte, s nem a belső nyilvánosság”. A szellemi értékek kimentése szükségszerűnek bizonyult. Emigrációba kényszerült írók és gondolkodók a független gondolkodás méltóságát őrizték meg és olyan értékeket hoztak létre, amelyek a hazában nem, vagy csak elvétve születhettek.

Annak eldöntésére, hogy így történt-e, Csoóri helyesen látja vagy eltúlozza a nyugati magyarság szerepét és értékteremtő képességét, nem mi, nyugati magyar értelmiségiek vagyunk illetékesek. Az itt végzett munka fontosságát és jelentőségét a kívülállóknak kell minősíteniök, végső fokon a történelem mond majd ítéletet róla, jóváhagyva és megerősítve, vagy kétségbe vonva és elvetve egy jeles költő és író megállapítását.

Egy majdani esetleg kedvező ítélet részben annak a néhány gondolkodónak és írónak köszönhető, akik értékes és maradandó művekkel gazdagították az egyetemes magyar irodalmat, egy olyan korszakban, amikor Magyarországon halálos veszedelem fenyegette a független gondolkodást; és nyilvánosságot, néhány kivételtől eltekintve, csak az utánzás, a silányság, a selejt kaphatott. Ebben az időben valóban a legértékesebb magyar gondolatok a koponyákban rekedtek vagy külföldön jutottak el a megfogalmazásig. Az ország ismét történetének egyik mélypontjához érkezett el. A hagyományos értékrend annyira felfordult, hogy az alacsonyrendű, a hitvány, a gyatra, a selejtes került felülre, és a magasrendű, a sokat érő, a nemes, a becses alulra. Ha emigráns szellemi embereknek ebben a helyzetben volt érdemük, akkor ez az az eltökéltség és elszántság volt, amellyel a színvonalat méltó helyére visszaállítani és az értékeket szennytől, piszoktól, mocsoktól megóvni igyekeztek. Túloznánk, ha az emigráns értelmiségieket mind e kategóriába sorolnánk, mert voltak bizony, akik a silányságnak és színvonalatlanságnak csak a politikai előjeleit változtatták meg, de nem vetették el és nem küzdöttek ellene, azt hívén, hogy gyatra fegyverzetel is lehet sikert elérni. Voltak viszont, nem is kevesen, akik a rossz elleni harcot korszerű eszközökkel és nemes magyar hagyományokat követve vívták meg, és akik joggal tarthatnak igényt azokra a kitüntető jelzőkre, amelyekkel Csoóri Sándor illette őket. Ezek között is az elsők egyikeként kell említenünk Gombos Gyula nevét.

Az ő érdeme mindenekelőtt az, hogy soha, egyetlen pillanatra sem engedett az őt fiatal kora óta jellemző színvonalból, a gondolkodás és az írás tisztaságából, a szakszerűségből, a kifejezés egyszerűségéből, világosságából és közérthetőségéből, a magyar nyelv szépségének megőrzéséből, ugyanakkor volt bátorsága ahhoz, hogy önmagához, tudományos felismeréseihez és gazdag tapasztalatanyagához hűséges maradjon, ne ússzék az árral, ne legyen különböző divatok rabja és visszautasítsa öntelt politikusok, szószátyár közírók és megszállott nemzetmentők beavatkozását abba, hogyan gondolkodják és viselkednek mint nyugaton élő emigráns magyar.

Most hetvenöt éves. Majd hetven éve száműzött.

Ez alatt a négy évtized alatt született írásai nyolc kötetet töltenek meg. Ezek egyike Magyarországon is napvilágot látott. A kilencediken még dolgozik: emlékiratait tartalmazza majd. Legjelentősebb alkotása a Szabó Dezsőről írott majd négyszáz lapos hatalmas esszé, amelyben érzékletes módon állítja elénk a huszadik századi magyar irodalom és közgondolkodás legjelentősebb alakjainak egyikét, nemcsak az életműben igazítva el minket, hanem bemutatva azt a gigászi küzdelmet, amelyet ő a magyarság értékének és jelentőségének felismeréséért, az ország jogaiért és függetlenségéért, a nép felocsúdáásáért, a parasztság felemeléséért, a nemzeti öntudatért és önbecsülésért indított, egyenlőtlen harcot is vállalva, erősen kiépített frontok közé kerülve, és kardjával olykor azok felé is vágva, akik voltaképpen táborához tartoztak. Gombos könyve egyedülálló a maga nemében. Rajta kívül mindeddig senkinek sem sikerült ily meggyőzően Szabó Dezső személyiségét bemutatni, írói életművét elemezni és helyét századunk magyar közgondolkodásában meghatározni. Tárgyilagosságát mi sem bizonyítja jobban, mint a Szabó Dezső melletti és elleni érvek kiegyensúlyozott tárgyalása, az író és gondolkodó gyengéinek feltárása, az erényeivel való összevetése, polemizáló kedvének, politikai stratégiájának, választott harcmódorának kritikai vizsgálata. Jóllehet érezhető a szerző rokonszenve Szabó Dezső iránt, elfogultság és részrehajlás nélkül tárgyalja életét és tevékenységét. Nem érzelmek beszélnek belőle, hanem tudományos felismerések és az írói szándékok alapos átgondolása. Hősét nem hibáinak, fogyatékoságainak, tévedéseinek alapján, mint némely kritikusok, hanem a pozitív és negatív vonások egységében, az egész élet és a teljes alkotói oeuvre figyelembevételével ítéli meg és mutatja be. A róla festett kép nem idealizált, hanem valóságű. Nem

véletlen, hogy Magyarországon oly szembeszökő az e mű iránti érdeklődés és oly erős az igény, hogy a hazai olvasókhöz is eljusson.

Az 1966-ban Münchenben megjelent „Szabó Dezső” azok számára is érzékelhetővé tette, akik a szerzőt nem vagy csak felületesen ismerték, hogy Gombos Gyula az esszéírás ritka tehetségű művelője, kitűnő megfigyelő, eseményeket és jelenségeket analitikusan látni tudó, összefüggéseket, kölcsönhatásokat és rejtett kapcsolatokat felfedező, meggyőzően érvelő politikai gondolkodó. A Szabó Dezső-monográfiát követő munkái csak megerősítették ezt a felismerést.

Az 1975-ben Washingtonban megjelent „Szabó Dezső és a magyar miniszterelnökök” című gyűjteményben a többi között arra kapunk választ, miért állt szemben Szabó Dezső - néhány esztendő kivételével - egész életében minden uralkodó politikai kormányzattal és azok fő képviselőivel. Az író azt érezte csaknem állandóan, hogy a hivatalos politika becsapja a magyar népet, az egész nemzet érdekei helyett az előjogokkal körülbástyázott uralkodó rend, valamint e rendnek támaszt és hátteret nyújtó szűk réteg érdekeit szolgálja. A hét miniszterelnökről szóló írások vagy a nekik címzett memorandumok Szabó Dezsőt a nemzeti radikalizmus elszánt harcosának és a mindenkori hatalmasok legkeményebb ellenfelének mutatják. Csak kevesen beszéltek Magyarországon olyan éles hangon kormányfőkről, támadták a nevükkel összefonódott kormányzati stílust és módszert oly meggyőző érvekkel, mint a magát a magyarság szószólójának és védelmezőjének tekintő író. Függetlenül attól, hogy ezt a szerepvállalást az utókor hogyan ítéli meg, a kor- és sorstársak szemében bátor kiállásnak és az egyéni életutat tekintve kockázatos vállalkozásnak számított. Gombos Gyula helyesen látta, hogy ebben az egyenlőtlen küzdelemben sikerre és győzelemre számítani nem lehetett, a frontok között csak elbukni lehetett, a hivatalos Magyarország a maga gondosan kiépített erődrendszerével, a hatalom és a vagyon szoros szövetségével mindenkit eltaposott, aki szembeszállt vele. Szabó Dezső sem győzedelmeskedett, de gondolatai és törekvései nyomán támadt egy új nemzedék, amely levette az író eszmerendszerének béklyóit és nehezékeit, készen állott Magyarországon demokráciát és korszerű, jól működő társadalmat teremteni. Még ha sem ez, sem az utána következő nemzedék nem is volt képes eddig céljait tartósan megvalósítani, a demokrata és nemzeti tábor, a magyar radikalizmus rendelkezik annyi erőttartalékkal, hogy a lelki, szellemi és társadalmi megújulás ügyét diadalra vigye.

A „Szabó Dezső és a magyar miniszterelnökök” című kötet bevezetőjében Gombos megállapítja, hogy „ezek az írások, ha dióhéjban is ... magukban hordják Szabó Dezső politikai gondolkodása lényegét”. Valóban, pontos leírását adják annak, hogyan látta az író korának Magyarországot és egyúttal programot is adott arra, milyen irányban és hogyan kellene elindulnia a társadalom megreformálása munkájának. Nemzeti reformerségét a hagyományos baloldalon jobboldalinak és nacionalistának vélték, társadalmi forradalmársága miatt a jobboldalon felforgató baloldalinak számított. Balról és jobbról egyaránt támadták, mert mind a kettőnek hátat fordított és vonakodott gondolkodói függetlenségét feladni. És tisztességének, egyenességének, bátorságának jele, hogy - ellentétben mások pálfordulásával - nem akkor vonta le csalódásának következményeit, amikor akár a baloldal, akár a jobboldal megbukott, hanem amikor még erejük teljében és hatalmon voltak. A szembeszegülés tehát kockázattal járt. Gombos Gyula szerint: „Ő a polgári forradalomban éppúgy, mint utána a kommunistában a végén azért csalódott, mert úgy látta, hogy vezetői, amint mondani szokás, elsikkasztották a forradalmat. Az igazit, amelyik a magyar népet szabadítja fel. S népen ... ő elsősorban a parasztságot értette. S eleinte az ellenforradalomban is még nagy újrakezdési lehetőséget vélt. De attól az átmeneti azonosulástól eltekintve, mely őt a zsidókérdésben az ellenforradalom demagógiájával és terrorjával a felszínen összekapcsolta, az ellentétek közte és a vezetők közt a mélyben sokkal nagyobbak voltak, mint akár a polgári, akár a kommunista forradalom esetében. Az ellenforradalom restaurálni akart, s tette is nem csekély sikerrel, ő pedig a magyar társadalom gyökeres átalakítására törekedett volna, mint kiderült, teljesen kilátástalanul. Hiszen az arisztokrácia, a magas klérus, a hadsereg legtöbb főtisztje s az állami tisztviselőkar nagy része visszaülve a hatalomba, képtelen korlátoltsággal, éppen erről, a társadalmi szerkezet megváltoztatásáról, hallani sem akart.”

A gyűjtemény bevezetőjének készült esszénél azért időztem hosszabban, mert nemcsak Szabó Dezső gondolkodásának és magatartásának lényeges jegyeit foglalja össze, de arról is tanúskodik, hogy sok a hasonlóság Szabó Dezső és Gombos Gyula szemlélete, lelki habitusa és a társadalmi környezetben kialakult helyzete között. Gombos is a magyarság szellemi és anyagi megújulásának sürgetője, ő is észrevette, hogy mind a jobboldal, mind a baloldal, amint hatalomra került, visszajukra fordította mindazokat a nemes elveket és szándékokat, amelyekkel a hatalom meghódítására indult, ő is korszerű, gyökeres és a nemzet igényeihez simuló társadalmi reformoktól várja a gyógyulást, ő is frontok közé szorult, mert eszméi egyaránt idegenek a hagyományos baloldalinak (kommunistáknak, szociáldemokratáknak, paraszttellenes kozmopolita polgároknak) és a hagyományos jobboldalinak (anakronizmusokba ragadt „nemzeti” és „keresztény” fundamentalistáknak, tanulni és fejlődni képtelen konzervatívoknak, hazafias frázisokat pufogató „intranszigenst” honvédőknek). Ennek tudható be, hogy írói működését egyforma bizalmatlansággal kísérik szélsőséges budapesti kommunisták és szélsőséges nyugati emigránsok. Rá is vonatkozik, amit

Illyés Gyuláról és Németh Lászlóról szóló, az Új Látóhatárban megjelent (majd az „Igazmondók” című kötetben újra kinyomtatott) két esszéjében írt. Illyés Gyulát illetően azt, hogy „a szíve azért maradt tiszta, mert a keze is az maradt. Illyést, a forradalmárt, lényegileg az különbözteti meg a hivatásosaktól, a forradalom kegyetlen technikusaitól, hogy ő még a tizenkilencedik század lelkével - szép hitével - tudott forradalmár lenni.” És Németh Lászlóról szólva kiemelte, hogy eszméi nem elvont okoskodás művei. „Az eszmék, ha igaziak, mindenkor valami konkrétan - tehát itt és ma, nekem és nekünk - problematikussal, nyomasztóan megoldatlannal küzdő gondolkodás teremtményei.” Szabó Dezső neve mellé méltán társul Illyés Gyula és Németh László neve. Ezek ama példaképek, amelyek útjelző táblaként Gombos Gyula politikai filozófiája fő irányaira utalnak. Az igazság kimondásának bátorsága, a társadalmi változásba vetett hit és a tiszta szív diktálta szándék, valamint az eszmék konkrétsága, tehát a mai és közeli problémáknak kiindulópontként és megoldandó feladatként való felhasználása - ezek gondolkodásának alapelemei.

E tekintetben rendkívül tanulságos és eligazító az 1970-ben megjelent „Húsz év után” és az 1972-ben kiadott „Huszony év után”. Mind a két könyv fogadtatása mutatja, hogy Gombos történelem- és nemzetszemlélete nem illeszthető be sem a mai hivatalos - kommunista - Magyarország, sem a hivatalos (értve alatta a politikai) - antikommunista - emigráció gondolat- és törekvésrendszerébe. Nem elégti ki sem az egyik, sem a másik várakozásait. A „Húsz év után” fejezeteinek legtöbbször (önálló tanulmányokként első ízben ugyancsak az Új Látóhatárban jelentek meg) helyeslő fogadtatásban részesült a nyugati magyarok széles köreiből, mert megsemmisítő bírálatban részesítette a sztálinista kommunizmus pusztító tevékenységét az irodalomban, a történetírásban, a filozófiában, az egyházi életben és a népgazdaságban, de a könyv utolsó fejezete, amelyben arról volt szó, hogy minden ártalom és pusztítás ellenére hol és miben lehet reménykedni, a végzet hogyan fordítható meg és minek, milyen módon kellene megváltoznia, az emigráció magát nemzetinek nevező szárnyán olyan mennydörgéses vihart támasztott, hogy az írásainak fogadtatására korábban sohasem reagáló szerző kénytelen volt külön könyvben - a „Huszony év után”-ban (1972) - válaszolni támadóinak. Magyarországon, ha az irányított és ellenőrzött sajtó helyett, szabad megjelenési lehetőség és kellő nyilvánosság lenne, bizonyára lettek volna, akik a szellemi, gazdasági és politikai életet ért bírálatot kétellyel, a jövőre vonatkozó eszmeifuttatást pedig helyesléssel kísérték, vagy az író ajánlásait illendő méltánylásban részesítették volna. De sem az előbbi, sem az utóbbi nem következett be. A hazai fogadtatás az elhallgatás, a néma csend volt. És a józan, mérsékelt emigránsok nagy szegényére, az emigráció realistán és felelősségteljesen gondolkodó része is követte Budapest példáját, Gombos helyzetmegítélésének és a jövőre vonatkozó elképzeléseinek komoly, szakavatott, elfogulatlan kezelése helyett a dolog könnyebbik oldalát választotta: hallgatott. A terepet átengedte a nagyhangú demagógiának és a szónoki mutatóvívűeknek. Érdemleges és eszmetisztázó vita nem is keletkezhetett, mert akik erre képesek lettek volna, szótlank maradtak. Hagyták, hogy Gombos egyedül vívjon méltatlan ellenfelekkel.

Mi a „Húsz év után” fő gondolata? Az, hogy az adott feltételek között a szocialista rendszer Magyarországon nemcsak fenntartható, hanem jelenleg semmi mással nem helyettesíthető. De ahhoz, hogy „a kényszerzubbonyból, ami eredete révén mindmáig volt, a nemzeti munka természetesebb - a nemzet szellemével alkotó - életformává váljék, néhány dolognak változnia kéne. Nem a felszínen, látszatok változtatásával, hanem lenni a mélyebb összefüggésekben.” Ne feledjük el, hogy e sorokat olyan valaki írta, aki előzően minden korábbi kritikusknál élesebben és kíméletlenül rántotta le a leplet a szocialista, haladó és népbarát szerepben tetszelgő, de valójában csak a hatalom kategóriáiban gondolkodó és a hatalom megtartásának technikájában ügyeskedő álforradalmárok országvesztő, népiirtó, minden igazi értéket lábbal tipró tevékenységéről. Aminek elsősorban változnia kell, az Gombos szerint a párt és a nemzet viszonya. Ez főleg az előbbin múlik, annak kellene a nemzet felé az első lépéseket megtennie, jelét adnia annak, hogy idegen hatalom helytartójának szerepét képes feladni és a nemzeti érdekeket magáévá tenni. A „Huszony év után”-ban ez a gondolatmenet röviden összefoglalva így hangzik. „Magyarországon a szocialista rendszer fenntartandó, számos meggondolás mellett elsősorban azért, mert emberi számítás szerint az ország leginkább még így nyerheti vissza függetlenségét. De ez csak úgy képzelhető el, ha nemcsak a nemzet, a Párt is igényt tart a függetlenségre. A Párt ma az egyetlen hatalmi szféra; akarata, kezdeményezése és vezetése nélkül érdemleges változás, még arasznyi sem, remélhető az ország helyzetében. De ahhoz, hogy a Párt is arra törekedjék, amire a nemzet, előbb a nemzet szervévé kell válnia. Ez főként a Párt tagjain múlik; nekik kell belülről magukévá hódítani a pártot; a külső kényszerből, hogy a Pártnak lennie kell, csak ők teremthetnek hasznos magyar vívmányt: a Párt az ő révükön válhat a nemzet szervévé.”

A „Húsz év után” ezt az alcímet viseli: Levelek Mircse Zoltánhoz. Németh László gondolta ki ezt a képzeletbeli személyt. Azokat a jószándékú és tisztességes gondolkodású magyarokat testesíti meg, akik elfoglalva a nekik idegen hatalom állásait, azokat a maguk képére és a nép testére szabják, majd átalakítják és a nemzet érdekeinek szolgálatába állítják. Amikor Gombos két könyvét megírta, bizony sokak előtt hiú reménynek tetszhetett, hogy akadnak, akik vállalkoznak a mircsei szerepre és a siker reményében munkálkodhatnak a párt, valamint a hatalom egyéb intézményeinek átalakításán. Több mint másfél évtized elteltével Gombos elgondolása már nem látszik a valóságtól elrugaskodottnak, hiszen nap mint nap

találkozunk felső és alsó szinten olyan párteberekkel, akik jelentős lépéseket tettek annak érdekében, hogy a nemzet és a hatalom közötti távolság csökkenjen. Gondoljunk csak azokra, akik a társadalom autonóm szervezkedésében részt vesznek, a reformokat őszintén gondolják, a nagyobb nyitottság és a több szabadság követelőivel egyetértenek, nemzeti gondokat magukra vállalnak, az ország nemzetközi hírének javításán munkálkodnak. Az idő igazolta Gombos reményeit, és talán az is megvalósul, amit a párt és a nemzet egymásratalálásának nevez. Ennek érdekében még sok a tennivaló, a pártnak még sok mindent jóvá kell tennie ahhoz, hogy a nép bizalmát kivívja és nemzeti törekvések megvalósításában partnere lehessen. Erre ma a nemzetközi légkör is kedvezőbb, mint másfél évtizeddel ezelőtt. A gyámolító hatalom fővárosában sem a népnnyúzó diktátor szellemi örökösei a hangadók, hanem reálsan gondolkodó, a nép javát akaró és a pangás megállítására törekvő, belátással és képzelőerővel rendelkező, reformokra vállalkozó férfiak, akik felismerték, hogy csak mélyreható szerkezet- és módszerbeli változásokkal javíthatnak az emberek életén, tudván, hogy ez a birodalom létének és rendszerük fennmaradásának is többet használ, mint a nyers erőszak és az emberekkel való nemtörődés.

Gombos Gyula realizmusára vall, hogy a mára és a holnapra gondol. Arra, ami megvalósítható és aminek elindítása, akár már ma is megkezdhető. Többhelyütt éreztetni engedi, hogy minden szónak, amelyet kimond és minden betűnek, amit leír, végső célja az ország függetlensége és társ dalmának demokratikus rendje. Független, önálló, demokrata nemzetben gondolkodik. De jól tudja, hogy mindez egy csapásra nem érhető el, a politika a lehetőség tudománya és csak az erőviszonyok, megvalósulási esélyek pontos mérlegelésével lehet eldönteni a tennivalók rendjét, ütem beosztását. Ezért irányítja figyelmét arra, ami van és ami lehetséges, nem arra, ami kívánatos és végcélként elterendő. Magyarország idegen fegyverek árnyékában él, függetlensége és önállósága korlátozott, habár csele vési lehetősége tágulhat, nem teheti minden esetben azt, amit érdekein megfelelően szükségesnek tart.

A magyar kormányzattól nem várható el, hogy úgy viselkedjék mint független és önálló lenne. Ugyanilyen tevédeés a nyugati mintájú jogállamiságot számon kérti, amikor ennek sem alapja, sem intézményei nem léteznek. Nyugati hírközlő intézmények, valamint emigráns magyar politikusok és közírók gyakori tevédeése, hogy a magyar kormányzatot egyrészt „a szovjet hódoltság szerveinek és kiszolgálójának, a kommunista diktatúra eszközének” nevezik, ugyanakkor azt követelik tőle, hogy ú cselekedjék, mintha egy szuverén állam önálló döntési lehetőséggel rendelkező szerve és a demokratikus közakaratot kifejező hatalom lenne.

Gombos Gyula nem sürget szabad választásokat és nem kéri szám naponta az önrendelkezési jogot. Jól tudja, hogy mind a kettő az adott világpolitikai erőviszonyok és a nemzetközi tényezők jelenlegi magatartása alapján egyelőre keresztülvihetetlen. Ehelyett arra kellene törekedni, hogy az valósuljon meg, aminek lehetősége és esélye van. Találón állapítja meg (a „Huszzonegy év után”-ban), hogy: „Egyik kedvenc követelésül nemzetközi ellenőrzéssel szabad választások. S ebben egy csöppet sem zavar, hogy olyasmit követelgetünk, ami nincs, legalábbis eddig nem volt: szabad választásokat nemzetközi ellenőrzés alatt még soha sehol nem tartottak. Csak politikai okmányokban léteznek, ott gyakran gyönyörködhetünk benne. De akik oda beiktatják - mint az ENSZ határozatokba is magyar ügy tárgyalásakor egy jóidég évelőén - eleve tisztában voltak azzal, hogy ott is marad. Ha bennem is annyi cinizmus volna, mint azokban akik az efféle iratokat fogalmazzák, azt mondanám: azért iktatják oly fennköltén okmányokba, hogy ott is maradjon. Nemzetközileg ellenőrzött választásokra tehát nemcsak, hogy nincs példa, de azok sem gondolják komolyan, akik e formulát esetenként oly szépen megszövegezik. Így az a magyar, aki ezt komolyan veszi, csak ügyének árt: önmagát vezeti félre.” Az önrendelkezési jogról az a véleménye, hogy „magasztos eszme, a legszebb, amit kis népek védelmére ki lehet gondolni. A baj csak az, hogy nemzetközi közakarattól még sohasem alkalmazták, főként nem a gyöngye oldalán az erőssel szemben.(Egy miniatűr kivételről tudok, a karinthiai szlovének esetéről az első világháború után.) Ahol mégis érvényesült, mindig a reá igényt tartó fél juttatta érvényre, a maga erejéből, többnyire hosszú küzdelem eredményeként nemegyszer nagy véráldozat árán... az önrendelkezés mindenkor az adott erőviszonyok függvénye. A valóságban változatlanul hatalomtól és nem jogtól függ.” Az ilyen realizmus természetesen nem lehet kedves és népszerű azoknak a magyaroknak, akik szeretnek légvárakat építeni, alaptalan reményeket táplálni és önmagukat áztatni. Meg azoknak, akik a világtól, a „nekünk adós” Nyugattól, a nemzetközi szervezetektől várják el, hogy a magyaroknak szabad választásokat rendeztessenek és önrendelkezési jogot biztosítsanak, ahelyett, hogy maguk építenék meg a szabadsághoz, a demokráciához és önrendelkezéshez vezető utat, ami persze nehezebb és körülményesebb, mint a világ népeinek lelkiismeretéhez apellálni és szépen hangzó, nemesen csengő követeléseket megfogalmazni.

Gombos Gyula említett két könyve tele van okos, higgadt, józan, végiggondolásra érdemes elemzésekkel, fejtegetésekkel és ötletekkel, amelyek megérdemelnék, hogy mind hazai, mind nyugati magyarok ne csak felületesen, hanem alaposan megvizsgálják és felhasználhatóságukat mérlegeljék. Maga a szerző is segítségére siet kritikusaínak, amennyiben rámutat érvelésének gyengéire és némely gondolatmenete törékeny voltára. Magyarországon politikai nyitáson, megújulásra, reformon gondolkodnak az emberek, és főleg azon, mi minden viheto végebe az adott feltételek között, vagyis abból indulva ki, hogy belátható időn

belül aligha lehet az ország létének és működésének alapvető feltételeit, tehát a nemzetközi erőviszonyokat módosítani. A gondot az okozza, meddig mehet el a társadalom a hatalomra nehezedő nyomás fokozásában és meddig mehet el a hatalom e nyomással szembeni ellenállásban, az éleződő konfliktus békés keretek között tartásában, valamilyen új közmegegyezés kialakításában. Gombos Gyula művei erre kínálnak megoldásokat, különösen azok hasznára, akik nem a mindent tagadás és mindent elutasítás jegyében, olcsó népszerűsége vadászva és demagóg módszerekhez folyamodva, hanem felelősségteljes módon, realitán és távlatokban gondolkodva kívánnak foglalkozni a magyarság jelenével és jövőjével.

(1988)

EGY ÉLET A HARMADIK OLDALON

(Szélgjegyzet Gombos Gyula egy könyvéhez)

A népi irodalom legjelentősebb alakjai közül Gombos Gyula a harmadik, aki elérte a nyolcvanadik évet. Előtte csak Erdélyi József és Illyés Gyula élte túl a nyolc évtizedet.

És, ha már az életkoroknál tartunk, Gombos volt a legjelentősebbek társaságában a legfiatalabb. 1913. szeptember 30-án született, fél évvel a második legfiatalabb, Kovács Imre után. Az utóbbival és Szabó Zoltánnal együtt a harmadik, aki életének nagy részét száműzetésben töltötte. Az említett két társától eltérően azonban azzal a különbséggel, hogy megérte a zsarnokság bukását, Magyarország felszabadulását, a demokrácia diadalát, valamint a hazába való visszatérés lehetőségét. Ami után Kovács Imre és Szabó Zoltán csak vágyakozott, neki osztályrészévé lett. 1992 óta, majd négy és fél évtizedes emigráció után, ismét Budapesten él és dolgozik.

A legjelentősebb népi írók egyikének neveztem, holott nem szokás a legismertebb és legnépszerűbb alkotók és gondolkodók között emlegetni. A szokványos felsorolásokban - alfabetikus rendben - Bibó, Darvas, Erdei, Erdélyi, Féja, Illyés, Kodolányi, Kovács, Németh, Sinka, Szabó Lőrinc, Szabó Pál, Szabó Zoltán, Tamási, Veres nevét találjuk. Csak rendkívül ritkán másét is. Irodalom- és eszmetörténeti feldolgozásokban, valamint összefoglaló munkákban Gombost a második vonalban tartják számon, abban a sorban, amelyben általában és legtöbbször Gulyás Pál, Sárközi György, Tatay Sándor, Jankovich Ferenc, Asztalos István, Kovách Aladár, Takáts Gyula, Simándy Pál, Kárász József, Barsi Dénes neve szerepel.

Pedig, ha a népi irodalom nem tekinthető lezártnak az 1945-ös fordulattal, a kommunista hatalomátvétellel vagy az 1956-os forradalommal, akkor abba beletartozik a népi irányzathoz tartozó írók, gondolkodók és tudósok egész életműve, tehát az is, amit a mozgalom vélt megszűnése után tettek és alkottak, függetlenül attól, hogy életüket a hazában éltek-e le vagy sorsuk a határokon kívülre sodorta őket.

Gombos Gyula eddigi hazai irodalomtörténeti elbírálása és a népi írói hierarchiában való elhelyezése merőben annak a munkásságnak az alapján történt, melyet emigrálása előtt végzett és azoknak a műveknek figyelembevételével ment végbe, amelyeket Magyarországon 1948-ig alkotott. Ezen az elbíráláson és osztályozáson az idő túlhaladt. Elavult és többé nem érvényes.

Helye a népi gondolkodók és írók hierarchiájában nem a második, hanem az első sorban van. Azoknak a társaságában, akiknek gondolkodói és alkotói teljesítményét különösen értékesnek és jelentősnek tekinthetjük. Ő ugyanis a Magyarországról való távozása után, tehát a száműzetésben ért el írói munkássága csúcsára. Nyolcvanadik születésnapján olyan életművet mondhat magáénak, amely méltóvá teszi arra, hogy a huszadik század magyar irodalma - benne a népi - kimagasló alakjai között tartsuk számon. Eszme- és politikátörténeti elemzéseinek alopssága és mélysége közvetlenül Bibó István mellé helyezi, értekező prózája, stílusának választékossága és emelkedettsége pedig Illyés Gyulával és Tamási Áronnal rokonítja. Elegendő ok, hogy nevét a legjelesebbek között emlegessük.

Magyarországi munkássága huszonhárom éves korában kezdődött. 1936 őszétől kezdve jelentek meg irodalmi tanulmányai, cikkei, kritikái és színházi beszámolóí a *Magyar Útban*, a *Magyar Életben* és más lapokban. Az imént említett hetilapnak és folyóiratnak évekig szerkesztője volt. 1941-ben látott napvilágot első könyve, a népi írói portrékat tartalmazó *Álom az országról*.

1945 és 1950 között nem publikált. 1944 őszén a náccal és nyilasokkal szembeni ellenállás élesztői között találjuk, 1945-ben bekapcsolódott a Kiszgazda Párt és a Parasztszövetség értelmiségi kezdeményezéseibe. A politika elvonta az írástól. Azután a politikai rendőrség belekeverte a Kiszgazda Párt szétverésére indított ún. összeesküvés perbe, majd írói és politikai tevékenységének lehetetlenségét

felismerve, 1948 decemberében Svájcba menekült. 1951-ben kivándorolt az Egyesült Államokba, és New Yorkban telepedett le.

A hontalanság első éveiben a menekülteket és az egzisztenciateremtés gondjai foglalkoztatták. Csak az *Új Magyar Út* és a *Látóhatár* megindulása támasztotta fel benne az írói becsvágyat, miután e két folyóiratban méltó megjelenési fórumot kapott. A *Szabad Európa Rádió* New York-i szerkesztősége állandó kenyérkeresetet és az éter hullámain át a Magyarországgal való kapcsolatot, az *Új Látóhatár*, amelynek főmunkatársa lett, a nyugati magyar irodalomban való tevékeny részvételt és kimagasló szerepet biztosított neki.

1960-ban könyvet írt - *Szűk esztendők* címmel - a magyar protestantizmusnak a kommunizmusban elszenvedett sorsáról. 1966-ban jelent meg mind ez ideig legmaradandóbbnak látszó alkotása, a *Szabó Dezsőről* írt monográfia, amely több kiadást ért meg és könyvsikernek is bizonyult. 1970-ben jelentette meg *Húsz év után* címmel a magyarországi állapotokról készült elemzését, majd 1972-ben *Huszonegy év után* címmel annak kiegészítését és bírálóinak szóló válaszát. Ezt követte 1975-ben, *A történelem balján* címmel, válogatott írásainak egy kötete, *Németh Lászlóról* írt tanulmánya, valamint a *Szabó Dezső és a magyar miniszterelnökök* címmel szerkesztett gyűjtemény. 1979-ben jelent meg a *Hillsdale* amerikai városka életéről készített szociográfia, 1981-ben *Igazmondók* címmel (Illyésről, Németh Lászlóról, Paszternakról és Milovan Gyilasról szóló) négy esszéje, 1984-ben pedig *Szabadságalapítók* című könyve, amelyben Észak-Amerika első bevándorlóinak megérkezésének és letelepedésének történetét elevenítette fel.

1984-ben Párizsba költözött. Ott írta *A harmadik út* című könyvét, amelyet 1990-ben Budapesten Püski Sándor adott ki. Ezt megelőzően már megjelent a magyar fővárosban 1982-ben a *Magvető* kiadásában a „Hillsdale”, majd 1989-ben a Püski Kiadó gondozásában a „Szabó Dezső” magyarországi kiadása is.

Püski Sándor egyébként az imént említett Szabó Dezső-kötettel kezdte el „A történelem balján” címmel Gombos Gyula életműsorozatának kiadását. A sorozat második köteteként került újbóli kiadásra 1992-ben a „Szűk esztendők”, a „Húsz év után”, a „Huszonegy év után” és az „Igazmondók”. Harmadik kötetként az ideai könyvnapokon láttak napvilágot, *Tükörcserepek* címmel, az „Álom az országról”, 1936 és 1944 között magyarországi folyóiratokban és lapokban, valamint 1950-51-ben az *Új Magyar Út* című müncheni folyóiratban közölt cikkek és tanulmányok.

Ez a gazdag és jelentős írói termés előkelő helyet biztosít az írónak a jelenkori magyar értekező prózában. Értékében Németh László, Illyés Gyula és Bibó István írásai közelében a helye, nemcsak abban a tekintetben, hogy a népiségnek nevezett áramlat és irányzat emberképét és társadalomszemléletét tükrözi, hanem abból a szempontból is, hogy az írások a magyar esszéirodalom legnemesebb hagyományait követik. Az emigrációban méltán tartották Cs. Szabó László és Szabó Zoltán mellett az esszéírás mesterének. A legjobb élő stiliszták egyike. Kosztolányi és Illyés példáját követve a tömör, világos és szabatos fogalmazás híve. Kerül minden ködöt, homályt, kétértelműséget. Arra törekszik, hogy szövegei kifejezőek, tartalmasak és magvasak legyenek, hiszen - jól tudván - csak úgy szolgálhatják a megértést és segíthetik elő a szellemi érintkezést.

A nyolcvanadik születésnap előestéjén érdemesnek látszik a figyelmet „A harmadik út” című könyvére irányítani. Nemcsak azért, mert legújabb munkája, hanem azért is, mert talán e könyvben szembesülhetünk a legérzékletesebben eszmei tájékozódásával, történelmi és társadalmi felismeréseivel, kifejeződött nézeteivel és véleményeivel, valamint a magyarság sorsát érintő jövőképevel. E művének különös időszerűséget kölcsönöz az a körülmény, hogy most van az 1943. augusztus 23. és 29. között rendezett Szárszói Konferencia ötvenedik évfordulója. Ezen a találkozón az akkor harmincéves Gombos Gyula is felszólalt és felszólalásának tárgya a harmadik út, illetve, ahogyan az akkori szóhasználat alapján nevezték, a harmadik oldal értelme és esélye volt.

E könyvében Gombos voltaképpen a népi irodalom és mozgalom történetét mondja el. Nem az eseményeket, de azokat is, hanem sokkal inkább amaz igényeket és törekvéseket, amelyek a népiség megfogalmazóit és híveit hevítették, valamint, amelyek az eseményeket előidézték.

Pontos és hiteles képet rajzol a húszas és harmincas évek Magyarországról, a politikai érdekek és erők küzdelméről, a társadalmi állapotokról, amelyek között a lakosság, főleg az alul elhelyezkedő két osztály, a parasztság és a munkásság élt. Máig is érvényes látéleletet készít a történelmi Magyarország összeomlásáról, a tizenhatalmas forradalom, a tizenkilences proletárdiktatúra, a trianoni békediktátum hatásáról és következményeiről, a csonka országban való berendezkedés nehézségeiről, az emberi gondolkodás és magatartás zavarairól, a válságokkal és botrányokkal telített konszolidációról, a külpolitikai lehetőségek korlátozott voltáról és azokról a kényszerekről, amelyek az országot a végső fokon hátrányosnak és ártalmasnak bizonyult oldalra szorították. Felvilágosítást nyújt a hivatalos irányzattal szembenálló baloldali gyengeségéről és a magukat baloldalinak nevezett társulások felemás viszonyáról a nemzeti érülethez és hagyományokhoz. Tájékoztat a rendezetlen agrárkérdésről, az egészségtelen birtokviszonyokról, a paraszti és munkásnyomorúságról, a földreformtervekről, a politikai jobboldal és

baloldal viszonyának alakulásáról. Részletesen beszámol a szellemi élet változásairól, benne az irodalom szerepéről, a népi eszmélődés elindulásáról, írói és értelmiségi csoportosulások létrejöttéről, a népiség jegyében szerveződő mozgalom természetéről és méreteiről. Behatóan ismerteti a falukutatás eredményeit, a reformtörekvések irányait, azoknak hangot adó társaságok, értelmiségi körök, népfőiskolák, könyvkiadók, folyóiratok és lapok működését.

Gömbös Gyula és a népi írók egy csoportjának találkozásáról szólva Gombos helyesen állapítja meg, hogy a miniszterelnök és az írók nem azonos nyelven beszéltek, az eszmecserén más és más célokat követtek, legfőképpen semmit sem ígértek egymásnak. Gömbös aligha teljesíthette, amit az írók mint sürgető feladatot emlegettek, és ők még kevésbé ígérhettek bármilyen támogatást azok után, hogy a kormányfő egymás után vonta vissza eredeti programjának reformfogadkozásait. Az Új Szellemi Frontnak nevezett kezdeményezésből néhány hírlapi cikkén kívül nem lett semmi. Ezt azért is helyes minden adandó alkalommal aláhúzni, mert ellenfeleik a népi írók története amolyan sötét foltjának tüntetik fel a Gömbössel rendezett társasági összejövetelt, paktumnak nevezve azt, ami lényegében panaszok kölcsönös felemlgetése volt.

Ami a Márciusi Frontot illeti, Gombos a napi politikai célok sugallta kommunista üdvtörténet leleményének nevezi az illegális párt népfreontos kezdeményező szerepét és tevőleges részvételét. A valóságban sem az egyik, sem a másik nem létezett. A kezdeményező szerep és a részvétel legfeljebb Donáth Ferencre és az Egyetemi Kör néhány marxista beállítottságú fiataljára vonatkozatható. Közreműködésük másodrangú és járulékos volt. Párt meg nem állt mögöttük, hiszen az a tizenkét pontos programról is csak az alakulás után értesült, különben nemigen maradhatott volna benne a tizenkettedik pont, amelyre kommunisták nem adhatták áldásukat. A Márciusi Front, mint az alapítók egyike, Kovács Imre oly gyakran hangsúlyozta, a népiek ötlete és kezdeményezése volt, a hozzá csatlakozott kommunisták csak a társutasok szerepét játszották, tehát elhanyagolhatót.

A népiségről szólva Gombos Gyula megismétli korábbi fogalomtisztázó tételait a *népi* és a *népies* közötti különbségről. Helyesen jegyzi meg, hogy még manapság is mily sok ekörül a félreértés és a félremagyarázás. Szerinte, aki népiesnek nevezte a népi írókat, ezt nem szórakozottságból, hanem szándékosan tette. Kiszámított éllel - mint írja. „A szándék az volt - folytatja -, hogy a népi irodalom hitelét rontsa, jelentőségét lekicsinyelje, a célzatos elnevezéssel úgy tüntetve föl, mintha egy rég túlhaladott utáncat utánczásáról volna szó. Ezzel igyekezték szétmázolni a népi irodalom igazi jellemvonásait: átlagában is magas irodalmi szintjét, realista szemléletét, korszerűségét, társadalmi és politikai elkötelezettségét. Mindez egy fél évszázaddal ezelőtt történt, s azóta csaknem minden megváltozott Magyarországon. De ez nem. A hazai hivatalos irodalomtudomány ma is szívesen nevezi, meghatározásként, népieseknek a népi írókat. És ugyanazzal a szándékkal, mint az egykori baloldal". Ha ehhez hozzátesszük a könyv megjelenése óta eltelt három év tapasztalatait, megerősíthetők Gombos felismerései, talán azzal a kiegészítéssel, hogy ma már nemcsak a kommunisták és a baloldaliak népieseznek, hanem magukat a baloldaltól elkülönítő, liberális, konzervatív és keresztény jelszavakkal tetszelgő és a politikai színskála közepén lehorgonyzott némely közírók is. A helyzet, sajnos, reménytelen. A múlt ismeretében aligha lehet hinni az ésszerűség és a belátás sikerében. Veres Péter, Gombos Gyula és mások fogalomtisztázó kísérletei kudarcot vallottak. A hamis fogalmakkal mesterkedők száma nem apadt, hanem nőtt.

Igen eredeti Gombos Gyulának az a megállapítása, hogy némi különbséget kellene tenni a népi irodalom és a népi mozgalom között. A kettő csak részben azonos. Pontosabban, a népi mozgalom csak részben közvetlen következménye a népi irodalom szellemi kisugárzásának. A mozgalom első indításait ugyanis nem közvetlenül a népi irodalomtól kapta, mert az csak a harmincas évek közepétől érezte hatását, sokkal inkább Ady, Szabó Dezső, Móricz, valamint Bartók és Kodály műveiből. Továbbá a vallásos gondolkodás újjáéledéséből, a keresztény tanítás társadalmi érvényesítésének igényéből. Gombos szerint „e tanításnak a legfontosabb elemei mindig a szeretet, a szolgálat és az igazságosság voltak, s tárgyuk a másik ember. Ott, ahol ezt magukra nézve őszintén értelmezték s viszonyainkra kívánták alkalmazni, óhatatlanul a súlyos társadalmi igazságtalanságok felismeréséhez vezetett, s ezek orvoslása, megváltoztatása vagy csak a változtatás előkészítése tevékenységük egyik céljává vált. Az ilyen egyesületek így lettek olykor már kezdetben is részleges forrásai, de a későbbiekben mindenképp résztvevői a népi mozgalomnak.” Gombos név szerint is megemlíti, hogy kikre gondol. Protestáns oldalon a Soli Deo Gloria Diákszövetségre, a Keresztény Ifjúsági Egyesületre, katolikus oldalon a KALOT-ra, végül a cserkészetre. Ezt a felismerést rendkívül fontosnak tartom és egyúttal bátorításnak, hogy a népi mozgalommal foglalkozók erre is kiterjessék figyelmüket és kutatómunkájukat. A nevezett társaságok részvétele a mozgalom tevékenységében eddig is tudott és ismert volt, de Gombos Gyula nyomán elindulva érdemes lenne az írói és a társadalmi mozgalom eredetét, viszonyát és kölcsönhatását tudományos alapossággal felderíteni.

Az olvasó különleges érdeklődésére tarthatnak igényt azok a bekezdések, amelyekben Gombos mint résztvevő és felszólaló az 1943-as Szárszói Konferencia történetét felidézi. A mostani évforduló ennek napi időszerűséget kölcsönöz. Veres Péter, Kovács Imre, Féja Géza és mások visszaemlékezései után, íme,

olvashatók Gombos emlékei is, amelyek ismét azzal válhatnak ki kettőzött figyelmet, hogy szerzőjük az események pontos visszaadására, és érdekeltként is a kívánatos távolságtartásra törekszik. A találkozót mérlegelt elkészítve szükségesnek tartja megjegyezni, hogy aligha akad ember, aki elfogadja azt a marxista tételt, hogy a konferencia útkeresés volt, amelyhez a népfront mutatta a helyes irányt. Egyik jelentőségének azt tekinti, hogy megtörtént. Nem lebecsülendő tény, hogy „egy háborút viselő országban hatszáz ember - fiatal értelmiségiek és írók, paraszt- és munkásifjak - összegyűlhetek s politikáról szabadon és nyíltan egy hétig szólhattak egymáshoz. Ez a rendezők érdeme, amibe besegített az a szerencse is, hogy a kormány jobbnak látta eltűnni. Maga a tény, hogy megtörtént, azért válik kiemelkedővé, mert a rákövetkező korszakban évtizedeken át háború nélkül sem kerülhetett ilyen konferenciára sor egész az első lakiteleki találkozóig.” A másik jelentősége Gombos szerint Németh László. Amit előre látott és amit elmondott, azt igazolta a történelem. Nem kis bátorságról tett tanúságot, hiszen tudta, mire számíthat előadásának felolvasása után. „Ha Németh egész életében - írja Gombos - egyebet nem tett volna, csak ezt, akkor is emberi nagyságával emelkedne ki közülünk. S ma Szárszó tanulságát is tisztán látjuk már: nem vezet jóra, ha a gondolkodás erkölcsét a politika erkölcsének próbálják alávetni, s ezt épp írók teszik.” Erdeiről van szó, aki egy évvel később megkötötte a Nemzeti Parasztpárt sorsát érintő paktumát Révai Józseffel.

A kötet utolsó fejezete a harmadik út értelmezésével és történetével foglalkozik. Találó megállapítás, hogy „a harmadik út nem cél volt, hanem út”, utalva arra, hogy annak kell tekinteni, amit kifejez, tehát útnak, és nem eszmerendszernek. A cél Gombos szerint „évszázados igények valóra váltása lett volna, hogy a magyar nép gazdája legyen hazájának, s a saját képére és hasonlatosságára olyan országot teremtsen, melyben szabadon alkotva fejtheti ki és juttathatja érvényre önmagát”. Az e célhoz vezető útról egymástól eltérő elképzelések és tervek születtek. A legjelentősebb kétségtelenül Bibó Istváné, amelyről Gombos helyesen állapítja meg, hogy „alig volt köze a két háború közt kibontakozó harmadikutas törekvéshez”. Meg is magyarázza és jó érvekkel támasztja alá, hol véli felfedezni a bibói gondolkodás gyengéit. A téma külön tárgyalást igényelne, amire most nincs tér és idő. Az én olvasatomban Gombos mintha az elmúlt évtizedek tapasztalataiból kiindulva és az akkori eseményeket mai szemmel nézve vizsgálná és ítélné meg Bibó tetteit. A maguk idejében azonban ezek nem voltak annyira naivak, mint amilyeneknek ma esetleg látszanak. 1945 őszén még nem lehetett biztosra venni mindent, ami utána történt, még ha bizonyos sejtéseink lehettek is arról, ami bekövetkezhetik. Ne felejtjük el, hogy még megvolt a háborúban győztes szövetség egysége és a nyugati atommonopóliuma. Még nem dőlt el minden véglegesen, és eldőlhetett volna úgy is, hogy Bibó elképzeléseinek lehettek volna némi esélyei. Az az észrevétel mindenképpen helyes, hogy Bibó olyan jelenségek, célok és veszélyek közé tett egyenlőségjelet, amelyek nem voltak azonos nagyságrendűek. Ha viszont úgy fogjuk fel tanulmánya megjelentetését, hogy nem elméleti kérdések tisztázására készült, hanem politikai tárgyalások elindítását célzó munkapapírnak szánta, akkor módosítható a valóságos arányokat annak érdekében, hogy tárgyalási alapként fogadhatta el vetélytárs és ellenfél egyaránt. Persze, nem lett belőle tárgyalási alap, de ez sem volt kizárható, amikor munkához látott.

Rendkívül sikerült a Kádár-rendszert leíró rész és annak indokolása, miért kellett e rendszer bomlásának megindulnia. Találó a reformok lassú bevezetésének magyarázata, különösen az a megállapítás, hogy „többé-kevésbé meg lehet reformálni mindent, csak egyet nem: az ország földrajzi fekvését”. Valóban. Érdekes lenne megismerni Gombos nézeteit a mai Magyarországról a meg nem változtatható földrajzi fekvés tükrében. Talán lesz erre is alkalom.

A harmadik oldal vagy harmadik út gondolkodójának egész élete mintha a harmadik oldalon játszódnak volna le. Soha nem találjuk az eszmék és a magatartások széleiben. A szélsőjobb oldalon és a szélsőbaloldalon még csak kirándulást sem tett. Harmadikutas nemcsak az általa vallott eszmékben, de azok képviselőjében is, higgadt, józan, mérsékelt hangon adva elő mondanóját, ügyelve arra, hogy senkit személyében meg ne bántson és meg ne sértsen, minden ellentétes véleményt rendkívüli türelemmel és mások gondolkodásába való beleérzéssel fogadva. Élete nyolcvan év az emberi méltóság tiszteletének oldalán.

(1993)

NÉGY NAP ILLYÉS GYULÁVAL

Tizenhét éves voltam, amikor 1936 végén házitanítóskodásom gyér jövedelméből megvásároltam a *Puszták népét*. Szabó Dezső *Az elsodort faluja*, után ez volt a második könyv, amely mélyen megrázott, érdeklődésemnek új irányt adott, és kíváncsivá tett a magyar írók már akkoriban népinek nevezett csoportja

íránt. Az elkövetkező években minden keresetemet arra fordítottam, hogy megismerhessem Illyés művein kívül Németh László, Veres Péter, Kodolányi, Erdélyi, Tamási, Sinka, Szabó Pál, valamint a faluvizsgáló írók egymást követő munkáit.

Buzgó olvasóként nemcsak a művek érdekelték, de az alkotók is. Nem mulasztottam el egyetlen alkalmat sem, hogy láthassam is őket. Ezért jártam el minden olyan helyre, ahol jelen voltak, előadtak vagy írásaikból felolvastak. Illyéssel azonban nem volt szerencsém, mert a nyilvánosság előtt csak ritkán szerepelt, és egyetemistaként túlságosan jelentéktelen voltam ahhoz, hogy az író közelébe merészkedjem.

Csak 1945 után sikerült ez; főleg annak következtében, hogy ama pártnak voltam a tagja és szerény tisztségviselője, amelynek szellemi irányításából Illyés oroszlanrészt vállalt. A Nemzeti Parasztpártra gondolok, amelynek az ő részvétele miatt is erős vonzása volt a főváros értelmiségi rétegére és főiskolás ifjúságára. Ez időben többször láttam a pesti pártközpontban, értelmiségi összejöveteleken és vidéki nagygyűléseken. Legemlékezetesebb „találkozásunk” színhelye 1946 őszén a budapesti parasztpárt VI. kerületi szervezetének Podmaniczky utcai székháza volt. Az alkalom egy tiltakozó gyűlés, amelyet Molnár József mint nagy-budapesti titkár azért szervezett, hogy a kommunisták, de főleg a szociáldemokraták által támadott és lemondásra kényszerített Keresztury Dezső kultuszminiszter mellett tüntessünk. A felfűtött hangulatú gyűlés után az első emeleti nagyteremből kilépő Illyés azt mondta nekünk, körülötte állóknak, hogy úgy érezte magát, mintha a francia forradalom konventjében ült volna.

Utána láttam még néhányszor, egészen addig, amíg neki nem kellett a közéletből kivonulnia, nekem pedig az országból elmenekülnöm. Azután már csak az újságokból és a folyóiratokból értesülhettem, mi történt vele és körülötte, a történelem hogyan szőtte bele személyes sorsának alakulásába.

A hatvanas évek elején Olaszországban találkoztam vele ismét. Azon a kongresszuson, amelyet az 1961-ben alapított Európai íróközösség (Comunità Europea degli Scrittori, röviden COMES) 1962 márciusában Firenzében rendezett. A szervezetet az olaszok és a franciák kezdeményezték, amolyan ellen-PEN-Clubnak szánva, mivel elviselhetetlennek érezték, hogy az írói világszervezetben angolszász hegemonia alakult ki. Ez nem volt meglepő, hiszen angolok alapították 1921-ben, a nemzetközi központ Londonban rendezkedett be, és az angolszász írók különösen nagy számban csatlakoztak a PEN-hez. Franciák, olaszok, spanyolok régóta hadakoztak az angol nyelv elsőbbsége és a szervezetben észlelhető más egyoldalúságok ellen.

Az olasz-francia kezdeményezés motorja Giancarlo Vigorelli római újságíró és szerkesztő volt. Sikerült akciójának a szovjet és a kommunista irodalmi szervezeteket és személyiségeket is megnyernie, úgyhogy minden remény megvolt egy második írói világmozgalom létrehozására. Kommunista és nyugati kommunistabarát írók részvétele folytán a „jobboldali” PEN-nel szemben elindult egy „baloldali” vállalkozás, amelyet Moszkvában és a kelet-közép-európai fővárosokban rokonszenvvel fogadtak; annál is inkább, mert a szovjet és a kommunista irodalompolitika a PEN-t a „nyugati imperialisták” által irányított antikommunista társaságnak minősítette.

A magyarországi kommunista kormányzat sem kedvelte a PEN-t, még ha eltűrte és politikai szolgálataitért támogatta is a budapesti PEN-Központot. A Nemzetközi PEN vörös posztónak számított, mivel tiltakozott az ötvenhatos megtorlás és az íróperek ellen, sőt egy időre felfüggesztette a budapesti csoport tagságát. Amikor a COMES megalakult, Budapesten az illetékesek úgy gondolták, hasznos lehet a PEN-kapcsolatok mellett COMES-kapcsolatokat is kiépíteni. Már csak azért is, mert Moszkva is támogatta a kezdeményezést, és feltehetően ajánlotta az olaszországi találkozón való részvételt.

Ennek tulajdonítható, hogy amikor megérkezett Budapestre az 1962. márciusi firenzei kongresszusra szóló meghívás, a magyar írók négy tagból álló küldöttsége utazhatott Olaszországba. A négy tag Illyés Gyula, Passuth László, Tolnai Gábor és Váci Mihály volt. Illyés valószínűleg azért került a delegációba, mert sok személyes ismerőse és barátja volt különösen a francia írók között, meg hát a megtorlások utáni politikai enyhülés jelének is szánhatták Nyugatra való küldését.

A magyar küldöttség összetételének jó nemzetközi visszhangja lett. A budapesti párt- és kormányvezetők az ötvenes években meglehetősen ellenszenvesek voltak Nyugaton. Nemcsak az írók üldözése, perbefogása s - mint a népiek esetében - megbélyegzése, az alkotási szabadság korlátozása és az egészséges irodalmi kapcsolatok lehetetlenné tétele miatt, hanem azért is, mert a magyar irodalom külföldi képviselőit többnyire olyanokra bízta, akik önként vagy kényszereknek engedve a hivatalos szövegeket sajkózták, és a kommunista rendszer ügyvédeként léptek fel.

A Firenzébe 1962 tavaszán küldött delegáció abban különbözött a korábbiaktól, hogy költői és írói munkássága, valamint ötvenhatos és a megtorlás éveiben játszott szerepe miatt általános tiszteletnek örvendő Illyés Gyula tagja volt, és a többiek sem tartoztak (Tolnai kivételével) a magyarországi közállapotok kritikátlan védelmezői közé. A nyugati sajtóban a jó irányú - habár enyhe - változás jeleként fogták fel, hogy Budapest nem pártírókat küldött a COMES kongresszusára. Az érdeklődés főleg Illyés Gyula felé fordult. Ugyanis 1956 óta ez volt az első nyugati útja.

A magyar küldöttség március 11-én vonaton érkezett Firenzébe, és egy, a pályaudvar közelében lévő hotelban szállt meg. Münchenből jöve én is ezen a vasárnapi napon, a késő délutáni órákban értem Firenzébe, és az Arno partján lévő Continental szállóban laktam, közel a város központjának számító Piazza Signoriához, valamint a tér egyik sarkában elhelyezkedő Palazzo Vecchiohoz.

Amikor másnap délelőtt a térre értem, már messziről látni lehetett a Palazzo Vecchio bejárata felett kifeszített transzparenst, hogy ott ülésezik az Assembléa della Comunità Europea degli Scrittori. A kongresszust az első emeleti nagyteremben, a Salone dei Cinquecento (Az ötszázak terme) falai között rendezték. Az olasz műépítészet és festészet e csodája fényes keretet nyújtott az európai írók tanácskozásának.

Az írók a megnyitó ülés előtt a nagyterem melletti kisebb teremben gyülekeztek. Egy pillantás elegendő volt, hogy a négy magyart felfedezzem. A terem közepén csoportban állva beszélgettek. Illyés sorban bemutatott a többieknek, akik közül - futólag - csak Tolnai Gábort ismertem, valamikor kollégák lévén a budapesti kultuszminisztériumban. Hamarosan társult hozzánk Mihai Beniuc román költő, a Román Írószövetség akkori főtitkára, akinek jelenlétében fennakadás nélkül folytatott a magyar diskurzus, hiszen Beniuc jól beszélt magyarul. Elcsodálkozott viszont, amikor megtudta, hogy ki vagyok és honnan jöttem. Közölte, náluk, románoknál elképzelhetetlen, hogy hazai és emigráns írók baráti beszélgetést folytassanak. Ám ezt tette ő is, ott maradva velünk és nem fordítva hátat miattam a pesti íróársaknak. (Később persze a románoknál is megváltozott a helyzet.) Az kétségtelenül nemcsak Beniucnak tűnt fel, hogy a pestiek aggálytalanul társalognak egy müncheni magyarral, sőt maguk mellé ültetik az ülésteremben. Mások is tettek megjegyzést arra vonatkozóan, hogy milyen „bátrak” ezek a pestiek az emigráns honfitársaikkal való érintkezésben. (Tristan Tzara is elcsodálkozott, amikor Illyéssel látott. Nem rajtam, akit nem ismert, hanem Illyésen, akihez baráti kapcsolatok fűzték. Egy kommunista ország nagy költője egy antikommunista emigránssal? Ki látott ilyet?)

A kongresszus zavartalanul és minden nagyobb izgalom nélkül folyt. Pontos napirend szerint hangzottak el a beszédek, felszólalások, közbevetések. Nagy egyetértés és egység nyilvánult meg a tekintetben, hogy az Európai íróközösség kitűnő ötlet volt, kiépítésére és fejlesztésére mindent el kell követni, mert ezt kívánja meg nemcsak az irodalom és az írók, de az európai béke és a haladás érdeke is. A béke, a haladás, a szolidaritás kulcsszavaknak tűntek fel, és leggyakrabban olyan országok küldötteinek szájából hangzottak el, amelyekben e fogalmakat meglehetősen önkényesen értelmezték. A Nemzetközi PEN-nel szembeni aggályok és fenntartások nem kerültek szóba. Mindenki láthatóan kerülte a témát, nem kívánván kiélezni a helyzetet és felesleges konfliktusokat teremteni.

A kongresszusnak fényét mindenképpen emelte, hogy több híres író megtisztelte jelenlétével. Különösen az „irodalmi béketábor” törekedett arra, hogy a találkozó prominens tagjai között nagy számban szerepeljenek a szocializmusnak elkötelezett és a szovjet politikával rokonszenvező írók. Ott volt Halldór Laxness, a Nobel-díjas izlandi regényíró, a török Nazim Hikmet, az olaszok közül Giuseppe Ungaretti, a kongresszus végén elnökké megválasztott költő, Carlo Levi regényíró, a francia Tristan Tzara, hogy csak azokat említsem, akiknek neve e pillanatban hirtelen eszembe jut. A szovjet delegációt a hírhedt sztálinista írószövetségi főtitkár és politikus, Alekszej Szurkov vezette, akinek felszólalásai úgy hangzottak, mintha valaki Pravda-vezércikket olvasna fel, és aki moszkvai íróársai körében inkább félelmet, mint megbecsülést ébresztett. A második fontos ember Mikola Bzsan ukrán költő, írószövetségi elnök és egykori miniszterelnök-helyettes volt. Csendes, halk, a feltűnést kerülő ember benyomását keltette. Meg is választották a COMES alelnökévé.

A magyar írók józan, kiegyensúlyozott viselkedését a nyugatiak körében rokonszenv kísérte. Felszólalásaik mérsékelték voltak, kerültek a kényes témákat, és inkább az írók közötti szóértést sürgették, amely a politikai ellentéteken túl is szolgálhat általános emberi érdekeket. A sajtót személy szerint legjobban természetesen Illyés Gyula érdekelte. A magyarokkal foglalkozó cikkek és jelentések középpontjában ő állott.

Engem leginkább az érdekelt, hogyan vészelte át az 1956 óta eltelt esztendőket. Beszélgetésünk, amely négy napra oszlott el, azzal kezdődött, hogyan élte meg a forradalom napjait, és hogyan hatott rá tragikus vége. Lehetetlen volt nem észrevennem, hogy szívesebben beszél a népi íróknál és mozgalmi embereknek a csoportjáról, mint magamagáról. Hosszabban időzött el azoknál az eseményeknél és mozzanatoknál, amelyekben a népiek baráti közössége és nem az ő személye került az előtérbe.

Rendkívül fontosnak tartotta a forradalom és a függetlenségi küzdelem szellemi előkészítését, amelyben jelentős szerepet játszott a nemzeti tudat fejlesztésével, a nemzeti önmegbecsülés ápolásával, a történelmi hagyományok ébren tartásával, a patrióta érzelmek és a társadalmi haladás eszméinek együttes hangsúlyozásával a népi írók csoportja, valamint az a; értelmiségi réteg, amely ennek szellemében nőtt fel és igyekezett körülötte közvéleményt teremteni. E tábor abból indult ki, hogy a nemzeti szabadság és a társadalmi átalakulás kivívásához, ha békés eszközökkel történik, elengedhetetlen a hatalom egységének

megbontása. Ezt csak e rendszeren belül, vagyis a párttagok körében lehet elindítani. A népieknek te hát hátrább kellett húzódnok, és a terepet át kellett engedniük a párt belső ellenzékének, a sztálinizmusból kiábrándult, a Rákosival szakítani kés és a Nagy Imre megújulási politikája mögött álló csoportnak. Ezért voltak némileg tartózkodóak az 1956-os erjedés hónapjaiban és a forradalmat megelőző hetekben. A taktikai megfontolások beváltak, mert a forradalomnak az utcán, a szellemi műhelyekben, a munkahelyeken és a politikai hivatalokban kivívott győzelméhez nagy mértékben járult hozzá a párt apparátusának és erőszakszerveinek belső fellazulása és csaknem teljes összeomlása. Illyés szerint a forradalmat az egész nép vívta meg, és a fegyveres felkelőkön kívül hasonlóan fontos szerepet vállaltak a szellemi előkészítés végbevívői, a városi forradalmárokat élelemmel ellátó parasztok, a harcolók mellé állt katonák és rendőrök, a gyárakat és üzemeket birtokukba vett munkások, valamint a párton belüli ellenzék.

Nagy Imre őszinte meggyőződéssel állt a forradalom ügye mellé. Régi és hívő kommunistaként nem volt könnyű vétkessé és embertelenné vált pártjával szakítania. Október 23-án még abban reménykedett, hogy a Rákosi által megtorpedózott 1953-as politikát folytathatja. Kezdeti ingadozása ezzel magyarázható. Amikor azonban látta, hogy a nemzet már nemcsak Rákositól, de a kommunista diktatúrától is meg akar szabadulni, a nemzet óhajította útra lépett, elfogadta a többpártrendszert, kimondta a függetlenséget és semlegességet, végül életét áldozta a forradalom ügyéért, jóllehet lett volna módja rá, hogy tettei megtagadásával megmeneküljön a haláltól.

A népi mozgalom tagjai példásan viselkedtek ötvenhat októberében és az azt követő hónapokban. Csak nagyon kevesen akadtak, akik elfogadták az ellenforradalmi teóriát. A jelentős emberek (a kommunistává lett Darvas József kivételével) nem távolodtak el a forradalmi eszméktől és törekvésektől. Kitért Illyés a Petőfi Párt alakuló ülésének lefolyására is. Helyeselte a Petőfi Párt nevet (Bibó azt akarta, hogy Nemzeti Radikális Párt legyen). Szembeszállt minden olyan törekvéssel, amely mellőzni kívánta az esetleg alkalmanként gyengének bizonyult, de az önkényuralomnak be nem hódolt írókat. Erdei és főleg Darvas tarthatatlannak bizonyult, de szerinte Veres Péternek és Szabó Pálnak helye volt a megújult Parasztpártban. Személyesen és rendkívül erőlyesen vette védelmébe Veres Pétert, mondván, hogy a vele szemben jelentkező fenntartásokat „majd elintézzük magunk között”, de egy Veres Péter nélküli Petőfi Pártban ő nem lelné helyét. Éljen Veres Péter! - hangozott fel a kiáltás, Veres sírt. Elismerés illeti Hegyesi János volt parasztpárti képviselőt, aki költőtől szokatlan eréllyel tartotta fenn a rendet a teremben. Illyés legszebb emlékei közé sorolta a Vajdahunyad várabeli pártalapítást.

Attól a pillanattól kezdve, hogy a Palazzo Vecchióban találkoztunk, az volt a benyomásom, hogy Illyés - ellentétben mindenféle mendemondával - egészségileg jó állapotban volt. Kedélyét is kielégítőnek találtam. Később azonban észrevettem, hogy az idegei nem a legjobbak. Bizonyos témák érintése zavarni látszott őt, olykor mintha vissza kellett volna tartania magát, nehogy nyugalmát elveszítse.

A négy nap alatt csaknem mindenről beszéltünk, ami őt vagy engem érdekelt. Fáradhatatlannak bizonyult. Soha később nem láttam benne annyi készséget és hajlandóságot, hogy kibeszélje magát. E beszélgetéseket illetően csak részben hagyatkozom az emlékezetemre. Firenzéből való eltávozásom után lejegyeztem a legfontosabb témákat, amelyekről szót váltottunk. Ezt a feljegyzést hívom most segítségül, amikor érzékeltetni próbálom, hogyan gondolkodott bizonyos dolgokról 1962 tavaszán, több mint harminc évvel ezelőtt.

A kongresszus második napján, kedden azt ajánlotta mindjárt az ülés kezdetén, üljünk le az utolsó sorok egyikében, ahol nyugodtan beszélgethetünk, mert az emelvényen szónoklók hangja már alig ér el hozzánk, és mi sem zavarunk senkit. Az ülés végén sétát ajánlott, amit én azzal toldottam meg, hogy a városi séta közben üljünk be egy kisvendéglőbe, és ebédeljünk meg. Így is történt. Illyés végig jó hangulatban volt, de akadt téma, amikor nyomottá és keserűvé vált, alig tudván leplezni, mily közelről és mily mélyen érinti.

Különös megindultsággal beszélt személyes sorsáról. Arról például, hogy a hivatalok kislányán kívánták megbosszulni az ő forradalom előtti és utáni magatartását, a hosszú ideig tartó konok hallgatást, és azt, hogy rendkívüli népszerűségnek örvend az egész országban. Az egyetemi felvételi vizsgán Ikát felszólították, hogy mondjon véleményt apja „ellenforradalmi” magatartásáról és viselkedéséről. Micsoda megalázó helyzet: egy lányt arra igyekezni rávenni, hogy egyetemi felvétele érdekében önnön édesapját marasztalja el! Mert ezt akarták kikényszeríteni. Eredmény nélkül. Az eset azonban jól mutatta, milyen mélyre süllyedtek, akik a bizottság tagjainak ilyen módszereket sugalltak. A történet elmondása közben Illyés hangja többször is elcsuklott, és a végén a sírást sem tudta elfojtani. Megrendültén és némán hallgattam.

Csak hosszabb szünet után folytattuk a beszélgetést. A nemrégén *Új versek* címmel megjelent - a forradalom utáni első - könyvéről. A kézirat körüli hercehurca erősen megviselte. A kötet egyharmadát - felsőbb utasításra, amiben Kállai Gyula, akkor már miniszterelnökhelyettes, szégyenletes szerepet játszott - kidobták. Nem lehetett kinyomtatni. Illyés válasza az volt, hogy meg sem nézte a nyomdai levonatokat.

A börtönben ülő Bibó István fiának is nehézségei voltak az egyetemi felvételnél. Őt is el akarták ütni az egyetemi tanulmányoktól, de végül Erdei Ferenc és Ortutay Gyula közbenjárására mégis felvették.

Ez is mutatta, hogy olykor van lehetőség jó ügyek elintézésére, és ha valami elsöre nem sikerül, akadhat instancia, amely közbelép. A kiskirályok, a Csák Máték, a Czilleiek, az Újlakiak korát éljük - mondta Illyés. Ez különbözteti meg a Kádár-rendszert a Rákosi-rendszerrel. Az utóbbiban, ha valamit felül eldöntöttek, az ellen felszólalni és támogatást kapni sehol sem lehetett. Az előbbiben az egyik kiskirály megváltoztathatja a másik kiskirály intézkedését. Ez mindenképpen előny. Viszont Rákosi alatt, ha fent elrendelték, hogy ehhez vagy ahhoz a személyhez nem lehet hozzányúlni, védettnek érezhette magát. Ez ma nincs, mert hiába védi az egyik kiskirály, a másik minden további nélkül belerúghat. Velem is előfordult - folytatta Illyés -, hogy egy főember igent mondott, a másik nemet. Volt, aki kieszközölte, hogy közöljék a versem, a másik intézkedett, hogy azonnal meg is támadják.

Megkérdeztem, látta-e Anthony Rhodes magyarországi beszámolóját az Encounterben, és hogyan fogadta az angol író megállapításait. Ez azért érdekelt, mert az előkelő londoni folyóiratban megjelent budapesti tudósítás a mi körünkben igen jó hatást keltett. Az Encounter a magyar forradalom ötödik évfordulójára, 1961 őszén, nem szokványos kommentárral emlékezett, hanem Magyarországra küldött munkatársának nyolcoldalnyi levelével. Ebben - Szabó Zoltánnak az Új Látóhatárban megjelent méltató cikke szerint - az író „élményeiről úgy számol be, mintha az európaiság egy nehéz helyzetben élő, de vitathatatlanul fontos metropolisában járt volna, vagyis nem egy csatlóskormány székhelyén, hanem egy kis nép és nagy nemzet fővárosában.” Anthony Rhodes több magyar íróat meglátogatott. A legnagyobb hatást Illyés Gyula tette rá. „A mai Magyarország legokosabb írójának” nevezte, majd részletesen beszámolt a vele való találkozásáról a tihanyi házban. „Módszere velem szemben az volt - írta, és én ezt Szabó Zoltán fordításában idézem -, hogy bármit mondtam is, ő mindennek ellene mondott, de a lehető legelragadóbb modorban. Amikor azt mondtam, hogy utolsó látogatásom óta az állapotok láthatóan javultak Magyarországon, újat egy bölcs ember intó mozdulatával emelte fel, ezúton figyelmeztetve a föltehetően nagyfokú tájékozatlanságomra. Amikor viszont egy barátomra hivatkoztam, aki szerint a rendszer még mélyebbre vájta karmait a magyar nemzet szívébe, mint a Rákosi-korszakban, ismét ironikus ellentmondás volt a válasz. Ha azt mondtam volna, hogy nyaralójában ülünk, az asztal mellett, föltétlenül rámutatott volna, hogy tévedek, mivel az, amit én asztalnak nézek, valójában egy szék, s tulajdonképpen a nyaralója sem nyaraló.”

Illyés Gyula reakciója meglepett. Arra számítottam, hogy elnéző mosollyal napirendre tér afelett, amit Rhodes írt róla. Helyette mérges lett, és hitvány embernek nevezte az angol íróat. A külügyminisztérium kérte, hogy fogadjam - mondta -, és én engedtem a kérésnek. Bár ne tettem volna! Ez az ember valójában denunciált a külvilág előtt, amikor kétkulacsosnak állított be. Pedig azért volt mindig annyi bajom az életben, mert nem tudtam képmutatónak lenni, és mindig megmondtam a véleményemet. Kérlek, továbbítsd üzenetemet Rhodesnak: legszívesebben két pofont kennék le neki. Nem vagyok ide is meg oda is kacsintó ember, aki sunyin igyekszik az egyik oldalnak, de a másiknak is kedvében járni. Beszédem mindig egyenes és nyílt. Mondjátok meg ennek az angolnak.

Rhodes személyesen nem ismertem, de Szabó Zoltánnak megírtam Illyés válaszát. Ő sem értette, miért érezte oly bántónak az Encounterben megjelent írást. Arra persze nem tudtam Szabó Zoltánnak felelni, hogy Illyés milyen kellemetlenségeire és bajaira gondolhatott, mert látván felizgatott állapotát nem fessegettem az ügyet, hanem nyomban témát váltottam. A városi séta, majd az ebéd alatt folytattuk a beszélgetést. A magyarországi irodalmi viszonyokról szólva Tamási Áron nehéz helyzetét említette. Forradalmi magatartását, különösen azt, hogy ő fogalmazta meg az írószövetség 1956. decemberi manifesztumát, a kommunista hatalmasságok nem felejtették el, és állandóan éreztetik vele, hogy örülhet a megtorlás elmaradásának. Neki kell a legnagyobb engedményt tennie, hogy békén hagyják. Nyugalmát és elviselhető lelkiállapotát nem könnyű megtartani. Németh Lászlót gyakran látja, különösen, ha a Balatonon tartózkodnak mindketten. Az üldözési akciókat komolyan veszi, idegállapotát és egészségét erősen befolyásolják. A környezete igyekszik tőle távol tartani a mocskoló cikket, mindent elkövet, hogy ne vehessen tudomást róluk. Veres Péter és Szabó Pál rokonszenvesen viselkedik, ámbár érthetetlen - mondta Illyés -, miért járnak el az írószövetségi ülésekre, senki sem hallgat rájuk, mert csak a pártírók szava számít. Én nem érintkezem a rendszer embereivel - fűzte hozzá -, és az írószövetséget is kerülöm. Lukács Györgyöt megrendítette, hogy unokája - Jánossy Lajos fia - öngyilkos lett. Féjéről annyit tud, hogy nyugdíjas, és könyvet ír.

A népi írók egyébként megbocsáthatatlannak tartják az 1958-as nyári dokumentumot, amelyet sztálinista szellem sugallt, és ellenségeik valamennyi régi vádját felmelegítette. Tárgyalási és vitakozási alapnak nem lehetett elfogadni. Ezért is maradt el az érdemi diszkusszió. Amit az érintettek mondhattak volna, annak nem volt és ma sincs megjelenési lehetősége. Amit az írók a forradalom előtt, alatt és után tettek, abból semmit sem vonnak vissza. Szerepük ismert és világos. Azt viszont ellenfeleik elfelejteni látszanak, hogy az indulatokra mérséklően hatottak, a kilengéseket elítélték, és a felkelés tisztaságán örködtek. Ezzel kapcsolatban megkérdeztem, mit tud Bibóról. Csak annyit, hogy felesége ritkán és hézagosan értesül fogságának keserveiről. Bibó nagy népszerűségnek és megbecsülésnek örvend, nemcsak a népi körökben,

de a társadalom más rétegeiben is. Szabadságának visszaadása halaszthatatlan. (Egy évvel később, 1963 márciusában történt meg.)

Hosszan beszélt Illyés néhány fiatal költőről és íróról - Csoóri Sándorról, Nagy Lászlóról, Juhász Ferencről, Gerelyes Endréről, Szakonyi Károlyról -, akiket igen tehetségeseknek tart. Kedveli Váci Mihályt is, akit viszont félt, mivel szerkesztői bátorsága kellemetlen helyzetbe hozhatja, és megtörheti felfelé ívelő pályáját.

Az emberi magatartásról és a szellemi emberektől elvárt bátorságról két észrevételét jegyeztem fel magamnak. Az egyik az, hogy valamely erkölcsi törvény betartását csak az követelheti, aki biztosítani tudja az üdvösséget. Vagyis csak az sürgethet mást, hogy álljon a sarkára, legyen bátor, vállaljon kockázatot, aki életet, szabadságot, megélhetést tud adni azoknak, akiket helytállásra biztat. A másik: engedményt lehet tenni, és megalkudni is lehet, ha életről vagy halálról, szabadságról vagy börtönről van szó, de nem, ha a kockázat csak az előrehaladást, a kényelmesebb életet vagy a jövedelmet érinti.

Óhatatlanul a becsület kérdését is érintenünk kellett. Ezzel úgy vagyunk - mondotta Illyés -, mint amikor az ostrom után az arany óraláncból szemeket csipkedtünk le, hogy megélhessünk. Ha van annyi becsületem, lecsipkedhetek belőle.

Nekünk, nyugati magyaroknak azt üzenté, hogy a hazaiakat - írókat és politikusokat egyaránt - ne aszerint ítéljük meg, hogy a nyilvánosság fórumain mit mondanak és mit írnak, hanem aszerint, hogy a mindennapi életben mit cselekszenek, segítségére sietnek-e bajba jutottaknak, vagy pedig közönnnyel nézik sorsukat, esetleg az üldözők pártját fogják. Példának két volt parasztpárti íróársát említette. Mind a kettő erősen kompromittálta magát Rákosi rendszerében, egyikük - Darvas József - ráadásul éppen a forradalom leverése után lépett be a kommunista pártba. Erdei Ferenc mindig segítőkésznek mutatkozott, és embereket védett. Darvas annyira közönyös volt az emberi sorsok iránt, hogy a végén már senkinek sem jutott eszébe, hogy tőle kérjen támogatást.

Firenzei tartózkodásunk harmadik napján inkább Illyés volt a kérdező és én a válaszoló. Részletes felvilágosítást kellett adnom Nyugaton élő íróbarátaimról és a nyugati magyar irodalmi intézményekről, főleg arról a folyóiratról, amelyet a legjobban ismert, bár évenként legfeljebb két-három számát látta. A Látóhatárt és 1958 után az Új Látóhatárt rendszeresen megküldtük címére, de a postán nem mindig jutottak keresztül a lakására címzett példányok. Név szerint Cs. Szabó László, Szabó Zoltán, Kovács Imre, Márai Sándor, Zilahy Lajos, Gombos Gyula, Molnár József iránt érdeklődött. Nemcsak arra volt kíváncsi, hogy mit alkottak az elmúlt esztendőkből, ellenőrzendő, hogy mi jutott el ebből hozzá, hanem arra is, milyen körülmények között élnek, hogyan alakult személyes sorsuk a száműzetésben.

Az Új Látóhatárról nagy megbecsüléssel beszélt. Úgy érzi - mondotta -, hogy helyes úton jár, amikor egyfelől magas színvonalra törekszik, másfelől minden szellemi áramlat felé nyitott, amilyen a Válasz és a Magyar Csillag is volt. Münchenből magammal vittem Firenzébe folyóiratunk 1961-es évfolyamának számait. Három csomagot. Egyet Illyésnek adtam mindjárt találkozásunk első napján, a másikat Vácinak és a harmadikat, ha jól emlékszem, Passuth Lászlónak. Mind átnézték, még a kongresszus napjai alatt. Nem akarom felidézni elismerő és dicsérő szavaikat. Illyés az 1961-es évfolyamban szereplő költők közül Csokits Jánosra és Vitéz Györgyre figyelt fel. Mindkettőt tehetségesnek tartja. Az Új Látóhatár szerzőinek nyelvéből azt látja, mintha elszakadtak volna a magyarországi nyelvtől. És mintha még a nyugati magyar szövegekben is érezhető lenne némi elmaradottság a nyugati életérzés és kifejezési formák mögött. Nálunk minden elkésett. Legalább ötven évvel. Csokonai a rokokóba robbant bele, a népiességnek nem a 19. század közepén, hanem 1780-ban kellett volna kezdődnie, és Adynak sem századunk elején, hanem a múlt század közepén kellett volna jelentkeznie. Nyugaton 1870-ben verseltek úgy, mint nálunk csak századunk első évtizedeiben. A nyugati magyar költők is mintha el lennének maradva koruktól.

Az Új Látóhatárról szólva Illyés említette, hogy eljutott hozzá és olvasta, amit 1959-ben Zilahy Lajos a népi írók és Gömbös találkozójáról, illetve az Új Szellemi Frontról írt, valamint Ignotus Pál kétrészes esszéjét a népiségről. Minden pontosan úgy történt, ahogyan Zilahy emlékezett rá - állapította meg. Ignotusszal kapcsolatban az volt az észrevétele, hogy még ma sem tudja túltenni magát régi előítéletein. A hozzá hasonlóan gondolkodók, némelyek kommunista köntösben és a hatalom sáncai mögül, ma is állandóan hajtogatják, hogy a népiek és köztük ő is fajvédő volt. Ha örömeiket lelik benne, hát mondják ezt rólunk - fűzte hozzá szó szerint -, mert „volt ezen a fajon mit védeni”. Az avatottak persze tudják, hogy a népiek szóhasználatában a faj nem biológiai fogalom volt, hanem a nép és a nemzet, a magyarság szinonimája, tehát eszmetörténeti és társadalomtudományi kategória.

Illyést láthatóan az is bosszantotta, ha a népiek állítólagos városellenességét emlegették. Vagyok olyan pesti író, mint bármelyik kritikusom - mondotta. Ne utaljanak vissza Rácegresre!

Március 15-én fejeződött be a kongresszus. Az utolsó ülés már elég rövid volt. Így maradt időnk, hogy mind az öten, mármint a magyar küldöttség tagjai és jómagam átvonuljunk rövid látogatásra az Uffiziba. Itt Tristan Tzara társult hozzánk, és egy darabig vele együtt csodáltuk a képtár kincseit. Passuth László

képzőművészeti tájékozottságával tündökölt. Illyés némi iróniával meg is állapította, bámulatát érzékeltetve, hogy „ez mindent tud”.

A képtári séta után néhány témát még érinthetünk. Erdélyt például, amelyről az volt Illyés véleménye, hogy erős a román beolvasztási szándék és a nemzetiségi elnyomás. Megemlítette, hogy Beniuc-kal való beszélgetésében is szóvá tette, miért kerülik a Magyarország elnevezést és mondanak, írnak állandóan Magyar Népköztársaságot vagy magyar népi demokráciát. Miért beszélnek magyar nyelvű román irodalomról? Nekünk soha nem jutott volna az eszünkbe hogy az erdélyi román írókat bekebelezzük a magyar irodalomba.

Illyést, de a többieket is megkérdeztem, figyelemmel kísérik-e a szomszéd népek irodalmát, és tudnak-e arról az erjedésről, amely például a lengyel irodalomban az ötvenes évek közepétől végbement, vagy hasonló jelenségekről az orosz irodalomban. Semmit nem tudtak. Mondj neveket - kérte Illyés. Mondtam. Ismeretlenül csengett valamennyi. Arra kellett következtetnem, hogy míg a magyar írók, főleg akik idegen nyelven is olvasnak, nagyon pontosan tájékozottak abban, mi történik a francia, az angol, az amerikai, az olasz vagy a német irodalomban, figyelmen kívül hagyják a szomszédságukban élő népek irodalmi életét. Az előbbiek érdeklik őket, az utóbbiak kevésbé. Pedig azt lehetne hinni, hogy a közös balsors összeköt népeket és irodalmakat.

Illyés Gyulával folytatott beszélgetéseim végső kicsengése biztató és reménykeltő volt. A magyarság jövőjét illetően derülátónak mutatkozott. A magyarok összetartása nap mint nap tapasztalható. A népen belül a sorsközösség érzete erősebb, mint gondolnánk, és ez reményt ad arra, hogy átvészelik a nehéz időket. A jó és a néppel azonosuló írókat tisztelik és becsülik. Némely írói fellépések - mondotta - tüntetés jellegét öltik. Nem merek már az olvasók közé menni, mert alig lehet az embereket visszatartani, hogy ne adjanak rokonszenvüknek és ellenzéki érzelmüknek hangot, amiből könnyen bajok támadhatnak.

Búcsúzaskor még elmondtam neki, hogy az Új Látóhatár különszámmal kívánja megünnepelni az év végén esedékes hatvanadik születésnapját. Vajon ez az emigrációs tisztelgés nem árt-e neki? Nem, ha kellő tapintattal történik. Kitérni ez elől nem lehet, bizonyos felelősséget vállalni kell - hangzott a megtisztelő hozzájárulás.

Az 1962-es firenzei találkozást és beszélgetést az elkövetkező évtizedben továbbiak követték. Talán adódik alkalom azok felidézésére is.

(1992)

ILLYÉS-FELEJTÉS?

A cím végére illesztett kérdőjel talán kellően érzékelteti, hogy kissé habozom Illyés-felejtést emlegetni abban az értelemben, ahogyan több mint tíz évvel ezelőtt Csurka István a Bibó-felejtés fogalmát megalkotta.

Mindenesetre időszerűnek és érdemesnek tartom elmerengeni azon, vajon valóban feledni látszunk-e Illyés Gyulát és azt az életművet, amelyet 1983 tavaszán ránk hagyott. A Bibó-felejtés és az Illyés-felejtés között az a különbség, hogy az előbbivel a halál előtti évtizedek voltak illethetők, az utóbbival, ha tényleg léteznek, a halál óta eltelt időszak.

A felejtés nemcsak századunk szellemi életének e két kimagasló alakját érinti, de más lángelmével kapcsolatban is felvetődhet a kérdés, vajon a huszadik század végének magyarjai mindent megtesznek-e, hogy emléküket ne halványodják el és eszméik illő helyet kapjanak abban a gondolati eszköztárban, amellyel a mai nemzedék jövő feladatait elvégezni óhajtja.

Még nem is olyan régen azt hittük, hogy ha ez az ország ismét független és önálló, a nemzet újra szabad és önnön gazdája lesz, a feltámadás és az újjászületés zászlain olyan nevek tündökölnék majd, mint például Illyés és Bibó.

Hogyan történhetett meg, hogy a nép az önkényuralomtól felszabadult társadalomban és a demokrácia intézményrendszerében élve nem azoknál keres üdvöt és eligazítást, akik életükkel és munkásságukkal teremtettek követésre méltó nemzeti és demokrata hagyományokat? Hogyan lehetséges, hogy egy Illyéshez és Bibóhoz, egy Németh Lászlóhoz és Veres Péterhez, egy Bajcsy-Zsilinszkyhez és Nagy Ferenchez, egy Kovács Bélához és Nagy Imréhez, egy Tamási Áronhoz és Márton Áronhoz, egy Kerkai Jenőhöz és Kéthly Annához, egy Jászi Oszkárhoz és Kovács Imréhez csak akkor fordulunk és műveikre csak akkor emlékezünk, ha születésüknek vagy haláluknak kerek évfordulója van? Miért hajunk arra, hogy elfelejtsük,

mivel gazdagították a magyar önismeretet és közgondolkodást, mivel járultak hozzá a demokratikus eszmék terjedéséhez és meggyökereztetéséhez, milyen személyes példaadással segítenek minket abban, hogy korunk problémáit megoldjuk és a nap mint nap jelentkező nehézségeken úrrá legyünk?

Ilyés Gyula kilencven évvel ezelőtt született és jövő tavasszal lesz tíz éve, hogy meghalt. Amikor nyolcvanéves lett, majd halálakor sok fogadkozás hangzott el, hogy életműve az egész nemzeté és azt a magyar szellem egyetemese történetében méltó helyére állítani szívesen vállalt nemes feladat. Mégis, úgy tetszik, hogy a fogadkozások beváltása csak részben történt meg.

Megjelent néhány könyve, köztük a *Szellem és erőszak* betiltott példányainak müncheni utánnomása után a budapesti kiadás is, valamint a *Naplójegyzetek* egymást követő kötetei, folyóiratokban és lapokban több kiadatlan írása, folytatásokban további naplójegyzetei, Tüskés Tibor monográfiája, Izsák József, Tamás Attila, Béládi Miklós könyve, a müncheni Új Látóhatár két születésnapjához kötöttségű számaiban foglalt anyaga, számos tanulmány, esszé, cikk és könyvismertetés. Iskolát és alapítványt neveztek el róla, ünnepi esteket rendeztek emlékének ébrentartására.

Mindez azonban gyérnek tűnik ahhoz viszonyítva, aminek történnie kellett volna. Ilyés Gyula neve és szerepe nincs benne annyira a köztudatban, mint amennyire kívánatos és szükséges lenne. A kelleténél és illendőnél kevesebb alkalommal hivatkoznak rá, mind esztétikai, mind eszmetörténeti összefüggésekben. A politikaiakról nem is szólva. Ritkán fordul elő a neve a nemzetiségi és kisebbségi problémákról szóló írásokban is, jóllehet senki sem viselte jobban a szívén a szomszédos országokban élő magyarok sorsát, mint ő és senki sem volt képes azt nála eredményesebben nemzetközi ügygé avatni. Nehezen lehet belenyugodni abba, hogy a magyar nemzet jövőjét érintő beszéd és a vele kapcsolatos gond érzékeltetése az ő nevének és érdemeinek említése nélkül történhetik. Nem szabadna engedni, hogy mindazt, amit a magyarságért, a demokráciáért és a nemzet elszakított vagy szétszórtatásra ítélt részeiért tett, a feledés borítsa el.

Munkái nemcsak esztétikailag remekművek, de gondolkodásra és cselekvésre ihlető és serkentő alkotások, amelyek hozzásegíthetnek ahhoz, hogy az új és demokratikus Magyarország szilárd alapokra épüljön.

Politikai szemléletének legjellemzőbb vonása a nemzet érdekének és a demokrácia ügyének szoros összefonódása. Nemzeti költő, író és gondolkodó volt. Mint 1967-ben írta, a magyar irodalom története Balassitól, Zrínyitől, Csokonaitól Petőfiig, Adyig, József Attiláig azt bizonyítja, hogy „a nemzeti érzés a magyar szellemiségben félreérthetetlenül egy jelentésű. Sose a kirekesztést jelenti; mindig az egybetartozást”. Támadták őt is a nemzeti jelleg állítólagos túlértékeléséért, de lehullott róla mind a nacionalizmus, mind a nemzeti elfogultság bélyege, mert komoly és magára valamit is adó kritikus tartósan nem festhette róla torz képet és nem terjeszthette róla irracionális nézeteket. Az ő nemzetképe valóságos és racionális volt. Érdeme éppen abban rejlett, hogy a nemzet fogalmáról lehántott minden sallangot. Finoman megkülönböztette a nemzetit a nacionalistától, meggyőzően érvelt amellett, hogy emberként is csak annak a nemzetnek a fiaiként tudunk élni, amelybe beleszülettünk vagy amelyhez önként csatlakoztunk, vállalva a vele való sorsközösséget. Ember és magyar között Ilyésnél nincs különbség és a kettő között ellentét. A magyar magyarként ember.

Abban is eligazított minket, hogyan lássuk a nemzet és a társadalom viszonyát. Nincs a nemzettől elvonatkoztatott társadalom, legfeljebb a nemzet tágabb keret, mint egy ország társadalmá. A magyar nemzetnek minden magát magyarnak tekintő ember a tagja, a magyar társadalom az ország lakosságát foglalja magába. Aki a magyar nemzet ügyében munkálkodik, a magyar társadalom javát is szolgálja és aki a társadalom gyarapodását segíti elő, nemzeti gondokat és feladatokat is vesz a vállára. Jó nemzeti politika az, amely a nemzet és a társadalom érdekét egyaránt óvja és védi.

Nemcsak emberi vagy társadalmi, de nemzeti érdek is a demokrácia. Nem azért, mert a legjobb és mindenkit kielégítő kormányzati forma, hanem azért, mert semmilyen más társadalom- és államszervezési elv nem bizonyult eddig eredményesebbnek, sikeresebbnek és boldogítóbbnak.

Ilyés Gyulának napjainkban is érvényes üzenete, hogy nemzet, demokrácia és haladás egymáshoz tartozó és egymástól el nem szakítható fogalmak. Nincs nemzeti politika demokrácia nélkül. Nemzeti célok csak demokráciában valósíthatók meg. Sem annak megkerülésével, sem annak ellenére, bármilyen tetszetősnek tűnnek is ilyen irányú nézetek és törekvések. Ilyés szerint a magyarnak demokratának, a demokráciának magyarnak, vagyis a magyar társadalmi feltételeknek, hagyományoknak, lehetőségeknek megfelelőnek kellene lennie. A magyar érdekek a legjobban a demokráciában védhetők meg, de a demokrácia intézményrendszere kialakításának, működésének összhangban kellene lennie a lakosság igényeivel és múltbéli tapasztalataival.

A nyugati társadalmak túlnyomó többsége a demokrácia szellemében és jegyében szerveződött. A demokratikus eszményt a legeredményesebben megvalósítani szándékozó igyekezetében érte el kimagasló teljesítményeit és hatékonyságát. A demokráciák tábora azonban nem uniformizált. Mindegyik más és más,

mindegyik magán viseli annak a nemzetnek a sajátosságait és történelmi tapasztalatait, amelynek érdekében létrejött. Magyarországnak aligha válnék hasznára, ha bármelyik nyugati demokráciát egyszerűen lemásolná. Ez nem is sikerülne, ezért felesleges és hiábavaló vállalkozni rá. Sokkal inkább arra kellene törekedni, hogy a magyar társadalom feltételei között épüljön ki a demokratikus rend és a külföldi példákból csak az találhasson magyarországi elfogadást, amely sikerrel kecsegtet és könnyen átültethető. A demokrácia alapelemei a hatalmi ágak szigorú szétválasztása, a parlamentáris kormányzás, az emberi jogok és szabadságok védelme, az erőszak száműzése a politikából és a kölcsönös türelem. Ezekben nem lehet vita. Minden másban bő tere van a nemzeti különbözőség érvényesülésének.

Illyéstől a mai magyarok azt tanulhatnák meg, hogyan fonódik össze demokratikus elv a nemzeti érdekekkel, hogyan hozható összhangba a társadalom korszerű megszervezése a magyarság megtartásra és ápolásra érdemes hagyományaival. Őt ennek megértése és átélése óvta meg, hogy bármilyen mutatós vagy csábítónak látszó, a divat által felkapott és népszerűsített népboldogító eszme vagy törekvés uszályába kerüljön. Ez utasított el vele minden irányú szélsőséget, megőriztetve a maga és a környezete számára az emberi magatartás két fő parancsát, a mértéket és a mérsékletet.

Erre ma is szükség lenne. A közéletben - mind a politikában, mind a szellemiben - a türelmen és belátáson kívül ennek hiánya a legfeltűnőbb. Mintha mindenki csak arra törekednék, hogy a másikon felülkerekedjék és azt legyőzze. Mintha mindenki meg volna győződve, hogy csak a maga eszméi, politikai, gazdasági és művelődési elképzelései vezetnek ki az országot a bajokból és nehézségekből, másoké pedig csak romlást és hanyatlást hoznak. Ijesztő, hogy némelyek milyen öntelt magabiztossággal marasztalnak el másokat, olykor olyan vétkekben, amelyekről ők sem mentesek. A politikai színskála minden árnyalatában hemzsegnek a felkent próféták és a maguk bölcsességétől megmámorosodott vezérek, akiknek a dörgő szónoklatok és másokat megsemmisíteni akaró nyilatkozatok előtt érdemes lenne először a maguk házatáján körülnézni és önnön vétkéikért bűnbánatot tartani. Nem véletlen, hogy leginkább azok érzékenyek és sértődékenyek, akik könnyen túlteszik magukat mások érzékenységén és sértődékenységén. Hatalomhétséget, uralkodni vágyást, mellőzési és kirekesztési szándékot gyakran éppen azok vetnek mások szemére, akikben ugyancsak megvan az erre való hajlam és olykor még arra sem ügyelnek, hogy ezt legalább leplezzék. (Ne feledjük, nemcsak a nemzetből, a magyarságból, a kereszténységből, de a demokratságból, az európaiságból, a felvilágosultságból, a műveltségéből, az urbanitásból, a liberalizmusból való kirekesztés szándékának is vannak jelei.) Mind kirívóbb a szavak és tettek közötti eltérés. Mind nagyobb hangjuk van olyanoknak, akik legjobban tennék, ha hallgatnának. A szellemi és politikai közéletnek több nyugalomra, józanságra, mérsékletre, kiegyensúlyozottságra és belátásra lenne szüksége.

A magukat a köz ügyeibe belemártóknak Illyés Gyula műveit kellene olvasniok és életpályáját megismerniök. Megtanulhatnák, hogy lehet magyarként is világpolgárrá válni, világpolgárként és európaiként is a magyarság ügyét előbbre vinni, haladóként nemzetinek és nemzetiként haladónak lenni, országot építeni úgy, hogy egyén és közösség ne kerüljön ellentétbe egymással, a társadalmi felszabadulás és a demokrácia áldásaiból minden polgár egyaránt részesüljön. És arra is Illyés tanít, hogy a jövőről lehet álmokat szöni, de a napi cselekvésben csak a tényekre, a valóságra kell tekintettel lenni és mindent a maga helyén, a maga idejében, a maga módján elvégezni. Lankadatlan szorgalommal, egyszerűséggel, szakértelemmel, a mások iránti türelemmel, belátással és megértéssel.

Aki ilyesmit hagyott ránk, azt nem szabad elfelednünk.

(1992)

KERÉK MIHÁLY ÉS NEMZEDÉKEM

Nekünk, akik a harmincas évek végén és a negyvenes évek elején végeztük egyetemi tanulmányainkat és ismerkedtünk meg a magyar társadalom problémáival, ő volt egyik tanítómesterünk és legjelentősebb eligazítónk a magyar földbirtokviszonyok bonyolult kérdésében, „A magyar földkérdés” című műve pedig legtöbbször forgatott könyveink egyike.

Nevével még felsős gimnazistaként a *Magyar Szemle* című folyóiratban találkoztam először, és már akkor magával ragadott okos, értelmes érvelésével, a tények feltétlen tiszteletével és realista szemléletmódjával. A *Magyar Szemlé*t Szekfű Gyula szerkesztette. Felismervén az égető társadalmi kérdéseket, elsősorban a fiatal szakembereket juttatta szóhoz, az ő nézeteikkel és felismeréseikkel igyekezett szembesíteni a folyóirat olvasóközönségét és a közvélemény alakítóit. E fiatalok - köztük Kerék Mihály, Kovács Imre, Matolcsy

Mátyás, Szabó Zoltán - egy olyan társadalmi réteget igyekeztek a gazdasági és szociális bajok méreteiről meggyőzni, amely a magyar társadalmat csak felületesen ismerte, és a felvetődő problémákra csak konzervatív válaszokat tudott adni. Szekfű érdeme, hogy a fennálló rendnek elkötelezett hívei táborában szóhoz juttatott olyan írókat és szakembereket is, akik gyökeres változásokat, a társadalmi szerkezet átalakítását és a közgondolkodás megjavítását szorgalmazták.

Ebben az együttesben Kerék Mihálynak jutott feladatul elsősorban a szakmai szempontok érvényesítése, egy olyan új agrárpolitika alapjainak lerakása, amely a reformokkal nem annyira politikai számlák kiegyenlítését, sokkal inkább jól működő mezőgazdasági rendszert kívánt megvalósítani. Kovács Imre és Szabó Zoltán irodalmi, Matolcsy Mátyás üzemtani megközelítései szomszédságában Kerék Mihály testesítette meg a föld és az ember szoros egymásrataltságának koncepcióját. A földreform szükségéről, végrehajtási módzatairól, a mezőgazdasági termelés múltjáról és jövőjéről, a telepítésről, a szociográfiai munka fontosságáról, az új nemzedék és a reformpolitika viszonyáról írott tanulmányai rendkívüli figyelmet és érdeklődést keltettek annak a nemzedéknek a körében, amely az egyetemek padjaiban már a jövőre és saját szerepének kiválasztására készülődött.

Amikor 1939-ben a Széchenyi Szövetségbe kerültem, egyetemista és főiskolás barátaimmal nemcsak büszkélkedtünk azzal, hogy Kerék Mihály is ebből az agrárérdeklődésű elitkörből került ki (1927-28-ban elnöke volt a Szövetségnek), hanem igyekeztünk munkájával és tevékenységével közelebről is megismerkedni. Az általunk olvasott könyvekből és sajtóból megtudtuk, hogy 1937 nyarán előadást tartott a Szegedi Fialatok által kezdeményezett és Tomori Viola által szervezett dudari találkozáson, amelyen a szociográfia magyar és külföldi művelőinek módjuk volt tapasztalataikat kicserélni. Nevét 1937-38-ban ott láttunk a *Válasz* borítólapján a szerkesztő bizottság tagjai között. Írásai jelentek meg nemcsak a *Válaszban*, de a *Kelet Népeben* is, és noha sohasem tartozott a népi mozgalom magvához, a népiek a magukénak tekintették, és szinte természetesnek vették, hogy a Márciusi Front működéséből sem maradt ki, írásaival és előadásokkal támogatva az agrárnépesség felemelésének, a földreformnak és a demokráciának az ügyét. Egyetemi éveim alatt több előadását hallottam, majd minden megjelent írását tanulmányoztam, és legmaradandóbb olvasói élményeim közé tartozott *A magyar földkérdés* című munkája, amely az agrárirodalom alapművei közé tartozik. Minden benne van, amit a magyar föld fejlődéséről, a birtokviszonyok kialakulásáról, annak egészségtelen voltáról és egy kis- és középbirtokokra épülő agrárszerkezetről tudni kell.

A harmincas években született földreformtervek - Bajcsy-Zsilinszky Endre, Eckhardt Tibor, Matolcsy Mátyás és Kerék Mihály tollából - elkerülhetetlennek és halaszthatatlannak tartották a nagybirtokrendszer megszüntetését, és nincstelen parasztnak földhöz való juttatását. Míg Bajcsy-Zsilinszky és Eckhardt szeme előtt elsősorban politikai célok lebegtek, a demokrácia feltételét látva a földreform végbevitelében, Matolcsy Mátyás és Kerék Mihály tudományos szakszerűséggel mutatta ki, hogy a kis- és középbirtoknak nagyobb a népességeltartó ereje, mint a nagybirtoké, és az új agrárstruktúra kialakítása nélkül nem szüntethető meg a falusi és mezei nyomorúság, hiú ábrándozás a hárommillió koldusnak emberi életfeltételek közé emelése. Érdekes módon, ezek az agrárszakemberek ugyanúgy hárommillióban jelölték meg azoknak a számát, akik a létminimum alatt éltek, mint a „hárommillió koldus” megnevezés kitalálója, Oláh György újságíró. Főleg Matolcsy és Kerék Mihály számításai győzhették meg az érdeklődő és művelt közönséget, hogy mindennél fontosabb feladat a lakosság majd egyharmadát kitevő agrárszegénység megszüntetése.

Kerék Mihály 3,1-3,2 millió katasztrális holdat kívánt földreform céljára igénybe venni, 12-15 holdas gazdaságokra gondolt, és mintegy 370-380 ezer földtelen vagy törpebirtokos paraszt jutott volna földhöz. A lebonyolítási időt 10 évre tervezte, a tulajdonosok kártalanítása 10 százalékban készpénzben, 90 százalékban 4 százalék kamatozású kötvényben történt volna. Azt is kiszámította, hogy mindez mennyi pénzébe került volna az államnak.

Tervéből, aminthogy az egyéb földreformtervekből sem lett valóság. Egyfelől a politikát befolyásoló konzervatív körök közönye és értetlensége, másfelől az 1939-től mindinkább érezhető háborús légkör megakadályozta a magyar reformmozgalom kibontakozását és gyökeres társadalmi változások elindítását.

Földreformra csak 1945 elején került sor, de tökéletesen más viszonyok és feltételek között, mint ahogyan Kerék Mihály elképzelte. Az ideiglenes nemzeti kormány legfontosabb tetteinek egyike az 1945. március 15-én kihirdetett földreformrendelet volt, amelynek elkészítésében a Független Kisgazda Párt képviselőjében Kerék Mihály is részt vett, de szempontjai kevésbé érvényesülhettek, miután olyanok voltak a körülmények és a politikai háttér, hogy kellően átgondolt és a kártérítést is megvalósító szabályozásra, még kevésbé a rendelet előírásainak gondos betartására aligha kerülhetett sor.

Amikor Kerék az Országos Földhivatal elnöke lett, abban reménykedett, hogy a végrehajtás során korrigálhatók lesznek a földfoglalások során elkövetett szabálytalanságok, és magának a rendeletnek a finomítása is lehetővé teszi az igazságtalanságok csökkentését. Mindez legnagyobb csalódására nem

következett be, mert a politikai erőviszonyoknak a kommunisták javára és a demokrata erők hátrányára történt eltolódása következtében lehetetlenné vált minden ésszerű és szakszerű változtatás. Rákosiék talán azért is hanyagolták el annyira a földreform méltó és igazságos befejezését, mert tudták vagy érezték, hogy a földhöz jutott új gazdák nem sokáig élvezhetik a termelési és politikai szabadságot.

Mindez azonban cseppet sem változtat azon a tényen, hogy Kerék Mihály vágya teljesült, sok százezer nincstelen paraszt földhöz jutott és egy időre megvalósult a kisbirtokos Magyarország álma. Szép lett volna, ha a földreform apostolának az is megadatott volna, hogy a magyar agrártársadalom megerősödik, és beváltja a népességeltartó szerepéhez fűzött reményeket. Nemzedékem reformhajlandóságú, demokráciára szövetkezett és agrárérdeklődésű tagjai örökké hálásak lehetnek Kerék Mihálynak azért a szemnyitó, tudást támogató és cselekvésre ösztönző munkáért, amelyet tudományos módszerességgel, minden ideológiai elfogultság nélküli felkészültséggel, valamint elsőrangú írói erényekkel végzett. Halála talán elindíthatja sokakban a reá való emlékezést, és ösztönzést adhat tudományos pályafutásának, emberi és politikai életművének feltárására. Meggyőződésem, hogy írásai közül jó néhány nem veszítette el időszerűségét, *A magyarföldkérdés* jövő nemzedékeknek is ígérhet ritka olvasói élményt, és egy róla majdan készülő monográfia minden bizonnyal igazolni fogja, hogy korunk jelentős, maradandó emléké alakjainak egyike volt.

(1990)

TEHETSÉG, BECSÜLET, HŰSÉG

(Kovács Imre)

Századunk magyar története legeredetibb és legszínesebb alakjainak egyike volt. A népi irodalom és a népi mozgalom aligha érthető meg az ő munkásságának és működésének ismerete nélkül. Egész élete az irodalom és a politika kettősségében telt el. Az irodalom révén került a politikába és a politika kölcsönözte írói életművének sajátos jellegét. Neve előkelő helyet kap mind az irodalomtörténetben, mind a politikátörténetben. Magyarország sorsdöntő évtizedeinek volt tanúja és részben alakítója. Harmincnégy évet hazájában töltött, harminchármat száműzetésben. Életének első fele a valóságos, második fele a virtuális Magyarországhoz kötötte. Azt szolgálta szellemi tudatosodásától kezdve egészen haláláig - tehetséggel, becsülettel és hűséggel.

Az irodalomba és a politikába csodagyerekként robbant be. Még csak egyetemi tanulmányai kezdetén volt, máris jelentős lapokban és folyóiratokban jelentek meg írásai. Húszas éveinek kezdetén olyan tekintélyes orgánumok munkatársává lesz, mint a *Magyar Szemle*, a *Pesti Napló*, a *Magyarország*, a *Válasz* és a *Kelet Népe*. Egyetemista cserkészésként jelentős részvevője az első nagyobb kollektív falukutatásnak és tagja a felfedezés eredményeit összegező kötet munkatársi gárdájának. Huszonnégy éves, amikor megjelenik országos hírét megteremtő *A néma forradalom* című könyve, amelyben érzékletes képet fest a paraszti nyomorúság méreteiről és az agrárproletariátus kétségbeesett önpusztításáról. A könyv nyomában keletkezett vita és bírósági eljárás ismertté teszi a nevét a társadalom különböző rétegeiben, főleg az értelmiség körében. Akikért viszont íródott, nem olvashatták, mert nem volt pénzük megvételére. Csak jóval később terjedt el a szegényparasztság tanult fiai és leányai között.

Meglepő, hogy ez a már fiatal korában is írói erényeket megcsillogtató és történelmi, társadalmi, néprajzi, mezőgazdasági kérdésekben nagy tájékozottságot mutató fiatalember milyen tudatosan és határozottan lép fel elvei, következtetései, felismerései mellett, és milyen biztonsággal mozog a felnőttek, irodalmi, tudományos és politikai tekintélyek társaságában. A kisebbségnek és alulról jöttek félszegségének semmi jelét nem mutatja. Tehetségében és elhivatottságában annyi biztos, hogy nyíltan vállalhat minden konfliktust abban a meggyőződésben, végül mégis csak győzedelmeskedik, akármilyen erősnek és hatalmasnak látszik is az ellenfél. Fiatal lévén, volt ideje és kívárhatta, amíg javára fordul a kocka.

Tudásával, igyekezetével és lelkiismeretes munkájával hamarosan kivívja olyan jelentős férfiak rokonszenvét és bizalmát, mint Teleki Pál és Székfi Gyula, noha ezek konzervativizmusától meglehetősen messze állt az ő radikalizmusa és paraszti forradalmisága. A népi mozgalom idősebb tagjai is befogadják és támogatják pályafutását. Veres Péter, Illyés Gyula, Németh László, Szabó Pál korán felismerik képességeit, és hamarosan egyenrangú társuknak tekintik. A harmincas évek végére már összeáll a népnek nevezett gárda, a negyven körüli vagy ahhoz közeledő „öregekből” és a Kovács Imréhez hasonló, húszas éveik végén járó „fiatalokból”. Ezek közül az ismertebbek Erdei Ferenc, Szabó Zoltán, Darvas József voltak.

Kovács Imre pályájának a következő fontos állomása a Márciusi Front. 1937. március 15-én, az alakuló gyűlésen a Nemzeti Múzeum lépcsőjéről ő olvassa fel a program velejét tartalmazó 12 pontot, részt vesz a részletes programnyilatkozat megfogalmazásában és a szervezési munkában. Közben íróként is rendkívül termékeny. A folyóiratok és lapok szívesen közlik írásait, könyvei jelennek meg, és a szociográfiai irodalom legjelesebb művelői között emlegetik.

Amikor kitör a második világháború és Magyarországon is egyre fenyegetőbbé válik a nemzetiszocialista Németország közelsége, a magyar kül- és belpolitikába való beavatkozása, Kovács Imrét azok között találjuk, akik a náci befolyás és a nyilas eszmék terjedése ellen felemelik szavukat, sürgetve az ország függetlenségének és önállóságának védelmét. Szerkesztője lesz a *Szabad Szó* című hetilapnak, részt vesz 1939. június végén a Nemzeti Parasztpárt megalapításában, bekapcsolódik az ellenállási mozgalomba és a Magyar Történelmi Emlékbizottság munkájába. 1944 tavaszán, a német megszállás után csatlakozik a Magyar Fronthoz, a politikai ellenállás és a Bajcsy-Zsilinszky Endre által irányított Felszabadítási Fronthoz, a katonai ellenállás irányító szervezetéhez. Ezzel kivívja az illegálisan működő Nemzeti Parasztpárt jogát, hogy az 1944 végén elinduló új Magyarország demokratikus átalakításában részt vehessen.

1943 nyarán, amikor - a többi között a szárszói konferencián - felvetődött a magyarság által követendő út kérdése, a népi mozgalom sok tagjával ellentétben nem a meglévő hitlerista és a fenyegető sztálinista veszedelem közötti harmadik utat, vagyis a visszahúzódás és tartózkodás útját választotta, hanem - pillanatig sem kételkedve abban, hogy mi vár a magyarságra - az antifasisztának nevezett szövetség mellé állott, abban a meggyőződésben, hogy Magyarország sem a háborút elvesztő németekkel és a megvert nemzetiszocializmussal, sem a félrevonulással és elszigetelődéssel nem vállalhat közösséget, hanem érdeke azt kívánja meg, hogy a nyugati demokráciák és a Szovjetunió szövetségét kihasználva, az előbbieket közreműködésével az utóbbi eszmerendszerét magától távol tartsa. Számára a harmadik út követésének ideje a háború befejezésével kezdődött el, amikor azt kellett eldönteni, hogy mi legyen a nemzet jövője, a nyugati szabad társadalmak példáját követve a politikai demokrácia és szociális biztonság vagy a kommunizmus által kínált kollektivizmus és politikai kiskorúság. Kovács Imre háború utáni tevékenységét az újjáépítés, a demokratikus berendezkedés és az állampolgári jogegyenlőség, vagyis a szabadság intézményesítése jegyében alakította ki. Ez szabta meg működését mind az országos politikában, mind a parasztpárt kebelén belül.

Nemzetgyűlési képviselőként, a Nemzeti Parasztpárt főtitkáráként, majd alelnökeként, valamint az ország ügyeit eldöntő pártközi konferenciák résztvevőjeként 1945 és 1947 között arra törekedett, hogy Magyarországon többpártrendszerű parlamentarizmus működjék, egyensúly jöjjön létre a társadalmi osztályok érdekeinek képviseletében, az ország önálló maradjon és a szovjet megszállás ellenére is ápolható legyen a nyugati hatalmakkal kiépült kapcsolat.

A parasztpártot önállóan és autonómnak képzelte el, elszántan küzdve az ellen, hogy külső nyomásra, esetleg belső gyengeség vagy kétkulacsosság következtében a kommunisták kiszolgálójává váljék. A párt nevében szereplő nemzeti jelzést komolyan vette. Neki is tulajdonítható, hogy 1945 elején a Parasztpárt volt az első szervezet, amely nemzeti zászlók alatt vonult fel Budapest utcáin jelvényében a fekete hátteret gyorsan felváltotta a nemzeti színű háttér, követelte, hogy a hadifoglyok hazahozatala a legsürgetőbb tennivalók egyike legyen, az igazolóbizottsági és népbírószági eljárásokban a tényleges magatartás kerüljön mérlegre, ne érvényesüljön a bosszúállás, a leszámolás vagy személyes gyűlölködés. Kovács Imrének abban is döntő része volt, hogy amikor a felvidéki magyarokat kitelepítették Csehszlovákiából, a Nemzeti Parasztpárt ezzel szembeszállt, és az üldözöttek védelmére kelt, aminthogy főleg az ő határozottságának volt tulajdonítható, hogy a párt nem élte ki a katolikus egyházzal az ellentétet, sőt személyesen kérte fel a parasztpárti kultuszminisztert, hogy a prímást a kormány jó szándékairól biztosítsa. Különös figyelmet szentelt az agrárszegénység megszüntetésének, a földreform révén földhöz jutott újgazdák támogatásának, a paraszterteltség szerephez juttatásának és a parasztok politikai öntudatosodásának. Nem tartott igényt semmilyen előjogokra, hanem az egyenjogúságra alapozott együttműködést sürgette a társadalmi osztályok és rétegek között.

A parasztság egy jelentős hányada, különösen a parasztpárt tagjai vezéri képességeket tulajdonítottak neki. Nem feltétlenül Veres Péterrel szemben, inkább mellette. Kétségtelen, hogy valamelyes karizmával csak ők ketten rendelkeztek, akár volt annak komoly alapja, akár nem. Hozzájuk hasonló parasztszervező sem a kisgazdapártban, sem a parasztpártban nem akadt, még Nagy Ferenc sem, akit emberi és politikai erényei inkább államférfiúi, mint népszerű szerepre predesztináltak. A személyükbe helyezett bizalomnak és a velük szemben táplált reményeknek azonban sem Veres Péter, sem Kovács Imre nem tudott teljesen megfelelni. Különböző okokból. Veres Péter azért nem, mert politikailag gyenge volt, alulmaradt a politikai mesterkedésekkel szemben, mert azt hitte, ellenfelei ugyanolyan becsületes emberek, mint volt ő maga. Kovács Imre azért nem, mert noha Veres Péterrel szemben előnyére válhatott volna, hogy nemcsak népből tudott gondolkodni, hanem Veres Péternél határozottabban és következetesebben nemzetben is, társadalomban is - hiányzott belőle a szervezési tehetség és a jó emberismeret képessége. Erdei Ferencsel

szemben sem csak azért maradt alul, mert az a kibontakozó kommunista hatalom mellé állt és annak támogatását élvezte, hanem azért is, mert nem törődött eléggé a politikában elengedhetetlen szervezeti felépítéssel, és nem válogatta meg mindig szerencsés kézzel munkatársait. Kétségtelen, hogy mindenkinél nagyobb és biztosabb politikai érzékkel rendelkezett, a politikai stratégia és taktika szinte a kisujjában volt, de tervei mögé nem tudott kellő apparátust építeni és odavaló embereket állítani. Azt hitte, hogy felismerései és koncepciói pusztán a maguk igazság- és valóságelemeivel hatnak. Megfeledkezni látszott arról, hogy ezek önmagukban nem elegendők, a siker megköveteli a fáradságos napi aprómunkát.

Amikor Kovács Imre kilépett a Parasztpártból - tiltakozásul Kovács Béla szovjet elhurcolása ellen - Veres Péter, hogy valamiben mégiscsak elmarasztalhassa, szemére vetette, hogy azt hitte, „lehet a Park Klubból is parasztpolitikát csinálni”. Azt, persze, nem lehet, de amire Veres Péter gondolt és amit Kovács Imre művelt, mindenképpen a parasztság érdekét szolgálta. Arról volt ugyanis szó, hogy Kovács Imre nagyon helyesen ki akarta emelni a parasztságot elszigeteltségéből, belehelyezni a nemzeti erők hálózatába és ugyanolyan rangot szerezni meg neki, amelyet minden más társadalmi osztály joggal és méltán kivívott magának. Parasztpolitikát csinálni nemcsak vidéki társaskörökben, egyleti helyiségekben és népgyűlési pódiumokon lehetett és kellett, de kormányhivatalokban, szerkesztőségi szobákban, társasági szalonokban és a koalíciós korszak előkelő fogadásainak és összejöveteleinek színhelyén, a Park Klubban is. Ezt Kovács Imre nemcsak megértette, de kiválóan értette is. A baj csak az volt, hogy amit ott és a politikacsinálás más fővárosi színhelyein elsőrangúan elvégzett, azt nem egészítette ki a kis dolgok pontos végrehajtása és a közvetlen hívekkel való szívélyes együttműködés. A kézzelfogható eredményekért bizony nagyon meg kell dolgozni.

Bibó István egy alkalommal azt mondta, hogy sírjára majdan oda lehet írni, hogy élt 1945-től 1948-ig, vagyis, a neki az életet jelentő alkotómunkára csak e rövid idő alatt volt módja. Valami hasonlót Kovács Imre is elgondolhatott volna sírjára, hiszen nem lévén elsősorban elmélyülő és elméleti ember, életműve a politikai cselekvésben teljedhetett ki, és erre csak röpké tíz éve volt, 1937-től, a Márciusi Front megalakításától 1947-ig, az ország elhagyásáig. A száműzetésben is megoszlott tevékenysége az irodalom és a politika között, de arra egy pillanatig sem gondolhatott, hogy az emigráns politizálás egyenértékű az ország és a nép sorsát közvetlenül befolyásoló hazai politikai munkával.

Az emigrációba eszmerendszerűen és mozgalmának külföldön különösen észlelhető hátrányával érkezett. Aki a száműzetésben politizálni akar, annak kétszeresen szüksége van külföldi háttérre és kapcsolatrendszerre. Anélkül el van szigetelve és meg van bénítva. A magyar népiségnek külföldre került képviselői, akik 1947 és 1949 között hagyták el Magyarországot, nemcsak teljesen idegen környezetbe kerültek, de partnerük és támogatójuk sem akadt. Ha jól emlékszem, Kovács Imre valahol maga is elpanaszolta, hogy milyen egyedül volt a maga eszméivel és törekvéseivel. Az emigráló arisztokratáknak rokonaik és barátai éltek Nyugaton. Az egyházi embereket felkarolták az idegen egyházi emberek és szervezetek. A konzervatív, kereszténydemokrata, liberális, szociáldemokrata emigránsok pártfogást és támogatást találtak a hasonló nyugati pártoknál és intézményeknél. A koalíciós korszak politikai menekültjei közül csak a kisgazdák és a parasztpártiak maradtak magukra, és talán ennek tulajdonítható, hogy külföldi háttér nélkül csak ők nem tudták hazai tevékenységüket tartósan akár nyugat-európai, akár amerikai országokban folytatni. A parasztegység jegyében kialakult kisgazdapárti-parasztpárti közös szervezet, a Magyar Parasztszövetség Emigrációban néhány éves működés után befejezte tevékenységét, noha olyan nevek fémjelezték, mint Nagy) Ferenc, Varga Béla, Kovács Imre.

Talán ez az idegenség és társtalanság a magyarázata annak, hogy a menekült kisgazda- és parasztpártiak miért dolgoztak oly eltökélten és nagy szorgalommal a maguk teremtette intézmények és kezdeményezések érdekében, és miért fektették munkaerejük javát a - részben külföldi közre működéssel teremtődött - általános emigrációs szellemi és politikai vállalkozásokba is. Az *Új Magyar Út*, a *Látóhatár*, az *Új Látóhatár*, a *Hírünk a világban*, a *Tanú*, az *Ötágú síp*, a *Hungarian Quarterly* című folyóiratul ebből a körből indultak. Ennek a körnek tagjai alapították meg az *Occidental Press*, az *Aurora* és más kiadványokat, hoztak létre egyesületeket és társaságokat, működtek közre mások megteremtésében és felvirágoztatásában.

Kovács Imrét is a pártpolitika lehetetlensége szorította be a közös emigráns célok megvalósításának munkájába és más irányzatokkal, csoportokkal való szoros együttműködésbe. Ezt megkönnyítette nála, hogy már Magyarországon is szélesebb keretekben gondolkodott és gyakorlata volt a kompromisszumos politizálásban.

Nyugatra a negyvenötös magyar politikai képlet híveként érkezett, vagyis egy olyan politika folytatására, amely Magyarországon ellehetetlenülően Nyugat-Európában és Amerikában próbált emigrációs keretek közötti érvényesülése érdekében hatékonyvá válni. Ennek fő eleme a republikánus szemlélet az 1945 előtti társadalmi és gazdasági rendszer megváltoztatásának, polgári demokratikus reformok bevezetésének helyeslése, a kommunista hatalomátvétel ellenzése, a bolsevista eszmék tagadása és a szovjet függőség elutasítása volt.

Az utóbbiakban való egyetértéshez könnyű volt partnereket találni, hiszen a Nyugaton élő magyarok túlnyomó többsége a kommunizmus elől menekült vagy miatta kényszerült emigrációba. Abban viszont már erős nézeteltérések mutatkoztak, hogyan ítélandó meg a negyvenötös fordulat, az 1945 utáni koalíciós kormányzás és mi legyen Magyarország jövője. Kovács Imre megindulásától kezdve az amerikai támogatással megszületett és Varga Béla által vezetett, a negyvenhetes jogfolytonosság alapján álló Magyar Nemzeti Bizottmányt támogatta. Közreműködött propaganda- és sajtóosztályának irányításában, szerepet vállalt a politikai képviselő népszerűsítésében.

Voltak, akik azt mondták, hogy mindezt azért tette, mert a Szabad Európa Bizottsághoz került fizetett állásba, és logikusnak tetszett, hogy ez intézmény által patronált politikai testületben is részt vesz. Elhatározásában nem ilyen gyakorlati és hasznossági meggondolások vezették. Sokkal inkább az a felismerése, hogy az Egyesült Államokon kívül nincs olyan ország, amely kész politikai és anyagi támogatásban részesíteni egy magyar emigráns képviselőt. Külső támogatás nélkül pedig az tétlenségre lenne ítéelve.

Az amerikaiak, noha elfogadták az általuk törvényesnek tekintett és vele diplomáciai kapcsolatot létesített Nagy Ferenc-kormányt és a negyvenhatos köztársasági törvényt, az emigráció képviselői szervében való részvételre alkalmasnak ítélték azokat az 1945 előtti törvényhozókat és diplomátákat is, akiket nem zavart a Washington által elismert jogfolytonosság. Kovács Imrének tehát együtt kellett működnie olyan személyekkel és csoportokkal, akikkel és amelyekkel az általa vallott eszmék és követett célok nem igen voltak összhangba hozhatók. Az egységet és közös fellépést az ellentéteknél fontosabbnak tekintette, az együttműködést tehát vállalta. A hamarosan kirobbant konfliktusok azonban megnehezítették a munkát és időnként megbénították a szervezet működését. Ezek az ellentétek tették lehetetlenné 1957-ben a régi és az új emigráció összefogását is. Az ötvenhatos politikai menekültek vezetőivel a Magyar Nemzeti Bizottmánynak csak egy része volt hajlandó együttműködni és ezért az új képviselő, a Magyar Bizottság az újakon kívül a régieknek csak néhány képviselőjével (kiszagdapártiakkal, parasztpártiakkal, demokrata néppártiakkal) alakult meg.

Köztük volt Kovács Imre, aki az 1956 előtti néhány esztendőben a szólamos antikommunizmus helyett a magyarországi politikai helyzet alakulásának differenciált szemléletét sürgette és a gradualizmus álláspontjára helyezkedett. Ez abból állt, hogy hiábavaló és kilátástalan túlhajtott követeléseket hirdetni, helyette megvalósíthatókra és mérsékeltekre kell a figyelmet irányítani. Ha azok megvalósulnak, kedvezőbb kiindulópontból lehet újabb követelésekkel előállni és így graduálisan, fokozatosan a helyzetjavulását előmozdítani. Politikai tevékenységét kezdettől fogva kritikával illették a nyugati magyarok jobboldalinak és elsőjobboldalinak nevezett csoportjai, nemcsak a negyvenötös fordulatban és a földreformban vállalt szerepe miatt, hanem azért is, mert a maga útján járva időszerű emigráns kérdésekben is szembekerült konzervatív és jobboldali radikális csoportokkal. Sem ezekre, sem ezek nyugati támogatóira nem volt tekintettel. A neki munkát és szerepet biztosító amerikaiaknak, olykor egzisztenciája kockáztatásával, mindig nyíltan mondott véleményt és nem törődött különböző érzékenységekkel. Magyarországon bátor embernek tartották, aki meggyőződéséből nem engedett még akkor sem, ha hátránya származott belőle. Az emigrációban is megmaradt ilyennek, és ellenfelei bosszúságára minden nehéz helyzetéből kilábolt, új erővel vetvén bele magát a küzdelmekbe.

Előnyére szolgált, hogy száműzetésében is érvényesült tehetsége és sokoldalú képessége. Irodalmi munkásságán és a sajtóban kifejtett tevékenységén kívül tekintélyt biztosított neki kivételes tájékozottsága és az amerikai politizálás stílusának elsajátítása. A tudásához gyakran fölényeskedés társult, ami bajokat okozott és előrehaladásában gátolta. Tanúja voltam annak, hogyan oktatott ki és utasított rendre a Szabad Európa Bizottságban dolgozó fiatal amerikai referenseket, akik egy évtized múlva vezető pozícióba kerülve nem felejtették el az önérzetükön és büszkeségükön esett sérelmet. A Szabad Európa Rádió magyar osztályának minden igazgatóváltása alkalmából a jelöltek neve között az övé is szerepelt; soha nem lett belőle rádióigazgató, sem osztályvezető a sajtóosztályon, ahol dolgozott. Kivétel csak egyszer történt, amikor 1961-ben két évre az önállóan és a Szabad Európa Bizottság központján kívül működő International Center for Social Research élére került. Nem tudom, érzett-e olykor mellőzöttséget és hátrányos megkülönböztetést. Ha igen, enyhítette keserűségét annak tudata, hogy tudásban, ismeretekben és tájékozottságban messze felette állt az emigráns politikusoknak, kiváltképpen azoknak, akik Washingtonban és New Yorkban tevékenykedtek.

Senki sem ismerte nála jobban az amerikai politikát és a nemzetközi erők küzdelmét. Persze, ez hozzátartozott elfoglaltságához, hiszen kezdettől fogva a magyarországi helyzettel és annak külpolitikai vonatkozásaival foglalkozott. Egy magyarországi tv-riporter elcsodálkozott, hogy lakásának dolgozószobájában mily tömegben talált magyar és más nyelvű könyveket, folyóiratokat, lapokat. Magam is tanúsíthatom, hogy mind dolgozószobájában, mind irodájában a sok papírtól alig lehetett mozogni. És ezek nem díszből vagy kérkedésből voltak ott, hanem napi használatban álltak. A Nemzeti Bizottmány és a Magyar Bizottság számos memoranduma, elemzése javaslata, előterjesztése, közleménye tőle származott

vagy közvetlen közreműködésével fogalmazódott meg. Magyar politikusok fehérvázi, külügyminisztériumi vagy kongresszusi fogadásán az amerikaiak legtöbbször az ő szájából hallották, hogy mi a helyzet Magyarországon és Közép-Európában.

Az Egyesült Államok igaz és őszinte barátja volt, még ha nem értett is egyet sok mindennel, ami ebben az országban történt vagy amit az amerikai kormány tett. 1956-ban állását veszélyeztetve nyilvánított véleményt az amerikaiak kelet-európai politikájáról és arról a kétszínű magatartásról, amelyet például Magyarország esetében tanúsítottak. Soraiból kiolvasható volt, hogy a status quo alapján állnak és a kelet-közép-európai helyzet megváltozásában nem érdekeltek. Az 1956-os magyar forradalom sorsa igazat adott neki. Ettől azonban nem lett amerikaellenes, inkább arra törekedett, hogy a washingtoni kormány és azok, akik európai kérdésekkel foglalkoznak, megbízható ismeretekkel rendelkezzenek Magyarországról és Közép-Európáról.

Amerikabarátsága olykor túlzásoktól sem volt mentes. A *New York Times* szerinte a világ legjobb és legmegbízhatóbb lapja volt. Szentírásként forgatta. Amikor egy New York-i látogatásomkor szűk baráti körben Németországról faggattak, Kovács Imre hamarosan azzal söpörte le mondanivalómat, hogy erről a *New York Times*nek más a véleménye, nekünk Németországból nincs perspektívánk, a világot csak New Yorkból lehet helyesen látni és igazán megítélni.

Élete utolsó évtizedében árnyaltabban és belátóbban ítélte meg Közép-Európa és benne a magyarság helyzetét. A magyarországi változások, az enyhülés és a belső liberalizálódás jelei bizakodással töltötték el, de még a halála előtti hetekben sem - amikor utoljára váltottunk szót egymással - gondolt arra, hogy Európában belátható időn belül gyökeresen megváltozhatik a helyzet. Abban reménykedett, hogy az életviszonyok elviselhetőbbek lesznek, bővül a kis szabadságok köre és lazulnak a gyámkodó hatalomhoz fűződő kötelek. De naivnak és talán örültnek nyilvánított volna mindenkit, aki azt jövendőli neki, hogy Magyarországon tíz év múlva szabad választások lesznek. Igaz, ilyen vakmerő jövendőli nem is akad. Belsejében azonban megérezhetett valamit, ha nem is a gyökeres változást, inkább a nemzetközi viszonylatoknak és a magyarországi állapotoknak olyan módosulását, hogy érdemes terveket szövögetni a jövőre vonatkozóan. Többször is javasolta, hogy reális szemléletű politikai emigránsok, különösen azok, akik baráti köréhez tartoztak, szakítsunk időt a magyarság jövőjének átgondolására, a hazai jelenségek logikus és józan értelmezésére, valamilyen vonzó, de használható program megfogalmazására. Nem tettük meg, és ő maga sem fogott hozzá ilyen értelmű munkához.

A halála előtti néhány évben érezhető volt benne némi nosztalgia az elhagyott haza után. Utolsó interjúi is mutatják, hogy ifjúságának, az országban töltött évtizedeknek főleg szép és lelkesítő mozzanataira emlékezik, kevésbé a kudarcokra, csalódásokra, emberi alkatok és jellemek árnyoldalaira. A hetvenes évek elején még szemrehányásokat tett azoknak, akik bizonyos hazai jelenségeket és kezdeményezéseket méltánylással fogadtak, utolsó találkozásunk alkalmával azonban már hajlott arra, hogy jó ügyek esetében nem érdemes sokat törődni a hatalomnak belőlük húzható hasznával, de azért jó tudnunk, hogy az engedmények mögött milyen szándékok húzódnak meg és az eredmények milyen célokat is szolgálhatnak. A hazalátogatást azonban határozottan elhárította. Emlékszem, hogy amikor 1980 szeptemberében a Hollandiai Mikes Kelemen Kör tanulmányi napjain a hágai magyar követség egy tisztviselője beszélgetni akart vele, és erre sor került, közvetlenül utána, müncheni látogatásakor, beszámolva erről, részletesen fejtegette, mivel indokolta meg, hogy nem kíván még hazalátogatni, és mi mindennek kellene történnie, hogy erre elhatározza magát. Egy évvel korábban helytelenítette Nagy Ferenc hazalátogatási tervét, de nem beszélte le róla.

Egy írásában az emigráns író felelősségéről elmélkedett, és azt igen nagynak nevezte, mert az alkotásban senki és semmi nem korlátozhatja, „szabadon képviselheti a magyarságot a világban tehetsége, becsülete és hűsége szerint”. Kovács Imre halála előtt már hosszú idő óta távol tartott magától mindenféle irodalmi és politikai képviselési igényt Többször mondta, hogy mandátumunk régen lejárt. Ha viszont mégis felvetődött benne, hogyan képviselte, nem a magyarságot, hanem az ügyet, amelyre életét feltette, megnyugtathatta annak érzete, hogy ezt a képviselést tehetséggel, becsülettel és hűséggel látta el.

(1993)

CSELEKEDTE AZT, AMI LEHETSÉGES VOLT

(Az emigráns Kovács Imre)

„Mikor kész az ember a száműzetésre” - kérdezte Kovács Imre 1975-ben írt és halála után, 1981 tavaszán az Új Látóhatárban megjelent pályaképében. „Amikor az ország már nem hazája, hanem a fogdája. Börtöne! Így leírva milyen egyszerű; valójában hosszú, fájó, tusakodó folyamat betetőzése. Nem akarja elhinni, tudomásul venni a döntést, hogy elmegy, pedig már jóideje kész a vállalkozásra. Engemet meggyötört, verítékeztem, szűkölttem: miért menjek el, miért kell elmennem? Ez a hazám! Éjszaka arra riadtam, mintha ajtómon dörömbölnének. Amikor felültem, a halálos csendben érces hang kiáltotta: szívet cseréljen, aki hazát cseréli! Mikes Kelemt láttam, amint a Zágon felé mutató csillagot kutatja; Rákóczi, amit az esztergapad fölé hajol; Kossuthot, amint egyenes tartással, szép, okos, szomorú ősz fejével a küldöttségeket fogadj a. A háborút elvesztettük, a tehetetlenség bénító érzete ránk nehezedett. A döntést a lélek halk rezdülései érelették; a félelem és az elaljasodás ikertestvérek, amint a szoros kapcsolatot felismertem, tudtam, hogy nem maradhatok.”

Emigrációnk évtizedei alatt többször beszéltünk arról, miért kellett elhagynunk hazánkat, miért kellett a kezdetén ugyan rövidnek remélt, de végül mégis hosszúvá lett száműzetést vállalnunk. Kovács Imre gyakran emlegette - legutoljára 1976. őszi New York-i találkozásunk alkalmával, amikor már kezemben volt imént említett és emigrációban töltött évtizedeit áttekintő írásának kézirata -, hogy egyfelől egy demokrata államrend fenntartásának lehetetlenné válása; másfelől a kibontakozó és mind jobban terjeszkedő önkényuralomtól való idegenkedés, a vele való szembenállás következményeitől, az elkerülhetetlen megaláztatástól, rendőri eljárástól és börtöntől való félelem indította arra, hogy a távozás mellett döntsön.

Az ő emigrálása azért volt jelentős politikai esemény, mert ő volt az első, aki a baloldali pártok irányítói közül tiltakozása jeléül az országot elhagyta. A korábbi Baloldali Blokk más vezető politikusai (néhány szociáldemokrata) csak később emigráltak. A küszöbönálló és elkerülhetetlennek látszó események sorsdöntő jellege nyilvánult meg abban, hogy a magyar baloldaliság és progresszió egy kimagasló alakja, a Márciusi Front és a Nemzeti Parasztpárt egyik alapítója, a nácizmussal szembeni ellenállás és a nygyvenötös koalíciós kormányzás tevékeny résztvevője, egy országosan ismert és megbecsült író szembe fordul a berendezkedő új hatalommal és messzehangzón emel szót az ellen, amire Sztálin utasítására Rákosi és társai már készülődtek. Noha Kovács Imre már 1947 elején, de legkésőbb Kovács Béla elhurcolása után sejtette, hogy mi vár az országra, a következtetések levonásával még várt, amin nem lehet csodálkozni, hiszen nem szívesen távozott és vallomásaiból tudjuk, mily kint okozott neki hazája elhagyása. Az utolsó pillanatig reménykedett. Abban is, a többi között, hogy a párizsi békeszerződés hatálybalépésével megszűnik a megszállási állapot, az ország belpolitikájában nemzetközi jogilag szabaddá válik és nem kell Szviridov tábornok engedélye, hogy bejelentse az új agrárpárt, a Független Parasztpárt megalakulását. Az autonóm parasztpárt helyett menekülés, a szabaddá vált belpolitika helyett a sztálini modell mind gyorsabb és következetesebb átvétele került napirendre. Noha Kovács Imre, mint néhány barátai körben elmondta, előre megfontolt szándékkal és nem kényszerítő körülmények sürgető hatására emigrált, mégis rövid idő alatt, egy összeesküvés perbe való bevonástól és a letartóztatástól való félelemből döntött, majd távozott Prágán át Svájcba.

Emigrálása a közeli visszatérés reményében történt. Nem hitte, hogy életét távol szülőföldjétől fogja befejezni. Mi, akik később távoztunk, ugyancsak abban a hiszemben hagytuk el az országot, hogy az emigráció aligha tarthat tovább két-három évnél. Provizóriumnak fogtuk fel és rokonainknak nemcsak azért emlegettük, mi fiatalabbak, a tanulmányutát, hogy a politikai következményektől való félelmüket igazi szándékaink elhallgatásával enyhítsük, hanem komolyan gondoltuk, hogy a külföldi tartózkodást nyugati tanulmányokra és ismereteink, tapasztalataink gyarapítására használjuk fel. Utólag nézve, mindez természetesen illúzió és utópia volt, de 1947-48-ban az európai állapotok és a nemzetközi viszonyok még annyira kialakulatlanok voltak, hogy egy közeli háború és egy kelet-közép-európai átrendeződés a lehetőségek birodalmába tartozott. Nemcsak budapesti kávéházi mindenttudók és politikai jósok, de mértékadó nyugati hírmagyarozók és aktív politikusok is feltehetőnek, sőt valószínűnek tartották egy fegyveres konfliktus kirobbanását. Kovács Imrével folytatott levelezésemben találtam egy 1949 tavaszán Zürichből küldött levelezőlapot, amelyben ezeket írta: „Amerikából érdekes híreket kapok. A háborús készülődés egyre nagyobb arányú, úgy látszik, jóslatom szerint, 1951 őszéig háború lesz.” Churchill is tett ilyen célzásokat, aminek következményeként újságírói körökben jó ideig tartotta magát egy elkerülhetetlen háború képzete. Az időpontok állandóan kitolódtak. Az emigránsok legfőbb feladatuknak tekintették a háború utáni időre való felkészülést és politikai programok megfogalmazását arra az esetre, ha valóban út az óra és ismét mód nyílik a közügyekben való tényleges részvételre. Mindebből nem lett semmi, a történelem

egészen más irányba fordult, de a negyvenes évek végén és az ötvenes évek elején sokan komolyan gondolták, hogy előbb vagy utóbb ismét bekapcsolódhatnak országuk politikai életébe.

Kovács Imre is ezek közé tartozott, mégha a valóságos tényeket és lehetőségeket illetően sokkal mértéktartóbb és realistább volt, mint más magyar emigráns politikusok. Amikor 1948-ban elindult a Magyar Nemzeti Bizottmány szervezése, mint a Nemzeti Parasztpárt volt főtitkára és üv. alelnöke jogosnak és méltányosnak érezte, hogy egy nemzeti képviselőnek helyet kapjon. Elsősorban arra való tekintettel, hogy e testületnek komoly esélye volt az Egyesült Államok részéről történő elismerésre és arra is, hogy adott esetben végrehajtó bizottságát ellenkormányként tekintik, nemcsak az Egyesült Államok, de ha valóban fegyveres konfliktusra kerülne sor, más nyugati államok is. Ez, persze nem következett be. A washingtoni kormány többször is intette a Nemzeti Bizottmány vezetőit, hogy ne tekintsék magukat ellenkormányként, legfeljebb menekült-parlamentként, de feltételezhető, hogy készenlétben tartotta őket arra az esetre, ha háború következtében a diplomáciai viszony a magyarországi kommunista kormánnyal megszakad. Kovács Imre nem volt a végrehajtó bizottság tagja, de fontos feladatot kapott, elsősorban a sajtó és propaganda ügyekben. Hogy miért nem lett soha a - majdani esetleges ellenkormány szerepére kiszemelt - végrehajtó bizottságnak a tagja, annak két oka volt. Az egyik az, hogy íróként és publicistaként a Szabad Európa Bizottság sajtó- és kutatóosztályának alkalmazottja volt, amit összeegyeztethetetlennek érzett a végrehajtó bizottsági tagsággal, a vele együttjáró elsődlegesen politikusi szereppel. A másik ok személyi természetű volt. A végrehajtó bizottság semmi jelét nem mutatta annak, mintha igényt tartana Kovács Imre bevonására. Túlságosan erős és határozott egyéniség volt ahhoz, hogy bárki partnernek szívesen látta volna. Az egész együttésben - talán kevés kivételtől eltekintve - ő volt a legfelkészültebb és leginkább politikusi alkat, ami többekből, különösen az ambiciózusabbakból, idegenkedést, irigységet és féltékenységet váltott ki.

Kovács Imre politikai súlyát gyengítette, hogy nem állt mögötte nagyobb tábor és nemzetközi összeköttetés. Háttéré a népi mozgalom nyugatra került tagjainak parasztpárti csoportja volt, amely rajta kívül négy volt országgyűlési képviselőből, négy-öt volt magasrangú állami és diplomáciai tisztviselőből, valamint néhány újságíróból és pártfunkcionáriusból állt. Az együttesnek erősen intellektuális jellege volt, szellemi és irodalmi célok is vezérelték, sokkal inkább mozgalomban - a népiség nyugatra szakadt ágában -, mint pártban gondolkodott. Ennek következtében az erők összefogásában és helyes felhasználásában elmaradt más politikai tömörülések mögött. Nemzetközi hátvédje sem volt. Kovács Imre egy alkalommal az emigráció legárvább csoportjának nevezte. A nyugatra került kereszténydemokraták mögött ott álltak az erős nyugati kereszténydemokrata pártok, a szociáldemokraták mögött az ugyancsak erős és több országban kormányon lévő szociáldemokraták és szocialisták, az őket összefogó Szocialista Internacionáléval és szakszervezetekkel, a liberálisok számíthattak a liberális és különböző polgári pártokra, az arisztokraták az európai arisztokrata összeköttetésekre, a zsidó magyarok az európai és amerikai zsidó szervezetekre, csak a népiek és közöttük a parasztpártiak álltak egymagukban, mert nyugaton nincsenek vagy nagyon gyengék az agrárjellegű pártok, a parasztszövetségek merőben hivatási és érdekképviselői szervezetek, emigránsokat legfeljebb elhelyezkedésben és szakmai továbbképzésben támogattak. Politikai súly és nemzetközi összeköttetés nélkül mi más maradt a népi csoportnak, mint a szellemi tevékenység, az irodalom, az értelmiségi munka. Ami nem volt idegen vagy terhes a nyugatra szakadt népieknek, hiszen ez volt az igazi működési területük és tevékenységi körük. Igazán jelentőset és maradandót, Kovács Imrét is beleértve, az irodalomban és közgondolkodásban alkottak.

1949-ben azonban még a politikai feladatok álltak az előtérben. Kelet és Nyugat párviadalában, a megindult hidegháborúban nem lehettek tétlenek, hiszen emigrálásuk indoka és értelme az volt, hogy külföldön folytassák a Magyarországon megkezdett küzdelmet a függetlenségért és demokráciáért, a szabad, nyitott társadalomért és a parlamentáris kormányzati rendszerért. Kovács Imre az 1945-ös koalíciós politika alapján állott, ennek legalitását és visszaállításának szükségét vallotta, szembehelyezkedve a nyugati magyarok körében akkor rendkívül elterjedt 39-es koncepcióval, amely a háború előtt megválasztott parlamentet tartotta törvényesnek, következésképpen a 45-ben bekövetkezett fordulatot, mivel e nézet képviselői szerint kényszer következménye volt, törvénytelennek. De szemben állt Kovács Imre azokkal a „koalíciós” politikusokkal is, akik hajlandók voltak a negyvenötös szemléletet felvizezni, tehát a 45-ös legalitásnak az alapján született Nemzeti Bizottmányt a 39-es parlament tagjaival, válogatás nélkül, kiegészíteni. Mivel ehhez a kezdeményezők a „széles emigrációs alapot és együttműködést” kívánó „illetékes” amerikaiak hozzájárulását is megnyerték, Kovács Imre az elszigetelődést elkerülendő elfogadta a vegyes 39-45-ös összeállítást, azzal, hogy csak azok a 39-es törvényhozók vehetők be a nemzeti képviselőbe, akik nem vétettek az emberiség ellen, nem álltak vad eszmék szolgálatában és nem szolgáltatták ki az országot a hitleristáknak.

Kovács Imrének Magyarországon gyakran szemére vetették, hogy mint politikus együttműködött az amerikaiakkal és kenyerét mint politikai kutató és helyzetelemző amerikai intézményeknél kereste meg. Ennek magyarázata a korban és az emigráns lehetőségekben keresendő. A háború utáni koalíciós politikai garnitúra nyugatra távozott tagjai eredményes tevékenységet csak akkor folytathattak, ha számíthattak

támogatásra az őket befogadó országok kormányai vagy erre rendelt intézményei részéről. Ezek a kormányok, mégha megromlott is viszonyuk, diplomáciai kapcsolatban álltak a budapesti kormánnyal. Az elüldözött vagy önként távozott politikusokat tehát vagy nem támogatták, vagy a támogatásnak valamilyen közvetett módját választották. A nyugat-európai kormányok az előbbi, az amerikai az utóbbi mellett döntött. A menekült politikusoknak szinte nem is voltak alternatívái, ki voltak szolgáltatva a meglévő adottságoknak és az amerikaiakkal való együttműködést csak azok kerülhették meg, akiknek akadtak más támogatóik (mint például a szociáldemokratáknak Londonban a Szocialista Internacionálé), vagy akikkel a washingtoni szervek politikai okokból nem akartak érintkezésbe lépni (például a szélsőjobboldali pártok és csoportok). Az Egyesült Államokkal való szóértést és együttműködést csaknem kizárólag ezek marasztalták el, mások nem, még azok sem, akiknek fenntartásaik voltak némely amerikai politikai lépésekkel szemben, vagy más okokból bíralták a hivatalos vagy félhivatalos szervek képviselőit. Kovács Imre nem volt kritikátlan együttműködő. Jeles politikai gondolkodó és kitűnő író lévén, mindenki másnál meggyőzőbben tapintott rá a washingtoni politika fogyatékosaira, a magyar viszonyokban való olykor kiáltó járatlanságára és olykor meglehetősen rossz emberismeretére, de úgy látta, hogy a demokrácia visszaállítása az Egyesült Államok és a magyar emigráció közös célja, ami elegendő alap a szóértésre és együttműködésre.

Bennünket, akik híveinek és társainak számítottunk, ebben az irányban befolyásolt, meghagyva azonban mindenkinek a szabad mérlegelés és döntés jogát. 1949 tavaszán érettnek látszott az idő, hogy politikai szervezetként is jelentkezzünk, mármint a volt parasztpártiak. Március 8-án azt írta nekünk, hogy „most már nem érdemes, de nem is szabad várni, és meg kell csinálni a Parasztpártot.” Arra kért minket, hogy gondolkodjunk és írjuk meg, hogyan képzeljük el a jelen körülményeinek megfelelő programot, a megalakulást, szervezkedést, kapcsolatteremtést, hozzáátve, hogy „a pártalapítás e pillanatban nem is annyira politikai szempontból fontos, mint felelősségvállalásból, hiszen mindaddig, amíg valamilyen fordulat nem jön a nemzetközi politikában, elképzelhetetlen az aktívabb pártélet, de azzal, hogy megcsináljuk a Parasztpártot, nagy felelősséget vállaltunk magunkra, mert el kell látnunk a magyar parasztság képviselőit és azontúl mindent, ami a parasztsággal összefügg, rajtunk mérnek le, velünk kapcsolatban ítélnék meg, és ez olyan nagy felelősség, amit csak közösen vállalhatunk és viselhetünk.” Óvott attól, hogy osztálypártra gondoljunk. „Ha a Parasztpárt csak a parasztság képviselőit akar vállalkozni, máris szektárius jelleget vesz föl, mert ne a parasztság képviselője legyen a célja, hanem a parasztság beemelése a hatalomba és a saját elképzelése szerinti országvezetés.” A pártalapítás azért is látszott időszerűnek, mert Magyarországon a Parasztpárt megszüntette működését és noha formálisan megmaradt, gyakorlatilag nemlétezőnek volt tekinthető.

Az emigráns párt mégsem alakult meg, nem külső kényszerítő körülmények vagy a terv irrealitása miatt, hanem azért, mert a pártalapítás kérdésében nem sikerült egyezsége jutni. A potenciális alapítók többsége - az értelmiségiek, Kovács Imrét beleértve - mellette, a kisebbség - a két volt parasztképviselő - ellene foglalt állást. Az alternatíva az volt: önálló párt, vagy csatlakozás a Nagy Ferenc által a parasztegység jegyében alapított emigráns Magyar Parasztszövetséghez. Az önálló fellépés és szervezkedés mellett megvolt a többség, de Kovács Imrének az volt a nézete é ezt a többiek is elfogadták, hogy nem lehet Parasztpártot alapítani úgy, hogy abból a parasztok hiányoznak. Noha helyzetünket és szerepünket illetően nem voltak vérmes reményeink, valamennyien beléptünk a Paraszt szövetségbe, amelyben Nagy Ferenc mögött Kovács Imre amolyan második embernek számított, de hamarosan ki is léptünk, mert az Amerikában alakult Parasztszövetség nem olyan képet mutatott és nem úgy működött, mint ahogyan azt az Európában maradt volt parasztpártiak elképzelték. Ismét ment tehát mindenki a maga választotta úton. Kovács Imre és Amerikába került néhány híve, ha fenntartásokkal is, de a Parasztszövetségben működött, az Európában maradtak a Látóhatár című folyóirat körül igyekeztek kiépíteni egy népi beállítottságú inkább szellemi, mint politika csoportosulást. Az idő ezt a társaságot igazolta, irodalmi és általában szellemi tevékenységével politikai befolyást is gyakorolt, a közvélemény formálásában részt vett és létjogosultsága akkor is megmaradt, amikor a politikai kezdeményezések és vállalkozások felett eljárt az idő.

Kovács Imrének sok ellenfele, sőt ellensége volt. A jobboldalon é; szélsőjobboldalon nem bocsájtották meg neki a földreformért vívott harcát, az ellenállásban való részvételét, a kommunistákkal való együttműködést. Még a Bizottmányon belül is elmarasztalólag hivatkoztak a Paraszt-párt baloldaliságára, felújítva a fiókpárt rágalmát és Kovács Imrét is felelőssé téve a Rákosinak tett engedményekért. Eckhardt Tibor „micisapkásokat” emlegetett vele és pártjával kapcsolatban, szegénységi bizonyítványt állítva ki az emigrációban uralkodó politikai kultúráról. Kovács Imre nem volt érzéketlen az ilyen és még ennél is visszataszítóbb rágalmakkal szemben, minket azonban mégis arra biztatott, hogy tegyük a magunkét és ne törődjünk a támadókkal. Egy levelében ezt írta nekem: „Gondold csak meg, hogy azok, akik ma kiabálnak, hová lesznek 4-5 év múlva. Az emigránsokra mint tömegre nem érdemes építeni, mert még a homoknál is lazább alapzatnak bizonyulnának. Ha pedig ez így van, akkor nem érdemes leereagálni az emigráns politika mindennapos mozgását. Hova vezetne, ha legkisebb rezdülésre is úgy reagálnál, hogy az teljesen kimerítene, s a végén, az igazi küzdelem elérkeztekor nem lenne erőd a harchoz. Ezzel nem azt mondom, hogy szemet kell hunyni minden felett, sőt a demokratikus szellemi csatározást tovább kell vinni, de egyelőre

a Márciusi Front alakzatát kell felvonnunk, mert még csak ott tartunk az új kibontakozást illetően... A szemeteket az országra fordítátok, s hagyjátok az emigráció ostoba dolgait, hiú vágyait, s akkor az sem fog bántani benneteket, hogy ez, vagy az miért választmányi tag, s ti miért nem vagytok azok..." Ugyanebben a levelében azt ajánlotta, tanuljunk nyelveket, legalább egyet mindegyikünk beszéljen tökéletesen, tartsunk lépést a hazai fejlődéssel és ne szakadjunk el a magyarországi eseményektől.

Mindenekelőtt türelemre és a tennivalók átgondolt sorrendjére intett.

Mindent a maga idejében - ez volt cselekvései vezérlő motívuma. Elterjedt és népszerűvé vált megállapításai közé tartozott az a többször hangoztatott (és egy levelében nekem is írt) mondása, hogy „a sztálingrádi csatát csak Sztálingrádnál lehet (ill. lehetett) megvívni. Előbb, mondjuk 1941-ben és a Donnál, nem!" Ehhez mindvégig igyekezett tartani magát.

Kovács Imre összekötő kapocs volt a parasztpártiak, tágabban a népiek szellemi munkát illetve politikai működést vállaló két csoportja között, íróként az előbbiben, politikusként az utóbbiban igazolta kivételes képességeit és rátermettségét. Mint a hajdani Parasztpártban Veres Péter, a népi és parasztpárti emigrációban Kovács Imre volt a kiegyenlítő, az egységet biztosító erő. Tekintélyét, elsőbbségét mindenki elismerte és több belső konfliktust éppen az iránta megnyilvánuló bizalom simított el. És ha némelyek ebben vagy abban nem értettek is egyet vele, a szakításig senki sem ment el.

Helyzete az emigráns politikában nem volt könnyű és egyszerű. Ahhoz, hogy az emigráns közéletben benn maradhasson és szerepet játszasson, sokszor kompromisszumokat kellett kötnie. Nem állott mögötte olyan erő, amely felfogását diadalra juttathatta volna. Amire elsősorban támaszkodhatott, az politikusi tehetsége, kivételes elemzőképessége és tárgyalókészsége, minden szektás bezárkózottságtól és elszigetelődéstől irtózó nyitottsága volt. Ennek tudható be, hogy elveinek és nézeteinek sérelme nélkül tudott az emigrációs politikai színpadon minden árnyalatát képviselő személyekkel szót váltani. Hívei nem minden lépésével és cselekedetével, kezdeményezésével és kapcsolatával értettek egyet, sok vita folyt abban a kis körben is, amely szűkebb baráti környezetét alkotta, de nem emlékszem olyan esetre, amikor bárki is politikai tisztességét vagy népi elkötelezettségét megkérdőjelezte volna. Válságos helyzetekben ugyanúgy egy táborban voltak, mint annak idején a népi írói mozgalom tagjai.

Irodalom és politika között állandóan helyet váltogatva arra törekedett, hogy írói természetét - egy angolul megjelent regénnyel, több igényesebb politikai esszével, számos helyzetelemzéssel, kommentárral és cikkel - gazdagítsa, másfelől az emigrációs politikai életben való jelenlétét állandóan bizonyítsa. Amikor egy nem általa okozott, de könnyelműsége és jóhiszeműsége miatt őt is komolyan érintő politikai botrányba belekeveredett, úgy látszott, hogy emigráns közéleti pályafutása jó időre megszakad. Nem így történt, mert ellenfeleinek elég volt a személye körüli botrány, ő pedig áhítozott a politikai szerep után, tehát hamarosan ismét az események homlokterében találjuk, miután nem nélkülözhetette közreműködését az a testület (a Nemzeti Bizottmány) sem, amely tevékenységének keretétől szolgált.

Kovács Imre politikai gondolkodói, írói és cselekvő emberi természetének legfontosabb eleme a realitások iránti rendkívüli érzéke volt. Ez különösen akkor vált hasznára, amikor a világhelyzet alakulása folytán a merev szembenállást, a konfliktusokban való gondolkodást, a fekete-fehér szemléletet felváltotta az árnyalatok iránti érzékenység, a társadalom mélyén végbemenő folyamatok felismerése és kellő értékelése, a jó és rossz közötti felelősségteljesebb különbségtétel, a pontos helyzetismeret és gondosabb mérlegelés. A Sztálin halálát követő évekre, több kelet-középeurópai országban észlelhető szellemi erjedésre, a magyarországi „új szakaszra" és a kommunista világban bekövetkezett változásokra gondolok. Ez az időszak mutatta, hogy Kovács Imre nem e végsőkéig kiélezett helyzeteknek, nem a mindent tagadás és elítélés kényszerének (ami elkerülhetetlen volt a kultusznak nevezett személyi önkény éveiben), hanem a valóságos politizálást lehetővé tevő enyhültebb és mérsékeltebb közviszonyoknak az embere. Amikor a korábbi helyzetekben oly hangos politikusoknak mind kevesebb és színtelenebb lett a mondanivalója, Kovács Imre nézete és véleménye az emigrációs közélet egy jelentős és befolyásos rétegének hangulat- és érzelemváltozását tükrözte. A kor kérdéseire adandó helyes feleletek megtalálását nagy mértékben elősegítette a külpolitika iránti lankadatlan érdeklődése és a széles körű tájékozódás révén megszerzett hatalmas ismeretanyag a nemzetközi erőviszonyok alakulásáról, a világban végbemenő fordulatokról. Az elsők között volt, akik észrevették, hogy Magyarországon 1953 nyarán jóval több történt, mint a miniszterelnöki tisztségben bekövetkezett személycsere és 1955-ben olyan folyamat indult el a világpolitikában, amelynek hatása napjainkban is észlelhető. A konfrontációs politikát a nagyhatalmak viszonylatában is felváltotta a békés versengés és az ellentétek enyhülésébe vetett remény. Kovács Imre meghirdette az úgynevezett gradualizmust, ami azt jelentette, hogy az emigráció elérhető és megvalósítható célokat tűzön ki, reális követeléseket fogalmazzon meg és kis léptekkel, fokról fokra közelítse meg mindannyiunk vágyának, a független és demokrata Magyarországnak a megvalósulását. 1956 elején, „Kijózanult emigráció" című és a Látóhatárban megjelent híres cikkében annak tudomásulvételét sürgette, hogy „mindannyiunk mandátuma lejárt. A politikai képviselőket, a feltételezett megbízatásokat kegyetlenül szétszakította az idő. Tagadásunk, makacs ellenkezésünk a hazai átalakulással szemben mit sem ér: a

magyar társadalom átrétegződött és egy új nemzet formálódott, kovácsolódott ki a kommunista uralom alatt, amely nálunknál jobban ismeri és alkalmazza a túlélés történelmi módszereit, mindennapos taktikáját, okos és ravasz praktikáit... Mandátumunktól megfosztottan, újabb megbízatást úgy szerezhethetünk, ha a népünk képviselőit a gyorsan változó nemzetközi helyzetben a lehetőségek és magyar érdekek azonnali és pontos egyeztetésével látjuk el ... nehogy a következő évek bizonyára még zavarosabb eseményei közben irányító nélkül maradjunk és utat veszítsünk." Kovács Imre hozzátette, hogy „a Nyugat nem indít háborút azért, hogy a kelet-európai országokat felszabadítsa". Ezt a folyóirat következő számában azzal egészítettem ki, hogy ha ennek ellenére bármely kelet-közép-európai országban mégis előre nem látható események történének, az érintett népek a nyugati hatalmak (miután ezek magukévá tették a békés egymás mellett élés gondolatát) támogatására legfeljebb a diplomácia szintjén és rokonszenvenyilvánítás formájában számíthatnak. Az események minket igazoltak, de azt megelőzően Kovács Imre (velem együtt) főleg amerikai magyar emigrációs körök részéről éles támadásokban részesült, sőt a Petőfi Kör elleni budapesti rákosista határozattal egy időben a Magyar Nemzeti Bizottmány ugyancsak határozatban ítélte el „téves nézeteinket".

A Kovács Imre által „új nemzet"-nek nevezett magyar nép 1956. októberi forradalma és annak kudarca, a tömeges menekülés újra pezsgésbe hozta az emigráns közéletet és abban Kovács Imre is tevékenyen részt vett. A Nemzeti Bizottmánynak ahhoz a szárnyához tartozott, amely 1956-ban új kiindulópontot látott és szakítva a konzervatív, jobboldali erővel, az ötvenhatos menekültek demokrata csoportjaival kívánt új emigrációs politikai központot kialakítani. Ebbéli fáradozásait megnehezítette, hogy egyfelől az előbbieknél nagyobb szükségességet kellett éreznie levonni, másfelől az ötvenhatosok abban a hiú reményben kezdtek el (túlságosan bízva az irántuk megnyilatkozó nemzetközi rokonszenvenben) politikai tevékenységüket, hogy a 47-es demokraták és az ötvenhatos magatartásukért elmarasztalt amerikaiak nélkül eredményt érhetnek el. Végül mégis megszületett az egyezség, amerikai patronátussal, mert az ötvenhatosoknak is be kellett látniuk, hogy a nyugat-európai kormányoktól támogatást nem várhatnak és csak amerikai segítségben reménykedhetnek. Az egyezség alapján létrejött új nemzeti képviselőben, a Magyar Bizottságban Kovács Imre is helyet kapott és jelentősebb szerepet játszott, mint a korábbi Bizottmányban. Személyes tekintélye és megbecsültsége azonban nem társult erősebb politikai háttérrel, mert az ötvenhatos menekültek között csak elvétve lehetett volt parasztpártit találni. Az a kísérlet is megbukott, hogy létrejöjjön az ötvenhatos Petőfi Párt emigrációs képviselője, jóllehet a Magyar Bizottságban Kovács Imre és társai ennek tagjaiként vettek részt. A formális megalakulást ezúttal az európaiak hiúsították meg, részben kiábrándulva az emigráns politizálásból, részben több örömet és kielégülést találva a szellemi munkában.

Kovács Imre életében ezután egy olyan korszak kezdődött meg, amely a nemzetközi politika színterére vitte. Több ázsiai, dél-amerikai és európai országban járt, felkeltendő a figyelmet a levert forradalom, a magyar nép jelen állapota és törekvései iránt. Jelentéseiből és nyilvánosan megjelent beszámolóiból kiderült, hogy mindenütt rokonszenvenvel fogadták, de tényleges és a dolgok menetét megváltoztató eredményeket nem ért el. Ugyancsak sikertelenül végződött annak az intézménynek - az International Center for Social Researchnek - a tevékenysége, amelyet amerikai szervek Kennedy elnök dél-amerikai terveinek szellemében azzal a céllal alapítottak, hogy a szövetséges kormányokat az agrárszegénység megszüntetésének szükségéről, egészségesebb földbirtokviszonyok hasznáról meggyőzzék és ezzel a kommunista, castroista propaganda alól a talajt kihúzzák. Kovács Imre fiatal magyar szakemberek bevonásával munkához látott harmincas évek Magyarországnak szociális kérdéseire hasonló problémák megoldásán fáradozott, de hamar be kellett látnia, hogy az uralkodó rend és azt képviselő kormányok a társadalmi reformoktól irtóznak, Kennedy utáni amerikai kormányoknak is fontosabbá vált dél-amerikai partnereik rokonszenve és az ENSZ-ben leadott kedvező szavazata, min meghirdetett társadalmi reform. Kovács Imre csalódottan zárta be intézete irodáját, régi munkaadója, a Szabad Európa Bizottság is csak erős szakszervezeti nyomásra vette vissza alkalmazottai közé és nyugdíjba vonulásáig képességein aluli munkával töltötte idejét.

Publicisztikai tevékenysége azonban nem csökkent, az Új Látóhatárban tanulmányokat és kritikákat, egy kanadai hetilapban rendszeres külpolitikai kommentárokat közölt. 1968 márciusában „Mi a nemzet? Mi a magyar című cikkében a mai, modern magyar nemzetről szólva megállapította hogy „levetette a rurális vonásokat, urbánus, teljesen iparosított és mobil. Merev szuverenitását felcserélte rugalmas és kölcsönösen előnyös nemzetközi kapcsolatokkal, kultúrája védi az elszíntelenedéstől, - műveltsége ugyanakkor egyetemes, életformája mechanikus..." Hozzátette, hogy nemzeti romantikának vége, a nemzeti realitás a magyarnak azt az utat kínálja, amelyre a nyugati népek léptek. „A realitásokhoz igazodó vagy igazított magyarnak - folytatta - azt is tudomásul kell venni, hogy a Szovjetunió (szereti vagy sem) a szomszédja. A forradalomban és a forradalom óta eleget hallottuk, hogy egy szabad Magyarország semleges akar lenni a finn vagy az osztrák példa nyomán. Ez is rendben lenne, de csak a finn vagy az osztrákok fegyelmével! Kalandra, oktalan hősiességre nincs több lehetőség, az üres antikommunista jelszavak mit sem érnek, az adottsági figyelembevételével kell felkészülnünk és berendezkednünk a jövőre." Intelmét, mint a cikk megjelenését követő vita mutatta, nem mindenki volt hajlandó követni, abban a tévedésben élve, hogy

emigránsnak, bárhogyan fordul is a világ, meg kell maradnia a tagadás és az elutasítás álláspontja nem méltányolhatja az emigrálását okozó politikai rend semmilyen cselekedetét és nem egyezkedhet azokkal, akiknek menekülsorsát köszönheti.

Kovács Imre ezúttal azonban már nem volt oly egyedül, mint 1956 tavaszán. A világ és benne Magyarország fejlődése megtette a magáét mind többen gondolkodtak oly józanul és higgadtan, mint ő. Mind többi érezték, hogy negatív jelek ellenére is mily sok pozitívumot produkált ötvenhatos tanulságokat levonó magyar nép és kedvezőtlen körülményi között is mennyire megizmosodott a nemzet. A merev és üres antikommunizmust felváltotta egy korszerűbb és józanabb magatartás, nem hallgat el ugyan a nélkülözhetetlen bírálatot és egy demokrata politika alapelve de mindig készen a jó irányú változások felismerésére és tudomásulvételére, a magyar nép teljesítményeinek méltánylására, az ország irányítói helyes cselekedeteinek észrevételére. Kovács Imre helyeselte és reménykeltőnek tekintette az 1975-ös helsinki konferenciát, a magyar korona Magyarországnak való visszaszolgáltatása mellett foglalt állást 1977-78-ban és kritikai fenntartásokkal ugyan, de örömmel üdvözölt minden lépést, amelyet a hatalmon lévők a lakosság életkörülményeinek javítása és szabadságuk körének tágítása érdekében tettek.

Mi maradt ki a mérlegből? Talán az az észrevétel, hogy többet alkothatt és maradandóbb eredményeket érhetett volna el, ha a politikában képességeinek és elhivatottságának jobban megfelelő szerephez jut és ha írói munkájába legalább annyi energiát fektet bele, mint a politikaiba. Megírt számos nagyfontosságú művet, utoljára a „Magyarország megszállása” című könyvet, de adós maradt a népi mozgalom eszmekörével, a népiség történetével és a maga népi írói múltjával foglalkozó nagy lélegzetű és átfogó jellegű, a téma alapkönyvévé válható alkotással. És talán egy olyan művel is, amely ugyancsak nagy igénnyel a forradalom utáni Magyarországot mutatta volna be. Ennek csak részleteit dolgozta ki, de az összefoglalásig nem jutott el.

Benne mindnyájan, akik közéről ismertük és munkatársai lehettünk, a politikai realizmus utolérhetetlen képviselőjét tiszteltük. Amikor harmadik felesége szülővárosának temetőjében járt, elgondolkodott az úton, amelyet Felső-Göböljárastól a georgiai Columbusig megtett. „S miközben végzem a számadást - írta később - minduntalan Bethlen János tételét mormolom: azt tettük, amit lehetett, noha tudtuk, hogy mit kellett volna tenni.”

Valóban, azt cselekedte, amit lehetett, noha olykor mást tett volna vagy úgy érezte, hogy mást kellene tennie.

(1989)

KOVÁCS IMRE ÖRÖKSÉGE

Aki 1913. március 10-én született, öregnek ugyan nevezhetné magát, de ha testi és szellemi erejének teljében van, a politikai életben még mindig találhatna szerepet és feladatot, különösen, ha olyan ismeretekkel és tapasztalatokkal rendelkezik, amelyekben nem bővelkedik az őt körülvevő társadalom. *Churchill* nyolcvanéves korában második miniszterelnökségének és pártvezérségének végéhez közeledett, *Adenauer* pedig harmadszor nyert parlamenti választásokat és került a kancellári székbe. Ha eltekintünk is ettől a két sokszor emlegetett példától, az újabb kori történelemben többször találkozzunk hasonló esetekkel.

Kovács Imre, ha nem halt volna meg 1980 őszén, most lenne nyolcvanéves. Nem tudhatjuk, bekapcsolódott volna-e a magyarországi politikai közéletbe, és kamatoztatta volna-e kétségtelenül nagy tekintélyét. Vagy maradt volna New Yorkban, és kívülről figyelte volna-e az újjászületett magyar demokrácia kezdő lépéseit? Követhette volna a hazába való visszatérésével *Varga Béla*, *Király Béla* és *Varga László* - három közeli amerikai barátja - példáját, de dönthetett volna úgy is, hogy politikai szerepvállalás nélkül igyekszik jó irányba befolyásolni a demokratikus kibontakozást és fejlődést.

Vajon mit kaphatott és mit hasznosíthatott volna közvetlen útmutatásaiból és tanácsaiból a magyar társadalom? Erre is lehetetlen felelni, mert nem tudhatjuk, született realistiként hogyan ítélte volna meg az ország lehetőségeit és feladatait, milyen utat ajánlott volna a szabad választásokból alakult kormánynak és azt irányító kormánykoalíciónak.

Maradjunk tehát annál, hogy mit tartalmaz szellemi hagyatéka, és mi az az örökség, amelyet az életben maradtak és a fiatal nemzedék őrizetére bízott.

Elsőnek az életpálya tanulságait lehetne megemlíteni. E pálya gazdag volt fordulatokban és gyakori újrakezdésekben. Paraszti származása meghatározta egész életét. Ezt annak az osztálynak a szolgálatába állította, amelynek elesettségét és kiszolgáltatottságát kora ifjúságától tapasztalta, falukutatóként - vagy Illyés kifejezésével élve, faluvizsgálóként - a tudomány és a nép sorsáért felelős rétegek számára pedig rendkívül alapossággal leírta. A parasztságnak nem dicsőítője és nem felmagasztalója volt. Távol állt tőle a húszas és harmincas évek paraszttromantikája. Sokkal inkább arra törekedett, hogy a mezőgazdasági lakosság állapotáról és a falusi bajokról pontos látéleletet készítsen, az orvoslás útjait és lehetőségeit felderítse, a szükségesnek látszó polgárosodás és önállósodás útját egyengesse.

Ugyanakkor tanult és városi ember is volt. A parasztleletforma csődjét állapította meg, és a felemelkedést a jogokban való arányos részesedéstől, a parasztok földhöz juttatásától, polgárosodásától, a nemzetbe való beemelésétől várta. Ezért vállalt az írói munkán kívül és felül politikai szerepet is. Részt vett a Márciusi Front, a Nemzeti Parasztpárt megalakításában, a parasztok lapjának a Szabad Szóvak az elindításában és a függetlenség jegyében kezdett ellenállási mozgalom megszervezésében. A *néma forradalom* című könyvének utószavával fiatalos hetykeséggel üzent a latifundiumok urainak, hogy nem kell félniök, nem lesz Magyarországon parasztforradalom, mert az agrárproletariátus egykével, kivándorlással, szektákkal önmagát pusztítja, és nem a felette terpeszkedő rend ellen támad. Valóban, Kovács Imre a forradalom helyett a reform útját ajánlotta, és a magyar társadalom békés átalakításával, elsősorban demokratikus közviszonyok teremtésével, a jogegyenlőség kivívásával vélte a fejlődést szolgálni.

E törekvésében nem befolyásoltatta magát a népi-urbánus ellentétnek nevezett álproblémától, és nem bonyolódott bele erről folyó vitákba. Jól tudta, hogy a szélsőjobboldali eszmékkel és a náci fenyegetettséggel szemben a demokráciáért vívott harc és a társadalmi reform a legjobb védőszer. Jóval hatékonyabb és maradandóbb, mint a magukat urbánusoknak nevezők cikkek írásában, felhívások és tiltakozások megfogalmazásában kimerülő antifasizmusa. Kovács Imre a fasizmus ellen a nemzet, főleg a parasztság megszervezésével és demokráciára nevelésével harcolt. De keményebben is, amikor annak következett el az ideje.

A második világháború végét követő három esztendőben a demokratikus kísérlet elindítói és a demokratikus rend megalapozói között találjuk. Korán észrevette a kommunisták álnok mesterkedéseit és a demokrácia jelszavával indított hódítási szándékait. „Mi a kommunistákkal 1945-ben demokráciára szövetkeztünk” - mondta, és csalódottan állapította meg, hogy a magukat demokratáknak álcázó szélsőbaloldali partnerek új önkényuralmat és a parasztságnak új szolgátságot terveznek. Amikor 1947. február végén a szovjet biztonsági szervek elhurcolták Kovács Bélát, a Kiszgazdapárt főtitkárát, ebben a magyar szuverenitás megsértését látta, és hátat fordított annak a kormánykoalíciónak, amely tehetetlenül és tétlenül viselte el a felháborító inzultust.

Ezt megelőzően még felemelte szavát a magyar politikai élet végzetes polarizációja ellen, és *Bibóhoz* hasonlóan a középben állók összefogását sürgette a demokrácia megmentése érdekében. Politikai középnek a kiszgazdapárt és a parasztpárt paraszti tömegeit, valamint értelmiségi tagjait, a kereszténydemokrácia híveit és a szociáldemokrata pártot tekintette. A világot irányító erők viszonya azonban nem úgy alakult, hogy e koncepcióját gyakorlati valósággá lehetett volna tenni, és noha 1947 nyarán még megpróbálkozott a parasztegység megteremtésével, demokratikus parlamenti parasztblokk létrehozásával, hamar be kellett látnia, hogy a meg-szállási állapot megszűnéséhez fűzött reményei meghiúsultak. A megszállás a békeszerződés érvénybe lépése után más egyezmények alapján folytatódott. A belső küzdelem lehetetlenné válván nem maradt más választása, mint elhagyni az országot, és a demokráciáért vívott harcot a nyugati emigrációban folytatni.

A száműzetésben is következetesen kitartott a népiség eszméje mellett, természetesen a megváltozott körülményekre, erőviszonyokra és más adottságokra való tekintettel. A népi gondolatot nem tartotta elavultnak és nem utalta a történelem körébe, hanem továbbra is időszerűnek vélte, mivel annak figyelme szerinte nem korlátozódott a régi magyar problémák kezelésére. Alkalmazkodva az állandóan változó társadalmi feltételekhez, a kor kérdéseire korszerű válaszokat keresett. Kovács Imre értelmezése szerint a népiség - vagy idegen szóval populizmus - az ország bajainak gyógyítására nép, nemzet, haladás, szociális érzékenység, demokratikus társadalomrendező elv és hatékony működési mechanizmus kölcsönhatásain nyugvó, előnyös megoldásokat kínált. Noha szoros barátság nem kötötte egymáshoz a népiség két meghatározó alakját, Kovács Imre eszmeileg a Bibó István által ajánlott úton járt.

Személyiségének rokonszenves vonása volt, hogy felismerte korábbi tévedéseit, és nyíltan vallott hibáiról. Száműzetésében többször is kitért ezekre, és őszinte megbánást mutatott másokkal szembeni igazságtalanságai és méltánytalanságai miatt, mint például *Németh* László és más írói társai megítélése, valamint a svábok kitelepítése ügyében.

Idősebb korában több hajdani ellenfelével megbékült, és fontos ügyekben hajlandó volt összefogni régi vetélytársakkal. Ebben is jelentkezett a népiek némely köreiből nem mindig megértéssel fogadott készsége mások megértésére és a kompromisszumra.

Példát adott vitastílusból is. Tudott rendkívül erélyes és szigorú lenni, de soha nem volt bántó és sértő. Közös munkánk évtizedei alatt megszámlálhatatlan kézírata került a kezembe, és láttam a gépiratokon kézzel végrehajtott javításait. Gyakran tompított és enyhített élesre sikerült első fogalmazásokat. Látszott, hogy nem akart becsmérelni, ócsárolni, gyalázkodni, még ha erős volt is bíráló hajlama.

A népi mozgalomnak azok közé a kiemelkedő alakjai közé tartozott, akik hitelesen testesítették meg a népiség elveit és törekvéseit. Az eszmei következetesség jellemezte, de ugyanakkor az ellenérvek iránti fogékonyság. Radikalizmust hirdetett olyan politikai ügyekben, amelyekben csak gyökeres változtatások, avult nézetek, elképzelések, viselkedési módok határozott elvetése kecsegtetett megnyugtató eredménnyel. A hagyományok ápolását javasolta, ahol értékek megvédéséről és a kor követelményeit is kielégítő szokások megőrzéséről volt szó. Nemzeti öntudatot, önbecsülést és illyési értelemben vett patrióta magatartást sürgetett. Érzékenyen reagált, ha a nemzet érdekeivel szembeni közönyt, a nemzetinek a nemzetközi mögé való utasítását, a nemzeti jelképek megcsúfolását tapasztalta. A nemzetre való hivatkozást azonban sohasem fogadta el maradi vagy a demokrácia alapelveivel szemben bizalmatlanságot keltő nézetek és törekvések igazolásának és menlevelének.

(1993)

EMLÉKEK KOVÁCS IMRÉRŐL

Személyesen 1945-ben ismertem meg. Egyszerű, de lelkes és tevékeny tagjaként a Nemzeti Parasztpártnak, amelynek akkor ő főtitkára volt. Ez legfeljebb az én életemben volt esemény, kevésbé az övében, hiszen százszor annyi emberrel volt dolga, mint nekem és értékes munkák, jelentős tettek, országos hírű barátok álltak mögötte, míg én pályafutásom elején álltam és különös reményekre, vagy várakozásokra egyáltalán nem adtam okot. Ennek következtében évekkel később eléggé meg kellett erőltetnie az emlékezetét, hogy felidéződjék első találkozásunk helye és ideje.

Kovács Imrét igazán és közelről csak a száműzetés évtizedeiben ismertem meg.

Középiskolás korom végén vagy egyetemi tanulmányaim elején láttam először. Hogy ez melyik évben történt, arra már nem emlékszem pontosan. Csak arra, hogy elmentem egy irodalmi társaságnak az Andrássy út egy bérházának első emeletére hirdetett estjére, amelyen ő volt az előadó. Hosszú órák teremben ültünk, hosszanti felében, hátunk mögött az Andrássy útra néző ablakokkal és szemben velünk a terem másik oldalán az előadói asztallal. Képről már ismertem a különösen a fiatalok körében népszerű falukutatót és írókat. Életéről és addigi tevékenységéről beszélt. A részletek közül kettő ragadta meg figyelmemet: dél-magyarországi felfedező körútjának leírása és a Márciusi Front megalakulásáról elmondott beszámoló. Az említett útra 1936 nyarán került sor, és társa Matolcsy Mátyás agrártudós, országgyűlési képviselő volt. Zalaegerszegről indultak és bejárták a Dunántúlt, a Duna-Tisza köze és a Tiszántúlt déli részét egészen Békéscsabáig. Kovács Imre élvezetes előadónak bizonyult. Feszült figyelemmel hallgattuk történeteit. Azt, hogy mennyire meghatotta, amikor képviselőként elsőosztályú szabadjeggyel utazó Matolcsy átült hozzá a fapados harmadik osztályra, vagy milyen riadalmat keltettek, amikor megjelentek és kellemetlen kérdéseket tettek fel a Pallavicini örgrófok sövényházi birtokán. Nem volt mindennapi esemény, hogy a földreformot hirdető (akkor még politikailag elfogadható álláspontot valló) képviselő és a radikalizmus hírében álló ifjú falukutató ott firtatja a paraszti nyomorúság és kiszolgáltatottság adatait, ahol a nagybirtokrendszer híres és tudós védelmezője, Scherer Péter Pál volt az uradalmi főintéző. Ennek az utazásnak tapasztalatait és eredményeit tette közzé Kovács Imre a *Néma forradalom* című viharokat kavaró, de a faluvizsgáló irodalom legjelentősebb termékei közé sorolt könyvében.

Érdeklődés kísérte a Márciusi Front megalakulásának történetét is. A részletek ma már eléggé ismertek. Egyebütt nem olvashattuk és nem hallhattuk, de Kovács Imre azon az estén elmondta, hogy Féja Gézával együtt miért Zilahy Lajost választották ki, hogy ő legyen március 15-én a Múzeumkertben a harmadik szónok. Az ok kézenfekvőnek látszott. Országos hírű író kellett, akinek a neve közönséget vonz a diákok és fiatal értelmiségiek márciusi ünnepségére. Zilahy mellett azért döntöttünk - mondta Kovács Imre -, mert őt mindenki ismerte „a méltóságos asszonyoktól kezdve egészen a falusi cselédlányokig”. Hogy így volt-e

valóban, nem tudom. Soha nem kérdeztem meg, de a mondás a közönségnek tetszett, és derűtséget keltett.

Apropó: mondások.

Eredetinek nevezhető az az író vagy bármilyen szellemi ember, akinek írásaiban felejthetetlen vagy az emlékezetben sokáig megmaradó kifejezések, fordulatok, megállapítások találhatók. Akiket idézni lehet. Kovács Imre ezek közé tartozott. Írásaiban és leveleiben több olyan kifejezés lelhető fel, amelyekre évtizedek múltán is emlékezni lehet.

Amikor 1951 őszén kivándorolt az Egyesült Államokba, azt írta nekünk, barátainak Zürichbe, az Államok nagyságát érzékeltetendő, hogy „Amerikát az én méreteimre szabták”. Amikor meg az első csalódások érték, arról panaszkodott, hogy „Amerika a nagy magyar vágyak temetője, vagy ha úgy találóbb - a magyar vágyak nagy temetője”. Közvetlen híveit, tehát az emigránsok kis népi csoportjának tagjait állandóan arra biztatta, hogy foglalkozzanak Magyarországgal, olvassák a nyugatra kijutó hazai lapokat és folyóiratokat, nézzék meg a filmeket, kísérvék figyelemmel, hogy a Magyarországra látogató nyugati tudósítók mit írnak benyomásaikról és tapasztalataikról. „Úgy kell ismernünk a mai Magyarországot - mondta -, mintha csak az imént keltünk volna fel a Central Kávéház márványasztalától.” Azoknak az emigránsoknak, akik ábrándokat kergettek, és a tettvágytól hajtva nem mérlegelték kellően, hogy mikor mire van szükség, mikor mit lehet és érdemes tenni, azt üzenté, hogy „a sztálingrádi csatát csak Sztálingrádban lehet megvívni”. Tehát semmit sem szabad elhamarkodni, mert mindennek elérkezik az ideje. Magyarországon a nyolcvanas évek elejétől, azután, hogy az egymásról való ismeretek már bővülni látszottak, gyakran idézték a hazalátogatásokkal kapcsolatban azt a mondását, hogy „erről a Magyarországról már nem jönnek el, de erre a Magyarországra még nem megyek vissza”. Mikor született ez meg az agyában, nem tudom, nekem 1970-ben írta egy levelében. Külföldön is sokszor hallottam, nem kis derűtséggel olyan formában is, mintha az illető találta volna ki. A mondás Kovács Imre leleményét dicséri.

Valahányszor New Yorkban jártam, mindig meglátogattam, irodájában vagy lakásán. Volt, hogy nála szálltam meg. Kifogástalan vendéglátó volt, és fáradhatatlan útikalauz. A sokmillió metropolis több kerületét vele mint idegenvezetővel jártam be, és amit New Yorkról tudok, nagyrészt az ő előadásaiból és magyarázataiból tudom. Első New York-i tartózkodásom heteiben ugyanabban a szállodában laktam, amelyben ő. Ez a nyugati oldalon volt, a 70. utca táján, a Central Parktól néhány lépésre, szűk utcában, német, osztrák, zsidó bevándorlókkal, akik abban a tudatban éltek, hogy ha meghalnak vagy elköltöznek, helyükbe portorikóiak jönnek. Ma már a feketék foglalják el a portorikóiak üressé vált lakásait. 1952-ben még csak a hotelben voltak feketék, a liftkezelők, szobalányok, kiszolgálók. A szálló olcsó volt. Tizenhét dollárt fizettem egy hétre. Persze, nem volt valami fényes és kényelmes. Imrével órák hosszat jártuk a környéket, egészen a Central Park északi végéig és délfelé a Times Square-ig. Ugyanilyen alaposággal mutatta meg Queenst, ezt a hatalmas városrészt, amelyben a legtöbb időt töltötte. A Rego Parkot - Queens egy negyedét -, amelyben lakott, a nyugati magyar írók és politikusok az ő lakáscíméből ismerik.

Megmutatott mindent, ami ezen a környéken fontos és érdekes. Megismertem az itt élők történetét, az egymást váltó bevándorlási hullámokat, egészen a vietnamiakig, akik mikor ott jártam, már szaporodó számban tűntek fel az utcákon, nyitották ki boltjaikat, és elkezdték annak a háznak a meghódítását is, amelyben a Kovács házaspár élt.

Amerikát láthatóan nagyon kedvelte, és jól érezte magát ebben a hatalmas országban. Amikor beszélt róla, főleg az érényeit emlegette, jóllehet fogyatékoságait és hibáit sem hallgatta el. Feltűnt azonban, hogy távoli vidékei, természeti szépségei, érdekes települései kevésbé vonzották, mint Európa országai. Az Egyesült Államokon belüli utazásai legtöbbször hivatali teendőivel és politikai ügyeivel függtek össze. Európában magánemberként is sokhelyütt megfordult. Különösen a latin országokat szerette, de már nyugdíjasként harmadik feleségének munkahelye révén társasutazással a Szovjetunióban is járt. Utazásairól, akár hivatalosak voltak vagy munkájával függtek össze, akár turistaként vállalkozott rájuk, kitűnő és rendkívül olvasmányos útirajzokban számolt be. Az előbbieik eredményei az ázsiai és dél-amerikai útinaplók, az utóbbiak közé tartozik színes leírása a feleségével megtett portugáliai kőrútról.

Száműzetése egész ideje alatt arra vágyott, hogy egyszer újra meglátogathassa Magyarországot, és a hazában összejöhessen hajdani népi mozgalmi harcostársaival, az írókollégákkal és a barátokkal. Utolsó találkozásunkkor, röviddel halála előtt Münchenben eléggé lehangoltan emlegette, hogy ő ezt valószínűleg nem éri már meg. A hazalátogatástól akkor is húzódozott, amikor már eléggé sok - habár nem az ő múltjával és tekintélyével rendelkező - emigráns érkezettnek látta az időt a szülőföld viszontlátására.

Szomorú, hogy váratlan és korai halála miatt már nem lehetett tanúja annak, amiért emigrációja több mint három évtizede alatt küzdött. A sors adhatott volna neki még tízegynéhány esztendő.

(1993)

MISZTÓTFALUSI UNOKÁJA

(Molnár József)

Molnár Józsefről az első emlékem egy késő délutáni látogatás a Nemzeti Parasztpárt Andrassy úti központjában, szemben az Operával, a benne működő vendéglő és kávézó után Upor-háznak nevezett épületben. 1945 ősze volt, emlékeim szerint eléggé hűvös napon. Már vagy 2-3 hónapja tagja voltam az „írók és szegényparasztok pártja” VI. kerületi szervezetének. A székházban még nem jártam. Nekem a párt a Podmaniczky utcai - hajdani szabadkőműves, későbbi MOVE házban lévő - párhelyiség volt. A MOVE a háború befejeztével megszűnt, a háromemeletes, üressé vált épületet 1945 tavaszán - a házfoglalások idején - birtokba vette a Nemzeti Parasztpárt. Amikor oda kezdtem járni, csak a második emeleten volt élet, a parasztpárti irodákban és előadóteremben. Az első emeleten nemsokára berendezkedett a szabadkőműves páholy, a harmadik emeletet bérbe adta a párt egy tánciskolának, amely már a MOVE-időkben is működött. Én is megfordultam ott diákkoromban egyszer-kétszer szombat esti össztáncokon, hiszen közel, két tömbbel arrébb laktam.

Az Andrassy úti székházban a nagy-budapesti szervezetet kerestem. Elirányítottak egy teremnyi nagyságú irodába, azzal, hogy ott találok a főtitkárt. A terem egyik sarkában nagy íróasztal állt, mögötte a félhomályban egy irhabundát és kucsmát fedeztem fel, amelyből a bajuszos arc csak akkor villant elő, amikor a bunda és kucsma gazdája felállt és bemutatkozásom után, kezét nyújtva azt mondotta: Molnár József. Őt kerestem. Akkoriban, huszónhét éves korában, a nagy-budapesti szervezet főtitkára volt.

Ennek most negyvennyolc éve. A párton belüli ranglétrán azután én is emelkedtem valamicskét, persze, meg sem közelítve az ő pozícióját, hiszen a pártvezetőségnek is tagja volt. Amikor kerületi titkárnak megválasztottak, tagja lettem a nagy-budapesti intézőbizottságnak és annak heti ülésein rendszeresen találkoztam a mindenki által csak Molnár Jósának nevezett fővárosi pártfőnökkel. Kapcsolatunk mind barátiabbá vált, különösen annak következtében, hogy mindketten Kovács Imre híveinek számítottunk és amikor rövid időre a fővárosi ifjúsági szervezet élére kerültem, jó együttműködés alakult ki a parasztpárti felnőttek és ifjak között. Viszonyunk azután sem változott, hogy Kovács Imre kilépése után nemsokára Molnár József is távozott a pártból, én pedig benn maradtam egészen a menekülésem előtti napokig. Az emigrálást együtt határoztuk el. Ő másfél hónappal előttem lépte át Nyugat felé a magyar határt, de Zürichben újra találkoztunk és együtt voltunk, amikor 1950-ben a Látóhatár elindítását más barátainkkal együtt terveztük, majd Münchenben rádiószerkesztői munkát végeztünk és 1958 nyarán folyóiratunkat Új Látóhatárrá alakítottuk át.

Molnár József emigrációs évtizedeit a lankadatlan és fáradhatatlan munka, a megszakítás nélküli szellemi és fizikai erőfeszítés jellemezte. Nehéz megmondani, hogy mi volt a legjelentősebb egymást követő teljesítményei és eredményei közül. A folyóirat fenntartásáért, és évtizedeken át való zavartalan megjelenéséért végzett munkája? Egy nyomda létrehozása és több mint két évtizedes működtetése, annak a nemes célnak a megvalósításával, hogy magyar könyvek ne csak megjelenjenek, de külső formájukban is szépek és művészileg értékesek legyenek? Egy kiadó elindítása és vezetése, amely két és fél évtized alatt a nyugati magyar írásbeliséget mintegy hatvan szépirodalmi és tudományos művel gyarapította? Írói munkássága, amelynek értékét egy előkészületben lévő tanulmány- és cikkgyűjtemény próbálja majd érzékelhetővé tenni? Misztótfalusi Kis Miklós életét és munkásságát érintő kutatásai és feldolgozásai, valamint az erdélyi, misztótfalusi Emlékház megteremtése, amely a magyar művelődéstörténet e nagy alakját segíti a mai és a majdani nemzedékek tudatában megtartani? E tevékenységek közül akár egy is elegendő lenne arra, hogy neve a nyugati magyar diaszpóra történetében, de a magyar irodalomtörténetben is fennmaradjon és illő említést kapjon.

Magyarországon a szabadság és a nemzeti függetlenség beköszöntésével az irodalomnak is le kellett mondania az állami gyámkodásról és saját lábára kellett álljon. Ez így van jól és így helyes. Nincs kiszolgáltatva senkinek és nem kell kiszolgáltatnia senkit. Az önállóság és cselekvési szabadság azonban azt is jelenti, hogy az irodalom művelőinek és támogatóinak független intézményrendszert kell teremteniök és azt a szabad verseny feltételei között életben tartaniok. Ez nehéz, fáradtságos, munkaigényes és kockázatok vállalását igényli. A jelekből ítélve már vannak és még inkább lesznek intézmények, amelyek az új működési feltételek között is sikerrel állják meg a helyüket, de vannak, amelyek viszont máris a gyengeség és szegénység emigrációs méreteivel szembesülnek. Ezeknek azt lehetne kívánni, hogy legyenek körükben Molnár Józsefhez hasonló szívós, ötletes, áldozatkész és jó ügyek mellett tántoríthatatlanul kitartó emberek, akiknek a nehézségek és gátló körülmények nem lemondást és visszavonulást, hanem fokozott erőfeszítést és kitartást sugallnak. Kár, hogy ezeket a ritka erényeket sem annak idején az emigrációban, sem ma a diaszpórában és a hazában nem méltányolják kellően. A csendben és a háttérben végzett munka előnyt érdemelne az előtérben folyó látványos szerepléssel és hangoskodással szemben.

Egy 75 éves írónak, szerkesztőnek, kiadónak, nyomdásznak, irodalmi szervezőnek mi lehetne azonban nagyobb elismerés és megbecsülés, mint annak biztos megérzése és tudata, hogy példaképpé válik a pályán ma el-indulóknak vagy a pálya nehézségeivel először szembesülőknak? Ha Molnár József egyszer megírja és kiadja az életére és munkájára visszapillantó emlékezéseit, könyvét az értékgyarapító és értékmegőrző ügy-emberré válásra vezérlő kalauzként forgathatnák majdani olvasói.

(1993)

NAGY FERENC EMIGRÁCIÓBAN

Nagy Ferenc egyike volt ama hat magyar kormányfőnek, akik emigrációban fejezték be életüket, de az egyetlen, aki miniszterelnökként az ország elhagyása után vált meg tisztétől.

Az emigrációra - mint oly sok nagy magyar száműzött - nem készült elő. A történelem őt is arra kényszerítette, hogy rövid idő alatt döntsön az országból való távozás mellett, és idegenben folytassa küzdelmét esz védelmében.

Amikor 1947 júniusában elküldte lemondólevelét Budapestre, i nem tudta, hogy a jövőben hogyan és milyen körülmények között használhat a hazának és a magyar demokrácia ügyének. Abban azonban bizonyos volt, hogy száműzetése nem a tétlenség jegyében telik, és a hazai tevékenység kényszerű befejezésével nem szakad meg politikai pályafutása. Jövendő szerepét abban látta, hogy hitet tesz Nyugaton az 1945-ben elindult magyar demokratikus kísérlet mellett, leleplezi a szovjet és kommunista hódító politikát, barátokat szerez a független és önálló államiság eszméjének, és közreműködik a demokrata emigráció megszervezésében.

Elrendezvén személyes ügyeit és családja elhelyezését, valamint megélhetését, *Küzdelem a vasfüggöny mögött* címmel megírta visszaemlékezéseit. Ezt barátja, Stephan K. Swift - egy amerikai magyar újságíró - fordította le, és a tekintélyes New York-i Macmillan Kiadó jelentette meg 1948-ban. Amikor egy évvel később egy zürichi szállodában Swift Istvánnal találkoztam, lelkesen emlegette, mily örömet és élvezetet okozott neki Nagy Ferenc kéziratával való foglalkozás, és fordítói munka közben ebből tudta meg, mi történt voltaképpen Magyarországon az elmúlt esztendőkből.

Az Egyesült Államokban bizony elég hiányosak voltak - az európai háborúban való részvétel ellenére - a kontinensünkről és keleti felénk szovjet megszállásáról elterjedt ismeretek. Jó ideig a sajtó sem igyekezett észrevenni Sztálin valódi szándékait. A szövetségi viszony elhomályosította a szemeket, és a szovjet diktátor iránti bizalom illúziókat táplált a kelet-közép-európai helyzetet illetően. Nagy Ferenc szükségét érezte annak, hogy az amerikai politikai érdeklődésű közönséget a magyarországi és a kelet-közép-európai valóságra rádöbentse. Fontos feladatának tekintette, hogy megláttassa a tényleges közviszonyokat, és nyilvánvalóvá tegye, hogy amerikaiak által ápolt barátság ellenére Moszkva mily könnyörtelenül szegi meg a népek önigazgatásáról és szabadon választott kormányairól tett jaltai ígéreteket. A megszállott országok kezelése ügyében koronatanúként léphetett fel, hiszen közelről láthatta Magyarországon a szovjet és kommunista magatartást. Arról is közvetlen tapasztalatokkal rendelkezett, hogy az amerikai kormány mily kételyektől kísérve és kedvetlenül fogadta megalapozott felismeréseit, valamint mily lehangoló hatása volt a magyar demokratákra az agresszív szovjet és kommunista lépések elleni nyugati fellépés elmaradása.

Amilyen tisztelettel és megbecsüléssel fogadták - mint az Egyesült Államok barátját - hivatalos amerikai körökben, olyan vegyes volt a nyűg európai fogadtatása. A nyugat-európai kormányok még túlságosan el voltak foglalva önmagukkal, háború utáni problémáikkal, az újjáépítés teendőivel, új szerepük megfogalmazásával és helyük elfoglalásával, úgyhogy a menekült politikusok nem számíthattak kellő megértésre és támogatás

A Szovjetunió közelsége is közrejátszott abban, hogy hűvösen kezelték még a demokrata emigránsokat is. Éppen ezért a magyar demokrácia Nyugatra került hívei és harcosai nem is igen válogathattak lehetséges partnerek között. Az Egyesült Államokon kívül egyetlen ország sem akadt, amely hajlandó lett volna őket hatékonyan és tartósan támogatni. A szélsőbaloldalon és a szélsőjobboldalon egyaránt hangoztatott kritika, hogy Nagy Ferenc, Varga Béla és a többiek „eladták” magukat Amerikának, és annak „zsoldjába léptek”, esztelen állítás volt, hiszen csak akkor lett volna értelme, ha választási lehetőséggel rendelkeztek volna. Az emigráns politika valamelyes nyugati elismerés és támogatás nélkül kudarcra volt ítélve. Ilyen támogatást viszont csak az Egyesült Államok ígért és adott. A kommunistáknak ez természetesen nem lehetett kedvére,

a szélsőjobboldal meg azért kárhóztatta, mert tőle - antikommunizmusa ellenére - Amerika megtagadta a segítségét.

Nagy Ferencet 1947-48-ban, de még az utána következő néhány évben is, a nyugat-európai magyar emigráció többsége - amely főleg 1945-ös kitelepültekből állt - bizalmatlanul fogadta és kezelte. Szemére vetette, hogy együttműködött a kommunistákkal és a baloldal más pártjaival. Nemcsak parasztpártiakkal és szociáldemokratákkal közösködött, hanem a kisgazdapártban is megtúrta a baloldali elemeket. Amikor 1949 elején Svájcba érkeztem, első magyar olvasmányaim egyike volt az a pamflet, amely mint a „zöld Internacionálé” vezéralakját marasztalta el. A hangsúly nem a „zöld”-ön, hanem az „Internacionálé”-n volt, arra számítva, hogy az olvasóban az Internacionálé szó a „vörös”-t idézi fel, és azzal rokoníthatja a Nemzetközi Parasztiunióban tömörült agrárpolitikusokat. A magyarországi katasztrófáért - mondották némely negyvenötösök - részben Nagy Ferenc is felelős, mert nem szállt szembe Sztálinnal és Rákosival. Azt csak kevesen voltak hajlandók megérteni, hogy a szembeszegülés nyugati segítség nélkül kilátástalan volt, és egy vakmerő vállalkozás a meglevőnél még nagyobb veszedelmeket zúdított volna az országra. Érdekes módon éppen azok hiányolták a bátorságot és elszántságot, akik a maguk uralmával kapcsolatban oly sok érvet találtak annak igazolására, hogy miért nem volt lehetséges Hitlerrel és a németekkel szembefordulni. A volt miniszterelnök bölcsességére vallott, hogy nem szállt vitába a nyilasokkal, volt Hitler-barát politikusokkal és katonatisztekkel, hanem tette, amit lehetett, amit jónak tartott és amiben bizakodott.

Amikor 1950-ben Varga Béla elnökletével megalakult a Magyar Nemzeti Bizottmány, Nagy Ferenc azonnal csatlakozott, hiszen kulcsembere volt a negyvenhetes garnitúrának, és részt vett az előkészítő tárgyalásokon is. Varga Béla után korábbi tiszténél fogva a második legfontosabb magyar politikai személyiségnek számított, és ennek tudomásulvételét nemcsak a bizottmányt működtető Szabad Európa Bizottság, hanem a washingtoni kormányzati és törvényhozási testületek magatartása is mutatta. A bizottmányi Végrehajtó Bizottságban neki jutott a gazdasági és pénzügyi bizottság vezetése. A bizottmány egy majdani parlament, a bizottságok pedig majdani minisztériumok előképeiként szerepeltek, de gyakorlati feladataik nemigen akadtak. A bizottmányt soha nem hívták össze, és a bizottságok közül is csak azok végeztek némi tevékenységet, amelyeknek a magyar emigránsok problémái kínáltak olykor munkát. Ilyen volt például a külügyi, a menekültügyi, a sajtó- és tájékoztatási, a vallás- és közoktatásügyi bizottság.

A legtöbb tennivalója az igazoló és összeférhetlenségi bizottságnak akadt. Eckhardt Tibor összeférhetlenségi ügyében például nyolc hónapig tevékenykedett, és foglalkoztatott kívülállókat is. Ennek a bizottságnak Nagy Ferenc is tagja volt. 1950 őszén azért vetődött fel Eckhardttal szemben az összeférhetlenség gyanúja, mert belépett a Magyar Harcosok Bajtársi Közösségébe, és ennek a szervezetnek a célja ellentétben látszott lenni a Magyar Nemzeti Bizottmány alapokmányával. Az összeférhetlenségi bizottság 1951. júniusi határozata szerint összeférhetlenség forog fenn, ha a bizottmány valamely tagja az MHBK-nak is tagja. Belépését e szervezetbe Eckhardt nem tagadta, legfeljebb azt vitatta, hogy az MHBK tagság összeférhetetlen lenne a bizottmányi tagsággal. Dokumentumok bizonyítják a belépés tényét és az MHBK kérdésését ez előkelő taggal. (Habsburg Ottó ezzel ellentétes megállapításának a dokumentumok ellentmondanak.)

Ez az ügy fényt vetett a hajdani kisgazdapárti vezetők közötti nézeteltérésekre, ellentétekre és versengésre. Eckhardt azért fordult Nagy Ferenc ellen, mert ellenezte annak határozott negyvenötös jogfolytonossági felfogását (amit az amerikai kormánykörök és intézmények is vallottak), és az 1945-47-es demokratikus rend pozitív szerepének elismerését. Eckhardt az 1939-es országgyűlés jogfolytonossága alapján állott. A bizottmány befogadta, de ő mindvégig azokkal való kiszélesítését szorgalmazta, akik szembenálltak a negyvenötös koncepciót tartalmazó alapító okmánnyal. Eckhardt azután mindjobban eltávolodott a bizottmány többségétől, és az úgynevezett jobboldali emigráció vezéréként viselkedett. Ennek nyitánya volt az MHBK-ba való tüntető belépés, és folytatódott a „nemzeti” emigrációt összefogó világszövetség megszervezésének kísérletével. Ez a bizottmány vetélytársának elgondolt szövetség soha nem alakult meg.

Szakadás történt Nagy Ferenc és Sulyok Dezső között is. Az utóbbi nemcsak Svájcban megjelent német nyelvű könyvében marasztalta el súlyosan és igazságtalanul Nagy Ferencet, hanem mind a bizottmányban, mind azon kívül is mindent elkövetett, hogy tekintélyét lejárassa, és a kommunizmus uralomra jutásában „bűnrészességet” tulajdonítson neki. Úgy tetszett, nem felejtette el, hogy 1946 elején nem ő, hanem Nagy Ferenc lett a miniszterelnök, és az nem akadályozta meg eltávolítását a Kisgazdapártból. Az emigrációban feltehetően ezért akart visszafizetni, azonkívül, hogy nyilván úgy érezte, őt illetné meg az a pozíció, amely Nagy Ferencnek jutott.

Szembekerült Nagy Ferencel egy másik versenytárs, Pfeiffer Zoltán is, akinek sérelemérzetéhez és megbántottságához hozzájárult, hogy emigráns működését nem kísérte annyi elismerés és megbecsülés, mint Nagy Ferencet. A kisgazdapárti vezéregyéniségek közül az ötvenes évek közepére már csak Varga Béla és Nagy Ferenc maradt együtt. Jelezte ezt az ötvenhatos magatartás is, hiszen a „nagy gárdá”-ból csak ők ketten fogtak össze az ötvenhatos menekült politikusokkal, és létrehozták a Magyar Bizottságot.

Nagy Ferenc helyesen látta, hogy az emigrációban nem tartható fenn a parasztság politikai képviselőinek megosztottsága, nem lehet két agrártájékozódású tábor, a kiscgazdapárt és a parasztpárt. Ha Magyarországon nem jöhetett létre kommunista beavatkozás miatt, a külföldre került kiscgazdapártiakra és parasztpártiakra hárult a parasztegység megteremtésének feladata. Formai keretűl Nagy Ferenc a Magyar Parasztszövetség külföldi szervezetét ajánlotta. Ennek kedvéért lemondott az emigráns kiscgazdapárt elindításáról. A parasztegység jegyében felszólította Kovács Imrét és a parasztpártiakat a csatlakozásra. Az ő körükben is népszerű volt a parasztegység gondolata, és ésszerűnek találták a kiscgazdákkal való együttműködést.

A parasztpártiak központja Svájcban volt, ott gyülekeztek Kovács Imrével az élen a volt képviselők és különféle tisztségviselők. Nagy Ferencről rossz néven vették, hogy nem velük közösen szervezte az egységes agrárképviseletet, hanem először létrehozta a Parasztszövetséget, és csak utána kereste meg Kovács Imréket. Ügyet azonban nem csináltak ebből, viszont a többség úgy döntött, hogy nem egyénileg lépnek be a Parasztszövetségbe, mint a kiscgazdák kívánták, hanem megalapítják a Magyar Parasztpárt emigrációs szervezetét, és az csatlakozik a Parasztszövetséghez. Amikor megtörtént a szavazás, és kiderült, hogy a két parasztképviselő nem szavazott a többséggel, Kovács Imre lefújta az egész tervet, mondván, különösnek tünne egy olyan parasztpárt, amelyből a parasztek hiányoznak. Ezt a többiek is magukévá tették. Így hát nem lett Parasztpárt, hanem a résztvevők egyenként léptek be a Parasztszövetségbe.

Az együttműködés azonban nem bizonyult zavartalannak. Ennek oka nem Nagy Ferenc volt és nem is az egyéb érdekeltek, hanem a helyzet. Az ugyanis, hogy Nagy Ferenc és közvetlen baráti köre az Egyesült Államokban élt, a parasztpártiak többsége pedig Európában. Az utóbbiak sérelmezték, hogy minden Washingtonban és New Yorkban dől el, ők csak amolyan segédcapatok szerepére ítéltettek. Közös munka nem jött létre, kivéve Kovács Imre tevékenységét mint a Parasztszövetségi Értesítő szerkesztőjét. A parasztpártiak egy idő után sorjában kiléptek a Parasztszövetségből. Arra azonban nem szánták el magukat, hogy saját szervezetet létesítsenek. Nem is volt szükségük rá, mivel maradt terület - sajtóban, irodalomban -, ahol több lehetőség kínálkozott képességeik bebizonyítása rendszeres munkára, mint bármilyen politikai szervezetben.

Nagy Ferenc nem neheztelt a kilépések miatt, mert a Nemzetközi Parasztnióban, amelynek egyik vezetője volt, számíthatott a parasztpártiakra. A kilépés egyébként is formális volt, hiszen a Nagy Ferencsel tartó gazdák és Kovács Imre parasztpárti barátai nemcsak gondolkodásul álltak közel egymáshoz, de sok kezdeményezésben és vállalkozásban továbbra is együttműködtek.

Nagy Ferenc emberi nagysága és erkölcsi emelkedettsége a Kovács Imrével keletkezett konfliktusban is bebizonyult. Az utóbbinak egy képviselőtársához írt és lopás folytán politikai ellenfeleihez (Eckhardt Tibor híveihez) jutott, majd publikált emlékezetes levele Nagy Ferencsel szemben barátságtalan kifejezéseket is tartalmazott. Kovács Imre igazságtalan és bántó dolgokat írt barátjáról. Az ügy minden parasztpárti számára k volt, hiszen a kiscgazdák vezetőjét és volt miniszterelnököt nemcsak a népi eszme hívét, hanem mint mindenkor a demokrácia ügyét szol politikust is nagy becsben tartották és őszintén tisztelték. Az ügy Nagy Ferenc nagylelkűsége és nemes viselkedése következtében hamar elsimult, és a régi barátság helyreállt. A Nemzeti Bizottmányban soha nem volt ellentét köztük. Összekötötte őket a *Látóhatár* és az *Új Látóhatár* is, amelynek a volt miniszterelnök mindig szívesen látott szerzője volt.

A tengerentúlra került magyar politikusok közül kétségtelenül Nagy Ferenc volt az, akinek véleményére amerikai kormánytagok és törvényhozók mindig kíváncsiak voltak, és ha magyar ügyekben eligazításra szorultak, legtöbbször hozzá fordultak. Nem tudom, hogy például Mikolajczyk volt lengyel miniszterelnök nagyobb tekintélynek örvendett-e, mint ő, de ha igen, főleg annak tulajdoníthatóan, hogy nagyszámú és nagy erőt képviselő lengyel emigráció állt mögötte.

Nagy Ferenc az emigrációs évtizedek alatt nőtt nemzetközi jelentős politikussá. Mondhatnám azt is, hogy külpolitikussá, hiszen hazája mint belpolitikust tartották számon. A hontalanságban a külpolitikai aréna lett tevékenységének fő színtere, és ő hozzá is nőtt az osztályrészévé szerephez. Megtanult és kifogástalanul beszélt angolul, tájékozott volt világpolitika eseményeiben, és otthonosan mozgott a nemzetközi fórumokon. A magyarságot ez a hajdani parasztember méltósággal és tisztelettel parancsoló módon képviselte. Bejárta a világot, államférfiakkal és fontos politikusokkal tárgyalt, nemzetközi értekezleteken beszélt, és több fontos kezdeményezésben vett részt. A Nemzetközi Parasztnióban viselt alelnöki, majd 1964 után elnöki tiszte kitűnő lehetőséget nyújtott neki, hogy a szovjet uralom alatt élő államok belső ügyeivel is behatóan foglalkozzék ne csak hazája, inkább a tágabb kelet-közép-európai térség politikai szakértőjévé váljék, akinek érdemi mondanivalója van egy zsarnoki nagyhatalom magatartásáról és az elnyomott népek kiszolgáltatottságáról.

A bölcs mérséklet hangján és a megváltozhatatlan tények figyelembevételével nyilatkozott 1956 nyarán, amikor úgy látszott, hogy a magyarországi erjedés kiszámíthatatlan következményekhez vezethet. „Könnyű

és egyszerű volt az emigráns politika - írta a *Látóhatár* ankétjára küldött hozzászólásában -, amíg csak ellenezni kellett mindazt, ami otthon történik. A helyzet azonban megváltozott. Vannak tények és jelenségek, amelyeket változatlanul és még nagyobb eréllyel ellenezni kell, de vannak, amelyeket támogatni szükséges." Ismerte a nemzetközi erőviszonyokat, látta, hogyan módosult az ellentétes két nagyhatalom viszonya, és a kialakult világegyensúly érdekében milyen lépéseket tettek egymás felé. Sok menekült politikustól eltérően az emigráns viselkedés átgondolására törekedett, és Kovács Imréhez hasonlóan olyan magyar magatartás-modellt támogatott, amely a gyámkodó hatalomtól kikényszerített engedményeket a legmesszebbmenőkig kihasználja, ugyanakkor nem bocsátkozik olyan konfliktusokba, amelyekben - kellő segítség hiányában - csak alulmaradhat. Nagy Ferenc az adott nemzetközi viszonyok között az erőszakmentes, békés átmenetet pártfogolta, az uralkodó hatalom lassú szétmállasztását és a sztálinista szerkezet fellazítását szorgalmazta, hogy az kénytelen legyen a nép mind nagyobb mozgási lehetőségét eltérni.

A történelem másként alakult. Magyarországon forradalom robbant ki, amely szabadságharcná nőtt. Nagy Ferenc, noha látta, hogy végső győzelmének kevés esélye van, nemcsak távolból részesítette támogatásában, hanem közvetlen segítséget is felajánlott, abban a formában, hogy nemzetközi fórumokon védi meg a magyar nép szinte egységes kiállását és harcát. Ezt a forradalmi kormányzat tagjai elhárították, feltehetően érezve a vállalkozás kockázatát, s a bukás esetén annak kellemetlen következményeit, hogy a magyar forradalom egy szovjet- és kommunistaellenes nyugati emigránssra bízta külföldi képviselőjét.

A forradalom napjaiban - október 29-én - találkoztam vele Münchenben, mielőtt a Magyarországra utazás szándékával Bécsbe indult volna. A Budapestre érkező hírek arra a következtetésre juttatták, hogy az ország többpártrendszerre való áttérése küszöbön áll, és az új berendezkedés kialakításában nyugati tapasztalatai mindenképpen hasznosakká válhatnak. A repülőtéren néhányan abban a reményben búcsúztunk el tőle, hogy kísérlete sikerrel jár. Tudtuk, hogy hathatós nyugati segítségre nem lehet számítani, de arra sem ő, sem mi nem gondoltunk, hogy még a diplomáciai támogatás is el fog maradni. Reménykedtünk viszont, hogy valamilyen finn megoldásban ki lehet egyezni Moszkvával, és egy Nagy Imre által vezetett koalíciós kormány helyre tudja állítani a rendet és nyugalmat. Nagy Ferenc nem tévesztette szem elől, hogy a Szovjetunió szomszédunk marad, moszkvai orientációjú országok vesznek körül, és ez nem hagyható ki semmilyen politikai számításból, a jövőben magyar külpolitika döntő tényezője marad.

A hazatérési terv kudarcot vallott, az osztrákok és főleg az amerikaiak nem akarták. A Baseltől Tildy Zoltánnal folytatott telefonbeszélgetés azzal a szomorú tanulsággal járt, hogy a budapesti kormány nem tartott igényt Nagy Ferencre, és elégségesnek ítélte az akkor Bécsben tartózkodó Kéthly Anna képviselői jogát és munkáját.

A csalódás nem kedvetlenítette el és nem bénította meg. Tudta, hogy a politikai pálya nemcsak eredményekkel, hanem kudarcokkal is jár, és ha már rátette életét a magyar demokrácia ügyére, nem vonulhat vissza, ha - akárcsak 1947 nyarán - megíúsulnak tervei, és balsiker kíséri fáradozásait. A forradalom szovjet eltiprása és a menekülési hullám további tevékenységre sarkallta. Feladatának tekintette, hogy segítse felvilágosítani a nyugati társadalmakat a magyar felkelésről és a szovjet beavatkozásról, közreműködjen a forradalom emlékének ébrentartásában, és segítse a csaknem kétszázézer menekült nyugati befogadását.

A Nyugatra került kisgazdapártiak és parasztszövetségek összefogását támogatta, és azt is helyeselte, hogy az ötvenhatosok egységesen lépjenek fel Nyugaton. Igyekezett némelyek éles Amerika-ellenességét tompítani, és beláttatni velük, hogy politikai munkájukhoz megértést és támogatást csak az Egyesült Államoktól remélhetnek. A nyugat-európai kormányok - más helyzetben és erőben lévén - továbbra is vonakodtak a kelet-középeurópai emigránsok mellé állni, törekvéseiket támogatni, tevékenységüket anyagilag segíteni. Bármilyen lehangolóak voltak is az 1956 őszi tapasztalatok, mégis az Egyesült Államok volt az egyetlen ország, amelyre - gazdagsága és hatalma folytán - a magyar emigránsok bízton számíthattak.

A Magyar Nemzeti Bizottmány Végrehajtó Bizottságában Nagy Ferenc sürgette, hogy a nemzeti képviselő egészüljön ki az ötvenhatos politikusokkal, alakuljon át és vállalja a forradalom követeléseit. Ebben Kovács Imre és a parasztpártiak is támogatták. Mivel erre a Végrehajtó Bizottság nem volt hajlandó, mind a ketten kiléptek a bizottmányból. Megalakították a Demokrata Pártszövetséget, üdvözlötték a Strasbourgban létrejött Magyar Forradalmi Tanácsot, és felajánlották neki az együttműködést.

Nagy Ferencnek szerepe volt abban, hogy az új alakulathoz csatlakozott Barankovics István Demokrata Néppártjával és az emigrációs Szociáldemokrata Párt, amelynek elnöke, Kéthly Anna a Forradalmi Tanácsnak is az élén állott. Így épült ki az új nyugati magyar politikai képviselő, amely Magyar Bizottság néven és Varga Béla elnökletével a Nemzeti Bizottmány helyébe lépett. Tagjai között voltak kisgazdapártiak és parasztszövetségek, Petőfi-pártiak (volt parasztpártiak), demokrata néppártiak, szociáldemokraták, valamint az ötvenhatos politikai szervezetek és fegyveres alakulatok képviselői. Nagy Ferencnek abban is része volt, hogy ez az új képviselő megkapta az illetékes amerikai intézmények elismerését és a

washingtoni kormány erkölcsi támogatását. Személyi összetétele a régi emigránsok némi túlsúlyát mutatta az újakkal (kilenc a héttel) szemben, de magáévá tette az ötvenhatosok törekvéseit és programját. A régi és új emigránsok - Varga Béla és Nagy Ferenc személyes példája alapján is - kedvező légkört és jó együttműködést teremtettek, lehetővé téve, hogy a Magyar Bizottság mindig egységesen léphessen fel a „magyar ügy” érdekében nemzetközi fórumokon. Ebben a szellemben került sor 1958 nyarán annak az öttagú bizottságnak (Varga Béla, Nagy Ferenc, Kovács Imre, Auer Pál, Király Béla) európai körútjára, amelynek az volt a célja, hogy nyugat-európai politikai és sajtószerveket a magyarországi állapotokról tájékoztasson.

1964 tavaszán a budapesti kormányt racionális megfontolásokból arra igyekezett biztatni, hogy a helyzet engedte önállóbb külpolitikát folytasson. „A jelenlegi magyar kommunista vezetők előtt nem lehet kétséges - írta az Új Látóhatárban -, hogy a fokozottabb függetlenségre épített nyugati kapcsolat, főleg az Amerikával való megegyezés felbecsülhetetlen előnyökkel kecsegtet.” Magyarország helyzetét vizsgálva és elemezve arra a következtetésre jutott: „A magyar nép biológiailag gyengül, erkölcsé hanyatlak, gazdasági élete válságokkal fenyeget, iparcikkei versenyképtelenek, az ország fejlődése akadozik. Ha a mai vezetők nem akarják, hogy Magyarország még elmaradottabb országgá váljék, és fejlődésében végleg megrekedjen, akkor nem szabad visszariadniuk a külső függetlenség és a belső reformok útjától.” A belső reformok el is indultak 1968-ban a gazdasági mechanizmus átalakítása tervével, és Nagy Ferencet elégtétellel tölthette el, hogy négy évvel korábban a reformoktól való idegenkedés eloszlátását és a realitások alapján való politizálást ajánlotta. Nemcsak az ország sorsáért felelős kommunista politikusokat, hanem emigráns társait is a kínáló adottságokra és lehetőségekre, a lényegi változások útjának elreteszése ellenére is a meglévőből való előrehaladásra, építkezésre és fejlődésre figyelmeztette. Varga Bélával, Kovács Imrével, Kiss Sándorral, Varga Lászlóval, Hám Tiborral és néhány más elbarátjával együtt az események menetét éleslátással és józansággal követte, ellentétben azokkal az emigránsokkal, akiknek tevékenysége csupán ellenzésben, tagadásban és Budapest megnyilatkozásaira történő reagálásban merült ki.

A helsinki konferenciához nagy reményeket fűzött, és szószólója volt annak a véleménynek, hogy a tervezett egyezményben nemcsak a status quo megszilárdítását szolgáló kitételeket kell észrevenni, hanem az eszmék szabad áramlására, a kulturális cserére és a személyforgalomra vonatkozó ajánlásokra is érdemes figyelni. 1971 májusában Varga Béla és Auer Pál társaságában aláírta kelet-közép-európai menekült politikusok egy csoportjának memorandumát, amelyben azt javasolták, hogy a nyugati országok legalább a Brezsnyev-doktrína elejtését, a szovjet csapatok kivonulását és Kelet-Közép-Európa semlegesítését követeljék, de amikor e 1975-ben nem következett be, sok magyar emigráns személyiség és szervezet magatartásától eltérően, nem Helsinki megtagadását és az ajánlások elvetését látta helyénvalónak, hanem azoknak a pontoknak a betartási sürgette, amelyek az érintett népek életkörülményeinek javulását és a szabadság határainak tágítását ígérték. A történelem őt és az ésszerűen gondolkodókat igazolta, hiszen az elnyomott országok belső ellenzékének helsinki megállapodás hivatkozási alapul szolgált, arra való utalással követelt jogokat, szabadságot, cselekvési lehetőséget és jobb életkörülményeket.

Ez a realizmus mutatkozott meg 1977 őszén is, amikor azon kevesek egyike volt, akik helyeselték a Magyar Szent Korona visszaadását a magyar népnek. Az amerikai képviselőház egy albizottsága előtt - Kovács Imrével, Varga Lászlóval, Király Bélával, Hám Tiborral együtt - támogatta a visszaadásra vonatkozó kormánytervet. A Budapestre kerülő Szent Korona - mondotta - „megszilárdíthatja a magyarokat hitükben és kitartásukban, a népnek szüksége van a bátorításra, és nekünk a népre kellene függesztenünk tekintetünket, nem a rendszerre”. A Szent Korona 1978 januárjában visszatért Magyarországra, és azóta is nagy tisztelet övezi mint a magyar állami önállóság, a függetlenség és a szabadság jelképét. Nagy Ferenc - ez a magát mindvégig emigránsnak és a magyar érdekek képviselőjének tekintő politikus, aki ezért nem vett fel idegen állampolgárságot - politikai sikereként is elkönnyvelhette a Szent Korona visszatérését, hiszen ha azt már nem érthette meg, hogy az ország felszabadul, a parancsuralom falai leomlanak, a demokrácia újból a társadalom életének rendező elvévé válik, azt még megérthette, hogy a korona a magyar nép körébe érvényesítheti eszméit és ihlető hatását.

A haza meglátogatására - jóllehet elhatározta és az előkészületeket megtette - már nem kerülhetett sor. Döntését némelyek korainak tartották és elhalasztását ajánlották. Ebbe azonban nem lehetett beleszólni, hiszen egy olyan férfiú elhatározásáról volt szó, aki sohasem cselekedett megfontolatlanul, minden lépését és tettét megfontolta, politikai tapasztala is volt elegendő, hogy tudja, minek mikor következik el az ideje. A hal nemcsak a magyarországi utat hiúsította meg, hanem Nagy Ferencet megóvta az emigráció nagy részének feltehetően elítélő véleményév való szembesüléstől, amit nem tudom, mennyire ellensúlyozott volna barátainak és híveinek megértő, esetleg jóváhagyó állásfoglalása.

Amikor 1979. június 12-én meghalt, rádöbbenek, hogy kit és mit vesztek el vele azok, akik párthíveiként, a népi mozgalomban társaiként, negyvenötös koalíció demokrataiként megismerhették emberi erényei kényes erkölcsi elveit, paraszti józanságát, az idők folyamán megérlelt bölcsességét, széles

látókörét, politikai tisztánlátását, államférfiúi képességeit, a magyar haza rendíthetetlen szeretetét és a demokrácia iránti feltétel nélküli elkötelezettségét. A demokrata emigráció vezér nélkül maradt, és amikor egy évvel később Kovács Imre, három évvel később Kiss Sándor is eltávozott, akkor volt igazán megrendítő a felismerés, hogy e veszteségekkel mily szegények lettünk. 1990-ben, a demokrácia visszatérése, a parlamenti választások, a nép szabad akaratát tükröző országgyűlésnek Varga Béla általi megnyitása és egy valóban demokrata kormány hivatalba lépése után már csak sajnálkozunk lehetett, hogy mindezt Nagy Ferenc és barátai nem érthették meg. A sorstól több kegyet érdemeltek volna azok után, hogy a szabadságért és demokráciáért sok évtizedes küzdelmet és száműzetést vállaltak.

(1994)

NÉMETH LÁSZLÓ ÉS AZ ÚJ MAGYARORSZÁG

Immár közhelynek számít, hogy Németh László a magyar nép és a magyar társadalom ügyeiben a legérzékenyebb írók közé tartozott. Pályafutásának kezdete óta foglalkoztatta a kérdés, milyen elvekkel és módszerekkel javítható meg a nemzet közérzete és a jövőjébe vetett bizalma. Ennek érdekében igyekezett tisztázni múltjának vitatott problémáit és eligazítani olvasóit a kor szellemi áramlataiban. Illyés Gyula mondta róla a hetvenedik születésnapját ünneplő hívei előtt, hogy művészi alkotásainál is fontosabbnak tekintette eszméletető tevékenységét és voltaképpen műveit is ennek a nemes feladatnak szolgálatába állította. Szerinte ugyanis - így Illyés - a szellem embereinek, az íróknak van egyebek közt történelmi végeznivalójuk is. Népük tudatának fölírása, ébren tartása.

Ebben őt a legkülönbek között kell számon tartanunk. Abban a sorban, amelyben olyan nevek díszelnek, mint Ady, Szabó Dezső, Illyés Gyula, Tamási Áron, Veres Péter és Bibó István.

Egy szellemi csapat kapitányaként - ez is Illyés kifejezése - nemcsak arra törekedett, hogy maga vigyen előre egy fennkölt ügyet, hanem arra is, hogy a csapat többi tagját ihlesse, bátorítsa, ösztönözze és húzza magával egy szellemi vezetőre feltekintő nép önmagára találásának és önállósulásának útján.

A nép, a nemzet sorsáért felelősséget érzett. A gondolkodás gyötrelmeit azért vállalta magára, hogy a magyarság önmaga erejében bízzék és öntudata erősödjék. Eszmetemertő alkat volt, amelyet állandó nyugtalanság hajtott, hogy újabb és újabb gondolati építményekkel gazdagítsa a jövőalkotás idea- és eszköztárát.

Mindez, mint a bevezetőben említettem, századunk kilencvenes éveiben már közhelynek tekinthető. Aki csak valamennyire is ismeri a huszadik század magyar irodalmának és politikai közéletének történetét, ha nem osztja is minden gondolatát, felismerését és törekvését, aligha vonhatja kétségbe Németh László munkásságának kimagasló jelentőségét.

Felvetődik a kérdés, időszerű-e ma, amit alkotott és amit nemzete asztalára letett.

Ennek áttekintése és a kérdés felelősségteljes megválaszolása túlfeszítené egy rövid összefoglaló kereteit. Hiszen szólni kellene szépirodalmi munkásságának esztétikai maradandóságáról vagy mulékonyosságáról, a magyar történelem és irodalom némely jelenségét érintő felismeréseinek és megállapításának érvényéről, pedagógiai elveinek és tudománypolitikai nézeteinek mai megítéléséről, valamint életművének számos más vonatkozásáról.

Maradjunk ezúttal annál a kérdésnél, mi időszerű és mi hasznosítható ma abból, amit a magyarság elé mint politikailag követhető utat és kikísérletezhető lehetőséget felrajzolt.

Ha teljességre törekednénk, elő kellene venni valamennyi vonatkozó esszéjét, de legalábbis mindazokat, amelyeket a *Sorskérdések* című kötet oly tiszteletet ébresztő és bámulatba ejtő gazdagságban tár elénk. Mivel erre most nincs lehetőség, meg kell elégednünk azzal az öt írással, amelyből legközvetlenebbül szembesülhetünk Németh László politikai tényleírásaival és reformgondolataival. Ezek az 1933-ban készült *Debreceni káté*; az 1940-ben írt *Magyar radikalizmus*, az 1943-as második szárszói beszéd és 1956 novemberének elején megjelent *Emelkedő nemzet*, valamint *Pártok és egység* című cikk.

Sorsom különös ajándékának tekintem, hogy diákként az első kettő felolvasásán jelen lehettem. A Debreceni káté szövegét a szerző előadásában 1941 májusában a Városi Színházban, a Magyar radikalizmust fél évvel korábban, 1940 novemberében hallottam tőle egy előadássorozatban. A szárszói beszéd meghallgatásától a katonai szolgálat ütött el. A két ötvenhatos cikket - külföldön élvén - csak napokkal megjelenésük után olvashattam.

A Debreceni káté két fő mondanivalója, hogy a magyarságnak, bármilyen reménytelennek látszik is sorsa, helyt kell állnia és ezt csak akkor viheti végbe, ha egészséges a hatalmi struktúrája.

„A magyarságnak be kell bizonyítania, hogy nem szakítja szét a csontjain átsüvöltő változás. Az elkerült, vagy tiszteletben tartott ázsiai tehetetlenség nem véd meg többé, helyt kell állnunk”. így hangzik az egyik vonatkozó idézet és így a másik: „Át kell építenünk társadalmunk hatalmi struktúráját, hogy a gerinc megint a test középvonalába kerüljön, s olyan vezérlő réteget kell uralomra juttatnunk, melynek tudomása van a testről és helyzetéről.”

A feladat 1991 tavaszán is időszerű. A magyar nemzet történelmének jelentős és elhatározó fordulatát hajtotta végre. Kihhasználva a kedvező nemzetközi légkört és élve a világpolitika kínálta lehetőségekkel, lerázta magáról az önkényuralom igáját és megindult az autonóm állami élet útján. A csontjain átsüvöltő változás nem szakította szét és a magyar társadalom imponáló egységben szabadította meg magát az önálló cselekvést gátló bilincsektől. A Németh László-i intés azonban továbbra is érvényes. A szabadsággal való élés gyakorlatában és a demokratikus intézmények működtetésében is hasonló helytállásra lenne szükség, a társadalomnak arra a biztos tudatára, hogy túl a politikai nézeteltéréseken és érdekelletéteken, a demokratikus államrend fenntartásában és a jogállamiság megőrzésében minden réteg és irányzat egyaránt érdekelt.

A társadalomnak kétségtelenül átépült a hatalmi struktúrája. Arra azonban a hatalom- és rendszerváltás óta eltelt idő még kevés, hogy kellő biztonsággal ítélkezhessünk, a vezérlő réteg megfelel-e az imént idézett kívánalmaknak. Annyi mindenképpen megállapítható, hogy a jelenlegi politikai garnitúra - beleszámítva mind a kormányzatot, mind a parlamenti ellenzéket - a korábnál jóval megbízhatóbb ismeretekkel rendelkezik a nemzet anatómiájáról.

Ami pedig a Debreceni kátében ugyancsak érintett reményt és a reménytelenséget illeti: abból indulva ki, hogy Marathonnál a reménytelenség győzött, talán nem hiú ábránd abban bízni, hogy a mai reménytelenségből, mégha nincs is szó - a Németh László-i képet használva - falhoz állított népekről, a közép-európai nemzetek, és bennük a magyar, eredménnyel és sikerrel fejezik be a demokráciáért vívott harcot. Az ideget és erőt emésztő nehézségek, a gyötrő bajok és kínzó kudarcok ellenére sincs ok arra, hogy a magyarság reménytelenségének áldozata legyen és lemondjon sorsa jobbrafordulásának komoly esélyéről. Az élet és a munka minden terén történő helytállás, a teljesítményre és a minőségre való törekvés, a szorgalom, kitarás és szívósság előbb vagy utóbb meghozza gyümölcsét.

Bibó Istvántól való a mondás, hogy a demokrácia annyit jelent, nem félni és ehhez az a felismerés társulhatna, hogy reménytelenségben nem lehet demokráciát alkotni. A demokráciáért való küzdelemhez hozzátartozik megvalósításának a reménye és a hit, hogy az érte végzett munka nem hiábavaló, tehát érdemes vállalkozni rá. A magyar demokrácia híveinek, foglaljanak helyet akár a kormányzat, akár az ellenzék, akár a politikailag el nem kötelezettek táborában, tudniuk kellene, hogy valóban demokratikus közviszonyokat csak valamennyien közösen teremthetnek és nem a kormány vagy a többségi párt egymagában.

Talán itt a helye Németh László egy ötlete megemlékezésének. Nem a tárgyalt és tárgyalandó esszéikben és cikkekben vetődött fel, hanem azok után jóval később. Ez a Mirtse Zoltánokhoz fűződő várákozása. Jól emlékezhetünk rá, hogy az író képzeletében megrajzolt személy azokat testesítette meg, akik a hatalmat gyakorló szervezeten belül a nemzet javát akarták szolgálni és az uralkodó pártot a nép oldalára állítani. Ezekhez szólt a felhívás, hódítsák meg ezt a pártot és a jobbak által vezetett központ talán alkalmassá válhatik a nemzet érdekeinek, igényeinek, törekvéseinek védelmére.

Az elgondolást kételyek kísérték, hiszen a jó szándékú és embertársaik bizalmát élvező magyarok abban a pillanatban, amelyben a kommunista pártba léptek, ezt a bizalmat el is veszítették, vagy ha mégsem, mindenképpen kompromittálódniok kellett ahhoz, hogy szerephez és befolyáshoz jussanak. Nem véletlen, hogy az ötlet felvetésének nem lett folytatása. Nem is lehetett. Ám, az 1989-es év magyar fordulata mégis sejtetni engedte a Mirtse Zoltánok jelenlétét a kormányzó hatalomban. Németh László fantáziájának szülöttei fordították, ha nem is az uralkodó pártot, de annak egy tekintélyes hányadát a nép oldalára és indították el ötvenhat rehabilitálásával a belső és külső változások lavináját. Németh László ráértett arra, hogy minden akár fegyveres, akár fegyvertelen forradalomhoz elszánt nép kell, de ez védtelen az erőszak minden eszközével rendelkező erős központi hatalommal szemben, ha nem sikerül megosztania az uralkodó garnitúrát. A szabadságért vívott harcát csak akkor tudja sikerre vinni, ha a vezetők közé éket ver és nagyobbik részüket maga mellé állítja. Ez történt 1956-ban és ennek lehettünk tanúi 1989-ben. A képzeletbeli Mirtse Zoltánoknak természetesen valódi neveik voltak és nem nehéz kitalálni, hogy kikre gondolok. Az ő szerepük nem volt másodrendű és méltánytalan volna, ha megfeledeznénk - mégha erős is a társadalom ilyen irányú hajlama - olykor a kockázatoktól sem mentes viselkedésükről. Azt tették, amit Németh László várt tőlük. A hatalom elvesztését vállalva a nép mellé álltak, hogy hatalom és nép közelebb kerüljön egymáshoz.

E rövid kitérő után vessünk talán futó pillantást a Debreceni káté után hét évvel, tehát 1940-ben a magyar radikalizmusról írott esszéire. Ez valamivel konkrétabb, mint a harmincas évek elejének látletele és érint a maguk korában eléggé égető néhány kérdést.

A többi között azt, hogy mi váltotta ki a húszas-harmincas évek reformkezdeményezéseit. Németh László szerint a megcsönkült Magyarország a Habsburg-rendszer örökségét nyögte és ehhez hozzátehető, hogy ennek a rendszernek nem a demokrácia, a jogegyenlőség és társadalom modernizálása irányába mutató elemei, hanem ezekkel szemben ható, lényegében feudális és maradi vonásai mentődtek át a Horthy-rendszernek nevezett alakulatba. Az író által súlyos fuldoklásnak nevezett állapotot teremtett az a rend „amely nemcsak uralkodó osztályokat tud magán, hanem egy ráomlott rendszert, mely keletkezésében is nemzetellenes volt, s bukásában is ott maradt a nemzet fölött. Sokan nem értették - folytatta Németh -, hogy ... negyedszázaddal a Habsburgok bukása után miért vesződöm én még mindig a Habsburgokkal. De nem velük vesződtem, hanem egy óriási, csak most megérett folyamat számára találtam gyűjtőnevet. Az az egész természetellenes építmény, amelynek a magyar nemzet a romjai alá szorult, Habsburg-eredetű.”

Mi ebben a mára szóló tanulság? Talán az, hogy a magyarság ma is egy tőle idegen, nemzetellenes társadalmi és állami berendezkedés örökségével küszködik. Sok mai baj, visszasság és ellentmondás forrásvidéke és eredete a bukott rendszerben keresendő. Semmilyen fáradozás és erőkifejtés nem hiábavaló ennek az ugyancsak természetellenes építménynek a végleges lebontásához és maradványai eltüntetéséhez. És talán nem lenne felesleges érvényesnek és megfontolandónak tekinteni azt a Németh László-i megállapítást, hogy „a magyar radikalizmus, amikor reformot, átalakulást sürget, nem elvont elméletekből és világvivatokból, hanem ebből a fuldoklásból és ebből a romból indul ki”. Úgy gondolom, ma is a valóságos helyzetből és adottságokból, a kommunizmus által a magyarságra hagyott állapotokból kellene kiindulni, a *szükséges* és a *lehetséges* bölcs egyeztetését végbevinni, elvont elméletekkel való kísérletezés és külföldi példák kritikátlan átvétele helyett a magyar viszonyoknak és feltételeknek megfelelő megoldásokat keresni. A külföldi példák ismerete kívánatos és nélkülözhetetlen. Sugallatot, ötletet és ösztönzést nyújthatnak. Termékenyítő hatásuk azonban csak akkor érvényesülhet, ha a helyi alkalmazhatóság gyakorlati próbáját megállták.

Változatlan időszerűsége van a magyar radikalizmusról szóló írás egy másik fontos tételének is. Ez a nemzeti érdekű külpolitikára vonatkozik. „Vannak olyan irányok is, amelyek nem onnan néznek, ahol állnak” - állapította meg Németh László 1940-ben. „Voltak emberek - folytatta -, akik tudták, hogy hogy kell a Kremlből Magyarországot nézni, voltak, akik Schönbrunnból vagy a Vatikánból szemlélték hazájukat. Voltak, amint vannak is, berlini, londoni magyarságnézők; persze nemcsak nézők, hanem program- és országcsinálók is.” Aligha tagadható, hogy vannak ennek példái napjainkban is. Persze, a mai nemzetközi erőviszonyoknak és kapcsolatrendszereknek megfelelően. Ma sem kínál kielégítő és megnyugtató megoldást, ha bárki is csak Washingtonból, Londonból vagy Bonnból szemlélné Magyarországot és ennek látványa alapján próbálná megfogalmazni a magyar külpolitikai célokat és megtervezni a szükséges tennivalókat. Tartós haszonnal valószínűleg az sem járna, hogy éppen megszabadulva egy nagyhatalom gyámkodásától Magyarország gyorsan új gyámkodó hatalom védőszárnyai alá bújna. Visszanyerve a függetlenséget és külpolitikai önállóságot kár volna elsietni a bárhová való csatlakozást. Érdemes lenne először alaposan körülnézni és a hosszútávú folyamatok, esélyek és lehetőségek gondos mérlegelésével az új külpolitikai tájékozódást meghatározni.

Némileg összefügg ezzel haza és nagyvilág, Magyarország és Európa, magyarság és a külvilág látszólagos ellentétének a feloldása. Németh László mintha nem ötven évvel ezelőtt, hanem ma írta volna, hogy „vannak, akik talán őszintén hiszik, hogy népiségünkben elmerülni s az emberiségben kitárulni összeférhetetlen dolog. Holott nemcsak hogy nem összeférhetetlen, hanem azonos. Mennél mélyebben vagyok magyar, annál igazabban vagyok ember. A legranciább franciák, a legnémetebb németek, a legoroszabb oroszok voltak azok, akik az egész emberiségnek is mondtak valamit.” Ma is időszerű megállapítás, hiszen ma is vannak, akik azt vélik, hogy mennél jobban takarják és homályosítják el magyarságukat, annál valódibb és igazibb európaiakká válnak. Az ilyenek sem igazán magyarok, sem igazán európaiak. Maradandót az emberiségnek is csak a hitelesen magyar szellemek nyújtottak, az Adyok, Bartókok, Kodályok, Bibók, Illyések, Németnek, Máraik, a magyarságukat halálukig az idegenben is megőrző nagy tudósok és nem azok a túlbuzgó neofiták, akik azzal akartak külföldi érdemeket és előnyöket szerezni, hogy szégyelltek, leplezték magyarságukat, vagy napjainkban azzal igyekeznek nyugatiságukat és európaiságukat dokumentálni, azt ténylegesnek fogadtatni el, hogy hazájukat, nemzetüket elmaradottnak, kultúrátlanoknak, előítéletektől mérgezettnak, békebontónak tüntetik fel. Hitelesen európaiak és világpolgárok is csak olyanok lehetnek, akik hitelesen magyarok, vagyis az igazságot, az emberiséget, a magyarság érdekét egyaránt nézik. Németh László a nézőpont hazatelepítését sürgette. Az emberiségnek is azok a magyarok teszik a legnagyobb szolgálatot, akiknek nézőpontja Magyarországon van, még ha másutt élnek is, bárhol is nézve is az országot és a nemzetet, agy-tekervényeikben és idegeikben hordozzák a hazai nézőpontot is.

A hazai nézőpont érvényesült az 1943-as szárszói beszédben is. Az író figyelmét nem kerülhette el, hogy akkor a magyar nép egy tekintélyes hányada a háborús szövetséges oldalán állott, akik viszont a háborút elveszítettek látták, részben az angolszász, részben az orosz orientációra készültek fel. A jelek azt mutatták, hogy Magyarország vesztesként fog kikerülni a háborúból, tehát jó esetben angolszász, a valószínűség szerint szovjet megszállás lesz. Németh a magyarság előtt álló alternatíva két lehetősége megszemélyesítőinek egyaránt azt ajánlotta, hogy legyen gondjuk a népre, ne kövessék el a fennálló hatalom urainak hibáit és teremtsenek olyan viszonyokat, amelyekben a társadalom minden rétege megtalálja számításait és megvédheti érdekeit. Szólt azokhoz, akik a tőkés rendszer visszaállítását, nevezetesen annak angolszász változatát ajánlották és szólt azokhoz, akik a szocializmus, pontosabban a kommunizmus szovjet változatának kikerülhetetlen eljövételét festették a falra. Egyébként már ez a körülmény is igazolta, hogy Németh László nem a fasizmus és a szocializmus, hanem a sztálini kommunizmus és a korlátlan kapitalizmus között képzelte el harmadik utat.

Szerinte a tőkés rend, amelynek - mint mondotta - a Nyugat magas ipari civilizációját és a polgári jólétet köszönheti, Magyarországon a népet még mélyebbre taszította bennszülött sorsába és a jövőben is megcsappanthatná a nép részesedését a nemzeti vagyonban. A szocialistának nevezett rend tartozékai közé sorolta a kolhozokat, a közös műhelyeket, az értelmiség állami felügyeletét és olyasminek mondta, ami aligha jobb a legsötétebb jobbágyságnál. A látélet pontos volt, nemcsak ami a jelent illette, hanem a jövőt is, hiszen rövid idő alatt Magyarországon is minden bekövetkezett, amit Németh László a szocializmusról megállapított. A szocializmus igehirdetőitől azt kérte, „ne engedjék megnyomorítani azt a munkás népet, amelynek az érdeke a szájukon van”, lássák be, hogy a kapitalista fejlődés végén nem néhány tőkés áll majd szemben a nincstelen proletárok millióival, hanem vegyék észre, hogy milyen rohamosan nő a kispolgárinak nevezett rétegek, az önálló parasztok, iparosok és kereskedők, a közalkalmazottak és a szabad értelmiségiek aránya. A klasszikus értelemben vett proletárság apadóban van. Azt is kérte, hogy ismertessék el, az értelmiségi ember is munkás és olyan szoros kötelmek jármában él, mint a proletár. Nem szabad, hogy az értelmiség másodrendű munkásosztály legyen, amelyet „az elsőrendű termelő osztályok alkalmazottul tartanak”. Németh László azt kívánta, hogy a megígért szocialista jövő valóban a magyarság felszabadulása legyen. És azt, hogy „a nemzet keze fölöslegesen be ne véreződjék”, hozzátéve, hogy - mint mondotta - „más egy osztály likvidálása, s más a beléje tartozó embereké”, „ha az indulat vérengzik, annak még van mentsége, a teóriának nincs”.

A szárszói konferenciára egy olyan időpontban került sor, amikor bizonyosra volt vehető, hogy Hitler a háborút elveszti. Olaszországban megbukott Mussolini és 1943 tavaszán Budapesten is értesülni lehetett a londoni Times-nak arról a cikkéről, amely szerint Magyarország a szovjet érdekszférába kerül. Ez, persze, még nem jelentette, hogy Moszkva egyedül dönt majd a magyar nép sorsáról, de arra mindenképpen alkalmas volt, hogy az ország lakossága egy ilyen értelmű fordulatra is felkészüljön.

Miért érdemes a szárszói beszédre 1991-ben emlékeztetni? Természetesen nem azért, mintha 1943 és napjaink között bármilyen párhuzam lenne és ugyanolyan alternatívákon kellene gondolkodnunk, mint negyvennyolc évvel ezelőtt.

A szocializmusnak az a formája, amelyet egy megszálló hatalom kényszerített rá a magyarságra és amelynek bőven akadtak önkéntes magyar támogatói is, véglegesen és csúfosan megbukott. Kiderült, hogy nem csak vad sztálini változata, de az enyhébbnek nevezett lenini formája sem felelt meg az emberi természetnek és a népek érdekének. A meghódított országoknak csak nyomorúságot, megalázottságot, kiszolgáltatottságot hozott. A Szovjetuniót mégcsak megajándékozta a katonai nagyhatalom státusával, az orosz birodalmi álmok megvalósulásával, annak kétes dicsőségével, hogy a világ egy tekintélyes része félt tőle, de a megszállt országokat még attól a nemzetközi tekintélytől és szereptől is megfosztotta, amelyet korábban élveztek. Ma tehát nem létezik többé az a fenyegetettség, amelyre Németh László oly érzékenyen és - mint a történelem igazolta - oly indokoltan reagált. A szocializmus eszméje azonban, láthattuk, sokkal tágabb gondolatrendszer, mint olykor hinnők, és nem lehetetlen, hogy a nekik kimért sorssal és materiális helyzetükkel elégedetlen emberek ismét a szocializmus valamilyen új humánus és demokratikus formájától várják életkörülményeik megjavulását és emberként, dolgozóként való felszabadulásukat. A szovjet kísérlet bukása, a kudarcok és csalódások ellenére is számolnunk kell azzal, hogy a szocialista gondolat nem halt meg végleg, bármikor feltámadhat és a szegények, hátrányos helyzetben lévők, elnyomottak ismét tőle várják az üdvözülést. És nyilván próféták is megjelennek a színen, akik ezt tudatosítják. Nem lehetetlen, hogy újból időszzerű lesz hozzájuk Németh László szavaival szólni, az 1943-as intés és kérelem megint szükségessé válhatik.

Cseppet sem vesztett időszzerűségéből a harmadik út, vagy ahogyan annak idején Németh László nevezte, a harmadik oldal elmélete sem, azzal a fenntartással természetesen, hogy minden alkalommal a kor és a helyzet határozza meg lényegét. Ezzel kapcsolatban érdemes emlékeztetni arra a hatásra, amelyet a szárszói előadásnak ez a része kiváltott. Nemcsak az ismeretes Új-Guinea allegória, hanem az a határozottság is, amellyel az író a szükségesnek vélt magyar tájékozódás irányát kijelölte, a magyar

önrendelkezés igényének jogosságát védte és a magyarságra leselkedő veszedelmeket ábrázolta. Hallgatóságának nagy részét magával ragadta és bizonytalanságot, tanácstalanságot, kételyeket ébresztett azokban, akik hajlottak az ország határán megjelenő kommunizmus elfogadására.

A harmadik út eszméje napjainkban is foglalkoztatja az agyakat és sokak útkeresésének vissza-visszatérő tárgya. Ma sem tagadható, hogy van létjogosultsága, magától értetődően azokban az összefüggésekben, amelyeket a kezdődő kilencvenes évek és az Új Magyarország teremtettek.

Szakszerű tárgyalása mindenképpen két dolog figyelembevételét tételezi fel. Az egyik Bibó Istvántól való és arra vonatkozik, hogy minden harmadik út attól függ, mit tekintünk első és mit második útnak. A másikra Gombos Gyula figyelmeztetett többször is: a harmadik út nem cél volt, hanem út. Éppen ezért megtévesztő és félrevezető harmadikutas ideológiáról beszélni. Nem ideológia, nem zárt filozófiai és politikai eszmerendszer, hanem egyszerűen egy választási lehetőség kihasználása. Németh László világosan körülírta, milyen erők és frontok között képzeli el a magyarságnak adottságai és lehetőségei szabta helyét, milyen úton haladva vívhatja ki társadalmi és nemzeti önállóságát. Bibó István mind 1946-ban, mind 1956-57-ben az akkor adott reális feltételek között jelölte ki a magyarság javát szolgáló és a veszedelmek minimumával szegélyezett utat.

Napjainkban - éppen a Németh László-i, Bibó István-i, vagy Gombos Gyula-i értelmezésben - a harmadik út csak olyan lehet, amelyen legelőnyösebben közelíthető meg az egyéni és közösségi érdek szintézise, az egész társadalomnak megbékélést és megnyugvást kínáló belső rend, szociális érzékenységű nemzetgazdaság, az ország függetlenségét és önállóságát biztosító külpolitika. Az ilyen értelemben felfogott harmadik út hívei rosszul tennék, ha hagynák magukat elbizonytalanítani vagy megfélemlíteni. A gonoszok megjegyzések és fölényes ítélezések, bárhonnán érkezenek is, hamarabb vesztik el időszerűségüket és avulnak el, mint az a gondolat, amely elég eleven volt ahhoz, hogy több mint fél évszázadon át a magyar gondolkodó főket ihlető eszmék egyike legyen.

Az 1956-os forradalom napjaiban Németh László az Emelkedő nemzet és a Pártok és egység című cikkeiben fejtette ki a demokratikus népfelkelés által kiváltott gondolatait. Az előbbiben a történelmi folytonosság szerepére mutat rá. Arra, hogy a nemzet történelméből nem lehet tetszésünk szerint korszakokat kiiktatni, különböző előjelű hagyományok címkéjével némelyeket létezőknek, másokat meg nem történeteknek tekinteni. A kommunizmusra mért csapás óráiban azt a korszakot igyekezett helyes megvilágításba helyezni, amelyről addig csak az elítélés és elutasítás hangján lehetett szólni. „Ne higgyék - írta -, hogy ez a két évtized, az azóta annyit emlegetett Horthy-korszak nemzeti szempontból olyan meddő volt, mint a rendszer, amely nevét adta. A magyar a rend ellenére, amelybe beleszorították, emelkedő nemzet". Részleteiben is felsorolta, miért hiszi, hogy a szóban forgó korszaknak nemcsak hiányai és fogyatékosai, de erényei és eredményei is voltak. Nem a társadalmi és politikai rendszernek, de a népnek, amely ebben a rendszerben két és fél évtizedet töltött el. Hasonló hangnemben szólt erről a korszakról korábban, 1942 végén, *Könyves karácsony* című cikkében is. „Sosem volt dicsérő szavam arra a negyedszázadra, amelyben élnem és dolgoznom kellett... Ha a korokat nem szerencsésjűkkel, hanem hajlamaikkal mérjük, ennek a huszonöt évnek nem kell a történelem előtt pironkodnia. Kényszerűségeit nem maga szabta."

Ma is változatlanul érvényes szavak. A Horthy-korszakot immár nem kell semmilyen kizáró szándéktól vagy eredményeit lebecsülő törekvéstől óvni. Sőt, olykor meglepőnek és korszerűtlennek hatnak a túlzott elismerés szavai, a húszas és a harmincas évek légkörét idéző fogalmak és nyelvi fordulatok. A Horthy-korszak, különösen érdemes közszereplője, valamint a két háború közötti évtizedek kulturális, társadalmi és gazdasági vívmányai megérdemlik az illendő méltánylást, de aligha van szükség arra, hogy kritikátlanul vegyünk át a mai időktől és a demokráciától idegen szövegeket, politikai elveket, intézményeket, érintkezési formákat és stílusokat. Éppen annak érdekében, hogy az erények és az eredmények annál meggyőzőbbek lehessenek.

Az Emelkedő nemzet-re emlékeztetni azonban nemcsak emiatt érdemes, hanem sokkal inkább annak a kérdésnek felvetése érdekében, vajon nem emelkedett-e a nemzet a kommunista önkényuralom negyven esztendejében is. Vajon úgy volt-e, hogy ehhez a negyven esztendőhöz csak az elnyomás, a megnyomorítás, a nemzeti önérzet és büszkeség lábbal tiprása, a társadalom gúzsba kötése, a kiszolgáltatottság és szolgaság, az ember megalázása és a szellemi bénaság társul, ahogyan sokan állítják és a rossz lelkiismerettől hajtva olykor a lehangosabban olyanok, akik ebben közvetlenül vagy közvetve részt vettek? Az indulatok lecsillapodása és a társadalom megnyugvása után időszerű lesz elgondolkozni azon, hogy a sülyedés tünetei mellett mutatkoztak-e néhol az emelkedés jelei is. Tudom, ehhez valamelyes bátorságra is szükség lenne, de nem kellett-e bátorság Németh Lászlónak, hogy egy demokratikus forradalomban a népnek egy tekintélyuralmi rendszerben történt emelkedésére emlékeztessen?

Aminthogy annak bátorsága is példamutató lehetne napjainkban, hogy a Pártok és egység című cikkben a szocializmus némely elveinek megőrzését javasolja, tisztességes és emberséges megvalósítását

sürgesse. Ebben realitásérzékéről tett tanúságot, hiszen a forradalom győzelme esetén szocialista környezetben kellett volna a demokratikus Magyarországot berendezni és ez aligha sikerülhetett volna, ha a szocializmus teljes száműzésével indul el. Ezért ajánlotta a szocializmus néhány elvének tiszteletben tartását, a munkásság részeseését az üzemek vezetésében és jövedelmében, a laza önkéntes szövetkezetek támogatását és a semlegességi nyilatkozatnak oly értelmezését, amely nem idegeníti el a szocialista rendszerben élő szomszédokat.

Ma, persze, ilyen megkötöttségekkel és korlátozásokkal az új magyar államberendezkedésnek nem kell szembesülnie. Szabadsága és függetlensége teljes, de nem élén légüres térben, napjainkban is mutatkozhatik szüksége annak, hogy - Németh László példájára - a felelős tényezők arra is gondoljanak, hogy ami Magyarországon történik, hogyan illeszkedik be a közvetlen és távolabbi környezetbe. „A magyar sors kelet-közép-európai sors, jövőnk egybe van kötve a tej-testvér szomszédnépekével” - írta egyik tanulmányában. Ez máig sem vesztette el időszerűségét és arra kell indítsa a magyar bel- és külpolitika alakítóit, hogy intézkedéseiknek nemcsak belső, de esetleg külső hatását is mérlegeteljék.

Időszerű, amit 1956-ban a pártok feltámadásáról és a régi pártszellem visszatéréséről írt. Sajnos, igaza volt. A mai pártélet alig különbözik a hajdanitól, de én hozzátenném, attól sem igen, amelyet nyugaton látunk. Úgy látszik, amíg pártok vannak, önzésük és kicsinyes érdekképviselésük sem szüntethető meg. Valószínűleg természeti adottságuk. Németh László még a fiatalokban bízott. „Megtisztult fiataloknak adni át a helyet” - követelte. De mi történjék, ha látjuk, hogy a fiatalok mily gyorsan tanulják el és ápolják tovább az öregek politizálási módszerét?

Valószínű, hogy e tekintetben is az óhajnál és a belátásnál sokkal többre lenne szükség. Az egész társadalom megújulására, magatartásban, erkölcsben, viselkedésben egyaránt. A „lelkek reformjára”, ahogyan ő nevezte, hiszen - mint írta - az ellenség magunkban van. „Ha győzni akarunk, először itt kell győznünk.”

Szinte minden mondata ma is rendkívül alkalmas továbbgondolásra, arról nem is szólva, hogy némely írásának mondanivalója maradandó érvényűnek látszik. Igaza van Grezsa Ferencnek, amikor Németh László politikai tanítását a magyar progresszió nélkülözhetetlen eszmei örökségének s a mai magyarországi reformmozgalom számára megkerülhetetlen, mellőzhetetlen hagyománynak nevezi.

Az idő nem fogott ki rajta, legjelentősebb gondolatai érvényesek maradtak.

(1991)

ÉRZELMES SOROK PÜSKI SÁNDORRÓL

(Hetvenötödik születésnapja alkalmából)

A népi mozgalom nagyjainak ritkuló soraiban néhányadmagával még itt él közöttünk Püski Sándor, aki mindenki másnál nagyobb szolgálatot tett a magyar népiség ügyének, és aki a leginkább alkalmas volt arra, hogy amolyan összefogója, szervezője, együtt tartója legyen egy sokszínű és sokérdekű írói tábornak. Nem ismerem senkit, akinek sikerült volna nála jobban közös munkára és fellépésre mozgósítania egy egész írói csoportot, tudatosítva ennek tagjaiban mindazt, ami összekötötte őket és háttérbe szorítva mindent, ami az ellentétet és a széthúzást táplálhatta volna bennük.

Püski Sándor kiadvállalata, a Magyar Élet programjában és kiadványainak széles skálájában az íróknak és híveiknek olyan nagy számát egyesítette, hogy hasonló erejű tömörülést csak a negyvenöt utáni Parasztpárt és az ötvenhatos Petőfi Párt volt képes megteremteni. Sem a Válasz, sem a Márciusi Front, sem a Kelet Népe, sem a falukutatás nem tudott annyi népi írókat összefogni, mint az írók kiadója és politikai pártja. A kiadó nemcsak egy igényes könyvprogram megvalósítására, hanem a könyvbarát szervezet segítségével az olvasók megszervezésére és nevelésére is vállalkozott. Az a pezsgés, amely a szellemekben és a politikában a negyvenötös fordulat után a magyar falvakban észlelhető volt, nagyrészt annak az erjesztő folyamatnak tulajdonítható, amelyet a népi írók könyvei indítottak el és köztük többségében azoknak a műveknek, amelyeket Püski Sándor adott ki.

Aki 1945 és 1947 között vidéken járt és művelt, olvasott, tájékozott parasztok otthonában is megfordult, annak lehetetlen volt nem észrevenni - ha csak egy pillantást is vetett a könyvespolcra -, hogy milyen forrásokból táplálkozott az a demokratikus közszellem és magatartás, amelynek elemi erejű fellobbanása a magyar történelem legszebb lapjaira tartozik. Az, hogy a parasztság megszűnt a politikát úri huncutságnak

tartani és sok csalódása ellenére is esélyt látott a magyar demokrácia megteremtésére, főleg annak tulajdonítható, hogy a népi irodalom szemet nyitó és látókört tágító hatása eleven volt, dacolt a kedvezőtlen külső körülményekkel és a politikai önfeladás kísértésével. Az eszmélő és terebélyesedő demokráciát csak az erőszak tudta megfojtani, de annyira mégsem, hogy kellő pillanatban fel ne támadjon és a magyarságnak jövő üdvöt kínáljon. Nem véletlen, hogy az önkényuralom térfoglalásával annak a munkának is meg kellett szünnie, amelyet Püski Sándor végzett.

Akinek kezébe került a szegedi Tiszatáj februári száma, annak figyelmét nem kerülhette el Péter László kitűnő írása, amelyben a hetvenöt éves Püski Sándort köszöntve tárgyilagos, megbízható életrajzot ad, részletesen megvilágítva egy különleges életpálya legfontosabb állomásait és legjelentősebb teljesítményeit. Helyesen mutat rá, hogy Püski életének értelme és célja a szolgálat volt, annak az ügynek a szolgálata, amelyre életét tette fel, és amelyben most, hetvenöt évesen is lankadatlan odaadással, áldozatkészséggel és fáradhatatlanul végzi munkáját. Isten olyan feleséggel áldotta meg, aki hasonló tűzzel és lelkesedéssel szolgálja a magyar művelődés ügyét és aki a magyar írásbeliség dicsősége érdekében férjéhez hasonló áldozatra kész. Valóságos csoda, hogy ez a két ember, olyan korban, amikor mások a sok évtizedes munka és az élet megpróbáltatásai után a megérdemelt pihenésre gondolnak, nyugalomban igyekeznek a hátralévő éveket eltölteni, nemcsak egy könyvkereskedés (Magyarországon kívül a legnagyobb), egy könyvkiadó, egy irodalmi és képzőművészeti vállalkozás szerteágazó ügyeit intézi, de ráadásul eltűri és örömmel elviseli, hogy boltjuk és otthonuk amolyan átjáróház legyen, ahol a látogatók, érdeklődők, vagy egyszerűen kíváncsiskodók egymásnak adják a kilincset és azt az alvás röpke óráitól eltekintve szinte egész nap megszállva tartják. Sándor és Ilus példátlan türelemmel fogad mindenkit, hallgat meg legképtelenebb dolgokat is, pazarolja drága idejét olykor méltatlanokra is. Nem hírből, másodkézből tudom ezt, tanúja voltam nem egyszer annak az áldozatos vendégszeretetnek és keresztényi szolgálatnak, amelyben Püskiék élete folyik.

Püski Sándor nevével egyetemi éveim elején találkoztam először. Az én kezemben is megfordultak azok a jegyzetek, amelyeket ő adott ki, és amelyek megkönnyítették a vizsgákra való előkészülést. A tanárok többségének nem volt könyve, Püski és munkatársai gyorsították az előadásokat, majd ezek sokszorosított füzetek formájában megjelentek, hogy tankönyvül szolgáljanak azoknak a diákoknak, akik akár mert lusták voltak, akár mert közben kenyeret kerestek, az előadásokat nem látogatták. E jegyzetkiadóból lett a Magyar Élet Könyvkiadó és mi, diákok, előadások szüneteiben vagy utánuk, gyakran ácsorogtunk a Szerb utcai könyvkereskedés kirakata előtt, hogy az új kiadványokat szemügyre vegyük.

Püski előtt is olvastam a népi írókat, de azután, hogy kiadóját megindította, szinte tömegével kerültek könyvespolcra a kedvelt szerzők művei. Amikor meg tagja lettem a Magyar Élet Könyvbarátok Körének, automatikusan megkaptam a legfrissebb és legjobb munkákat. Nagy bánatom, hogy a szárszói konferenciára nem mehettem el. Akkor már katona voltam és a meghívó a zilahi tüzérlaktanyában talált. Egy hét szabadság kellett volna, de nem kaptam meg, alakulatunk hadgyakorlat előtt állott és szabadság legfeljebb sürgős családi ügyben, de nem irodalmi találkozón való részvétel érdekében volt lehetséges. Így csak a hamarosan megjelent jegyzőkönyvet olvashattam.

1939 és 1944 között Püski Sándor csaknem száz könyvet adott ki, köztük olyan szerzőkét, akik ma már klasszikusnak számítanak, és olyan műveket, amelyeket sokan az elkövetkező évtizedekben bibliaként forgattak. Péter László említi, hogy mily igazságtalanul bántak 1945 után némely hivatalok és hatóságok a népi írók kiadójával. Nem a teljesítmény értékét és jelentőségét nézték, még csak nem is azt, hogy baloldali szerzőket népszerűsített, vagy azt, hogy megszervezte a szárszói konferenciát, a népiség és a náciellenes baloldal e hatalmas seregszemléjét, hanem irigyeire hallgattak és kicsinyes kifogásokkal igyekeztek személyét lejáratni, munkáját lebecsülni. Sajnálatos, hogy ebben a népi írók egy másik kiadója, Cserépfalvi Imre is részt vett, megtagadva azt a szolidaritást, amely egy azonos ügy elkötelezettjei között természetesnek tűnnék fel.

Az 1945-öt követő évek bizony nehezek voltak. Püski folytatta a kiadói és kereskedői tevékenységét, de mind áldatlanabb körülmények között. Csak kevesen támogatták. Ezek között volt Simándy Pál író, aki - családi nevén - mint Gombos Ferenc 1945 és 1948 között a vallás- és közoktatásügyi minisztérium szabadművelődési főosztályát vezette. Egy ideig Simándy munkatársa voltam és tanúsíthatom, hogy mindent megtett a szabadművelődési hálózat kellő könyvellátása és a szaporodó vidéki könyvtárak állományának gyarapítása érdekében. Ebben elsősorban a népi írókat részesítette előnyben, hiszen köztudott volt, hogy a falvakban és a kisvárosokban elsősorban az ő műveik iránt mutatkozott érdeklődés. Magam is láttam az igényléseket. Simándy helyesen mérte fel a kívánságokat, amikor Illyés, Németh, Veres Péter, Tamási, Féja, Erdei, Darvas, Kovács Imre, Sinka műveit küldte a vidéki könyvtárakba. Ez Püskiéknek is segített, hiszen nagy raktárunk volt még és újabb kiadványaik is beleillettek a szabadművelődési könyvtári programba. Persze, a népiség ellenfelei ezt nem nézték jó szemmel. Bóka László államtitkár például azzal vádolta Simándyt, hogy „völkisch” kultúrát terjeszt, nem mulasztva el egyetlen lehetőséget sem, hogy

Simándy munkáját keresztezte. Példáját mások is követték. Amikor Simándy Pálnak távoznia kellett, Ortutay Gyula miniszter az elbocsátó okiratból kihúzta az ilyenkor szokásos köszönet szavait.

A kezdeti ötvenes évek fojtó légkörében Püskiék számára sem maradt működési lehetőség. A kiadót és a kereskedést 1950-ben államosították. Könyvkereskedői és kiadói tevékenységük folytatására majd csak negyed évszázaddal később nyílt lehetőség, amikor Püski Sándor a maga leleményességével és ötletgazdagságával felismerte a jó magyar könyv amerikai piacát és a szellem szolgálatának azt az újabb lehetőséget, amelyet Amerika kínált.

Persze ez sem ment simán. Nemcsak a magyarországi aggályoskodást kellett legyőzni, nemkevésbé a szakmabeli féltékenységet és irigységet, hanem némely emigráns körökben burjánzó bizalmatlanságot és gyanakvást is, amely eleve kétellyel és rosszindulattal kísért minden olyan vállalkozást, amely budapesti jóváhagyással vagy közreműködéssel indult. Ezeket a köröket Péter László helytelenül nevezi „az emigrációnak a hazával szögesen szembenálló részé”-nek, a valóságban nem a hazával, hanem a kommunista rezsimmel állnak szemben és a kettőt azonosítani súlyos tévedés. A szóban forgó emigránsokra egyébként sem a szembenállás a jellemző, hanem gondolkodásuk irrealitása, a tények iránti érzéketlenség, azok tudomásulvétele helyett az álmoknak és vágyaknak valóságként való kezelése. Püski Sándor esetében egy hazai kormányengedéllyel külföldre távozott magyar állampolgártól azt kívánták, hogy úgy viselkedjék, mintha emigránsként és politikai célok megvalósítására érkezett volna Amerikába. Aztán azt sem tudták elképzelni, hogy valaki, mégha engedéllyel távozott is, a magyar irodalom őszinte szolgálatát kívánja ellátni és nem a budapesti kormány érdekében ügyködik.

Püski Sándornak egy évtized alatt sikerült a gyanakvókat és vádaskodókat lecsendesíteni, munkájával és eredményeivel bizonyítani, hogy nem az akadémikusoknak, hanem a benne bízókknak lett igazuk. A siker nem volt feltétlenül előrelátható. Be kell vallanom, hogy magam is kételkedtem egy Püski által megfogalmazott igényes magyar kulturális program amerikai megvalósításának esélyeiben. Az 1974 óta eltelt 12 év Püskit igazolta, elhallgattatva mind a hazai, mind a nyugati magyar aggályoskodókat, nem kevésbé a szakmai vetélytársakat.

A hetvenötön túl abban a biztos tudatban haladhat a nyolcvan felé, hogy nemcsak háza vált magyar művelődési központtá New York körzetében, hanem hazai és külföldi munkássága immár irodalomtörténeti jelentőségű és a magyar könyvkiadás története sem írható meg anélkül, hogy abban Püski Sándor munkája és szerepe ne kapjon a nagyoknak kijáró méltó helyet.

(1986)

A NYITOTT AJTÓ

(Püski Sándor nyolcvanéves)

Ilyés Gyula a hetvenes évek kezdetén azt írta Szabó Zoltánról, hogy a magyar paraszti nyomorúság világába az Ajtót, úgy hogy az ország odanézett, az elsők között ő nyitotta ki.

És hogy ez az ajtó napjainkig is nyitva maradt, nagyrészt Püski Sándornak tulajdonítható.

Az ő immár több mint fél évszázados könyvkiadói tevékenységének köszönhető, hogy a magyar lét és sors legégetőbb problémái az érdeklődés és figyelem homlokterében maradtak. 1939 és 1950 között a Magyar Élet, 1970-bcn történt amerikai letelepedése, majd könyvkiadói tevékenységének Magyarországra való áthelyezése után a Püski Kiadó gondoskodott arról, hogy a magyar irodalomnak, tudománynak és közgondolkodásnak minden olyan jeles terméke hozzáférhetővé váljék, amely más kiadók gondozásában nem jutott vagy nem juthatott nyomdafestékhez. Ha valaki majdan megírja a magyar könyvkiadás történetét, abban különleges hely jut Püski Sándornak és nemcsak azért, mert századunk egyik legjelentősebb szellemi irányzatának, a népi irodalomnak volt fő népszerűsítője, hanem azért is, mert különleges érzéssel ismerte fel az értéket és vont be programjába minden művet, amelyben tehetség és színvonalat fedezett fel.

Kiadói működése fontos fejezete lehetne egy olyan magyar irodalomtörténetnek, amelyben nem csak az alkotóra, életművére, annak esztétikai jegyeire és hatására terjed ki a figyelem, hanem azokra a közvetítőkre is, akik nélkül a művek nem juthatnak el az olvasókhöz. Szembeszökő hiánya az összefoglaló irodalomtörténeteknek, hogy mellőzik a kiadók, a folyóiratok és irodalmi lapok tevékenységét, vagy csak egyik vagy másik szerző életrajza részeként kezelik. Pedig nélkülük ugyanúgy elképzelhetetlen nemzeti irodalom, mint írók és műveik nélkül.

Püski Sándor kiadói tevékenysége a legnagyobbakéval mérhető, de jelentőségben és hatásában nem marad el mögötte integráló és szervező munkássága. Teljes mértékben egyetérték Zsigmond Gyulával, aki szerint a népi mozgalmat senki sem tudta annyira együtt tartani és összefogni, mint ő. Ennek a sokfajta alkotói karakterrel és emberi természettel rendelkező írói és politikai csoportnak nemcsak legeredményesebb szervezője, de feleségével együtt a belső kohézióknak mintegy biztosítója volt. Az ő kettejük nyugalmának, türelmének, empátiájának és a közös ügybe vetett bizalmának volt tulajdonítható, hogy legalább az a kör maradt a szóértésben, az egymás megbecsülésében és a rendszeres érintkezésben egységes, amelyet a Püski házaspár és intézményeik értek. A népi mozgalom számos kezdeményezése indult el a Püski-lakásból vagy boltból, menedékül, tartózkodási helyül, otthonul szolgálván mindenkinek, akit a nemzet ügye és érdeke hevített. Hogy ez mit jelentett különösen a nehéz ötvenes és hatvanas években, arról hitelesen csak azok vallhatnak, akik üldözöttekként vagy nyomorba taszítottan élvezhették Püskiek szeretetét és barátságát.

A szélesre tárt ajtó, a szellem és az emberség nyitottsága jellemezte Püski Sándor életének külföldön végzett két évtizedes munkáját is. Hatvanévesen kezdte el amerikai könyvkereskedői működését és folytatta a korábban kényszerből megszakadt könyvkiadói tevékenységét. Vállalkozását barátai közül sokan kockázatosnak és némileg kilátástalannak ítélték meg. Magam is azok közé tartoztam, akik azt hitték, hogy az Egyesült Államokban lehetetlen megélni a magyar irodalom szolgálatából és olyan igényes programból, amelyet 1970-ben New Yorkban meghirdetett. Püskiek rácsáfoltak aggályainkra és borúlátásunkra. Kemény munkával a magyar kultúra jelentős műhelyét teremtették meg az idegen környezetben, színvonalas könyveket juttattak el az amerikai magyarok asztalára, írókat, művészeket, szakembereket hívtak házukba a világ minden tájáról, hogy nemcsak a/, írott betűvel, de a magyar szóval is ápolják a távoli földrészre került magyarok anyanyelvét, gyarapítsák irodalmi, történelmi, politikai műveltségét.

Püski Sándornak nem volt könnyű dolga, a magyar művelődés ügyét szolgálni külföldön, miután elűtötték annak lehetőségétől, hogy azt hazájában tegye. Meg kellett küzdenie a hazai hatalmasságok akadékoskodásaival és a nyugati magyarok gyanakvásaival, de jól tudta, hogy mind a kettőt csak akkor tudja semlegesíteni, ha szívósan dolgozik és eredményes munkát végez. Családjával együtt bízott abban, hogy az embert a munkája igazolja. Ezért nem volt rest e család egyetlen tagja sem, hogy kitartással, áldozatvállalással, rendíthetetlen akarattal bizonyítsa be a kételkedőknek: erős hittel és elszántsággal sziklát lehet elmozdítani. Az eredmény a Püskieket igazolta.

A magyarországi működést feltámasztva Püski Sándor büszkén tekinthet vissza amerikai tevékenységére. A magyar könyvnek az Óceánon túl ő az első számú terjesztője, kiadója, mintegy negyven kötetet jelentetett meg, az általa szervezett előadókörutak során másfél évtizeden át majd minden nagyobb magyar településre, némelyekre többször is, eljutottak jeles íróink, tudósaink, művészeink. És teljesítette azt a feladatot is, amelyet Kodály, Illyés és Németh László tűzött a külföldi magyarok elé, alapvető művekkel adta tudtul a világnak az elnyomottak sérelmeit.

(1991)

EMLÉKEZÉS SIMÁNDY PÁLRA — ELHALLGATTATÁSA ÖTVENEDIK ÉVFORDULÓJÁN —

Amikor több mint ötven évvel ezelőtt, 1949 januárjában Magyarországról elmenekültem, otthon maradt ismerőseim közül néhánytól nagyon fáj a búcsú. Lelki búcsúzásról lehetett csak szó, hiszen aki illegálisan hagyta el az országot, nem verte nagydobbra szándékát és elhatározását, és nem járta végig barátait és ismerőseit, hogy búcsút vegyen tőlük.

Simándy Pál íróról is csak lélekben búcsúzhattam. Személyesen 1945-ben találkoztunk először. Nem sokkal később hivatali főnököm lett a vallás- és közoktatásügyi minisztériumban. 1946-ban Keresztury Dezső minisztersége alatt miniszteri segédtitkárrá neveztek ki, és beosztottak a szabadművelődési főosztályra, amelynek élén akkor Gombos Ferenc - ismertebb írói nevén Simándy Pál - állt. Nevét és hírét egyetemi éveim és a népi mozgalommal való megbarátkozásom óta ismertem. A népi szemléletű és beállítottságú sajtóban mini cikkek szerzője és szerkesztő gyakran szerepeli. Lehetséges volt nem szembesülni munkája és addigi pályafutása alakulásával.

A Felvidéken született 1891-ben; a sárospataki Református Kollégiumban 1909 és 1913 között teológiát tanult, majd a Magyar Evangéliumi Keresztény Diákszövetség utazó titkára lett. Református lelkészként először Losoncon, majd Budapesten hitoktató volt. Csatlakozott az 1918 őszi demokratikus forradalomhoz, levetette a papi talárt, részt vett a forradalmi eseményekben, ezért utána letartóztatták, és hónapokig börtönbüntetést szenvedett. Szabadulása után bekapcsolódott a losonci és szlovenszkoói kulturális éleibe, abban vezető szerepet vállalt. Egyik megalapítója lett a helyi *Madách Körnek* és munkatársa a *Mi Lapunk* című időszaki kiadványnak. Losoncon jelent meg *Az elsikkadt hegyibeszéd* című könyvecskéje, amely nagy feltűnést keltett, mert a keresztény hit és az igazi, ideális szocializmus közös gyökereit kutatta. 1931-ben áttelepedett Budapestre, a politikában Bajcsy-Zsilinszky Endre mellé állt, és belső munkatársa lett az ő különböző című lapjainak. 1942-ben szerkesztette a népi mozgalomhoz közel álló *Tiszántúl* című debreceni napilapot, majd lektori munkát vállalt Püski Sándor *Magyar Élet* kiadójánál. A háború után került a kultuszminisztériumba, ahol alkalmam volt személyesen is megismerni.

Jelentős művelődéspolitikai eredményeket ért el. A régi, felülről irányított népművelés helyébe megszervezte az emberek szabad akaratára és kezdeményező erejére épülő szabadművelődést. Országsszerte rendezett tanfolyamokat, indított népfőiskolákat és alapított népkönyvtárakat. Régebbi írói munkásságát - amelynek két ismert terméke az 1927-es *A magyar kálvinizmus útja* és az 1928-as *Síralmak könyve* volt - újabb művekkel csak minisztériumi tevékenységének befejezése után folytathatta, de írói látásmódja és műveltsége megmutatkozott a minisztériumi szabadművelődési kiadványaiban és az *Új szántás* című szabadművelődési folyóirat működésére gyakorolt hatásában is.

Minisztériumi munkájára rányomta bélyegét népi szemlélete és demokrata politikai felfogása. A Nemzeti Parasztpárt tagja volt, és hivatali tevékenységében is a népi eszme ihlette intézkedéseit. Súlyt helyezett a nemzeti gondolkodás bátorítására, a magyar hagyományok ápolására és a történelmi tudat erősítésére. Ebből sok baja és kellemetlensége támadt a kormányon belüli kommunista és szocialista törekvésekkel, amelyek a magyar kultúrát a világnemzeti semlegesség, de még inkább a kozmopolitizmus és internacionalizmus irányába akarták terelni. Nyílt ellenfele volt a minisztériumon belül Bóka László irodalomtörténész, szociáldemokrata államtitkár, aki állandóan azzal a váddal próbálta lehetetlenné tenni, hogy a szabadművelődésben „völkisch” gondolatokat igyekszik meggyökereztetni.

Pedig ez Simándy fejében soha nem fordult meg, mert az ő nemzeti beállítottsága nem idegen forrásokból, hanem a magyar hagyományokból a magyar protestantizmus múltjából és eredményeiből, a paraszti rétegekben elevenen élő demokratikus és egyenlőségi igényekből táplálkozott. Magam is jelen voltam azon az 1947-es békéstarhosi szabadművelődési értekezleten, amelyen Simándy Pál világos okfejtéssel és meggyőző érvekkel bizonyította, hogy művelődéspolitikai elvei mennyire a magyar múltban és az európai demokratikus hagyományokban gyökereznek. A mindjobban balra tartó, először közös munkáspárti politikára, majd mindjobban a szovjet példára hivatkozó elvi és gyakorlati politika következménye lett, hogy 1948-ban a kommunizmusnak elkötelezett, korábbi kisgazdapárti Ortutay Gyula miniszter úgy mentette fel főosztályvezetői tiszte alól és távolította el helyéről, hogy az elbocsátó irat szövegtervezetéből törölte az ilyenkor szokásos köszönet szavait. A szabadművelődésből újból népművelés lett, de most már a marxista és a moszkvai minta szellemében.

Simándy Pál visszavonult a közéletől. 1949-ben már semilyen módja és lehetősége nem volt, hogy nyilvánosan megszólaljon. Csak évekkel később írt néhány irodalomtörténeti dolgozatot és emlékeztést. A *Diák a századfordulón* című önéletrajzi regénye 1966-ban jelent meg. Teljes visszavonultságban halt meg Budapesten 1978 augusztusában.

(1998

SZABÓ ZOLTÁN

Ha a nyugaton élő magyar alkotókat aszerint rangsorolnám, hogy ki mennyire nem törődik munkáinak összegyűjtésével és életművének megmaradásával, akkor kétségtelenül Szabó Zoltán vinné el a pálmát. Itt él közöttünk egy hetvenedik életévét elért író, aki csaknem megszakítás nélküli munkával töltötte el száműzetésének több mint három évtizedét é mégsem mutathat egyetlen könyvre sem, amelynek élén szerzőként az neve áll. Pedig állandóan írt és nem is akármilyen dolgokat. Tanulmánya esszéi, cikkei szét vannak szórva a nyugati magyar folyóiratokban, kitűnő rádióelőadásainak százai hangzottak el, anélkül, hogy bárhol, bármilyen nyomtatott nyomuk maradt volna; sokáig tanulmányi konferenciák szívesen látott

előadója volt, mindannyiszor tündökölve fogalmazásának pontosságával és szépségével, de ezek az előadások is elhangzottak anélkül hogy írásban is hozzáférhetőek lennének. Szerkesztett két könyvet, egy költői antológiát és Bibó István tanulmányainak gyűjteményét. Hiányozna azonban mindmáig azok a kötetek, amelyekben megtalálhatók lennének Szabó Zoltán idegenben írott művei, amelyek summáját adhatnák annak, hogyan gondolkodott és ítélt korunk eszméiről, eseményeiről, fordulatairól, a magyar múlt és jelen problémáiról. Pedig Szabó Zoltán legeredetibb gondolkodóink és íróink közé tartozik, akinek majdan összegyűjtött írásai - tudom, hogy mit mondok - ugyanúgy a reveláció erejével hatnak majd, mint például Bibó István tanulmányainak gyűjteménye. Összes munkáit olvasva majd, ki fog derülni, milyen kivételes tehetség és mily sok eredetiséggel megáldott szellem.

A Szabó Zoltán „Összes” és a Szabó Zoltán „Válogatott” azonban még várat magára és tudván, mily nyomorban leledzik a nyugati magyar könyvkiadás és ugyancsak tudván, mennyire nem érdekli Szabó Zoltánt a publikálás, még kevésbé önnön emlékművének megalapozása, bizonyára még nagyon sokáig arra leszünk ráutalva, hogy elsárgult folyóiratokban és újságokban lapozzunk, ha valamely írását el akarjuk olvasni. Még legjobb a helyzet kiváló Bibó-tanulmányával, amely immár két gyűjteményben is fellelhető.

A június 5-én hetvenévéssé lett író a budapesti piarista gimnázium növendéke volt, egy olyan évfolyamé, amelynek tagjai közé rajta kívül a magyar irodalom oly nevezetességei tartoztak, mint Örkény István, Ottlik Géza és Boldizsár Iván. Ha azt nézem, hogy húszéves korában már a *Fiatal Magyarság* című lap szerkesztője volt, akkor immár fél évszázada jelen van a magyar irodalomban. Nevét 1936-ban egy feltűnést keltő könyv tette országosan ismertté. Ez az induló faluvizsgáló irodalom egyik első hajtása volt, amely olvasóit rádöbbenetette arra, hogy milyen áldatlan viszonyok között él egy magyar falu népe. *A tardi helyzet-et* azóta a falukutató irodalom fő alkotásai között tartják számon.

A tardi helyzet fogadtatása és sikere joggal indította Illyés Gyulát arra, hogy Szabó Zoltánt hatvanadik születésnapja alkalmából „Az ajtónyitó”-nak nevezze. „*A tardi helyzet, a Cifra nyomorúság előtt is volt bőven hír a három millió magyar koldus némaságra ítélt világából. De az Ajtót, úgy, hogy az egész ország odanézett, az elsők között Szabó Zoltán nyitotta ki*” - írta Illyés majd tíz évvel ezelőtt.

A Cifra nyomorúság volt Szabó Zoltán második országos hírű könyve. Közben jelentős folyóiratok és napilapok rendes munkatársa volt. *A Magyar Szemlében* Szekfű Gyula biztosított neki állandó szereplést. *A Nyugatban* Babits és Móricz Zsigmond támogatta megjelenését, a népi írók folyóiratában, a *Válaszban* meg az úgynevezett törzsgárdához tartozott. *A Magyar Nemzetben* ő indította el a Szellemi honvédelem című rovatot, amely a hitlerizmus mételjét ellensúlyozandó a magyar hagyományokat tartotta ébren és a magyar önállóság gondolatát védelmezte a német terjeszkedéssel szemben. Már a háborús években - 1940-ben - jelent meg az *Összeomlás*, és 1942-ben a *Szerelmes földrajz*. Amikor Illyés Gyula a *Nyugat* utódként elindította a *Magyar Csillag* című folyóiratot, Szabó Zoltán is rendszeres munkatársául szegődött. Illyéssel nemcsak a magyar múlt és az irodalom népi szemlélete kötötte össze, de a francia szellem és irodalom iránti rokonszenv, valamint az írók és irodalom szerepéről vallott felfogás is. Az utolsó háborús évet már részben rejtékhelyeken töltötte. Erről vallott, eddig ugyancsak kiadatlan, *Korszakváltás* című emlékezésében, amely évekkel ezelőtt rádiós előadássorozat formájában hangzott el.

A háború befejezése után bekapcsolódott az újból szervezett irodalmi-és sajtóéletbe. Népi író lévén politikailag a Nemzeti Parasztpárthoz csatlakozott. Őt bízták meg a kormány hivatalos lapja, a *Magyar Közlöny* szerkesztésével, majd két másik sajtóorgánium, a *Képes Világ* és a *Valóság* élére került. Az utóbbi folyóiratban a háború utáni fiatal nemzedék jelentkezett. Szabó Zoltán érdeme, hogy ebben a folyóiratban napvilágot láthatott Bibó István azóta híressé vált tanulmánya a magyar demokrácia válságáról. Ez alapozta meg a jeles gondolkodó tekintélyét és népszerűségét. Ugyanakkor Szabó Zoltán közéleti szerephez is jutott, az egységes ifjúsági szövetség elnöke lett és ettől a tisztétől csak akkor vált meg, amikor a kommunisták ebből a szövetségből is törekvéseik segédcsapatát akarták kialakítani. Politikai vezető szerepre nem vágyott. A kultuszminiszter-jelöltséget elhárította, helyette elment 1947-ben kulturális tanácsosnak a párizsi magyar követségre, de 1949 elején lemondott, Magyarországra nem tért vissza, hanem Londonban telepedett le, hogy képességeit, tapasztalatait immár a nyugati magyar irodalomban kamatoztassa.

Tevékeny esztendőket következtek. Szabó Zoltán a legaktívabb magyar írók közé tartozott. Tanulmányokat, esszéket, cikkeket, rádióelőadásokat, tudósításokat írt, folyóirat-alapításban vett részt, jelentős irodalmi szervező munkát végzett. Amikor 1956 októberében kitört a forradalom, majd annak letiprása után feleségével együtt sokat tett annak érdekében, hogy jeles brit szellemi emberek felemelték szavukat Magyarország érdekében és éveken át szívükön viselték üldözött, bebörtönzött magyar írók és gondolkodók sorsát. A tiltakozási, segély- és egyéb akciók gyakran Szabó Zoltán londoni lakásából indultak el és terebélyesedtek nemzetközi kezdeményezésekké. Évekig szerkesztett egy lapot angliai magyar menekültek részére, majd amikor megalakult a Magyar írók Szövetsége Külföldön, ő lett első főtájkára és ebben a minőségében indította el a szövetség könyvkiadási programját, amelyben néhány év alatt több jelentős mű látott napvilágot.

A bevezetőben már érintettem azt a hiányt, amely abban nyilvánul meg, hogy Szabó Zoltán emigrációban írt legtöbb művét csak folyóiratok és lapok őrzik, vagy rádióban hangozva el, egyelőre nincs írásos nyomuk. Legjelentősebb esszéi és tanulmányai a *Látóhatár* és az *Új Látóhatár* című folyóiratban jelentek meg. A teljesség igénye nélkül, csak emlékezetből hadd említsem meg az Orwellről írt kitűnő esszét, a népi irodalom múltját felelevenítő tanulmányokat és esszéket, az Illyés Gyuláról, Németh Lászlóról, Tamási Áronról, Veres Péterről, Sárközi Mártáról és Sárközi Györgyről írt portrékat, a Korszakváltás című emlékezőt, az ötvenhatos naplót és a már említett Bibó-írásokat. És akkor még nem szóltam azokról az előadásokról, amelyeket Szabó Zoltán tanulmányi konferenciákon mondott el és amelyek közül messze kimagaslik a nemzetről, népről és nemzeti tudatról szóló alapvető jelentőségű értekezése. Mindezek és a külön nem említett cikkek, kommentárok, beszámolók, rádióelőadások egy olyan életmű elemei, amelyre a hetvenéves szerző méltó és jogos büszkeséggel tekinthet vissza.

Neki az elkövetkező évtizedre egészséget, erőt és jó kedélyt kívánunk, nekünk pedig azt, hogy maradjon még sokáig közöttünk és örülhessünk egy oly jelentős alkotó jelenlétének, aki maradandóan írta be nevét nemcsak a külföldi magyar, de az egyetemes magyar irodalom történetébe.

(1982)

SZABÓ ZOLTÁN ÉS A NÉPI MOZGALOM

Szabó Zoltán által a *Magyar Nemzet* hasábjain 1939 nyarán elindított *Szellemi honvédelem* című cikksorozatról írva Pomogáts Béla érzékletes képet rajzol az író személyéről és alkotótevékenységéről. A *Világszövetség* idején 3. számában megjelent kitűnő portréhoz azonban néhány helyesbítés és kiegészítés kívánkozik.

Felidézve a második világháború előestéjét és az írónak a *Magyar Nemzet* munkatársi gárdájában játszott szerepét, Pomogáts Béla megjegyzi, hogy „Szabó Zoltán ezekben az években kissé eltávolodott a népi mozgalomtól, s a konzervatív színezetű nemzeti liberalizmusnak ahhoz az eszmeköréhez közeledett, amelyet Babits, Szekfű és Pethő Sándor képviselt”.

Szabó Zoltán életrajzából tudjuk: neki a harmincas évek végén és a háború kezdetén nem kellett a nevezett irányzathoz közelítenie, mert írói tevékenységének kezdete óta gondolkodásának és eszmei tájékozódásának szerves része volt az, amit nemzeti liberalizmusnak szokás nevezni. És ha már a „közeledés” fogalma került szóba, akkor ez 1939-nél jóval előbb bekövetkezett, mégpedig akkor, amikor elkezdett a Szekfű által szerkesztett *Magyar Szemlében* publikálni, vagyis 1934 nyarán, huszonegy éves korában.

Észrevételelem lényege viszont az imént idézett mondat első részét érinti. Azt, amelyben a népi mozgalomtól való eltávolodás kifejezés szerepel. Szabó Zoltán soha nem távolodott el - még „kissé” sem - a népi mozgalomtól. Az igaz, hogy a szóban forgó években „távol maradt annak belső küzdelmeitől”. Ezt annál könnyebben megtehetette, mert ezekben különben sem vett soha részt. Tette a magáét, és nemigen törődött azzal, hogy mások - akár a mozgalmon belül, akár azon kívül - miként gondolkodnak személyéről és munkájáról. Az írók között időnként fellobbanó vitákba sem bonyolódott bele, de az sem érdekelte különösképpen, hogy a népiekkel szemben milyen fenntartások jelentkeznek és miféle kritikák hangoznak el. Nem azért viselkedett így, mert közönyös volt a mozgalom és pályatársai iránt, hanem békés természetű ember lévén a neki nem tetsző dolgokra nem indulattal, hanem iróniával, elnéző mosollyal reagált. Az emigrációban is távol tartotta magát a viszályoktól, belső küzdelmekről, hangos szócsatáktól. Egy pillanatig sem téve kétségessé azonban, hogyan gondolkodik és hová tartozik.

A népi mozgalomtól való állítólagos eltávolodásának tehát tárgyi alapja nem volt. A tények ezt nem igazolják és a látszat is csupán némely írástudók képzeletében támad fel. Pomogáts Béla mintha a népi mozgalomtól idegenkedő vagy azzal szemben kritikus álláspontot valló azon irodalomtörténészeket és közírókat követné, akik szerint a népi mozgalomtól el kellett távolodni, hogy bárki keresztény, konzervatív, szabadelvű vagy szocialista rokonszenveit megvallhassa, vagy ilyen irányú kapcsolatokat építhessen ki. Vagyis, aki népi volt, a szóban forgó írói csoporthoz vagy mozgalomhoz tartozott, eszerint csak úgy lehetett volna más irányzatokra is nyitott és megértő, ha lazít a népi szolidaritáson vagy eltávolodik a mozgalomtól.

A hajdani nacionalista közgondolkodás és szélsőjobboldali társadalomszemlélet képviselői az irántuk való érdeklődés és tájékozódás jeleként fogták fel, ha a népiség hívei közül bárkit is nemzeti gondok emésztettek

és a társadalom bajait kutatva szociológiai okokon kívül etnikai okokat is emlegettek. Divatos volt hinni, hogy a népi mozgalomtól való eltávolodással van dolgunk, hiszen a népiség alapján véve baloldali ihletésű és színezetű irányzat. Aki tehát „felfedezi” a nemzetet, az el is távolodik a népi mozgalomtól. Ugyanez történt a szélsőbaloldalon is. A marxisták előszeretettel emelték magasba azokat a népi írókat és társadalomtudósokat, akik a maguk értelmezése szerint szocialistának nevezték magukat vagy a háború alatt, majd az 1945-ös fordulatot követő években a kommunistákkal való együttműködés politikáját követték, később pedig lázadó ösztönüket elfojtva az ésszerűnek látszó belenyugvás útját járták. Róluk is mondogatták, hogy eltávolodtak a népiségtől, mert az nacionalista, kommunista-és szocialistaellenes, a kapitalizmussal szemben elnéző és engedékeny, vagyis harmadikutas. Manapság viszont azt hallani gyakran, hogy aki szabadelvű, konzervatív, polgári érdeklődésű és másokkal szemben türelmet gyakorló, az alapján véve nem lehet népi, mert ez az előbbinek ellentéte. De ha valakinek mégis ilyen tulajdonságai vannak, az azt bizonyítja, hogy eltávolodott a népi mozgalomtól vagy lazított a hozzáfűződő kötelekeken.

Ennek a szemléletnek eredménye az olyan kijelentés, mely szerint Szabó Zoltán bizonyára eltávolodott a népi mozgalomtól, amikor liberális-konzervatív orgánumban publikált, Kovács Imre sem járt a népiek útján, amikor Szekfűvel, katolikus arisztokratákkal, szocialistákkal és illegális kommunistákkal szervezkedett, Bibó István nem is volt igazán népi, mert - mint az 1989-es szegedi Bibó-konferencián egy emigránstársam mondta - az ő gondolkodásának a népi csak egyik eleme volt. Én mindig úgy tudtam, hogy szemléletének népi volt a jellege, amelyet színesített és gazdagított protestáns hite, szabadelvű felfogása, erősen fejlett jogérzéke, beleélési képessége, valamint kompromisszumra való hajlama.

Neki sem kellett a népi mozgalomtól eltávolodnia - mint némelyek hiszik -, hogy önmagához hűséges lehessen.

Az iménti tévhitek magyarázata a népiség és a népi mozgalom gyér ismeretében és a köréje gyűlt félreértésekben, fikciókban lelhető. A vele szemben elutasítóan viselkedők - mert benne vetélytársat látók és tőle politikai érdekből idegenkedők - vélekedése és ítélete némileg érthető, de kevésbé azoké, akiknek okuk nemigen lehet az igazság és a tények megismerésétől húzódozniuk.

Pedig csak annak tudomásulvételéről lenne szó, hogy a népiek tábora rendkívül nyitott volt s türelmes világnézeti, vallási, politikai kérdésekben. Csupán annak elismerése igényével lépett fel, hogy Magyarországon egészségtelen a birtokmegosztás, korszerűtlen a társadalmi berendezkedés, hiányos az alkotmányos élet, a jogrendszer és a politikai demokrácia, elviselhetetlen némely rétegek nyomora és kiszolgáltatottsága. Ennek orvoslásához - vallották - jogegyenlőségre, demokratikus közállapotokra, szociális igazságra és a létkérdésekben nemzeti közmegegyezésre lenne szükség. Aki ebben egyetértett, minden további nélkül a népi mozgalom tagja lehetett, függetlenül attól, hogy milyen származású és neveltetésű, miben hisz, milyen érdeklődésű, milyen kapcsolatai vannak, íróként milyen irányzathoz vagy iskolához tartozik. Ezért természetlen az olyan kérdésfelvetés, mely azt firtatja, hogy egyik vagy másik szellemi vagy politikai személyiség mit keresett a népi mozgalomban. Illetve hasztalanok az olyan megállapítások, hogy szerencsétlenül választott és nem neki való helyre került.

Visszatérve Pomogáts Béla esszéjéhez: két tévedésre talán még érdemes felhívni a figyelmet. Említés történik arról, hogy Szabó Zoltán a *Jelenkor* című folyóiratnak is munkatársa volt és a szerző azt mondja, hogy „a *Magyar Nemzet* mellett ez volt a legfontosabb fóruma”. A tények mintha mást bizonyítanának. A *Jelenkorban* valóban sok írása jelent meg, de nagyon gyakran publikált az *Életben*, a *Korunk Szavában*, az *Új Korban*, a már említett *Magyar Szemlében*, a *Magyar Csillagban* is. Emlékezéseiben semmi jelét nem mutatta annak, mintha a *Jelenkor* legfontosabb megjelenési fóruma lett volna. Évtizedeken át sokat beszéltem és leveleztem vele, de míg a *Magyar Nemzetre* - a népi folyóiratokon és lapokon kívül - gyakran emlékezett, a *Jelenkort* soha nem említette.

Az a mondat sem pontos, hogy „1947 tavaszán elutasította, hogy kultuszminiszterként a Rákosiék által lemondásra kényszerített Keresztury Dezső helyére álljon”. Szabó Zoltán a miniszterséget nem utasította el, amikor katolikusként - miután Illyés és Tamási is vonakodott kormánytiszséget vállalni - a Nemzeti Parasztpárt felkérte rá. El is kezdte tapogatózó tárgyalásait, de amikor látta, hogy a kommunisták nem fogadják el, visszalépett. Kereszturyt csak közvetve kényszerítették Rákosiék lemondásra. Fő ellenfelei a szociáldemokraták voltak, akik hevesen bírálták iskolapolitikáját, művelődési koncepcióját és főleg a katolikus egyházzal szembeni türelmes álláspontját. Rákosiék még elviselték volna egy ideig, de testvérpártjuk makacsul ragaszkodott távozásához.

(1993)

A FÖLDKÉRDÉS TUDÓSA

(Szalay Zsigmond)

1990. január 17-én a Szabolcs-Szatmár megyei Tyúkodon meghalt *Szalay Zsigmond*, a legjelentősebb magyar agrártudósok egyike, aki fontos szerepet játszott az 1945-ös földreform-rendelet megfogalmazásában és végrehajtásában.

Egész életét a földkérdés elemzésének és egy egészséges birtokrendszer kialakításának szentelte. Kár, hogy a kommunizmus egyeduralgoló hatalmának kibontakozása és a sztálinista terror megakasztotta ígéretes pályafutását és hatalmas tudásának a magyar parasztság javára történő kamatoztatását. Életének utolsó négy évtizedét vidékre száműzve töltötte és csak szűkebb közösségét részeltethette azokban a szellemi javakban és emberi erényekben, amelyeknek az egész nemzet vehette volna hasznát.

1939 óta ismertem. Amikor néhány társammal együtt másodéves jogászként beléptem az *Országos Széchenyi Szövetségbe*, az egyetemi ifjúság amolyan elitegyesületébe, a valamivel idősebbek közül Szalay Zsigmond gyakorolta rám a legnagyobb hatást. Csodáltam tájékozottságát az agrárkérdésben és lebilincselőnek tartottam érveit, amelyekkel a földreform szükségét magyarázta. Mivel akkor már én is erősen a népi írók szellemi befolyása alatt álltam és a magyarországi birtokviszonyok engem is foglalkoztattak, Szalay Zsigmond munkássága és a vele való beszélgetések sok homályt eloszlattak és égető problémák tisztázását segítették elő.

Több éven át dolgoztunk együtt a Szövetség falu-szakosztályában, kutattunk a Kecskeméti utcai egyesületi helyiség többezer kötetes szakkönyvtárában és faluvizsgáló kiszállásokat végeztünk olyan magyar vidékekre, amelyeken közelről lehetett tanulmányozni a legfontosabb problémákat: a paraszti elszegényedést, a nagybirtok nyomasztó hatását, a falu elmaradottságát, az agrárproletár lét kilátástalanságát, a születések vészes visszaesését, a politikai demokrácia hiányát. Együtt jártuk az Ormánságot is és őt csak azért nem kísérte be a csendőrség a parancsnokságra, miután feltűnőnek tartotta ólálkodásunkat Sellyén a Draskovich-uradalom bejárata előtt, mert éppen Kákicson volt, meglátogatandó Kiss Géza református lelkész, az Ormánság nagytudású kutatóját. Nélküle utaztunk vissza Budapestre. A csendőrség kiutasított és egyszerűen vonatra rakott minket. Amikor 1942 nyarán befejeztem az egyetemi tanulmányokat és ősszel bevonultam katonának, Szalay Zsigmonddal is megszakadt a kapcsolatom és csak mások útján értesültem további munkásságáról.

A Széchenyi Szövetségben folytatott működésével egy időben tevékeny szerepet vállalt a KIE-ben és a Soli Deo Glóriában, e két jelentős protestáns ifjúsági szervezetben is. Kapcsolatban állott a népi írók legtöbbjével és segített népszerűsíteni, a fiatalok körében terjeszteni műveiket. Segített Püski Sándornak a Magyar Élet Könyvkiadó Vállalat működtetésében és a népi szellemű irodalom elismertetésében.

1945-ben az útja őt is abba a táborba vezette, amelyben nemcsak a társadalmi problémák megoldásán fáradoztak, hanem azon is munkálkodtak, hogy a kibontakozó demokrácia szervesen épüljön bele a magyar történeti hagyományokba és magyar problémákra helyezze és időhöz kötött megoldási tervek szülessenek. Szalay Zsigmond is egységben látta a társadalmi és a nemzeti felszabadulást. *Illyés Gyulával* vallotta, hogy a demokrácia magyar lesz, vagy egyáltalán nem valósul meg. Hiszen csak akkor válhatik működőképessé és termékennyé, ha a magyarországi adottságokból és feltételekből indul ki, nem másol olyan példákat, amelyek másutt talán eredményhez vezettek, de a magyarországi viszonyok között nem alkalmazhatók.

Szakértelme kibontakozásának és a sorsdöntő cselekvésnek ideje az ő életpályájában 1945 januárjában kezdődött. *Erdei Ferenc* parasztpárti belügyminiszter Debrecenbe hívta, hogy kapcsolódjék be az ideiglenes kormány tevékenységébe. S. Szabó Ferenc földművelésügyi államtitkár, aki ugyancsak a Parasztpárt tagja volt, azonnal befogta a földreformjavaslat előkészítésének munkájába. Bemutatta Nagy Imre miniszternek, aki kinevezte a földbirtokpolitikai főosztály vezetőjének és megbízta a rendelettervezet elkészítésével.

A feladat nem volt könnyű és egyszerű. A két világháború között részletekbe menő földreformjavaslata csak a Kisgazdapártnak (*Bajcsy-Zsilinszky Endre* és *Eckhardt Tibor* jóvoltából), *Matolcsy Mátyásnak*, *Kerék Mihálynak* és a falukutató íróknak volt. A szociáldemokraták az agrárszocialista elképzelésekből ötvöztek az általános elvekre korlátozott agrárprogramot, a kommunisták pedig vagy az 1919-es földtörvényhez nyúltak vissza, vagy - ugyancsak általánosságban - a népiek és a kisgazdák radikális tételeit ismételték. 1945 elején kiderült, hogy csak Szalay Zsigmond ismerte a legfontosabb földreformjavaslatokat, azokból igyekezett a megváltozott időknek megfelelő tervezetet megfogalmazni. Mint egy interjújában mondta, *Donáth Ferenc* - aki a minisztérium kommunista főtisztviselője volt - azt javasolta, hogy vegyék elő az 1919. XVII. számú földtörvényt és abból induljanak ki. A szociáldemokraták 1930-as tervüket próbálták elfogadtatni. A Kisgazdapárt önálló javaslat előterjesztését ígérte. Az idő azonban sürgetett és a

törvénytervezet végül az lett, amelyet a minisztérium földbirtokpolitikai osztályán dolgoztak ki. Ez lényegében arra a tervezetre épült, amelyet a Nemzeti Parasztpárt bocsátott ki és a kommunista párt is elfogadott, igaz, némi módosítással.

A végleges rendeletet pártközi tárgyalásokon kellett volna megfogalmazni. A pártok azonban nemigen mutattak hajlandóságot és kedvet, hogy ebben az időrábló munkában részt vegyenek. Így hát gyakorlatilag Szalay Zsigmond két kommunista kollégájával, *Donáth* Ferencsel és *Szakái* Pállal alkotta meg „a földbirtokok helyesebb megoszlásáról” szóló 600/1945-ös kormányrendeletet, amelybe a végén néhány módosítást a pártok még beiktattak és *Miklós* Béla miniszterelnök aláírásával március 18-án lépett hatályba.

A rendelet végleges szövegével nem mindenki értett egyet. Érdekes módon a Nemzeti Parasztpárt sem, jóllehet döntő szava volt a megalkotásában, de néhány paragrafusa nem elégítette ki. Erdei azzal fenyegetődött, hogy a párt nem vesz részt a végrehajtásában. Más természetű fenntartásai és kifogásai a Kisgazdapártnak is voltak.

Mégis, mind a két párt részt vállalt a végrehajtásából. A parasztpárti *Veres* Péter lett az Országos Földbirtokrendező Tanács elnöke és a kisgazdapárti *Filó* Sámuel az alelnöke (miután a javasolt *Nagy* Ferenc nem vállalta e tiszte), a kommunista *Donáth* Ferenc a titkára. Az Országos Földhivatal élére a kisgazdapárti *Kerék* Mihály, a kiváló agrártudós került.

Szalay Zsigmond is elégedetlen volt. Különösen azt kifogásolta, hogy a végleges szöveg sok félreértésre ad alkalmat, különféleképpen magyarázható és igen sok a kibúvó. A kormány székhelyét elhagyta, megszervezte a Szatmár megyei földhivatalt, majd egy ideig még dolgozott az Országos Földhivatal budapesti központjában, ahol fő gondja volt a jogtalanságok elhárítása. Nem kevesen igyekeztek kihasználni egyéni érdekből és szerzési vágytól vezettetve a jogi kibúvókat. Például az ellenállási érdemek honorálásának lehetősége oda vezetett, hogy állítólagos ellenállók egymást igazolták és maguk gyártotta pecsétekkel bizonyító iratokat állítottak ki. Így próbálkoztak a rendelet alapján földhöz jutni. Szalay Zsigmond mindent elkövetett, hogy a visszaéléseket és a törvénytelenégeket megszüntesse. Ez csak részben sikerült.

A fordulat éve az ő életében is fordulatot hozott. Kiszorult mind a politikai életből, mind a szakmából, amelyben igazán otthon volt. Ellene is eljárak koholt vádak alapján. Aztán családjával hazaköltözött szülőfalujába, Tyúkodra, ahol fizikai munkával kereste meg a családja megélhetéséhez szükséges anyagiakat. Később a község alkalmazta, kollégiumi gondnok lett, majd jogtanácsos és ebből az állásból ment nyugdíjba. Reformátusként a helyi gyülekezet megerősítésén fáradozott és egyházi főgondnokként sokat tett a vallásos élet fellendülése érdekében.

Tudományos munkásságát nem hagyta abba. Megírta Tyúkod történetét, amely anyagiak hiánya miatt eddig nem jelenhetett meg. A törvények vetületében a magyar föld történetét is megírta, a honfoglalástól napjainkig tárgyalva a birtokviszonyokat és a paraszti sorsot. Ez a műve is kiadásra vár. Talán akad egyszer kiadó, aki e fontos munkák megjelentetésére vállalkozik.

A magyar népi mozgalom jelentős alakja volt Szalay Zsigmond és emberi erényei, személyes helytállása, tudósi és politikai pályafutása alapján megérdemli, hogy emlékét megőrizzük.

(1990)

EMLÉKEK VATAI LÁSZLÓRÓL

Néhány nappal a szárszói konferenciára való elutazásom előtt értesültem arról a lehangoló eseményről, hogy *Vatai* László augusztus 3-án Torontóban meghalt. A sors különös véletlenje folytán akkor hagyott el minket, amikor az ötvenedik évforduló alkalmából a magyar fiatalságnak arra a seregszemléjére emlékeztünk, amelynek létrejöttében neki oly nagy része volt. Egy esszéjében maga is felidézte gondolkodói alkatának két fontos összetevőjét, a népi és a református szellemiséget.

„Először a népi írók szelleme formált - írta -, így dolgoztam az új magyar életért, ugyanakkor egyetemes értékek alapján akartam nevelni az örök embert, történetesen, ha magyar is. A háború alatt, a budapesti egyetemek lekipásztorként részt vettem az ellenállási mozgalomban, aminek egy része a *Soli Deo Glória* Református Diákszövetségben talált otthonra. Ennek a szervezetnek a főtíkára voltam. A népi írók két híres és rendkívül fontos konferenciáját is a SDG Szövetség balatonszárszói üdülőtelepén rendeztük meg, József Attila sírja közelében. Ez a megmozdulás a fiatal magyar értelmiség színvallása volt a háborúval kapcsolatban, s az utána következő lehetőségeket vázolta fel.”

A második szárszói konferencia idejében 29 éves volt, tehát rendkívül fiatal ahhoz képest, hogy már jóval előtte Sárospatakon elvégezte a teológiát, tanulmányutakon járt Észak-Írországban és az Egyesült Államokban, visszatérve lelképásztori szolgálatot teljesített, filozófiai doktorátust szerzett és az irodalom filozófiája tárgykörből egyetemi magántanári képesítést kapott. A budapesti egyetemek református lelkésze volt (1942-1947), a közgazdaságtudományi karon filozófiát oktatott és vezető szerepet játszott a református diákmozgalomban. 1943-ban azonban nemcsak ő volt fiatal. Ifjú emberekből állott az előadói gárda és a szárszói tábor közönsége is. Az írók legfiatalabbjai a harminc év körül jártak és az idősek is ötven alatt voltak. A résztvevők meg a húszas éveiket taposó diákok, kezdő tanárok és lelkészek, fiatal tisztviselők és ifjúmunkások, valamint az iskolát éppen elvégzett parasztfiúk. Nemcsak egy világnézeti és politikai tábor, de egy nemzedék vonult fel annak a hatszáz bátor magyar polgárnak a személyében, akik vonaton, kerékpáron vagy gyalog mentek a Balaton partjára, hogy a *Magyar Élet Könyvbarátok* és a *Soli Deo Glória* hívására - mint Vatai írta - színt valljanak.

Miről hát? Arról, amit annak a férfiúnak életpályája is dokumentált, akire most a halála alkalmából emlékezünk. A magyarság és a demokrácia összhangjáról, egy olyan társadalomképről, amelyben a kettő nem egymás ellen, hanem egymást kiegészítve és támogatva érvényesül. Vatai László - ezt nem csak akkori vonzalmi, de későbbi ténykedései is igazolták - a *Németh* László-i gondolkodáshoz állt közel és maga is a harmadik út eszméjével rokonszenvezett. De elég realista volt annak felismeréséhez, hogy a harmadik út ideje a háborúnak egy olyan befejezése után következik el, amely a magyarságot nem a nácizmus, hanem a demokráciák oldalán találja, még akkor is, ha az utóbbiak a háborúban egy más előjelű diktatúrával fogtak össze. Ez vezette az ellenállók táborába és ez vállaltatta vele a döntésével járó kockázatot.

A háború után a Kisgazdapártba nemcsak azért lépett be, mert a hozzá hasonló népi elkötelezettségű fiatal értelmiségiek egy része ugyanoda tartott, hanem azért is, mert szerinte nem valamely ideológiát akart a gyakorlatba átültetni, hanem - mint írta - „reálisan akarta szolgálni a mai embert, a belőle és érte épített társadalomban”. Bölcselő lévén arra törekedett, hogy megalkossa e nagy és demokrácia párt filozófiai alapvetését. Gyakorlati politikusként a nemzet érdekeinek és a demokrácia ügyének egyeztetésén fáradozott, olyan társadalmi rend és gazdasági berendezkedés megteremtésén, amely megóvja a népet azoktól a megpróbáltatásoktól, amelyeket Németh László Balatonszárszón 1943 nyarán oly érzékletesen ábrázolt. Ez hozta összeütközésbe a hódító bolsevizmussal, amelynek rendőri szervei 1947 januárjában letartóztatták és a *Rákosi* által befolyásolt bíróság koncepciós perben, hamis vádakkal börtönbüntetésre ítélte.

Ebben az időben személyesen még nem ismertem, jóllehet 1945 második és 1946 első felében hónapokig ugyanabban az épületben dolgoztunk. Ő a vallás- és közoktatásügyi minisztérium diákszociális osztályának vezetőjeként, én jóval alacsonyabb beosztásban, számvéveségi tisztviselőként. Tudtam azonban, hogy kicsoda és milyen jelentős tevékenység áll mögötte. 1945 novemberében képviselő lett. Pártjában rendszerint olyankor küldték a porondra, amikor ideológiai és politikai elvi kérdésekről volt szó. Jól emlékszem egy vitára, amelyet a Nemzeti Parasztpárt nagybudapesti szervezete rendezett a Podmaniczky utcai párt helyiségben és amely olyan érdeklődést keltett, hogy zsúfolásig megtelt a nagyterem. A magyar demokrácia jelenéről és jövőjéről hirdetett vitaestben *Veres Péterrel* és a kommunista *Lukács Györggyel* vívott szópárbajt. *Veres Péterrel* nem volt elvi ellentéte, *Lukács György* érveit azonban ízekre szedte és a közönség tapsaitól kísérvé bizonyította a kommunista tanok tarthatatlanságát. *Veres* és *Vatai* hívei lelkesek voltak. A borúlátók azonban figyelmeztettek, hogy Magyarország sorsa nem az érvek hitelétől és képviselőik meggyőzői képességeitől, hanem a nyers erőttől függ és az nem a demokrácia oldalán áll.

A sors *Vatai Lászlót* emigrációba kényszerítette. Azután, hogy 1947 szeptemberében feltételes szabadlábra került, elmenekült az országból. Két évig Svájcban élt, majd 1950-ben kivándorolt az Egyesült Államokba, ahol református lelkészként dolgozott és az amerikai magyarok lelki, szellemi, művelődési ügyeivel foglalkozott. Buffalóban, a kanadai Windsor-ban, majd Detroitban, végül nyugdíjazásáig Torontóban szolgált. Gyülekezeteinek gondos és lelkiismeretes vezetője volt. Igehirdetéseit nemcsak gondolatilag alapozta meg, de irodalmi alkotásokká emelte. Ezek közül sokat kéziratban olvastam, olyanokat, amelyeket a Szabad Európa Rádió mikrofonja előtt mondott el. Évekig közvetítette e rádió prédikációit Magyarországra és a magyarok tájakra. Egy időben az én feladatom volt ezeket végigolvasni és műsorra tenni. A New Yorkból érkezett protestáns adásokat akkoriban *Gombos Gyula* szerkesztette. Az ő példás szerkesztői munkája után az én feladatom már csak formális volt és külsőségekre terjedt ki. Viszont elolvastam mind, *Vatai* beszédeit is beleértve. Sokat tanultam belőlük. Gyarapodott bennem a protestantizmus ismerete és megszilárdult az ökumenikus szemléletem. A Szabad Európa Rádió furcsaságai közé tartozott, hogy a protestáns műsorok „ellenőrei” katolikusok voltak. Nemcsak én, de elődeim, *Ólvedi János* és *Feketekúty László* is. Szerencsének mondható, hogy *Vatai László* igehirdetéseit nyomtatásban is fennmaradtak. Kötetbe gyűjtve *Sötétségből világosságra* címmel 1991-ben jelentek meg Püskiéknél Budapesten.

Írói működése jelentős volt, habár lelkészi tevékenysége nem tette lehetővé, hogy minden tervét megvalósítsa és alkotói életműve terjedelmesebbé váljék. Emigrációja kezdetén a *Soos Géza* és *Gombos*

Gyula által elindított *Új Magyar Út*ban jelent meg több írása, köztük 1950 tavaszán a *Harc az új világképért* című, a kor szellemi áramlatait és bölcséleti irányait összefoglaló esszéje. A későbbi évtizedekben az *Új Látóhatárban* és a torontói *Krónikában* publikált. Az előbbiben jelent meg *Márai Sándorról* naplói alapján készített portréja, amely nemcsak helyeslést, de kritikát is kiváltott. 1954-ben angol nyelvű könyvet írt *Dosztojevszkijről*, 1963-ban pedig *Adyról* jelentetett meg könyvet *Isten szörnyetege* címmel. Hosszabb esszét írt *Arany Jánosról*, *Bethlen Gáborról*, *Németh Lászlóról* és részletesen felidézte a Kisgazdapárt társadalombölcseletéről korábban írott munkáját, valamint annak megszületésének körülményeit. Legfontosabb írásait 1985-ben kötetbe gyűjtötte és *Püski Sándor* New York-i kiadóvállalatánál *Átszínezett térkép* címmel megjelentette. Ezek a művei egy teológiailag és filozófiailag rendkívül képzett, századunk szellemi életében és a magyar irodalomban járatos, történeti és politikai kérdésekben tájékozott, eredeti gondolkodót és írókat mutatnak.

Mint ember józan, nyugodt és kiegyensúlyozott volt. A maga felfogása és nézete mellett következetesen kitartott, de fogékony volt minden más gondolat és meggyőző érv iránt. Csendes természetű rokonszenvesse tette olyanok előtt is, akik más világnézetet vagy politikai véleményt vallottak. Amilyen erős volt református hite, olyan erős volt magyarsága. Mind a kettő érdekében nem hangos szóval és látványos szellemi mutatványokkal küzdött, hanem megbízható és fáradhatatlan munkával, olykor a nyilvánosságtól visszavonulva és sohasem magakellettő fontoskodással. Torontói utaimon - 1976-ban, 1983-ban, 1990-ben - mindig meglátogattam és utolsó előtti látogatásomon vendégszeretetét is élveztem. Lehetetlen volt nem észrevennem, hogy mily tisztelet és megbecsülés veszi körül, még azok részéről is, akik vallásban, irodalomban, politikában távol álltak tőle.

Halála nemcsak a torontói magyar kolónia, az amerikai és kanadai magyar reformátusok, de a Magyarországi Református Egyház és a magyar szellemi élet nagy vesztesége. Sok más emigráns kortársától eltérően még alkalmi volt meglátni szabaddá és függetlenné vált hazáját. Hűséges és jóságos özvegye gondoskodása folytán hamvai hazakerültek és október 7-én a budapesti Farkasréti temetőben találtak örök nyugvóhelyet.

(1993)

EGY EL NEM MONDOTT FELSZÓLALÁS VERES PÉTERRŐL

Ha a megtisztelő felkérésnek eleget tudtam volna tenni és Budapestre utazva élőlőszóval idézhettem volna fel emlékeimet, elmondtam volna, hogy Veres Péterrel való találkozásaim mindannyiszor személyiségének más és más oldalára világítottak rá.

Amikor először válhattam vele szót, egyszerűsége, szerénysége és közvetlensége hatott meg. Huszonegy éves voltam, ő negyvenhárom. Nekünk diákoknak, akik a Széchenyi Szövetség helyiségeibe hívtuk meg előadást tartani, nemcsak azért volt Péter bácsi, mert korban és külsejében jóval öregebb volt, mint mi, de azért is, mert bölcsessége iránti tiszteletünket és iránta érzett rokonszenvedésünket megfelelőbb módon alig lehetett volna kifejezésre juttatni. Ő, persze, tegezett minket, de a mi körünkben még a valamivel nálunk idősebbeknek sem jutott volna az eszükbe, hogy visszategezzék. A mód azonban, ahogy velünk beszélgetett, a valóban nagy emberek természetes szívéllyességét tükrözte.

Emberi nemességét akkor tanultam meg becsülni, amikor Kovács Imrének a Nemzeti Parasztpártból való 1947. február végi kilépése után a Pártközpont tisztségviselőivel és a budapesti intézőbizottság tagjaival értekezletet tartott. Sajnálkozott Kovács Imre döntésén és magyarázatot keresett elhatározására. Engem az lepelt meg, hogy más baloldali pártokban uralkodó szokásoktól eltérően egyetlen csúf és goromba szó nem hagyta el ajkát. Kritikája abban merült ki, hogy: „Imre azt hitte, lehet a Park Klubból parasztpolitikát csinálni.” Aki átélte, hogy szociáldemokraták milyen csúnyán támadták Peyer Károlyra és Györki Imrére, kommunisták pedig milyen undorítóan intézték el némely elvtársaikat, hogyan repkedtek a hűtlenség, az árulás, a renegátság, az ellenséggel való paktálás szavak és kifejezések azokkal kapcsolatban, akik pártjuk irányától eltértek vagy neki hátat fordítottak, csak ámulni tudott azon a nemeslelkűségen és türelmen - ma toleranciát mondanának a nyelvi szegénységben szenvedők -, amelyről Veres Péter tanúságot tett, amikor egy csalódást okozó és fájdalmas esetet kellett barátaival megértetnie.

Egy későbbi találkozón a jóhiszeműsége tűnt fel. Gombos Imrével látogattuk meg 1947 nyarán Báthory utcai miniszteri szobájában. Éppen építési és közmunkaügyi miniszter volt. Panaszkodni mentünk hozzá, hogy politikai ellenfelei a Népi Művelődési Intézet éléről el akarják mozdítani Illyés Gyulát. A Parasztpárt ezt nem engedheti meg! Tenni kell valamit! - mondtuk felhevültén, lelkes parasztpártiak a párt elnökének. Nem háborodott fel, csak ráncolta homlokát, majd maga elé meredve azt kérdezte: Kik akarnak a helyébe? A

szociáldemokrata debreceni Simon Lászlót - válaszoltuk. Ismerem, nem rossz ember - mondta. Ezt mi is tudtuk, de nem értettük, miért nem látja, mire megy ki a játék és kiknek miért nem volt jó Illyés Gyula. Aztán, jelentős pártpozícióról is volt szó. Más pártelnök már nyúlt volna a telefon után, hogy kiderítse, mi folyik a pártja ellen a háttérben. Annyira jóhiszemű ember volt, hogy el sem tudta képzelni, ármánykodnak Illyés és a Parasztpárt ellen. Cselhez folyamodnak, ahelyett, hogy vele beszélnének, ha bajuk van. Bizonyára abban is hitt, hogy koalíciós partnerei olyan egyenesek és jószándékúak, mint ő maga.

A feddhetetlen erkölcsű férfiúról tett bizonyosságot az az eset, amelyet nem sokkal később fiától, Veres Istvántól hallottam. A Népi Ifjúsági Szövetség kongresszusának szünetében azt kérdeztem tőle, mihez fog, miután befejezte tanulóéveit és asztalossegédi vizsgát tett. Azt felelte, még nem tudja. És apád mit mond? - faggattam tovább. Azt, hogy keressek egy jó mestert és menjek hozzá dolgozni. Ismét el kellett csodálkoynom, tudván és látván, hogy a Rákosi-, a Szakasits-, a Tildy-család gyerekei mily hasznot húznak az apa vagy közeli rokon magas állásából. Itt pedig van a negyedik koalíciós pártelnök, ráadásul miniszter, aki asztalosnak küldi a fiát.

És végül néhány szót a „ridegparaszt” Veres Péter érzelmességéről. A Nemzeti Parasztpárt VI. kerületi titkáráként a Teréz körüli párthelyiségben irodalmi estét rendeztem, amelyre meghívtam Péter bácsit és Tamási Áront, valamint előadóként egy híres színészt és egy fiatal - később jónevű - színésznőt. Veres Péter és Tamási Áron szereplése után Pataky Jenő, a Nemzeti Színház tagja a többi között Villon balladákat szavalt, jobban mondva, Faludy György átköltéseit. Amikor a „Ballada a parlamenthez” szövegét mondta, az első sorban ülő Veres Péter szeme elhomályosodott, és mire az utolsó két sorhoz ért – „Ezért, ha a zsaruk a nyakadra hágnak, az urak előtt ne fogd be a pofádat.” - megindultak a könnyei és szemét törölgetve tapsolt a kitűnő előadónak. A maga emlékei elevenedhettek fel benne, és nem szégyellte, nem takargatta, hogy az érzelmei hatalmukba kerítették.

(1995)

AZ ÖTVENEDIK ÉS A SZÁZADIK

(Veres Péter)

Veres Péter születésének közelgő századik évfordulója előtt könyvespolcomról leemltem azt a kötetet, amelyet hívei 1947. január 6-ra, ötvenedik születésnapjára összeállítottak és kiadtak.

Akkor még Budapesten éltem és a jövőt illető bizakodásomra jellemzően egy pillanatra sem fordult meg agyamban a szülőföld, a haza elhagyásának gondolata. Ez csak két évvel később történt, annak tulajdoníthatóan, hogy a nép és az ország helyzete 1948 végéig alapvetően megváltozott. Az általam többekkel közösen vállalt népi, parasztpárti gondolkodásnak és magatartásnak semmilyen megjelenési, még kevésbé érvényesülési lehetősége többé nem volt, a demokrácia, a többpártrendszer és benne a Nemzeti Parasztpárt napjai meg voltak számlálva.

Az 1947 januárjának első napjaiban megjelent *Húsz év* című, több mint háromszáz lapos könyvnek, Veres Péter válogatott írásai gyűjteményének szerkesztési munkáját még figyelemmel kísérhettem és a kötet elkészítésének állomásairól értesülhettem. Az anyag összeállítását két barátom, a Nemzeti Parasztpárt nagy-budapesti szervezetének két jeles tagja, *Gombos Imre* és *Ohati Nagy László* végezte. A kiadó a *Szif Rezső* által vezetett parasztpárti Misztótfalusi Könyvkiadó szövetkezet volt. Az én példányomat, amelyet a január 6-i születésnapra ünnepség előestéjén vásároltam, emigrálásomkor Budapesten hagytam. Sajnos, már nem találtam rá megmaradt könyveim között, amikor távozásom után több mint harmincnyolc évvel először látogattam haza. A hatvanas években azonban egy müncheni antikváriumban felfedeztem és megvettem egy példányt. Az annak idején kinyomtatott 3000 kötetből 150 számozott volt. A Münchenben megszerzett példány a 72. számot viselte és a címlapon ott volt Veres Péter aláírása. A narancssárga-kék kötésről azonban hiányzott a *Litkey György* által készített színes borítólappal.

Ezt a kötetet tartom most a kezemben, amikor az író száz év előtti születésére emlékezem. A húsz év arra utal, hogy a szerkesztők szerint körülbelül annyi idő telt el a nyilvánosság előtt való első megjelenése és az ötvenedik születésnap között. Ennek a mintegy két évtizednek az írói terméséből válogatták össze a gyűjtemény anyagát. „Közel húsz év az az időszak, ami a szűkebb nyilvánosság előtt folyt le - olvasható az Előszóban -, mert ebben az életszakaszban lett az ismeretlen balmazújvárosi napszámos emberből a megújuló magyar irodalom egyik kimagasló egyénisége, aluvó népünk nagy ébresztője, nemzeti

sorskérdéseink bátorhangú megkiáltója s az átalakulás meg nem alkuvó harcosa. Ebből az időszakból mintegy két esztendő az az idő, ami mondhatni az egész ország közvéleménye előtt folyt le, ugyanis erre az időre esik Veres Péter közéleti szereplése, amikor az íróból előlépett a cselekvő ember, hogy amiért addig csak írásaiban küzdhetett, azért a közélet mezején tettekkel is harcolhasson."

Forgatva az ötvenedik születésnapra kiadott kötet lapjait, beleolvastva a gyűjteménybe felvett írásokba, szembeötlő, hogy már viszonylag fiatal korában mily találó felismerésekre és ma, évtizedekkel később is érvényes megállapításokra jutott. Persze, ma már sok mindent másképpen látunk és ítélünk meg, de meglepő, hogy mily sok kérdésben ma sem mondhatunk vagy kívánhatunk mást, mint amit Veres Péter a negyvenes években papírra vetett.

Akkori véleménye szerint „a polgári gondolkodás közösségellenes individualizmusa a birtokos parasztot már majd mindegyiket megrontotta". Ma inkább úgy vélnénk, hogy a parasztságnak sok népi író által is sürgetett és támogatott polgárosodása az individualizmus közösségellenes vagy a közösséggel szemben közönyös elemeit is belevitte a paraszti gondolkodásba. Sajnos, nem történt hatásos erőfeszítés ennek megállítására és káros hatásának semlegesítésére. Ma már nyilvánvaló, hogy a régi paraszti életforma csődjéből való kilábalásra csak a polgárosodás kínált megnyugtató lehetőséget. A nem kívánatos következmények ellenszere nem a polgárosodás megakasztása vagy lassítása volt, hanem a közösség, az együvértartozás, az egymással való szolidaritás és a paraszti érdekvédelemre való szövetkezés erősítése.

Veres Péter észrevétele ma sem vesztett időszerűségéből, sőt, minél jobban terjed a magánosítás és polgárosodás, annál nagyobb szükség lenne az individualizmus vadhajtásai lenyelésére, a paraszti összetartozás és sorsközösség tudatának fejlesztésére. A polgári gondolkodásban észlelt közösségellenes individualizmus annak nem szerves tartozéka, tehát bárhol jelentkezik is, korlátok közé szorítható vagy száműzhető.

Érvényéből semmit nem vesztett Veres Péter *Én nem mehetek el innen* című 1939. májusi versének három záró sora: „ide kell hoznunk a nagyvilágot, / ide kell hoznunk mindent, ami szép, ami jó / ami nemes és amit érdemes." Valóban, erre lenne szükség. Az évszázadunk második felében ugyan fáradhatatlanul hozzák ide - mármint Magyarországra - a nagyvilágot, de annak inkább értéktelen kacatjait, silányságait, gyatraságait, romlottságait, mindent, ami talmi és haszontalan, és nem azt, ami szép, nemes, becses, amit a nagyvilág mint megismerésre és megbecsülésre érdemes értéket, mint arra buzdító, ihlető példát nyújtani tudna.

Egy másik írásában Veres Péter arról elmélkedett, hogy miért ajánlatos óvatosnak lenni és nem kritikálatlanul átvenni valamit csak azért, mert Nyugatról jön. „Legyünk résen - írta -, mindig és mindenkivel szemben és ne tévesszük össze az egyes népek által kibocsátott kábító ideákat az általános szociológiai törvényekkel és igazságokkal. Mert nagyon jó tudnunk, hogy némely ösztöneikben nagyon erős népek úgy tesznek, mint a tintahal: sötétséget terjesztenek maguk körül. Ha a kibocsátott eszmék megzavarják a szomszéd népek látását és megbénítják az életösztönt bennünk: kész haszon: megtakarított erő és anyag." Ha van is ebben némi fogalmazási túlzás és szükségtelen dramatizálás, az óvás indokoltnak látszott megírása pillanatában és látszik évtizedekkel később is. Hiszen nap mint nap tapasztalhatjuk, helyenként milyen ájuldozó tisztelettel és bámulattal fogadnak az emberek nyugati ötleteket, módszereket, teljesítményeket, „vívmányokat", amelyek létrejöttek helyén már avultnak számítanak és olykor el is felejtődtek.

Vajon, nem érdemes-e ma azon is elgondolkodni, hogy mi az írás - általában embernek emberrel való szellemi érintkezése - célja és értelme. „Már ősidők óta - állította Veres Péter - minden igazi írónak van mondanivalója az írásról s ez így lesz a jövőben is." Szerinte művészetről, tudományról, tettről beszél, aki szól róla. „A legnagyobb igény - olvasható az 1941-ben megjelent *Ember és írás* című kötetben -, ami minden igaz íróban benn fészkel az, hogy az írás mindahárom legyen. Legyen művészet, mert ez az első, ez az egyéniség adott, ösztönös kifejezése. Legyen tudomány: mesterségbeli tudás, a biztos írni tudás, a tiszta értelem és a magas gondolat uralkodjék rajta. És legyen társadalmi tett, legyen az emberekre egyénenként és közösségekben alakító, változtató hatással." Az utóbbit, hogy az írás társadalmi tett is legyen vagy lehet, ma többen ellenzik és elutasítják. Ám aligha tagadható, hogy elemi erejű és szélesebb olvasóközönséget érintő hatásuk azoknak az írásoknak van, amelyek egyén és társadalom viszonyáról érdemi felismeréseket tartalmaznak. Bár némely írói körök és divatok nem akarják tudomásul venni, értékes és magasrendű irodalom még mindig csak az, amiből mesterségbeli tudás, tiszta értelem és nemesítő szándék, vagyis művészet, tudomány és tett egysége sugárzik.

A mára is vonatkoztatható, amit Veres Péter a magyarok arányérzékének bizonytalanságáról írt. A jelenség magyarázata, hogy végtelen optimizmus és határtalan pesszimizmus között vergődnek. „Így alakult ki - szerinte - a legjobb magyar irodalom és politikai publicisztika hangja magas-tragikussá. Ha alkottak valamit, hát a hangnemet, érzést, magatartást alkották. Munkájuk után nincs a magyar életben egy-egy befejezett kerek részlet, hanem csak hangulat és érzésállapot: lázadó kuruckodás vagy lemondó

pesszimizmus." Mit értsünk arányérzéken? - tette fel a kérdést az író. „Ha pufogó hasonlatokkal ki lehetne fejezni, azt mondanám,... svábbogarakra nem lödözünk ágyúval, mert összedül a ház és a romok közt megmarad a svábbogár. De már ez is túlzás, már ez is nagyotmondás. A helyes arányérzéken könyvből megtanulni nem lehet, de a kemény tapasztalatok és a határozott önuralom útján megszerezheti az ember. Annyi az egész, hogy mindig úgy látni a valóságot, ahogy van, sem könnyelműen legyinteni, sem rémeket látni nem szabad. Ha felismertük a bajokat és ismerjük az erőnket, mielőtt szét akarnánk ütni közöttük, meg kell látni a helyes sorrendet, mi a legelső feladat. A magyar ugyan azt mondja: 'csak a fejét, hogy meg nem sántuljon', de nincs igaza. Mert hátha néha a lábát kell elütni, hogy ha a fejére célzott ütés célt téveszt, elszaladni, vagy visszaütni ne tudjon... A lényeg: mindig oda ütni, ahova éppen kell és mindig akkorát ütni, amekkorát éppen kell. Ha nem ezt tesszük, elveszítjük a komolyságunkat és ellenfeleink fölényérzete jogossá válik, biztonságérzete megnövekszik. Aki győzni akar és a magyar dolgozó nép egyszer már győzni akar, annak minden téren, tehát az arányérzéken is különbnek kell lennie." Erről napjainkban sem lehet mást és többet mondani, mint amit Veres Péter több mint ötven évvel ezelőtt írt.

Akárcsak arról, mit kell népiségen értenünk. Ez az író szerint: „nemcsak származás, hanem vállalás dolga is. De mit vállaljon, aki nem érzi idegeiben a vállalandókat, aki nem érzi a szegényekkel való közösséget? És mit vállaljon, akinek csak megmosolyogni vagy megtaposni való érdekesség a magyar jelleg? Mert itt bizony vállalni kell mindent, ami a miénk, s ami a mi népünkben furcsa, idegen Európa számára." A jobb megértés kedvéért ehhez érdemes lenne hozzátenni, hogy származáson Veres Péter, mint a szövegkörnyezet mutatta és társadalomtudományi képzettsége sugallta, nem biológiai, hanem szociológiai fogalomra gondolt. Ugyanarra, amit Illyés Gyula híres epigrammájában úgy fejezett ki, hogy nem az a fontos, ki honnan jön, hanem az, hová megy, merre tart.

A népiségről lévén szó, talán nem felesleges emlékeztetni arra, hogy az elmúlt esztendőben többször felvetődött a kérdés, van-e ennek az irodalmi és politikai irányzatnak jövője, nem lenne-e ésszerűbb, befejezettek és múltnak tekinteni. Veres Péter már 1943-ban megkérdezte: „Nem reménytelen-e hát a népi írók küzdelme? Nem. Az igaz, hogy úgy látszik, két szék közt a földre ülnek, mindegyik oldalon mellőzik őket. Ha képviselők, egyetemi magántanárok vagy akadémiai tagok akarnának lenni, akkor a helyzet valóban reménytelen volna, de így nem is olyan nagy baj. Mert közben mindegyik oldal igyekszik kisajátítani értékeiket és igazságukat." Ezen azóta sem változott sok, mert ha keressük, legfeljebb a pálya szélén találjuk őket, de gondolataik, felismeréseik, eszméik fel-felbukkannak eszmetörténeti művekben, társadalomelméleti munkákban, ideológiai és politikai programokban. Ma sokan hajlanak arra, hogy a népi gondolat híveit egy korábbi korszak embereinek tekintsék, akik felett eljárt az idő és a mai kérdésekről nincs érdemi mondanivalójuk. Könnyen lehetséges azonban, hogy ha a ma uralkodó politikai elméletek és irányzatok alkalmatlanoknak bizonyulnak a magyar nép és az ország problémáinak megoldására, a szellemi, erkölcsi és anyagi gyarapodás előmozdítására, igazságos és elégedett társadalom megteremtésére, talán - mondjuk, az új évezredben - az emberek visszanyúlnak a ma korszerűtlennek és elfelejtődni látszó népiség huszadik századi eszméihez.

Amikor az ötvenedik születésnapra kiadott Húsz év című antológia megjelent, Veres Péter politikai pályafutása csúcán állott. Elnöke volt a Nemzeti Parasztpártnak, ha nem is befolyásos, de megbecsült tagja a koalíciós kormányzást irányító pártközi testületnek, nemzetgyűlési képviselő, két hónap múlva miniszter. Olyan szellemi alkotások álltak már mögötte, amelyek nemcsak szépírói rangot adtak neki, de politikai gondolkodói tekintélyt is.

Azután a visszaesés évei következtek, nem az írói, hanem a politikusi hanyatlásé. Még megírta a paraszti magántulajdon és az önállóság mellett felszólaló híres könyvét, *A paraszti jövődőt*, de utána lemondani látszott arról, hogy a parasztság és a nemzet érdekében a siker reményében küzdeni tudjon. Lemondás, tartózkodás, megadás, visszavonulás jellemezte. A viszontagságok és megpróbáltatások elviselésének ősi paraszti ösztönében bízott. Abban reménykedett, hogy egy nép, amely százötvenéves török hódoltságot, váltakozó urak elnyomását kiheverte, átvészeli a szovjet megszállás és kommunista önkényuralom okozta szenvedéseket is. Nyilván ennek enyhítését vélte szolgálni olykori megalkuvásaival és beletörődéseivel.

Felemás helyzetére - a politikai szolgáló szerepre és ugyanakkor szellemi emberként való félreállítottságára - jellemző volt, hogy amikor pár évvel halála után - *Veres Péter koszorúja* címmel - emlékkötet jelent meg róla, ebben 1948 és 1954 közötti állapotára vonatkozóan egyetlenegy kor-társi írás sem található. Vele foglalkozni csak főleg halála után lehetett. Ez nemcsak a politikai légkört és a publikálási lehetőségeket érzékeltette, de a szabadság mértékéhez igazodó kortársi viselkedést is tükrözte.

Amint azonban az országra nehezedő nyomás csökkenni látszott, ismét szót kért és hangját hallatta, jó és nemes ügyekben, nemzeti, népi és paraszti érdekek védelmében. Írói tekintélyén kívül ez magyarázta, hogy amikor 1956 szeptemberében a Magyar írók Szövetsége először választhatott szabadon vezetőséget, őt emelte az elnöki székbe és amikor néhány héttel később, a forradalom és szabadságharc napjaiban, Petőfi Párt néven újjáalakult a Nemzeti Parasztpárt, írói irányító testületében ő is helyet kapott.

A diktatúra enyhültebb szakaszában olyan alkotói tevékenységet fejtett ki és elismerést élvezett, hogy legalábbis íróként hajdani tekintélyét visszanyerte. Annyira azonban mégsem, hogy ez maradandónak bizonyult volna. A rendszerváltozás után csökkent az iránta korábban megnyilvánult figyelem és érdeklődés. Noha emlékét többen nagy gonddal ápolják és az utókorra hagyott örökség megőrzésén is fáradoznak, mégis, mintha alakját és életművét a feledés lengné körül. Olvasóinak és híveinek tábora szétszóródott, művei új kiadására senki sem vállalkozik és az írott sajtó, valamint az elektronikus médiumok sem igen jeleskednek abban, hogy az emberek tudatában is megőrizhesse az irodalomban és közgondolkodásban kivívott helyét.

Pedig a száz évvel ezelőtt született Veres Péter - kiről koporsójánál Illyés Gyula azt mondta, hogy „lángelmét temetünk” - mindenképpen megérdemelné, hogy a mai és a majdani magyarság is megtartsa emlékezetében, olvassa regényeit és elbeszéléseit, ismereteket gyarapító és eszméket tisztázó értekező írásait. Érdemes újból és újból kézbe venni a nemzet sorsát, a nép állapotát, a közösségi etikát, a közerkölcsöket és az egyéni életvitel problémáit taglaló, olykor vitathatóságuk ellenére is megbecsülendőnek minősülő műveit, és szembesülni felismeréseivel, következtetéseivel, javaslataival. Annál is inkább, mert napjainkban mind ritkábbak a magyarság sorsát és jövőjét személyes ügyüknek tekintő írók és politikusok.

(1966)

HALK SZÓVAL A JÓ ÜGYEK SIKERÉÉRT

(Zsigmond Gyula)

Külföldön élvén csak baráti levelekből értesülhettem egy nemes lelkű és nagy tudású férfiú, Zsigmond Gyula haláláról. Röviddel azelőtt két barátom is azzal zárta budapesti levelét, hogy „eltemettük Zsigmond Gyulát”. Napokkal ezelőtt - gondolhattam, abban a feltevésben, hogy ennek az embernek a halála esemény, és a hozzám eljutó sajtótermékekből legalább az elmúlás pusztá tényéről tudomást szerezhettem volna, ha régebben történt volna. Zsigmond Gyula 1992. december 2-án úgy halt meg, hogy a magyar sajtóban alig volt nyoma. A Münchenbe érkezőben semmi.

Elgondolkodtató, hogy ilyesmi előfordulhat. Mivel törődik a napi sajtó, ha nem a gyors tájékoztatással? És hogyan történhetik, hogy egy Zsigmondhoz hasonló személyiség haláláról az olvasó nem értesül? Hol a hiba? A sajtó félreértett vagy meg nem értett szerepében, vagy azok közönyében - tehát a társadalomban -, akik nem gondoskodnak arról, hogy a hírek a tömegtájékoztatási intézményekhez eljussanak? Zsigmond esete nem egyedi és nem az első. Évek óta figyelem a magyar lapokat és gyakran ütközöm meg azon, hogy fontos események milyen kevés figyelmet keltenek. Nem említek neveket, de a közelmúltban elhunytak jeles magyarok, akiknek halálhírét egyáltalán nem, vagy csak eldugva, egy-két mondatban adták tudtul, holott hosszabb méltatást is megérdemeltek volna. Az újságírók nem lehetnek ott mindenütt és nem tudhatnak mindenről, a tájékoztatás viszont közügy, ebben közös munkára lenne szükség, a szakma művelői és az érdekeltek részéről egyaránt.

Az 1918. március 24-én született Zsigmond Gyula érettségi vizsgája után a Pénzügyminisztériumban helyezkedett el, de közben egyetemi tanulmányokat folytatott, a budapesti tudományegyetemen jogi és államtudományi oklevelet szerzett, mégpedig olyan kiváló eredménnyel, hogy kormányzógyűrés doktor lett. 1947-ig az Iparügyi Minisztériumban dolgozott, munkaügyi főtanácsosi rangban.

Kora ifjúságában a népi írók vonzáskörébe került és ennek megfelelően a háború befejezése után a Nemzeti Parasztpárt tagja lett. A párt fővárosi szervezetének munkájában vett részt, és ahhoz a csoportjához tartozott, amely az önálló parasztpolitika és a demokratikus jogállam híve volt. Közgazdasági és jogi szakembernek számítva, a parasztpárt képviselőjeként, 1947-ben az akkor létesített Országos Tervhivatal helyettes főtitkára lett. 1948-ban azonban politikai okokból ettől az állásától megvált, aminthogy következő kisebb beosztásából is menesztették, mert vonakodott csatlakozni a hatalmat mindinkább meghódító kommunista párthoz. Hites könyvvizsgálóként és számviteli szakemberként dolgozott az elkövetkező években, távol tartva magát mindenféle politikai tevékenységtől, amire a kommunizmustól idegenkedő pártönkívülüként amúgy sem igen lehetett volna alkalma.

1956. október végének forradalmi napjaiban azonban a politikai cselekvés előterében találjuk. Október 31-én részt vesz a parasztpárt utódszervezete, a Petőfi Párt alakuló gyűlésén, és a megjelentek bizalma alapján bekerül az ideiglenes vezetőségbe. Két nappal később a párt főtitkárhelyettese. A forradalom

leverése után tovább dolgozik, mint a szűkebb vezetőség tagja és közreműködik azokban a megbeszélésekben, amelyek a kisgazdapárttal és más forradalmi szervezetekkel a közös fellépés érdekében folytak. (Tőle származik egyébként a Petőfi Párt működéséről szóló hiteles beszámoló egyiké.)

A történelem alakulása folytán ismét vissza kellett húzódnia a magánéletbe. 1958-ban súlyos gyomorbetegsége következtében rokkantnyugdíjas lett, de újabb szakmai oklevelet szerzett és könyvelői, gazdasági rendszerszervezői munkát végzett.

Az érdeklődés homlokterébe 1962-ben került újból. A kolozsvári egyetem erőszakos megszüntetése után *Bodor Györggyel* és *Püski Sándorral* memorandumot szerkeszt és beadványt intéz az angol kormányhoz, felhíva figyelmét az erdélyi magyarság sanyarú helyzetére. A memorandum beépített kém révén a magyar kormányhoz jut. Következmenyeként március 16-án mindhármasukat letartóztatják. Zsigmond fővádltként háromévi börtönbüntetést kapott. Amnesziával egyévi és egy hónapi rabság után 1963-ban szabadult. Az ügy külföldön nagy feltűnést keltett és tiltakozásokat váltott ki. Az erdélyi magyarság kisebbségi panaszai napi politikai témává lettek.

A börtönben felújította német és francia nyelvtudását, majd Svédországba menekült fia családjával való gyakori találkozásai, svédországi látogatásai eredményeként megtanult svédül és dánul. Ez új érvényesülési lehetőséget kínált irodalmi ismereteinek és írói tehetségének. Műfordító lett. Az Európa Könyvkiadónak és más kiadóknak német, francia, svéd és dán írók műveit ültette át magyarra. 1973 és 1989 között tizenöt fordításkötete jelent meg, köztük olyan ismert szerzők művei, mint *Róbert Neumann*, *Jákob Wassermann*, *Kasimir Edschmid* német, *Thorkild Hansen* dán és *Ivar Lo-Johansson* svéd írók regényei, valamint *Albert Schweitzer* több munkája és a német *Friedrich Trenk* emlékiratai. Három elfogadott fordítása kiadásra vár.

Zsigmond Gyulát a negyvenes évek közepe óta ismertem. A népi mozgalomnak abban a csoportjában, amelyhez tartoztunk, kivételes szellemi képességei, általános műveltsége, szakmai felkészültsége és józan, mérsékelt, kiegyensúlyozott felfogása miatt becsültük. Nyugodtsága, mértéktartása és nyitottsága egyaránt arra rendelte volna, hogy vezető szerepe legyen, de ettől mindvégig visszatartotta szerénysége és visszafogottsága. Nem volt benne szereplési és érvényesülési vágy, mentes volt minden hiúságtól és kérkedésre való hajlamtól. A legszívesebben a háttérben húzódott meg, támogatva és segítve eligazító és sugalmazó halk szavaival a jó ügyek sikerét.

Hosszú évtizedek után, első magyarországi látogatásomkor, 1987 júliusában láttam ismét, igen szomorú és lehangoló állapotban, kórházi betegágyon, súlyos operáció után. Csak néztük egymást, kevés szót váltottunk, beszélgetésünk szaggatott és akadozó volt. Egy évvel később már sokkal kellemesebb körülmények között találkoztunk lakásán, örülve annak, hogy élet- és munkakedve visszatért, bizakodva, hogy Magyarországon hamarosan felvirrad a szabadság és a demokrácia hajnala. Ez bekövetkezett, de vissza-visszatérő betegsége megakadályozta abban, hogy a megváltozott Magyarországon illő és méltányos szerephez juthasson. Az új hatalom sem kényeztette el figyelmével és megbecsülésével. Érdemeinek elismerésére nem futotta többre, mint a Magyar Köztársaság 1956-os emlékérmére 1991-ben.

Utoljára 1991. február 1-jén láttam a Petőfi Irodalmi Múzeumban, amikor Püski Sándort ünnepeltük nyolcvanadik születésnapja alkalmából. Ma is előttem van, amint az ünnepség kezdetére várva, az igazgatói szobában egy karosszékből csendesen üldögélt, tekintetét az érkezők felé fordítva és halkán válaszolva a hozzá intézett kérdésekre. Hosszabban nem beszélgethettünk, csak röviden érintettünk néhány dolgot, de örültünk, hogy élünk, együtt vagyunk, barátunk ünnepelésén részt vehetünk.

Vajon érezhette-e, hogy nincs sok ideje hátra és e meghitt baráti társaság tagjai nem egészen két év múlva már csak mint eltávozott társukra gondolhatnak vissza rá, e tiszta emberre és hibátlan jellemre, nemzedékünk és a népi mozgalom legjelesebb tagjai egyikére?

(1993)

FORRÁSMEGJELÖLÉS

- Eredet és mérleg - Előadás „A népi mozgalom eredete és mérlege” címmel 1983. nov. 5-én Clevelandben. Nyomtatásban a clevelandi *Új Idő* 1984. márciusi és áprilisi számában.
- A középtől balra - *Magyar Nemzet* (Budapest) 1993. szept. 25.
- Népi-urbánus vita - „De strigis quae non sunt...” címmel hozzászólás a budapesti *Századvég* ankétján (1990/2)
- Demokrácia vagy nemzet? - *Új Magyarország* (Budapest) 1993. jan. 9.
- A népi mozgalom történetének néhány kérdése - Előadás a budapesti Politikatörténeti Alapítvány és más történelemtudományi intézmények által 1993. szept. 9-én rendezett tudományos tanácskozáson. Nyomtatásban először a Sipos Levente és Tóth Pál Péter által szerkesztett „A népi mozgalom és a magyar társadalom” címmel megjelent kötetben (Budapest 1997).
- Népiség és kritikai önismeret - Előadás a kolozsvári Szabédi Napokon 1993. ápr. 30-án. Nyomtatásban a budapesti *Világszövetség* 1993. jún. 12-i, a kassai *Keleti Napló* 1993. júniusi, a kolozsvári *Helikon* 1993/12., valamint a Cseke Péter által összeállított „Szabédi Napjai” című kötetben (Kolozsvár 1998).
- A populizmus jelentésváltozásáról - *Hitel* (Budapest) 1990/25.
- Fogalomzavar a populizmus körül - *Forrás* (Kecskemét) 1993/2.
- A népiségkritika nyomorúsága - *Valóság* (Budapest) 1993/4.
- Szárszói konferencia? - *Magyar Napló* (Budapest) 1997. okt.
- Népiség és emigráció - *Életünk* (Szombathely) 1990/5-6.
- Nemzet és parasztság - *Úton* (Debrecen) 1989. jún. 29. és júl. 6.
- A tizenkettedik óra - *Forrás* 1990/4. (H. Szabó Imre és a Nemzeti Parasztpárt)
- Fiaskó és koalíció Magyarországon - *Úton* 1989. okt. 12., 19., 26. és nov. 2.
- Petőfi Párt (1956) - *Magyar Nemzet* 1991. nov. 26. („A Petőfi Párt elnevezést Illyés Gyula javasolta” címmel)
- Adalékok Bibó István nyugati recepciójához - *Forrás* 1995/12.
- Mindvégig hűséggel a népi eszmékhez - *Szabad Szó* (Budapest) 1990. márc. 14.
- A megkínlódott igazság - *Magyar Nemzet* 1992. febr. 26.
- Hetvenöt év után - *Új Látóhatár* (München) 1988/4. és *Hitel* 1988/4.
- Egy élet a harmadik oldalon - *Hitel* 1993/9.
- Négy nap Illyés Gyulával - *Kortárs* (Budapest) 1992/10.
- Illyés-felejtés? - *Hitel* 1992/3. (nov.)
- Kerék Mihály és nemzedékem - *Magyar Napló*, 1990. jún. 7.
- Tehetség, becsület, hűség - *Hitel* 1993/3.
- Cselekedte azt, ami lehetséges volt - *Hitel* 1989/1.
- Kovács Imre öröksége - *Magyar Nemzet* 1993. márc. 10.
- Emlékek Kovács Imréről - *Európai Utas* (Budapest) 1993/1. (10.)
- Misztótfalusi unokája - Részlet a „Két születésnap” című cikkből, *Bécsi Napló*, 1993.júl.-aug.
- Nagy Ferenc az emigrációban - *Hitel* 1994/11, valamint a Csicsery-Rónay István által összeállított „Nagy Ferenc miniszterelnök” című emlékkönyvben (Budapest 1995.)
- Németh László és az Új Magyarország - Előadás a budapesti Kossuth Klubban 1991. ápr. 18-án. Nyomtatásban: *Hitel* 1991/11.
- Érzelmes sorok Püski Sándorról - *Nyugati Magyarság* (Montreal) 1986. ápr.
- A nyitott ajtó - *Bécsi Napló* 1991. jan.-febr.
- Emlékezés Simándy Pálra, *Protestáns Híradó* (Köln), 1999. aug.-szept.
- Szabó Zoltán - „A 70 éves Szabó Zoltán” címmel, *Bécsi Napló* 1982. júl.-aug.
- Szabó Zoltán és a népi mozgalom - *Világszövetség* 1993. márc. 16.
- A földkérdés tudósa - *Confessio* (Budapest) 1990/2.

Emlékek Vatai Lászlóról - *Confessio* 1993/4. Rövidített formában elhangzott 1991. aug. 23-án a szárszói konferencián és megjelent a „Szárszó '93” kötetben (Budapest 1993.)

Egy el nem mondott felszólalás Veres Péterről -A „Számadás '95” című kötetben, A Magyar Szellemi Védegylet Veres Péter emléküléséről, 1995. ápr. 29. (Budapest 1997.)

Az ötvenedik és a századik - *Tekintet* (Budapest) 1996/5-6.

Halk szóval a jó ügyek sikeréért - *Heti Magyarország* (Budapest) 1993. febr. 12.